

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Itália középkora

TOMMASO DI CARPEGNA FALCONIERI
A középkor ötféle megálmodása

FALVAY DÁVID
Kolostori írásbeliség és női szerepek
a 15-16. századi Közép-Itáliában

ARANY KRISZTINA
A késő középkori Velence
állami pénzügyei

JAKAB PÉTER
Az Orsini-főpapok hatalmi stratégiái
a 15. századi Egyházi Államban

VIRÁGH ÁGNES
„*Ecce rex vester*”:
a nápolyi Anjouk legitimációjának
feltalálása

40. évf.

2025

3. szám

Bemutatjuk Vinni Lucherini
művészettörténészt

40. évfolyam

2025. 3. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

GALAMB GYÖRGY

A kiadvány

Magyar Kultúráért Alapítvány

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
SZÁSZ GÉZA

TAMÁS ÁGNES
TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

FALVAY DÁVID Kolostori írásbeliség és női szerepek a 15–16. századi Közép-Itáliában. Két ob- szerváns kolostori krónika tanulságai	5
ARANY KRISZTINA A késő középkori Velence állami pénzügyei	16
JAKAB PÉTER Az Orsini-főpapok hatalmi stratégiái a 15. századi Egyházi Államban	30
VIRÁGH ÁGNES „Ecce rex vester”. A nápolyi Anjouk legitimációjának feltalálása	59

Műhely

SZOLNOKI ZOLTÁN A <i>vendettától</i> a békéig egy toszkán kisvárosban. A San Miniato-i Tobertelli- Pallaleoni konfliktus	70
E. KOVÁCS PÉTER Egy hazudozó a Sárkány-rendben	85
SZOVÁK MÁRTON Adatok a velencei információs hálózat sebességéről (1496–1533)	91

Elmélet és módszer

TOMMASO DI CARPEGNA FALCONIERI A középkor ötféle megálmodása. <i>Addenda</i> egy híres szöveghez (Fordította: <i>Galamb György</i>)	109
--	-----

Határainkon túl

„A kíváncsiságom hajtott, hogy mindenféle területtel foglalkozzam”. Beszél- getés Vinni Lucherinivel (Az interjút készítette: <i>Galamb György</i>)	132
Vinni Lucherini műveinek válogatott bibliográfiája	137
VINNI LUCHERINI Nagy Lajos király elveszett könyvtára (Fordította: <i>Galamb György</i>)	141

Figyelő

VESZPRÉMY LÁSZLÓ A Szent István-örökség kritikus szemmel	173
<i>(Nora Berend: Stephen I, the First Christian King of Hungary. From Medieval Myth to Modern Legend. Oxford: Oxford University Press, 2024.)</i>	

KLANICZAY GÁBOR	
Sziénai Katalin leveleinek kiadása – egy óriás-vállalkozás	181
<i>(Caterina da Siena: Epistolario. I. Lettere A-B. Edizione critica a cura di Cicchella, Attilio – De Cianni, Francesca – Dusio, Cristina – Parisi, Diego – Serventi, Silvia. Commento storico a cura di Mahmoud, Nelly Helmy – Ruiz, Damien. Studio linguistico a cura di D’Angelo, Vincenzo. Coordinamento a cura di Dejure, Antonella. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2023. [Fonti per la storia dell’Italia medievale. Antiquitates, 58/I])</i>	
TÓTH GERGŐ	
Moszkóvia John Milton szemével	184
<i>(John Milton: Moszkóvia rövid története. Fordította Péti Miklós. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2023.)</i>	
BAGI ZOLTÁN PÉTER	
A „hercegség nélküli herceg” élete	187
<i>(Tóth Ferenc: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly [1643–1690]. Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 2021.)</i>	
MOLNÁR CSONGOR	
A nemzet visszatérése délre?	191
<i>(Mák Ferenc: Cicelle virágoskertjének díszei. Újvidék: Forum, 2020.)</i>	

FALVAY DÁVID

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 5–15.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.5-15

www.aetas.hu

Kolostori írásbeliség és női szerepek a 15–16. századi Közép-Itáliában

*Két obszerváns kolostori krónika tanulságai**

ABSTRACT. *Writing in Monasteries and Female Roles in Central Italy in the 15th and 16th Centuries: Lessons Learned From Two Clarissine Chronicles.* This study presents the chronicles of two Clarissine monasteries that played a pivotal role in the reformation of the female branch of the Franciscan order in Central Italy. The chronicles were written by the nuns themselves, who produced several Italian manuscripts at the turn of the 15th and 16th centuries, comparable to Hungarian codex literature. From these sources we learn about the lives of the community and the individual members, for example about the problems within the order, everyday life, or the process of copying specific manuscripts. The main goal of the study is to present these sources, to weigh their value as historical sources, and to reconstruct the career, and especially the education of two specific female scribes.

Keywords: *female literacy, observance, reform chronicles, Poor Clares, codex literature*

A késő-középkori Nyugat vallási-kulturális életének egyik legnagyobb hatású mozgalmát obszerváns vagy szerzetesi reform néven ismerjük. Ez a 14-15. század fordulójától több központból kibontakozó mozgalom számos szerzetesrendet érintett, és célja az eredeti ideálokhoz való visszatérés, az eredeti életformák, regulák szigorúbb betartása (*observantia*) volt. Az obszervancia egyes értelmezések szerint a nyugati kereszténység utolsó nagy kísérlete volt arra, hogy belülről reformálja meg önmagát, és ha rövid időre is, de sikerült egy viszonylag egységes vallásos és kulturális keretet létrehozni a latin kereszténység szinte egész területén. A ferences reform gyökereiről kissé homályosabbak az ismereteink, mint más rendek reformjairól, mivel a ferences obszervancia bizonyos mértékű folytonosságot mutat (vagy legalábbis az önreprezentáció szintjén folytonosságot hirdet) a 14. századi radikális ágával, a spirituális ferencesekkel.

Az utóbbi évtizedekben az obszerváns reform kifejezetten felkapott kutatási témává vált nemzetközi szinten¹ és Magyarországon is.² Különösen fontos megjegyezni, hogy a ferences

* A tanulmány az NKFI ADVANCED 150831 sz. pályázata támogatásával készült. Köszönöm Monica Benedetta Umiker és Szemere Ditta segítségét.

¹ A gazdag szakirodalomból lásd például az alábbi, további bibliográfiai utalásokkal ellátott írásokat: Roest: *Order and Disorder*, i. m.; *A Companion to Observant Reform*, i. m.; Lodone, *Riforme e osservanze*, i. m.

² Klaniczay: *Santità, miracoli, osservanze*, i. m.; *The Original Surviving Documents; Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten*, i. m.; *The Correspondence of John of Capestrano*, i. m.

obszervancia tekintetében – részben az olasz obszerváns ferencesek olyan nagy hatású figurái, mint Marchiai Jakab és főképpen Kapisztrán János közép-európai és magyar kötődései miatt – a magyar–olasz kutatások is igencsak megélnkültek, az utóbbi időkben komoly konferenciákat rendeztek e témában, melyhez kapcsolódóan számos publikáció is megjelent.³

Itáliában a szerzetesi vagy obszerváns reform a klarissza rendet is mélyen érintette. A klarissza reform több központból, egymástól részben független folyamatként bontakozott ki. Az egyik legfontosabb ága a közép-itáliai Umbriában található folignói Santa Lucia kolostorban vette kezdetét 1424-ben, mely közösséget öt, a dél-itáliai Sulmonából menekült nővér alapította. Innen a reformhullám először a közeli Perugia városába, a Santa Maria Monteluce kolostor közösségéhez ért 1448-ban, így ez lett a második központ, amely bizonyos tekintetben a megreformált klarissza rend centrumává vált, ahonnan kiindulva a reformmozgalom egész Közép-Itáliában elterjedt (Firenzébe és Rómába is csak az 1450-es évtizedre ér el).

E két obszerváns klarissza közösség volt tehát a reformmozgalom egyik legfontosabb központja a 15. században, ráadásul mindkét kolostorban igen aktív *scriptorium* is működött, és számos, a reform idején keletkezett népnyelvű kódexet köthetünk hozzájuk. Az elmúlt évtizedekben igen megélnkültek az ezekkel az umbriai női közösségekkel kapcsolatos kutatások, melyekben nem csupán olasz hely- és rendtörténészek, de a korszak vallástörténetével foglalkozó neves nemzetközi kutatók – André Vauchez, Jacques Dalarun, Cécile Caby – is közreműködtek a kollektív publikációkban.⁴

A kutatásokat többek között az is ösztönözte, hogy igen gazdag forrásanyag áll a rendelkezésünkre e két közösségről: a kódexek, az okleveles források, a számadáskönyvek stb. mellett a legfontosabb forrástípust, amelyet jelen tanulmányban szeretnék bemutatni, a kolostori krónikák képezik. A kolostori krónika vagy reformkrónika (német területen *Schwesterbuch*nak is nevezik) a szerzetesi reform jól ismert forrástípusa, amelyre francia, német és németalföldi példákat is ismerünk.⁵ Számos tanulmány európai, összehasonlító perspektívából is foglalkozik e szövegek forrásértékével. A klarissza renden belüli itáliai reformmozgalom is számos ilyen kolostori krónikát ihletett, hasonló krónikák készültek több, a folignói-perugiai apácák által megreformált közeli kolostorban is, mint például Montefalco, Gubbio, Norcia vagy Città di Castello közössége. A jelen tanulmányban a két legfontosabb közép-itáliai női közösség, a folignói Santa Lucia és a perugiai Monteluce kolostorok olasz nyelvű krónikáját kívánom röviden bemutatni és elemezni.

A folignói, *Ricordanzenak* (Emlékezések) nevezett népnyelvű szöveg 1424-től, míg a Perugiában készült, itt *Memoriale* (Emlékkönyv) néven ismert szintén olasz nyelvű krónika 1448-tól kezdve jegyzi le a közösség életének legfontosabb történéseit. Mindkettőt folyamatosan tovább írták, egészen a 19. századig.⁶

A folignói *Ricordanze* e szavakkal vezet be a szöveget: „Ősi krónikák az alapítástól kezdve, amelyeket a Santa Lucia-beli soror Caratina d’Osimo anyánk írt [...] E könyvben megemlítjük és megemlékezünk a mi monostorunk eseményeiről, kezdve attól, aki felépí-

³ Bartolacci–Lambertini: *Osservanza francescana e cultura*, i. m.; Galamb: *Franciscan Observance*, i. m.

⁴ Dalarun–Marini–Sensi: *Uno sguardo oltre*, i. m.; *Cultura e desiderio*, i. m.; Dalarun: *Il monastero di Santa Lucia*, i. m.; Dalarun – Zinelli: *Le manuscrit*, i. m.; Bertini Malgarini – Vignuzzi: *Le capacità linguistiche*, i. m.; Nicolini: *I Minori Osservanti*, i. m.; Umiker–Giusti: *Per i codici delle clarisse*, i. m.; magyar szempontból: Huszthy: *Testo e contesto*, i. m.; Falvay, *Gli osservanti*, i. m.; Szemere: *The Observant Reform*, i. m.

⁵ Roest: *Order and Disorder*, 326–330.

⁶ Nicolini: *Memoriale*; Scandella: *Ricordanze*, i. m.

tette, és itt áll minden soror neve, akik a kezdetektől fogva voltak és vannak e folignói Santa Lucia-nak nevezett szent monostorban.”⁷ A *Memoriale* kezdő sorai is hasonlóan hangzanak: „Én Eufrasia soror [...] e könyvben őrzöm majd meg mindazon fontos események emlékét, amelyek a fent említett monostorban történtek.”⁸ A krónikák rekonstruált címéből, valamint a bevezető formulákból is kitűnik a kimondott cél: egyfajta kollektív emlékezet megőrzése. A bevezetőkből az az igen fontos körülmény is kiderül, hogy mindkét krónikát maguk az apácák írták, és meg is nevezik az adott nővért, akire a krónika vezetését bízta. A szövegek arra is rávilágítanak, hogy ez a szerep nem csupán írni volt, hanem valóban kreatív alkotótevékenységet jelentett. A *Memoriale* szövegében néhány oldallal lejjebb ugyanis ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Idáig tiszteletre méltó gyóntató atyánk diktálta[...] Most én, Baptista soror [...] kezdek bele ebbe a munkába, saját intellektusomból.”⁹ A későbbi bejegyzésekből az is kiderül, hogy Battista Alfani egészen 1523-ig folytatta a krónika lejegyzését, amikor súlyos betegsége miatt kénytelen volt átadni a munkát.¹⁰

A két krónika valóban sokféle eseményről tudósít. Természetesen, főleg a korai évek kapcsán, részletesen kitér a reformfolyamatra és az azzal kapcsolatos problémákra, konfliktusokra, valamint rendszeresen hírt ad a legfontosabb rendtörténeti eseményekről is. Szövegekből kiviláglik, mennyire szerves kapcsolatban állt egymással a két közösség, és milyen szerepe volt a szintén perugiai Monteripido nevű obszerváns ferences konventnek, ahonnan az apácakolostorok gyóntatóinak nagy része érkezett.

Ezen túl a két szöveg írói valóban igyekeztek minden olyan eseményt feljegyezni, amely a közösségek szempontjából fontosnak látszott: olvashatunk vizitációkról, építkezésekről, átalakításokról, természeti csapásokról. Nagyon lényeges, ahogyan a *Ricordanze* fentebb idézett bevezetőjében is hangsúlyozzák, hogy minden egyes nővér és minden gyóntató nevét gondosan lejegyzik. A sororok kapcsán általában a belépést, a fogadalomtételt és a személy halálát jegyezték fel, és lényeges, hogy jó néhány esetben a személyek családi helyzetéről is szó esik. Irodalomtörténeti szempontból az is lényeges, hogy a két krónika rengeteg más információ mellett sokszor kitér arra is, főképp, amikor az egyes apácák haláláról ad hírt, hogy milyen kódexek másolása vagy éppen összeállítása fűződött az adott rendtag személyéhez.

A krónikák szövegét számos szempontból lehetséges vizsgálni. Természetesen a rendtörténet a legegyszerűbb téma, de ezen túl termékeny vizsgálati szempont lehet a kollektív emlékezet kérdése, valamint a közösségek tagjairól közölt információk természete és köre, és sok esetben, más párhuzamos források alapján megvalósítható a közösségek prozopográfiai vizsgálata is. Kézenfekvő az egyéni és kollektív női szerepek vizsgálata is, ideértve akár maguknak a krónikásoknak a személyét, akár azt a rengeteg információ-morzsát, amelyet például az írásbeliségről, a másolási folyamatról, közösségi könyvhasználatról, felolvasásokról, a kódexek egymás közötti cseréjéről olvashatunk.

⁷ „Croniche antiche dalla fondazione scrit[te] dal[la] madre sor Catarina d’Osimo di S. Lucia Foligno, [...] In questo libro farimo mentione et memoria de li facti del nostro Monasterio ino[m]en[ç]ando da chi lo hedificò pone[n]do in ecco tucti li nome de le sore che dal principio sonno state et staronno in esso sancto Monasterio de Sancta Lucia de Fuligni.” Scandella: *Ricordanze*, 3. Ahol külön nem jelzem, ott a szövegeket saját fordításomban közlöm (F. D.).

⁸ „Io sora Eufrasia [...] farò memoria in questo libro de tutte le cose de qualche importantia occorse al predicto monastero.” Nicolini: *Memoriale*, 1.

⁹ „Persino a qui è dictato del nostro venerabile patre confessore (fra Matteo da Città di Castello) [...] Hora io sora Baptista [...] incominçarò questa opera de mio intelletto...” Nicolini: *Memoriale*, 3.

¹⁰ Nicolini: *Memoriale*, 124–125.

A krónikaszevegek tanúsága mellett a vizsgálódás során fontos kiegészítő információkat jelent azon kódexek paleográfiai vizsgálata, amelyek bizonyíthatóan egy adott soror kezének munkáját viselik. Az umbriai apáca-közösségekről szóló szakirodalomban a legtöbbször az általuk másolt, sőt több esetben bizonyíthatóan általuk összeállított, esetleg fordított, 15–16. századi népnyelvű kódexek kapcsán esik szó, és magam is ebből a perspektívából foglalkoztam e kérdéssel, megkísérelve az olasz kódexállományt összehasonlítani a magyar nyelvű kódex- avagy apácairodalomnak nevezett kéziratokkal, amelyek ugyanebben az időszakban és szintén a szerzetesi reform kontextusában születtek.¹¹

Az alábbiakban egy másik, bár az előbbtől nem független szempontot kívánok megvizsgálni, amelynek segítségével két esettanulmányon keresztül szeretném illusztrálni e forrás felhasználásának lehetőségeit. Egy folignói és egy perugiai személyre összpontosítva azt kívánom bemutatni, hogy milyen módon tettek szert az apácák azon készségekre, amelyek az aktív írásbeliség, sőt az aktív szövegalkotás kreatív folyamatának elsajátításához szükséges.

Két olyan *scriptor*, név szerint Cecilia Coppoli és Eufrasia Gaichi életpályájának bizonyos aspektusait igyekszem rekonstruálni, akikhez egyrészt több konkrét kézirat köthető, másrészt arról is információink vannak, hogy milyen módon tanulhattak meg írni és tettek szert műveltségükre.

Cecilia Coppoli az egyik legismertebb szereplője mindkét közösségnek, hiszen mind Folignóban, mind Perugiában volt apátnő. Származásáról, családjáról hangsúlyosan szól a krónikaszerző, kiemelve, hogy az egyik legelőkelőbb folignói család sarja volt: „...nemes és nagy erényű, mély természetes érzésekkel megáldott, és megszerzett tudományokkal ékes nő, mivelhogy tudós volt görög és latin nyelvekben. Elmondhatatlan szépséggel és nemes rokonsággal volt megáldva, mivel Perugia város egyik legnagyobb családjából származott, amelyet Coppoli-háznak neveznek.”

Cecilia rendbe való belépésének kalandos körülményeit hosszan meséli el a krónika, leírva neveltetését – amit lejjebb idézünk –, valamint azt, hogy nem sokkal az után, hogy eljegyezte magát egy perugiai nemessel, édesapja meghalt, és ő örökölte a vagyont. Közben a fiatal lány egyre inkább a vallásos életformához közelített. A krónika szinte hagiográfiai vagy mesés stílusú elbeszélése szerint a már előkészített esküvő elől a szépséges ifjú ara egy ferences barát segítségével lovon menekült a kolostorba. „...elszökött otthonról, és ez a segítő lóra ültette, és annyira vágtattak, hogy szőke fürtjei kibomlottak és egész hátát beborították, úgy, hogy Mária Magdolnának tűnt.”¹² A feldühödött vőlegény a kolostor kapujáig követte, és erőszakkal akarta kihozni, de a helyi közvélemény nyomására bele kellett törődnie a helyzetbe.

Az előkelő származás önmagában nem számít szokatlannak, jó néhány apácáról tudjuk, hogy a helyi elit családjaiból származott, noha, az itáliai urbanizált társadalom jellegzetességeinek megfelelően, ez általában nem jelentett nemességet, hanem inkább a város, a *comune* elitjéhez való tartozást, így tehát tudunk kancellár, illetve jegyző leányáról is az apácák között. A Coppoli-család esetében azonban egyértelműen erről van szó, hiszen a szöveg külön kiemeli a született nemességre utaló „*nobile*” kifejezést.

Cecilia Coppoli esetében a mi szempontunkból az a figyelemre méltó, ahogyan a gyermekkoráról szóló szöveg folytatódik, egyértelműen elbeszélve, hogy milyen módon szerezte műveltségét, melyet a kolostori aktív, tehát másolást és írást is magában foglaló írásbeliség szolgálatába állított: „Édesapjának nem volt más gyermeke, és már nem is várhatott többet,

¹¹ Falvy: *Un progetto di ricerca*, i. m.; Falvy: *Női közösségek*, i. m.

¹² „...*se fuggì de casa; quello actore la puse a cavallo, e menavala tanto currendo, che quelle suoi bionde trecce gli s'erano sciolte per tucto el dosso che pareva una Maria Madalena.*” Scandella: *Ricordanze*, 181.

ezért úgy kívánt tenni vele, mintha fiúgyermek lenne, ezért mestereket fogadott a házába, és irodalmi tanulmányokra fogta őt.¹³

E rövid szövegrészlet legalább két aspektusát érdemes kiemelni. Egyrészt, hogy a korabeli Itáliában ekkorra már széles körben elterjedt humanista műveltségmodell¹⁴ alapvetően még mindig a férfiak privilégiumának számított. Legalábbis a krónika szerzője (aki, ne feledjük el, apácatárs volt) fontosnak tartja külön kiemelni, hogy kizárólag azért kapott komoly neveltetést, mert szinte fiúként kezelték. Azt is érdemes megemlíteni, hogy úgy tűnik, ekkorra már a görög nyelvtudás is a műveltségismény alapvető velejárója volt, még Umbriában is, mely területet, noha a ferencesesség szempontjából központnak számított, de a humanizmus szempontjából kevésbé tartják fontosnak (különösen a viszonylag közeli Firenzéhez, Ferrarához vagy éppen a távolabbi központokhoz képest, mint Velence, Milánó, Róma és Nápoly).

Témánk szempontjából különösen lényeges az a tény, hogy Cecilia otthonról hozott, kész műveltséggel felvértezve érkezik meg a kolostorba, és a világi életben szerzett tudását állítja majd a közösség szolgálatába. Ez a jellegzetesség, Attilio Bartoli Langeli elemzése szerint, jól látszik az általa írt kódexek írásképén is.¹⁵

A másik apáca, akiről szeretnék szót ejteni, a perugiai Eufrosia Gaichi (delli Gaiche) néven ismert, akinek keze munkáját legalább három kódex viseli, és az egyik kolofónján ő maga a saját nevét is lejegyzí. Származásáról is részletesen hírt ad a krónika, esetében a perugiai *Memoriale*, amely az 1493-as év eseményei között megemlíti a kolostorba érkezését: „Item, ugyanabban az évben, március hónap 13. napján befogadtunk e kolostorba egy hatéves vagy legfeljebb kicsit idősebb kisleányt, akit Francescának neveztek, és aki Roberto da li Gaichi úr leánya, aki, mikor a felesége meghalt, Istentől inspirálva a világot hátrahagyta, és belépett az obszerváns kisebb testvérek rendjébe, és Róbert testvérnek nevezte magát. És volt ez a leánya, akinek gondját viselte, és mivel nem volt több gyermeke, így járt el, ahogy jónak látta.”¹⁶ E rövid híradásból kiderül egyrészt, hogy ő is előkelő családból származik (a *ser* – úr szó használata édesapja neve mellett egyértelművé teszi ezt). Másrészt azonban, és itt ez lesz számunkra lényeges, az is kiderül, hogy mivel kisleány (*mammola*) korában került be a közösségbe, egyértelműen nem otthonról hozta műveltségét, írástudását, hanem azt már a kolostorban szerezte meg. Legalább három kódex őrzi kézírását, erről a *Memorialén* túl egy

¹³ „...*donna notabile de grande virtù, de grande sentimento naturale et adornata de scientia aquisita, con ciò sia che ella era docta in lingua grecha e latin, et era adornata de indecibele belleçça et de nobile parentela, però che era de una delle maiure casate della ciptà de Peroscia, chiamata casa de Coppuli [...] el patre suo non havea più figlioli e più non aspectava; volse fare de lei come de uno filgiolo maschio, però che li teneva li maiestri in casa et facevala attendere allo studio delle lectere.*” Scandella: *Ricordanze*, 90–91.; vö. Bartoli Langeli: *Scrittura di donna*, 82.

¹⁴ Anélkül, hogy a humanizmus értelmezése körüli régre visszanyúló vitába e helyt a legcsekélyebb mértékben is belemennék, szeretném jelezni, hogy a humanizmus kifejezést itt a szűkebb, leginkább Paul Oskar Kristeller és John Monfasani által kifejlesztett modellnek megfelelően, egy konkrét, a *studia humanitatis*on alapuló oktatási-kulturális modell értelmében használom. A kérdés historiográfiájáról és a vitákról jó kurrens összefoglalóhoz lásd: Bene: *Bevezetés – reneszánszról, középkorról*, i. m.

¹⁵ Bartoli Langeli: *Scrittura di donna*, 82.

¹⁶ „*Item nel medesimo anno et millesimo a dì XIII de março, recevemmo dentro in questo monasterio una mammora de anni sei et tanto più quanto da dì XXVII de genajo persino ad questo dì chiamata per nome Francescha, figliola de ser Roberto da li Ghaichi, lo quale essendoli morta la donna sua ispirato da Dio abandonando el mondo entrò nell'Ordine de li frati minori de la Observantio et chiamosse frate Roberto; et havendo questa figliola alla baila, non havendo più figliolo che questa, dotolla como piacque a lui.*” Nicolini: *Memoriale*, 132–133.

esetben a kézirat kolofónja is tanúskodik. Írásképe kifejezetten szép, „szinte professzionális”, ám azt, hogy kitől tanulhatott meg írni, nem tudjuk. Bartoli Langeli azt feltételezi, hogy egy ferences testvér lehetett a mestere, azonban a krónikákban nem adnak hírt az írástanulás folyamatáról – ellentétben azzal, hogy néhány esetben részletesen leírják egy-egy hosszabb kézirat másolási munkálatainak megszervezését.¹⁷

E két apáca példája jól illusztrálja azt a két utat, amelyen keresztül a középkor végi Észak-Itáliában egy nő megszerezhetette a korban elérhető műveltség igen magas fokát. Az első eset arra szolgál tanulságul, hogy a világi, humanista kultúra igen könnyen és szervesen áramlott be a kolostorok szigorú klauzúrával őrzött falai közé, így nem véletlen, hogy számos kutató feszegette a „kolostori humanizmus” kérdését az itáliai esetek kapcsán is.¹⁸ A második eset viszont abba enged bepillantást, hogy nem csupán „hozott anyagból” volt lehetséges aktív írónkká, sőt íróvá válni, hiszen Eufrasia kezéből több saját megjegyzés is fennmaradt az általa írt kódexekben, ezenkívül más apácaírnokokról, például Battista Alfoniról is egyértelműen kiderül, hogy szerzői-kompilátori feladatokat is elláttak.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a megreformált női kolostorok olyan kulturális központok voltak, amelyekben, talán paradox módon, éppen a szigorú klauzúra és az előírt passzív és aktív írásbeliség (felolvasások és kódexmásolás) miatt virágzott az írásbeliség. Azonban az is legalább ilyen lényeges, hogy ez az írásbeliség szerves összhangban és interakcióban működött a korabeli humanista műveltséggel. Azt ugyan kegyes túlzásnak érzem, ahogyan néhány olasz párhuzamba állította a világi humanizmust és a kolostori műveltséget, sőt szinte egyenlőségjelet tett a kettő közé,¹⁹ ám azt bátran leszögezhetjük, hogy a humanista műveltség számos csatornán át beszivárgott a kolostorok falai közé.

Az itáliai megreformált kolostorok krónikái abból a szempontból is érdekesek lehetnek számunkra, hogy részlegesen analógiaként használhatjuk fel őket arra is, hogy a korabeli magyarországi koldulórendi női *scriptoriumok* – amelyekből a kódexirodalomnak is nevezett, magyar nyelvű kéziratok kikerültek – működéséről többet megértsünk.²⁰ Noha természetesen a párhuzam több szempontból tökéletlen (elég arra gondolnunk, hogy a legjobban dokumentált magyarországi *scriptorium*, a Nyulak szigetén a domonkos nővérekhez tartozott), mégis, a szerzetesi reform „rendek felett állása”,²¹ valamint az általa meghatározott egységes kulturális tér legalább részben áthidalja ezt a nehézséget, és ahogyan a délnémet domonkos apáca kolostorok hasonlóan jól adatolt esetét nagyon jól fel lehetett használni az egész magyar apácairodalom számos aspektusának – beleértve az egyértelműen a klariszszakhoz köthető kódexeket – megértésére,²² úgy a közép-itáliai esettanulmány is szolgálhat hasonló revelációkkal.

A komparatiztikai felhasználáson túl az apáca krónikákkal kapcsolatban több általános kérdés is felmerülhet, amelyeket zárásként szeretnék legalább felvillantani. Egyrészt ezen írásművek műfaji besorolása is érdekes: felmerül a kérdés, hogy irodalmi vagy történeti szempontból mennyiben tartoznak ugyanahhoz a műfajhoz, mint a korabeli városi vagy csa-

¹⁷ Bartoli Langeli: *Scrittura di donna*, 90–91.

¹⁸ Caby: *Oltre l'umanesimo religioso*, i. m.

¹⁹ Így tett például Scandella: *Ricordanze*, 43–44.: „...nell'ambito di questi recinti conventuali si andava realizzando, nelle direttrici di una cultura in primo luogo religiosa, qualcosa di analogo (anzi in profonda sintonia), con quanto nelle corti umanistiche, maschile e laico, proponeva e perseguiva.”

²⁰ Falvay: *Női közösségek*, i. m.

²¹ Lázs: *Apácaműveltség*, 142.

²² Lázs: *Apácaműveltség*, i. m.; Kiss Farkas: *Reading Nuns*, i. m.

ládi krónikák. Jelen vizsgálódásunk szempontjából ennél is fontosabb, hogy miképpen ítéljük meg e krónikák forrásértékét.

A szövegek részben kifejezetten forrásmegőrzés céljából íródtak: jogi jellegű dokumentumokat – pápai bullát, regulát és regula-magyarazatot, végrendeleteket – is bemásolnak a krónikákba,²³ melyek közlik a közösség tagjai, valamint a gyóntatók névsorát is. A folignói *Ricordanze* külön fejezetben emlékezik meg a kolostorépület építési, bővítési munkálatairól, feljegyezve a dátumot és néhol az építkezésre fordított összeget is, például: „...a refektóriumot 1513-ban kezdték meg, mikor soror Teodosia da Foligno volt az apátnő, és a falazásra, alapozásra és boltozásra, valamint a nagy étkezőasztalokra ötszáz forintot költöttek, amit Iovanbattista de Sinibaldo adományozott a célból, hogy e mondott refektóriumot felépítsék.”²⁴

A perugiai *Memoriale* nem annyira tematikusan, hanem inkább évkönyvszerűen jegyzi fel az eseményeket. Például az 1490. novemberi történések között előbb leír egy a kolostor javára tett búcsú-intézkedést, majd a következő rövid bejegyzésben arról számol be, hogy „...ugyanebben az időben kívülről újraburkolták az egész templomunkat”, s az utána következő sorban, már áttérve a következő év márciusára, feljegyzi egy perugiai nemeslány belépését: „Item, belépett egy fiatal lány, hogy apáca legyen, akit Candiának hívtak, és Pietro de Andrea de Martino delli Buontempi da Perugia lánya volt, és aki beöltözése után soror Beatrice nevet vette fel.”²⁵ Az apáca-krónikák szövegét olvasgatva tehát elsősorban az az érzésünk, hogy egyfajta naiv objektivitással igyekeznek hűen lejegyezni minden fontosnak tartott eseményt, amely a közösségüket érintette.

Ugyanakkor természetesen itt is erős forráskritikával kell élnünk: azt ugyan nem szükséges feltételezni, hogy az apácák tudatosan torzították, netán hamisították volna az adatokat,²⁶ de egyrészt evidens, hogy minden írásmű szubjektív, és az események percepciója még ugyanazon meglehetősen zárt közösség tagjai között is eltérő. Külön érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy egy egyértelműen belső szempontú narrációt olvashatunk, ahol belülről alkotnak meg egy olyan narratívát, amely egyszerre szól a közösséghez (a jelen és még inkább a jövő közösségéhez) és a külvilághoz, és mint ilyen, gyökeresen eltér attól, ahogyan ugyanezeket az eseményeket egy külső megfigyelő leírta volna.²⁷ Érdekes megfigyelni, hogy a közösségi kontinuitás a mai kutatásban is jelen van, hiszen a két umbriai közösség középkori történetét vizsgáló legaktívabb tudósok között ott vannak ugyanezen közösségek mai tagjai is, akik számára – noha a lehető legobjektívebben és roppant alapos tudományos felkészültséggel vizsgálják a forrásokat – megélt belső szempont saját közösségük kontinuitásának feltárása és bemutatása.²⁸

²³ Lásd: Scandella: *Ricordanze*, 116–172

²⁴ „Item lo refectorio fo principiato nel 1513, essendo abbatissa sora Teodosia da Fuligni, et nelle mura dalli fondamenti et nelle volte et nelle tavoloni delle mense ce forono spesi cinque cento fiorini, che lassò Iovanbattista de Sinibaldo per limosina con intentione che se facesse el dicto refectorio.” Scandella: *Ricordanze*, 117.

²⁵ „Item, in questo tempo fu rematonata de novo tutta la chiesa nostra de fore.

Item, nel mille .CCCLXXXI. a dì :XXVI: del mese de março intrò una giovene per farse sora chiamata Candia figliola de Pietro de Andrea de Martino delli Buon tempi da Peroscia, fu vestita et chiamase per nome sora Beatrice.” Nicolini: *Memoriale*, 51.

²⁶ Bár felmerült ez is a III. Ince által Szent Klárának adott „*Privilegium Paupertatis*” kapcsán: Guida: *Una leggenda*, 167–170.

²⁷ Lowe: *Nuns' Chronicles*, 34–56.

²⁸ Köszönöm Szemere Dittának, hogy erre a szempontra felhívta a figyelmemet. A perugiai közösség tekintetében az egyik legaktívabb kutatója Monica Benedetta Umiker, a Monteluca kolostor mai

Evvel kapcsolatban érdemes szem előtt tartanunk egy olyan aspektust, amelyre több mai kutató is hangsúlyosan felhívta a figyelmet. Anne Hujbers általában az obszerváns reformkrónikákról kiemeli: „Mivel a legtöbb 15. századi intézményi narratívát obszervánsok írták, így a modern történészek is megörökölték az ő hanyatlásról és reformról szóló retorikájukat. Ezért, ha felelősen használjuk a reformkrónikákat és az azokhoz kapcsolódó szövegeket, figyelembe kell vennünk e korlátokat.”²⁹ Michele Lodone pedig általánosabb értelemben arra hívta fel a figyelmet, hogy érdemes óvatossá lenni a forrásaink kezelésével, és nem szabad magától értetődőnek elfogadni a belső források koncepcionális keretét (*conceptual framework*).³⁰

Forrásaink kritikai olvasata, illetve relatív forrásértéke talán a leglátványosabban az egész reformfolyamat ábrázolásában érhető tetten. Mindkét szövegben hangsúlyosan és hosszan írnak erről a folyamatról. A *Ricordanze* például e szavakkal írja le az első apácák életformáját és annak hatását: „E fent említett nők szent életben és igaz obszervanciában éltek, és szentségük híre elterjedt az egész országban (*per tucto el paiese*), távolról és közletről jöttek urak leányai és más nemes és közrendű hölgyek (*gentile donne et mediocre*); mind ott hagyták a világot és a szent vallás igáját vették magukra, olyannyira, hogy rövid időn belül nagyon megnövekedett a számuk; olyan nagy volt e szent anyák buzgalma és szentsége, hogy úgy tűnt, mintha a mi szent Kláránk idejét hozták volna vissza (*fusse renovato el tempo*).”³¹

Annak ellenére, hogy a két umbriai közösség valóban központi szerepet játszott a klariszsa reformban, ha kívülről, kissé messzebről nézzük a reformfolyamatot, az sokkal sokrétebbnek, ellentmondásosabbnak és többközpontúnak tűnik, mint amire csupán a jelen dolgozatban elemzett forráscsoport olvasása során gondolnánk, és mint ahogyan azt a források kiadói és elemzői bemutatják. Egyrészt, ha szemügyre vesszük az apácák névsorát – akiket általában választott apácanevük és származási helyük szerint jelölnek –, feltűnő, hogy a fentebb leírt, állítólag az egész országra kiterjedő hatással szemben szinte csak környékbeli apácákkal találkozunk.³² Ehhez hozzátehetjük, hogy Leslie Knox monográfiája az itáliai kla-

épületének lakója, míg a folignói *Ricordanze* kiadója, Angela Emmanuela Scandella a kézirat elkészítésében nyújtott segítségükért négy fiatal közreműködőnek szóló köszönetnyilvánítással zárja előszavát, akik „ugyanazén S. Lucia monostorban soror-társaim” (*consorelle dello stesso monastero di S. Lucia*); Scandella, XXXVII.

²⁹ „Since most institutional narratives of the fifteenth century were written by Observants, modern historians have inherited a rhetoric of decline and reform. Thus, in order to make responsible use of reform chronicles and related texts, we have to be aware of their shortcomings.” Hujbers: ‘Observance’ as Paradigm, 143.

³⁰ „Si tratta, in altre parole, di non ripetere passivamente, quasi fossero scontate, le «strutture concettuali» («conceptual frameworks») proprie delle fonti interne all’Osservanza. Su almeno tre aspetti si dovrebbe concentrare, a mio parere, tale opera di decostruzione: la pluralità delle iniziative riformatrici, l’eterogenesi dei fini (tra programmi riformatori e loro attuazione), e l’esistenza di alternative, di posizioni contrarie alle riforme.” Lodone: *Riforme e osservanze*, 273.

³¹ „Vivendo le predicte sancte donne in sancta vita et vera observanzia, se spargeva la fama de la losto sanctità per tucto el paiese, et venivano da longo et da presso donne de Signiori et [altr]e gentile donne et mediocre; tucte lassavano el m[ondo] et sopt[omectevan]se al iugo de la sancta religione, in modo che in b[re]ve tempo crebbe in grande copia et quantità; era tanto el fervore et sanctità de esse sancte matre che paria fusse renovato el tempo de (de) la nostra sancta Chiara...” Scandella: *Ricordanze*, 4.

³² A *Ricordanze* több mint 400 apácát nevez meg (253–268.), akik között a néhány sulmonai alapítón kívül alig egy-két olyan névvel találkozunk, akik a korabeli Egyházi Állam határain kívülről érkeztek, de a túlnyomó többség ezen belül is a legszűkebb környékről, Umbriából származott.

rissza-reformon belül három hálózatot különböztet meg, amelyek közül csak az egyik és időben nem is a legkorábbi volt az általunk bemutatott közép-itáliai, foligno–perugiai hálózat.³³

Érdeemes ebből a szempontból újraolvasni a folignói krónika bevezető mondatait, amelyek a fentebb idézett részletet megelőzik, amelyek a kolostor magát a reformfolyamatot írják le: „És ez volt Szent Klára második reguláját követő obszervancia első kolostora, amelyet megreformáltak (*fusse renovato*) ezen a környéken, mivel nem volt egy kolostor sem ezekben a provinciákban, amely akár az obszervancia első vagy második reguláját követné.”³⁴ Tehát a mégoly szubjektív belső forrásunk sem állítja explicit módon, hogy Foligno lett volna abszolút értelemben az első megreformált klarissza kolostor Itáliában, és az előszót szerző soror Scandella is korrekt módon írja: „Ahogyan a második rendnek az obszervanciára támaszkodó reformja már megkezdődött Itália más részein (gondoljunk a mantovai Corpus Domini kolostorra (1420). Sienai Szt. Bernardin hatására, úgy Közép-Itáliában az első kísérlet a S. Lucia kolostor volt.”³⁵ Azonban mind a krónika-szövegből, mind a „belső indítatású” tanulmányok „konpcionális keretéből” az umbriai közösségeknek sokkal központibb szerepe olvasható ki, mint ami az össztáliai vagy különösen összeurópai perspektívából írt tanulmányokból kirajzolódik.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy e megfontolások ellenére, illetve ezek figyelembevételével a késő középkori umbriai obszerváns klarissza közösségek krónikái igen fontos forráscsoportot képeznek, amelyet a szűkebb értelemben vett rendtörténeten túl is számos szempontból lehet felhasználni. E szempontok közül jelen tanulmányban a női írásbeliség, pontosabban az írástanulás lehetséges módozatainak bemutatására tettünk kísérletet. Számunkra egyrészt lényeges szempont, hogy ezek a szövegek másodlagos, komparatív forrásként számos olyan jelenségre nyújthatnak részleges magyarázatot, amelyek a szerényebb magyarországi forrásanyagból nem rajzolódhatnak ki. Másrészt pedig e krónikák a közép-itáliai kontextus számos aspektusát is új fényben mutatják be, mint amilyen például a női írásbeliség, a tudás megszerzésének lehetőségei és korlátai vagy éppen a humanista műveltség és a kolostori írásbeliség kapcsolata.

BIBLIOGRÁFIA

Kiadott források

Galamb, György (ed.) – Damian, Iulian Mihai – Gecser, Ottó – Kertész, Balázs (collab.): *The Correspondence of John of Capestrano. Vol. 2.: Letters Exchanged during His Stay in the Kingdom of Hungary (1455–1456) and with Hungarian Recipients Beforehand (1451–1455)*. Budapest – Szeged: ELKH – SZTE, 2023.

Kertész, Balázs (ed.): *The Original Surviving Documents of the Hungarian Observant Franciscans: 1448–1526*. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria). Budapest: Magyarok Nagyszónya Ferences Rendtartomány, 2015.

³³ „Mantova-hálózat”, „Ferrara-hálózat”, „Foligno-Perugia-hálózat.” Lásd az összefoglaló térképet: Knox: *Creating Clare of Assisi*, 130.

³⁴ „Et questo fo el primo Monasterio del Observantia d[e] la seconda regula de Sancta Chiara che fusse renovato in q[ue]ste parte, però che non c’era niuno monasterio de la prima nè della seconda regula de Observantia in queste provintie.” Scandella: *Ricordanze*, 3–4.

³⁵ „Come la riforma del II. Ordine, poggiata sull’Osservanza, era già avvenuta in altre parti d’Italia (si pensi al monastero del Corpus Domini di Mantova (1420) sotto l’impulso di s. Bernardino da Siena), così in Italia centrale il primo tentativo fu quello del monastero di S. Lucia.” Scandella: *Ricordanze*, XXIV.

- Molnár, Antal (Hrsg.): *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)*. (Analecta Franciscana XIX. Nova series: Documenta et studia, 7), Roma: Frati Editori di Quaracchi, 2022.
- Nicolini, Ugo (a cura di): *Memoriale di Monteluca: cronaca del monastero delle clarisse di Perugia dal 1448 al 1838*. Santa Maria degli Angeli: Edizioni Porziuncola, 1983.
- Scandella, Angela Emanuela (a cura di): *Ricordanze del monastero S. Lucia O.S.C. in Foligno*. Santa Maria degli Angeli: Edizioni Porziuncola, 1987.

Szakirodalom

- Bartolacci, Francesca – Lambertini, Roberto (a cura di): *Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto*. Roma: Viella, 2014.
- Bartoli Langeli, Attilio: *Scrittura di donna: Le capacità scritte delle clarisse dell'Osservanza*. In: Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009. 79–96.
- Bene Sándor: *Bevezetés – reneszánszról, középkorról*. In: *uó: Egy reneszánsz magyar író: Andreas Pannonius*. Budapest: L' Harmattan, 2023. 7–20.
- Bertini Malgarini, Patrizia – Vignuzzi, Ugo: *Le capacità linguistiche delle clarisse dell'Osservanza: qualche anticipazione*. In: Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009. 35–44.
- Caby, Cécile: *Oltre l'umanesimo religioso: Umanisti e Chiesa nel Quattrocento*. In: Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009. 15–33.
- Dalarun, Jacques – Marini, Alfonso – Sensi, Mario (a cura di): *Uno sguardo oltre: Donne, letterate e sante nel movimento dell'Osservanza*. S. Maria degli Angeli – Assisi: Edizioni Porziuncola, 2007.
- Dalarun, Jacques – Zinelli, Fabio: *Le manuscrit des soeurs de Santa Lucia de Foligno*. Studi medievali, vol. 46. (2005) 117–167.
- Dalarun, Jacques: *Il monastero di Santa Lucia come foyer intellettuale*. In: Dalarun, Jacques – Marini, Alfonso – Sensi, Mario (a cura di): *Uno sguardo oltre: Donne, letterate e sante nel movimento dell'Osservanza*. S. Maria degli Angeli – Assisi: Edizioni Porziuncola, 2007. 79–111.
- Falvay Dávid: *Női közösségek és népnyelvű írásbeliség Itáliában és Magyarországon 1500 körül: Két esettanulmány*. Irodalomtörténeti Közlemények, 127. évf. (2023) 2. sz. 156–179.
<https://doi.org/10.56232/itk.2023.2.02>
- Falvay, Dávid: *Gli osservanti e la letteratura devozionale volgare. La tradizione della Vita Christi*. In: Galamb, György (ed.): *Franciscan Observance between Italy and Central Europe. Proceedings of International Conference, 4-6 December 2014 Franciscan Monastery of Szeged-Alsóváros (Hungary), L'Osservanza francescana fra Italia ed Europa Centrale Atti del Convegno internazionale. Atti del Convegno internazionale, 4-6 dicembre 2014 Convento Francescano di Szeged-Alsóváros (Ungheria)*. Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged, vol. 15. (2017) 187–200.
- Falvay, Dávid: *Un progetto di ricerca comparativa sulle comunità femminili*. In Fara, Andrea (a cura di): *Italia ed Europa centro-orientale tra Medioevo ed Età moderna: Economia, Società, Cultura*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2022, 109–120.
- Galamb, György (ed.): *Franciscan Observance between Italy and Central Europe. Proceedings of International Conference, 4-6 December 2014 Franciscan Monastery of Szeged-Alsóváros (Hungary), L'Osservanza francescana fra Italia ed Europa Centrale. Atti del Convegno internazionale, 4-6 dicembre 2014 Convento Francescano di Szeged-Alsóváros (Ungheria)*. Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged, vol. 15. (2017).
- Guida, Marco: *Una leggenda in cerca d'autore: La Vita di santa Chiara d'Assisi*. Bruxelles: Société des Bollandistes, 2010.
- Hujbers, Anne: *'Observance' as Paradigm in Mendicant and Monastic Order Chronicles*. In: Mixson, James D. – Roest, Bert (ed.): *A Companion to Observant Reform in the Late Middle Ages and Beyond*. Brill's Companions to the Christian Tradition, 59. Boston: Brill, 2015. 111–143.
https://doi.org/10.1163/9789004297524_006

- Huszthy, Alma: *Testo e contesto: un testimone peculiare dei Vangeli italiani nel Medioevo*. In: Nuzzo, Armando – Ludmann, Ágnes (a cura di): *Esercizi di filologia*. Budapest, Eötvös Collégium, 2013. 13–85.
- Kiss Farkas, Gábor: *Reading Nuns at the Insula Leporum (Hungary): Traces of Bilingualism in a Late Medieval Dominican Nunnery Illustrations*. In Rychterová, Pavlova (ed.): *Pursuing a New Order: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe*. Turnhout: Brepols, 2019. 169–192. <https://doi.org/10.1484/M.TMT-EB.5.116500>
- Klanciczay, Gábor: *Santità, miracoli, osservanze nel Medioevo. L'Ungheria nel contesto europeo*. Spoleto: CISAM, 2019.
- Knox, Lezlie S.: *Creating Clare of Assisi: Female Franciscan Identities in Later Medieval Italy*. Leiden–Boston: Brill, 2008. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004166516.i-227>
- Lázs Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Budapest: Balassi, 2016.
- Lodone, Michele: *Riforme e osservanze tra XIV e XVI secolo*. Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge (MEFRM), vol. 130. (2018) No. 2. 267–278. <https://doi.org/10.4000/mefrm.4190>
- Lowe, Kate J. P.: *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009.
- Mixson, James D. - Roest, Bert (ed.): *A Companion to Observant Reform in the Late Middle Ages and Beyond*. Brill's Companions to the Christian Tradition, 59. Boston: Brill, 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004297524>
- Nicolini, Ugolino: *I Minori Osservanti di Monteripido e lo "Scriptorium" delle Clarisse di Monteluca in Perugia nei secoli XV e XVI*. Picenum Seraphicum, vol. 8. (1971) 100–130.
- Roest, Bert: *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*. The Medieval Franciscans 8. Leiden: Brill, 2013. <https://doi.org/10.1163/9789004244757>
- Szemere, Ditta: *The Observant Reform of the Fifteenth Century in Italian and Hungarian Mendicant Nunneries*. *Central European Annual of Medieval Studies*, vol. 26. (2020) 177–193.
- Scandella Angela Emmanuela: *Aspetti culturali in S. Lucia di Foligno: un tentativo di approccio*. In: Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009. 45–72.
- Umiker, Monica Benedetta – Giusti, Chiara Emmanuela: *Per i codici delle clarisse di Monteluca di Perugia: un manoscritto sconosciuto di sr. Battista Alfani. (sec. XV)*. Bollettino della Deputazione di storia patria per l'Umbria, vol. 108. (2011) fasc. II. 545–597.
- Umiker, Monica Benedetta: *I codici di S. Maria di Monteluca e l'attività scrittoria delle monache.* In: Messa, Pietro – Scandella, Angela Emanuela – Sensi, Mario (a cura di): *Cultura e desiderio di Dio. L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza*. Assisi: Porziuncola, 2009. 73–80.

ARANY KRISZTINA
Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 16–29.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.16-29
www.aetas.hu

A késő középkori Velence állami pénzügyei*

ABSTRACT. *The Finances of the State of Venice in the Late Middle Ages.* A common and characteristic recurring element in medieval Venetian sources is data regarding financial transactions, incomes, revenues, and expenses. To interpret these, one requires a knowledge of the economic history of the Republic of Venice, especially the finances of the Venetian state, the origin of the majority of these sources, due to the fact that the state played a central role in controlling economic life. This paper outlines the finances of the medieval Venetian state, and discusses the newest research findings regarding the topic.

Keywords: *medieval Venice, state revenues, state expenditures, state debt, history of money*

„Az áruk úgy ömlenek ebbe a nemes városba, mint vizek a szökőkútba” – jegyezte meg Martino da Canal ófrancia népnyelven írt velencei krónikájában, amely 1267 és 1275 között íródott. A krónikás a mű bevezetőjében vissza-visszatért a város nyüzsgő üzleti életére, a kereskedelem jelentőségére, amelyet nem győzött hangsúlyozni.¹ Da Canal méltán volt büszke: Velence mind politikai, mind gazdasági és társadalmi szempontból valóban különleges és sikeres fejlődési utat járt be a korai középkortól a 17. századig, és ebben a velencei állam vitathatatlanul központi szerepet játszott.

A velencei állam területe és államberendezkedése a középkorban

Az Adriai-tenger kis mesterséges szigetein született velencei állam legkorábbi szárazföldi területei a tengerparti sávon elterülő, úgynevezett Dogado részét képezték, amelyet kilenc kerületre osztottak: Grado, Caorle, Torcello, Murano, Malamocco, Chioggia, Loreo, Cavarzere és Gambarare. A kerületek *podestàk* igazgatása alatt álltak. Velence „tengerentúli” területei, a *Stato da Mar* részét képező dalmát parti sáv és égei-tengeri kolóniák felett Velence által kinevezett megbízható helyi nemesek vagy velencei tisztviselők, kapitányok, *provveditorik* rendelkeztek általában.

A terjeszkedés utolsó, a 14–15. századot, valamint a 16. század első évtizedeit felölelő szakasza során Velence jelentős szárazföldi hódításai révén pedig létrejött a *Stato da Tera* vagy *Terraferma*, amely az észak-itáliai szárazföldi területeket foglalta magában.² A velencei

* A tanulmány a Horvát Tudományos Akadémia HRZZ-IP-2022-10-5130 számú, *Sources for Croatian History – Research, Critical Editing, Analysis* című kutatási projektje keretében készült. Velence állami pénzügyeire lásd: Knapton: *La finanza pubblica*, i. m.; Scott: *The Economic Policies of the Regional City-States of Renaissance Italy*, i. m.

¹ Martin da Canal, 273. Da Canalról lásd: Limentani: *Canal, Martino*, i. m.; Szovák: *A történetírás határán*, 80. A tanulmányban szereplő forrásidézeteiket saját fordításomban közlöm.

² Összefoglalóan lásd: Knapton: *Venice and the Terraferma*, i. m.

állam így városállamból nagy kiterjedésű területi állammá vált a késő-középkorban.³ A szárazföldi területek gazdasági jelentősége a földművelés és állattenyésztés, valamint az állam élelemellátása szempontjából volt kiemelkedő. Velence kora középkori gazdasága a sópárláson és a halászaton alapult, a folyamatosan növekedő város azonban az élelmiszerellátását nem tudta belső forrásokból biztosítani. Az isztriai és dalmáciai tengerparti sáv szintén a só- és fakitermelés forrása volt, nem beszélve még a 15. században is jelentős mértékű szláv rabszolga kereskedelemről. Az égei-tengeri velencei fennhatóság alatt lévő területek, Ciprus, illetve a konstantinápolyi velencei kolónia lehetőséget nyújtottak Velence számára a muszlim kereskedőkkel történő közvetlen kapcsolatfelvételre is, megalapozva a velencei állam szerepét a levantei kereskedelemben.

Velence számára a folyamatosan távoluló, sokszínű földrajzi-gazdasági tér fenntartása és hatékony igazgatása különleges politikai, jogi és gazdasági irányítást és szerkezetet tett szükségessé.⁴ A meghódított területek velencei igazgatásának jogi alapját az úgynevezett meghódítási egyezmények (*patti di dedizione*), illetve az ezek alapján a terület számára kibocsátott velencei statútumok alkották.⁵ A velencei állam a különböző városi (Verona, Vicenza, Padova, Treviso stb.), illetve rurális, feudális világi, illetve egyházi földesúri eredetű területi egységeit eltérő jogrend alapján igazgatta.⁶ A velenceiek viszonya az államuk fennhatósága alá került itáliai szárazföldi területekhez az ifjabb Marin Sanudo kevésbé ismert, 1483-ban egy hivatali út során írt *Itinerárium*ában jelenik meg érzékletesen. Az út során a velencei tisztviselők a vitás esetekben mintegy fellebbviteli jogorvoslatot biztosítottak igény esetén a velencei állam alattvalóinak, őket kísérte a fiatal Sanudo, aki feljegyzéseket készített a küldöttség által felkeresett fontosabb települések történetéről, velencei uralom alá kerülésükről.⁷ Az út során az alávetett területek több társadalmi csoportjával is találkozott, ezekről feljegyzést készített. Többek között a shakespeare-i dráma szereplőjeként világirodalmi ismertségre szert tett zsidó üzletemberek is megjelennek az *Itinerárium*ban, róluk Sanudo a Mestre városára vonatkozó feljegyzésében írta le, hogy kizárólag a Velencei Köztársaság által uralt *Terrafermán* üzletheltek. A tengeri köztársaságban csupán a velencei üzletemberek érdeklődésén kívül eső, kis nyereségű pénzügyletek bonyolításában vehettek részt.⁸

Velence város jogrendje a velencei szokásjog, a római jog és a kánonjog sajátos keveréke volt, ez utóbbi főként a házassági és az örökösödési jog esetében jelent meg erőteljesen. A városállam statútumai és nem utolsósorban a nemzetközi megállapodások jogi tartalma, az úgynevezett tengeri jog is beépült a velencei jogba, főként a velencei jogrendben hangsúlyosan jelen lévő kereskedelmi jogi rendelkezések kapcsán.⁹

Az önálló állam kialakulásának kezdete a korai középkorra tehető, a külső partnerekkel szemben önállóan fellépő Velence már 840-re datálható, amikor a Karoling Birodalommal kötött egyezséget keresztény rabszolgák kereskedelme ügyében. Az önkormányzat kialakítá-

³ A területi állam fogalmának meghatározása összetett, Velencével kapcsolatban lásd Vicenza integrálását a velencei államba. Grubb: *Firstborn of Venice: Vicenza*, Part 1. Creating the Territorial State. 3–13.

⁴ Varanini: *La Terraferma veneta del Quattrocento*, 19–26.

⁵ Varanini: *La Terraferma veneta del Quattrocento*, 27.

⁶ *Itinerario di Marin Sanuto*, i. m.; Bianchi: *Comuni e città*, 134–135.; Szovák: *A történetírás határáján*, 27–28.

⁷ Toffolo: *Constructing a Mainland State in Literature*, 191–241.

⁸ *Itinerario di Marin Sanuto*, 117. Lásd még Mueller: *Jewish moneylanders of Trecento Venice*, 203.

⁹ Stern: *Politics and Law in Renaissance Florence and Venice*, 210.; Judde de Larivière: *The "public" and the "private" in sixteenth-century Venice*, 78–79.

sának jelentős lépéseként a 11. század során a bizánci helytartóból már korábban „herceggé” vált dózse megválasztása a Rialto sziget polgárainak joga lett.¹⁰ A *Commune Veneciarum*, azaz a velencei önálló államszervezet kezdete 1141-re tehető, amikor létrehozták az első városi tanácsot. A folyamat 1297-ben a Nagy Tanács lezárásával (*Serrata del Gran Consiglio*), azaz a Nagy Tanács tanácsosi tagságának a velencei patrícius családok körében való öröklődővé tételével és az alacsonyabb rangú polgároknak a tanácsból és a városi magisztrátusokból történt kizárásával létrejövő zárt, arisztokratikus köztársasági városvezetés megteremtésével fejeződött be.¹¹ Az átalakulás nem volt zökkenőmentes, a 14. század során több mozgalom is indult a városállamon belül ennek eltörlésére. 1343 után az úgynevezett *Aranykönyv*-ben vezették a városi tisztségekre választható családokat, ezt a könyvet a 16. század elején lezárták.¹² Az öröklés útján betölthető fontos állami hivataloknak köszönhetően Velence zárt és kis létszámú vezető réteg irányítása alá került. Összességében Velence arisztokratikus kereskedő köztársaságként jellemezhető, amelynek vezető patrícius rétege saját kereskedelmi érdekeinek megfelelően irányította az állam gazdasági életét is, a közérdek és magánérdek ilyen értelemben összefonódott.

Velence, Genova és Firenze gazdasági stratégiája: hasonlóságok és különbségek

Velence esetében az állam gazdasági stratégiájának központi eleme egyértelműen a városállam területére vonzott távolsági kereskedelmi árucseré feltételeinek kialakítása és biztosítása volt. A város távolsági kereskedelme számára jelentős konkurenciát jelentett Genova és esetenként Firenze is, Genova a levantei kereskedelmi tevékenysége és kereskedő kolóniái miatt, Firenze pedig elsősorban tőkeerős kereskedőinek a nyugat-európai kereskedelmi központokban lévő érdekeltsegeinek köszönhetően. Genova és Velence között számos hasonlóság érzékelhető.¹³ Nem véletlen, hogy a két állam rendszeresen konfliktusba került egymással, elég csupán az 1378 és 1381 között zajló chioggiai háborúra utalni, amelynek súlyos pénzügyi következményei Velencét is belső reformokra kényszerítették.¹⁴ Genova különlegessége a barcelonai mintára 1407-ben felállított állami bank, a Casa di San Giorgio (*Officium Comperarum et Bancorum Sancti Georgii*) volt.¹⁵ Feladata nemcsak az állami közkölcsonök kezelése volt, fogadta és kezelte magánszemélyek letéteit és befektetéseit is, mely téren sikeresen alkalmazta a korszakban ismert fejlett pénzügyi és banki technikákat (devalváció stb).¹⁶ Velence más utat választott, bár több pénzügyi válságidőszakkal is meg kellett küzdenie, csupán a 16. század második felében jelentkező jelentős gazdasági stagnálás következtében, 1587-ben hozta létre állami bankját, a Rialto Bankot, de annak tevékenysége a genovai San Giorgio portfóliójához képest kezdetben korlátozott volt.

Ugyanakkor jelentős különbségek fedezhetők fel a két itáliai gazdasági nagyhatalom: Firenze és Velence stratégiája között. Firenze nem törekedett arra, hogy a saját területén

¹⁰ Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 89–92.

¹¹ Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 114.; Bárándy: *Velence fénykora*, i. m.

¹² Szovák: *A történetírás határán*, 9.

¹³ Ortalli: *Venezia-Genova*, 9–28.

¹⁴ Caferro: *Warfare and Economy in Renaissance Italy*, 167–209.

¹⁵ A bank fennmaradt levéltárának bemutatását lásd: Felloni: *L'archivio della Casa di San Giorgio*, 451–459.; Felloni: *Il Banco di San Giorgio*, 561–468.; Felloni: *Ricchezza privata, credito e banche*, 295–318.

¹⁶ Lásd a genovai monetáris politikára és devalvációra: Kenyeres: *A fiskális-katonai állam kezdete*, 779–780.

összpontosítsa a távolsági kereskedelmi árucserét, éppen ellenkezőleg, a firenzei kereskedők intenzív jelenléte jellemezte a nagyobb európai üzleti központokat.¹⁷ Emellett a firenzei kormányzat a városállam gazdasági életében sem jelent meg olyan központi szabályzó tényezőként, mint azt a velencei állam tette, valamint nem korlátozta a velenceihez hasonló mértékben azoknak a polgároknak a körét, akik a távolsági kereskedelemben érdemben részt vehettek.

Ezzel szemben a keleti és európai árucserében szerzett központi pozícióját megőrizni kívánó velencei államirányítás szerepe kezdettől fogva markáns volt a távolsági kereskedelemben. Velence gazdasága eleinte az Adriai tengerpart városaira összpontosított, hódító törekvései pedig elsősorban Isztria és Dalmácia tengerparti városait célozták meg. Kereskedelmi törekvéseinek jelentős célpontja a Bizánci Birodalom lett, melynek területén 1082-től kezdve polgárai már korlátlan kereskedelmi jogokat élveztek, ami jelentős nyitásként értékelhető a levantei áruk irányába. Ezt a későbbiekben tudatosan erősítették meg a keresztes hadjáratok által nyújtott lehetőségek kihasználásával. Ennek következtében Velence viszonya Bizánc uralkodóival főként a 12. század második felében megromlott.¹⁸ A kialakuló kereskedelmi kapcsolati rendszer, valamint a velencei polgárok különleges jogállása a fontosabb levantei kereskedelmi központokban lehetőséget biztosítottak Velence levantei hegemoniájának kialakítására.

A velencei állam pénzügyei: pénzverés, állami kiadások és bevételek

A modern állam fontos feladata a gazdaság működésének fenntartása, szabályozása és az ehhez szükséges infrastruktúra fenntartása. Ehhez szükséges az állami kiadások fedezése, az erre szolgáló állami bevételek folyamatos biztosítása, azok lehetőség szerint optimális felhasználása, valamint olyan állami szabályozórendszer kialakítása, amely képes a változó gazdasági környezetre időben és hatékonyan reagálni. A középkori Velence esetében is megfigyelhetők ennek egyes elemei, bár a pénzügyigazgatás szerkezete középkori jellemzőket mutat.

Az állam pénzügyi irányításának decentralizáltsága a fokozatosan kiépülő állam köztársasági berendezkedésének köszönhető. Nem állt fel központi pénzügyigazgatási hivatal, a különböző állami feladatok kezelésére létrejött hatóságok látták el az adott feladatokkal együtt járó pénzügyigazgatási munkát is, feladatköreik között sok volt az átfedés. A legkorábbi pénzügyi hatóság a *Camera del Comun* volt, amelynek kamarásai látták el a kiépülő velencei állam ingatlanvagyonával kapcsolatos feladatokat. A vámok és a *fondacók* tevékenysége a *Visdomin*nak nevezett hivatali testület feladata volt, a kényszerkölcsönöket 1353-tól az *Ufficiali agli Imprestiti* hivatalnokai kezelték, míg az ingatlanügyletek a kamarások mellett az *Avogadori del Comun*, a hagyatékokkal kapcsolatos pénzügyi feladatok pedig a *Procuratori di San Marco* hatáskörébe tartoztak. Az állami hitelekkel kapcsolatos feladatokat a nagy likviditással rendelkező sóhivatalra (*Ufficio del Sale, salinieri*), gabonahivatalra (*Ufficio del Frumento*) és az Arzenál vezetőire bízták. A *Dogado* területén a helyi bevételek beszedése a kinevezett rektorok feladata volt, ugyanakkor a meghódított területek lakossága mentesült a kényszerkölcsönök fizetése alól.

A kereskedelmi és hitelezési tevékenység elengedhetetlen feltétele volt a pénzverés. A velencei monetáris rendszeren belül a 13. századig az ezüst alapú vert pénzek voltak használatban, de az állam területén forgalomban voltak mantovai, bizánci stb. pénzek is. A pénzügyi

¹⁷ Spufford: *From Venice to London*, i. m.

¹⁸ Madden: *Venice and Constantinople*, 166–85.

rendszer egyik alapja a legértékállóbb, a távolsági kereskedelemben is használt ezüsttartalmú *grosso* volt, váltópénzei a dénár és a *soldo*. Emellett a 13. századtól bevezették a *libra di grossit*, amely 240 dénárt ért, majd a belső piaci igény és a pénzügyi válság nyomán bevezették a *piccolit* (*parvi*) is, melynek értéke azonban a 13. század második felétől fokozatosan romlott. A banki pénzügyi műveletek, az állami hitelek kamatainak visszafizetése és a pénzügyrendszer stabilitásának megőrzése céljából 1282 után Velence számítási pénzként bevezette a *lira di grossit* és a *lira di piccolit*, melyek használatkor a tényleges kifizetésnek *parvi*-ban kellett megtörténnie. Ugyanígy használatba került a *libra ad grossos*, amely 9 *grossit* és 5 *parvit* ért, de nem azonos a jóval értékesebb *libra grossorum*-mal, amelynek értéke 240 *grossi* volt.¹⁹ A pénzverés szintén költséges állami feladat volt, a pénzverde működése azonban egyes időszakokban szünetelt, általában a szükséges nemesfémek beszerzésének költségei és nehézkessége folytán. Az 1284-ben firenzei mintára bevezetett arany dukát megjelenésével a pénzügyrendszer bimetallikussá vált.²⁰ A dukát értékének megőrzésére törekedtek, melynek aranytartalmát 1317 után a pénzverde csupán minimálisan csökkenthette, és szintén firenzei mintára (*fiorino a suggello*) bezsákkolták (*ducati bollati*), államilag biztosítva a pénz értékének megőrzését. Ezekkel az igazolt súlyú dukátokat tartalmazó zsákokkal fizettek nagy tranzakciók esetén.

Az állami kiadások sorában a velencei kormányzat által felállított úgynevezett *muda*, azaz velencei állami kereskedelmi-hadi flotta előkelő helyen szerepelt. A *muda* szó etimológiája vitatott, a legelfogadottabb magyarázat az arab '*mudda*': „időszak” szóból vezeti le, amely az Alexandriába és más levantei kereskedelmi központokba induló velencei flották alexandriai kikötésének rövid, a velencei szenátus által meghatározott időhosszára vonatkozott, amelyek során az üzletkötések zajlottak.²¹

Marino Sanuto így ír erről 1514 februárjában: „Mivel a gályák váratlanul megérkeztek híradás nélkül 17 nap *muda* után, ami nagyon kevés, nem úgy mentek a dolgok, mint a régi utakon, nagyon rövid ez a *muda*, és aztán az üzletkötési időszakban a kis zsákokkal nagy veszteséget csinálnak. Ha hosszú lenne a *muda*, megrakodnának, mert, míg híre megy az 8-10 nap és fűszerek, egyéb áruk szállítására sok idő kell. Ha lett volna egy hónap *muda*, akkor a gályákat meg tudták volna rakni [áruval].”²²

Az állami szerepvállalás célja volt biztosítani a levantei áruknak a városállam területére történő beáramlását. Az állami *mudák* szervezéséről és lebonyolításáról a narratív forrásokon kívül számos történeti forrás beszél. Ezek közül kifejezetten érdekesek az 1418–1419 időszakból fennmaradt rakománylisták, amelyek a *Procuratori di San Marcónak* nevezett tisztviselők Velencei Állami Levéltárban őrzött anyagában maradtak fenn.²³ Az Alexandriába induló nyári *muda* legkorábban augusztus közepén vágott neki a tengeri útnak (ugyanis a későbbi indulás jelentős kockázatokkal járt), és október elején érkezett Alexandriába.²⁴ Alexandria mellett Rodosz, Kréta, Ciprus kikötőibe is hajóztak velencei gályák. A beérkező levantei árukat aztán részben a tél végi *mudák* Flandriába és Aigues-Mortes-ba szállították, részben pedig Velencében, a szintén állami irányítás alatt álló *fondacók* területén értékesítették.

¹⁹ Lane–Mueller: *Money and Banking*, 124–126.

²⁰ Lane–Mueller: *Money and Banking*, 178.

²¹ Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 141–143.

²² Sanuto, 825.

²³ Morche: *The Dolphin Connection*, 555–570.

²⁴ Doumerc: *La crise structurelle de la marine vénitienne*, 605–623.; Christ: *Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mameluk Officials*, 88–91.

Az állami tulajdonban lévő katonai és a részben magán-, részben állami tulajdonú kereskedelmi flotta és a *mudák* 13. század végére tehető megszervezése nagyban fellendítette a város távolsági kereskedelmi forgalmát. A flotta működtetése vegyes üzleti szerkezetben valósult meg. A velencei hajógyár, az Arzenál az állam tulajdona volt, ugyanakkor a hajóépítés és a gályákra szánt fegyverek gyártása magánkézben volt.²⁵

Bár a flottával kapcsolatos állami költségek magasak voltak, az jelentős közvetlen állami bevételt is hozott Velencének, tekintettel arra, hogy a *Savi agli ordini* velencei hivatal tisztviselői minden évben árverésre bocsátották az állami tulajdonban lévő gályákat a *muda* időszakára. Az árverésen győztes tulajdonosok (*patroni*) a gálya „üzemeltetésének” jogát nyerték el, majd befektetők számára meghirdették a hajókapacitást, esetleg megbízást adtak korlátozott felelősségű szerződés (*colleganza*) keretében más, a hajóval utazó kereskedőknek áruk szállítására és értékesítésére.²⁶

A részben a flotta által bonyolított távolsági kereskedelem további jelentős állami bevételeket generált, melyek elsősorban az állam területén zajló árucserét terhelő állami adók formájában jelentkeztek. A már idézett Martino da Canal, aki többször is hangsúlyozta Velence gazdasági jelentőségét, krónikája elején így ír a kereskedelem működéséről: „Mindenhonnan jönnek áruk és kereskedők, akik úgy vásárolnak árukat, ahogy csak akarnak, és tovább szállítatják azokat az országukba.”²⁷ Az általa festett kép annyiban valóban igaz, hogy a korabeli távolsági kereskedelem által továbbított áruk és idegen kereskedők is folyamatosan jelen voltak a lagúnák városában, azonban, mint azt a normatív források mutatják, a kereskedelem szabadsága ekkorra már erős korlátok közé szorult.²⁸ Az árucseré nagyrészt nem a champagne-i vásárokhöz hasonló üzleti környezetben bonyolódott, olyannyira nem, hogy Gino Luzzatto egy tanulmányában joggal tette fel a kérdést: „Voltak egyáltalán vásárok Velencében?”²⁹ A válasz nemleges, a hagyományos nyugat-európai vásároknál sokkal szabályozottabb módon, az állam által ellenőrzött lerakatokban bonyolították le a kereskedelmi ügyleteket, amelyekben a külföldi kereskedők partnerei mindig kereskedési joggal rendelkező velencei polgárok voltak.

A *fondaco* vagy *fontechi* szerepe hasonló volt a közép-európai és délnémet városi lerakatok által betöltött funkcióhoz, amennyiben az árumegállító jog volt az alapja. Ugyanakkor szigorú központi ellenőrzést gyakoroltak felette a városállam tisztviselői, akik a német kereskedők velencei tartózkodását a *fondaco* területére korlátozták, áruik értékesítésére pedig felügyelt árverést szerveztek velencei közvetítők segítségével.³⁰ Maga a *fondaco* szó a *'funduq'* arab szóból származik, és egyszerre jelentett fogadót, kereskedelmi raktárt és üzlethelységet.³¹ A város szívében, a Canal Grande partján a Rialto híd közelében épült meg a német kereskedők számára a Fondaco dei Tedeschi, amelynek első említése 1228-ból származik. Ezt követte jóval később, 1621-ben a Fondaco dei Turchi, ami szintén a Canal Grande egyik palotájában kezdte meg működését.³² Az árveréseken az árukra potenciálisan licitáló velencei patríciusréteg nem volt népes, a 16. század közepén 7500 főt számlált, Velence város

²⁵ Lane: *Venetian Merchant Galleys*, 183–184.

²⁶ Luzzatto: *La commenda*, 59–79.; Lane–Mueller: *Money and Banking*, 628.; Merelo Guervós – Molinari: *An analysis of colleganza contracts*, 1–13.

²⁷ Martin da Canal, 273.

²⁸ Martin da Canal, 273.

²⁹ Luzzatto: *Vi furono fiere*, 201–209.

³⁰ Israel: *Brokers as German-Italian Cultural Mediators*, 95–117.

³¹ Hoffmann: *The Fondaco Dei Tedeschi*, 244–252.

³² Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 300.; Schulz: *Early Plans*, 149–59.

népességének mintegy 4,5%-át tette ki, így a kereskedelmi tevékenység lehetősége csak kevesek számára volt adott.³³ A velencei állam a távolsági kereskedelem szereplői közül a kereskedelmi közvetítő szerepét monopolizálta, ennek érdekében formálta kül- és belpolitikáját, valamint állami berendezkedését is.³⁴

Az Adriai-tenger partvidéke ellenőrzésének igénye, a keleti Mediterráneumban folytatott koloniális politika, az egyszerre kereskedelmi, de szükség esetén hadi célra is bevethető állami flotta fenntartása és fejlesztése, valamint az észak-itáliai szárazföldi terjeszkedés ennek feltételeit igyekezett megteremteni, majd fenntartani.

A késő középkori itáliai kereskedelem esetében mindenképpen fontos hangsúlyozni, hogy a kor kereskedői, illetve újabb szakirodalmi kifejezéssel élve üzletemberei nem tisztán kereskedelemmel foglalkoztak, hanem kereskedelmi hitelezéssel, az áruk biztosításával, illetve akár gyártással is. Velence esetében a hadászati és kereskedelmi tevékenységhez szükséges fegyvergyártás és az egyébként állami tulajdonban lévő hajógyárakban történő hajógyártás volt jellemzően jó befektetési lehetőség. Más régiókban, mint például Firenzében inkább félkész termékek, főként textíliák további feldolgozása volt jellemző.

A kereskedelmel kapcsolatos állami feladatok pénzügyi hátterét az abból származó velencei állami bevételek biztosították. Ezeket a bevételeket elsősorban különböző direkt adók, a lehetőség szerint állami beavatkozással jelentős szinten tartott távolsági kereskedelmi forgalom után beszedett vám- és illetékbevételek, valamint az állam részére nyújtott magán-, kényszer-, majd közkölcsonök (*Monte*) formájában beszedett jövedelmek alkották. Az elmúlt évtizedek gazdaságtörténeti kutatásai nagy figyelmet fordítottak a modern fiskális állam (*fiscal state*) létrejöttének feltételeire és folyamatára, a különböző fejlődési modellek feltárására. Nem véletlen, hogy az Itáliára vonatkozó kutatások Velencét általában önállóan tárgyalják, amit mind a bevételek struktúrája, mind az éves bevétel volumene indokol, hiszen 1432-ben 1 millió dukát, míg a 15. század második felében már 1,15 millió dukát a folyt be az államkasszába,³⁵ amivel a város a korabeli Európában igen előkelő helyen állt.³⁶

Az adózás előkészítésének első lépése az adókötelesek összeírása volt: 1316-ban felülvizsgálták a megelőző huszonöt évben polgárjogot kapott családfeleket, és újból összeírták őket (*estimo*): ennek alapján állapították meg az államnak fizetendő adók és kényszerkölcsonök összegét. Az *estimo* nem a bevételeket mérte fel, hanem a családfele összvagyonát. Ennek 1%-a értékében kötelezte őt az állam kényszerkölcson nyújtására.³⁷

A velencei egyenes adók közül kiemelendő az ingatlanvagyonból származó jövedelmekre kivetett *decima*, amelyet 1463-ban vezettek be, és amely korábban egyházi adóként létezett.³⁸ Adókötelesek voltak a tengeri köztársaság és a *Terraferma* területén élő magánsze-

³³ Pezzolo: *Il sistema fisco-finanziario nella Repubblica veneta*, i. m.

³⁴ A város gazdasági életének főszereplőit a kézművestől és hajóstól a kereskedőkön át a pénzváltóig az alábbiakban sorolta fel da Canal művében: „Ebben a szép városban [...] találsz idős embereket és középkorú férfiakat, és rengeteg hajadont, akik sok dicséretet kapnak illendő viselkedésükért; és kereskedőket, akik eladnak és vásárolnak, és pénzváltókat, és minden mesterséget űző polgárokat, és mindenféle származású tengerészeket, és hajókat, hogy minden helyre eljuttassák őket, és gályákat, hogy ellenségeiket tönkretégyék....” Martin da Canal, 273.

³⁵ Hocquet: *Venice*, 384.

³⁶ Lásd összehasonlításl a 16. század első felében egyes államok éves jövedelmét dukátban megadva: Kenyeres: *A fiskális-katonai állam kezdete*, 769.

³⁷ Mueller: *The Venetian Money Market*, 500.

³⁸ Judde de Larivière: *La decima vénitienne*, 495–509.; Pezzolo: *La costituzione fiscale dello stato veneziano*, 115.

mélyek, ott működő testületek, még az egyházi személyek és testületek is.³⁹ A *decimát* évente több alkalommal is kivetették, 1463–1479 között negyven alkalommal szedték be, ami alkalmanként 70–80 ezer dukát bevételt jelentett az államnak.⁴⁰

Az *estimo* vagyoni kataszter helyett 1514-ben ún. *redesima*-jegyzékeket vettek fel a hivatalnokok, melyekben nyilvántartották az adóköteles háztartások, köztük magánszemélyek és testületek adóköteles vagyonára vonatkozó adatokat.⁴¹ Ebből az időszakból maradt fenn Marino Sanudo adóbevallása is. A bevallás részletes elemzése azt igazolja, hogy Sanudo adózás előtti vagyona és bevételei a fizetésén kívül különböző ingatlan tulajdonrészekből, illetve egyéb bevételekből származtak. Az ingatlanokat rokonaival osztatlan közös tulajdonban (*fraterna*) birtokolta.⁴² A *Terraferma* lakosságára más, szintén az ingatlantulajdont adózató adófajta vetett ki az állam, de az nem bizonyult túl sikeresnek, ugyanis jelentős feszültséget okozott egyrészt a helyi birtokkal rendelkező polgárok, másrészt a régióban szintén földtulajdont szerzett velencei patríciusok között, mert utóbbiakat felmentették annak fizetése alól.⁴³

A közvetett adófajta közül a távolsági kereskedelemről származó állami jövedelmek szintén jelentősek voltak. A vámokat illetően különbséget tettek a velencei és az idegen adóalanyok között; ez utóbbiak körébe tartoztak, eltérő mértékben, a meghódított területek lakosai is. Ennek megfelelően az idegeneknek a szárazföldön szállított árukra 2,5%, a tengeren szállított termékekre magas, 20% vámot kellett fizetniük, míg a velencei polgárok általában az áru értékének 1,25 %-át fizették be vám címén az államkasszába. Esetenként az állam a megnövekedett likviditási szükségletei kielégítésére az export-import vámot ideiglenesen meg is emelhetette, még saját polgárai számára is. Az idegeneknek ezenfelül természetesen még több jogcímen kellett illetéket fizetniük, a kikötő használata, az áruk kirakodása stb. mind ezek hatálya alá esett. A késő középkorban már a *fondacóban* dolgozó helyi árubrőke-rek munkájáért is közvetítési illeték járt (*dazio di messetteria*) az áru 0,25%-a értékében.⁴⁴ A kereskedelem mellett fokozatosan megjelentek a bizonyos termékek (só, olaj, bor, sajtok) fogyasztását terhelő illetékek is. A sóhivatal a sómonopóliumnak köszönhetően 1464-ben 165 000 dukát bevételre tett szert, ami a teljes éves állami jövedelem 15%-át tette ki. Ez az összeg egy évszázaddal később 225 000 dukátra nőtt, és Velence egyik legjelentősebb adóbevételét jelentette.⁴⁵ A helyi mészárosok még „iparúzési” adót is fizettek az államnak. Ezeknek a bevételeknek a beszédési jogát azonban idővel általában bérbe adták velencei polgároknak. Emellett az állam szedett egyéb kisebb illetékeket is, például 5% örökösödési illetéket, illetve közjegyzői illetéket.

Velencében a középkorban megjelenő államkölcsönből származó bevételek fedezték az állam kiadásának legnagyobb részét képező hadi költségeket, tekintettel arra, hogy az általában rendkívüli helyzetnek tekinthető hadi helyzet a 11. századtól kezdve szinte állandósult, a bizánci állammal, majd utódaival, Genovával, a magyar királlyal, később a terjeszkedő oszmán állammal vívott háborúk és nem utolsósorban a tengeri kalózkodás ellen indított expedí-

³⁹ Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 238.

⁴⁰ Hocquet: *Venice*, 398.

⁴¹ Ferguson: *The Tax Return (1515) of Marin Sanudo*, 140.

⁴² A bevallás átírása és angol fordítása: Ferguson: *The Tax Return (1515) of Marin Sanudo*, 148–151.

⁴³ Hocquet: *Venice*, 401.

⁴⁴ Mueller: *The Venetian Money Market*, 267.

⁴⁵ Hocquet: *Venice*, 394.

ciók révén.⁴⁶ Az állami költségek egy állandó tétele az Arzenál volt, amelyre évente 100 000 dukátot fordítottak. Emellett a tengeri és szárazföldi területek megtartása is állandó készenléletet tett szükségessé, a zsoldosok kifizetése még békeévekben is évi 170 000 dukátra rúgott, míg a *Terraferma* erősségeiben állomásozó állandó csapatok fenntartása 90 000 dukátot emésztett fel.⁴⁷ Hadi kifizetésnek tekinthető a kényszer-, később államkölcsonök kamatainak kifizetése is, amely a kiadások szintén jelentős tételét jelentette. Összességében az 1470-es években az éves hadi költségek mintegy 1–1,2 millió dukátra tehetőek.⁴⁸ Ugyanakkor a kutatások azt is igazolták, hogy a velencei állam a hatalmas hadi költségek egy jó részét, mivel azokat az állam területén költötték el, modern gazdasági fogalommal élve újraosztotta (redisztribúció) a velencei társadalom különböző rétegeinek, közmunkákra kifizetett munkabérek, állami rendelések, hadi építkezések stb. formájában.⁴⁹ Az állam természetesen egyéb kisebb, de nem elhanyagolható állami kiadások fedezését is biztosította, ezek közé tartozott nemcsak az „állami alkalmazottak” javadalmazása, de az állami reprezentációs költségek, a diplomáciai tevékenységet terhelő kiadások is. Összességében elmondható, hogy Velence pénzügyi nehézségei állandósultak a 14–15. század folyamán.⁵⁰

Ahogy Genova és Firenze esetében, Velencében is korán megjelent az állam hitelezésének szükségessége. Ám Velencében a genovai San Giorgio bank mintájára a Rialto bank létrehozására csupán a 16. század második felében került sor.⁵¹ Korábban különböző állami hivatalok láttak el egy-egy részfeladatot, különösen a Sóhivatal (*Ufficio del Sale*), amely a Velencében működő magánbankokkal állt kapcsolatban, és vett fel kölcsönöket szükség esetén az állam nevében.

Az államadósságot a 14. században rövid ideig a *Camera del Frumento* városi hatóság is kezelte, feladata szintén a magánkölcsonök felhajtása volt az állam számára. Ez volt a *debito fluttuante*, az általában rövid futamidejű, változó hozamot hozó államkölcson, amelyet magánszemélyek nyújtottak az államnak önkéntes/üzleti alapon, és amelynek köszönhetően a velencei állam számára elkerülhetővé vált a kényszerkölcsonök rendszeres kivetése.

A kamara egyúttal pénzügyi letéteket is fogadott, nemcsak velencei polgároktól, de előzetes állami engedéllyel idegenektől is. A kamat fizetése mellett biztosították a letétbe helyezett pénzügyi eszközök érinthetlenségét, más szóval mentességét a lefoglalás, elkobzás minden formája alól. A kamara működése a Velence pénzügyi története szempontjából fordulópontként tekinthető chioggiai háború (1378–1381) után a kutatók szerint fokozatosan jelentéktelenné vált.⁵² A 15. században magánbankárok vették át az állam hitelezésének feladatát. Velence szerepének jelentősége abban rejlett, hogy a területén áthaladó nagy mennyiségű nemesfémvel kapcsolatos ügyletek a pénzpiaci szereplőket is a városba vonzották. A pénzváltás és egyéb banki tevékenységek, például a váltólevél-piac kiemelkedő szereplői

⁴⁶ Velence és Magyarország középkori kapcsolataira lásd: Jászay: *Velence és Magyarország*, i. m.; a velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatokra: Teke: *Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok*, i. m.; Sanudo naplójának magyar vonatkozásairól újabban: Szovák: *A történetírás határán*, i. m.

⁴⁷ Hocquet: *Venice*, 384.

⁴⁸ Hocquet: *Venice*, 384.

⁴⁹ Felloni: *Ricchezza privata, credito e banche*, 299.

⁵⁰ Mueller: *The Venetian Money Market*, i. m.

⁵¹ Lane: *Venice, a Maritime Republic*, 329.

⁵² Tognetti: *I mercanti-banchieri fiorentini*, 351–356.; Idem: *Le compagnie mercantili-bancarie toscane*, 687–718.

Velencében egyértelműen a firenzeiek voltak, de ennek jelentősége Mueller szerint 1460 után hanyatlott.⁵³

A *debito fluttuante* mellett az állami pénzügyek terén jelentős szerepet töltött be a hosszú távú államkölcsön, a *debito consolidato* is, amely Firenzéhez hasonlóan a velencei állam által is felállított államadósság-alapba (*Monte*) folyt be. Ebbe azon családok kényszerkölcsöneit fizették be, akik szerepeltek az *estimóban*. A „részvények” általában 5%-ot kamatoztak, szabadon vásárolhatók és értékesíthetők voltak. Az állami kötvények piaci értéke azonban nem volt stabil, a kifizetetlen kamatok (*paghe*) felhalmozódása és a nyereség megadóztatása népszerűtlenné tette a kényszerkölcsön kötvényeket. A chioggiai háború idején a felhalmozott államadósság már 5 millió dukát volt, kamatai évi 250 ezer dukátra rúgtak.⁵⁴ A velencei pénzpiacon a 15. század közepére már megfigyelhető volt, hogy a kényszerkölcsön tőketarozásának és az az után járó kamatoknak az értékesítése egymástól függetlenül is zajlott, feltehetőleg nyomott árfolyamon, ami a piac válsága volt a beragadó állami befektetések hasznosítására.⁵⁵ A pénzügyileg már kezelhetlenné váló államadósság-alap, a *Monte Vecchio* konszolidációja 1482-re sürgetővé vált, ekkor már több mint hatvan éve nem fizette az állam a kamatokat sem. Ezt a kérdést rendezték ugyan, de az állam sürgető likviditási szükséglete miatt nyitottak egy új alapot is, a *Monte Nuovót*.⁵⁶

A 15. század utolsó évtizedeiben a *decima* visszatéríthetővé vált, amit az új adósság-alapban, a *Monte Nuovóban* tartottak nyilván. Az új alap gyorsan a korábbi államadósság-alap sorsára jutott: 1509-ben már 3 millió dukát volt az államadósság, kötvényeinek piaci értéke már 1497-ben a névérték 54%-ára zuhant.⁵⁷ Olyan narratív forrásokban is találkozhatunk a *Monte Nuovo* kötvényeinek értékingadozásával kapcsolatos hírekkel, mint Marino Sanudo már idézett feljegyzései vagy a nagyon vagyonos és előkelő velencei patrícius családból származó Gerolamo Priuli naplója.⁵⁸ Az elsősorban kereskedelemmel foglalkozó és később nem túl sikeres banki tevékenységet folytató Priuli a fontosabb politikai események feljegyzése mellett nem feledkezett meg arról, hogy 1495. februári bejegyzésében rögzítse a *Monte Nuovó*ba fektetett kölcsönök piaci értékét. Mind Priuli, mind polgártársai számára fontos volt naprakészen követni az államadósság kamatváltozásait, mert az jelentős hatással volt az általános pénzpiaci helyzetre. Ahogyan azt pesszimistán megjegyezte, sosem fogják megérni, hogy a dukátban adott kölcsönök teljes névértéken értékesíthetők legyenek, ami változó mértékű veszteséget jelentett az államadóssági alapba befektetni kötelesek számára.⁵⁹

Az 1499–1500 közötti bankválság, amely számos bankot bedöntött a Rialton, nem segített a helyzeten, az államadósság tovább nőtt, az állam a kényszerkölcsönök után a vállalt kamatokat (*paghe*) továbbra sem tudta fizetni, így hosszú évekre, sőt évtizedekre hátralékba került, ami nem növelte a polgárok hitelezési kedvét.⁶⁰

Az 1530-as évektől kezdve a velencei kormányzat új típusú államkötvényeket bocsátott ki, az ún. *depositi di Zeccát*, ez alkalommal azonban a kötvényeket nem kényszerkölcsön ügylet keretében bocsátották ki, hanem azonnal piacra dobták őket, szabadon jegyezhetők voltak,

⁵³ Mueller: *The Venetian Money Market*, i. m.; Pezzolo: *Note sul mercato finanziario a Venezia*, 345.

⁵⁴ Hocquet: *Venice*, 396.

⁵⁵ Mueller: *The Venetian Money Market*, 476–477.

⁵⁶ Mueller: *The Venetian Money Market*, 459.

⁵⁷ Hocquet: *Venice*, 398.

⁵⁸ Szovák: *A történetírás határán*, 11.

⁵⁹ Priuli, 16.

⁶⁰ Mueller: *The Venetian Money Market*, 230–251.

és ami a legfontosabb, az állam meghatározott állami bevételeket jelölt meg a kötvények fedezeteként.⁶¹

A város elsősorban kereskedelemmel foglalkozó gazdasági elitje számára ez rugalmas és kis kockázatú pénzügyi eszköznek bizonyult, a vásárlók a közkölcsonbe történő befektetéssel önmagában további nyereséget realizálhattak, ugyanakkor egyéb kereskedelmi és hitelügyleteik során a kötvényeket aktív tőkeként is felhasználhatták. Ezek a közkölcsonök örökíthetők, ajándékozhatók voltak, ennek megfelelően számos velencei forrásban feltűnnek, legyen az kereskedelmi forrás, végrendelet vagy házassági szerződések szövege, melyek a hozomány részeként említik. Az állam az államadósság pénzügyi alapjába történő befizetésekkel mindenesetre folyamatos befektetésre, aktív piaci jelenlétre ösztönözte polgárait, és hatékonyan csökkentette a passzív tőke felhalmozását. Összességében véve gondoskodott a meglévő pénzügyi eszközök folyamatos és hatékony visszaforgatásáról, a távolsági kereskedelemhez és hitelezéshez szükséges pénzügyi háttér aktivitásáról, ugyanakkor igyekezett az állam által felvett hitelek költségeinek kezelését hatékonyan megoldani. Ez utóbbinak természetesen fontos feltétele volt a pénzügyi tevékenységgel kapcsolatos fejlett technikák, módszerek átvétele, azonban ez önmagában nem segített olyan időszakokban, amikor az állam jelentős többletkiadásokat próbált fedezni.

Kitekintés

A 16. században Velence gazdasága számára nagy nehézséget okozott az államadósság kezelhetetlen mértékűvé válása, amelyet tetézett a kereskedelmi forgalom stagnálása.⁶² A távolsági kereskedelemről származó bevétel hanyatlásának számos oka volt: egyrészt ez a fajta kereskedelem a Velencénél fejletlenebb gazdaságú területek áruinak továbbértékesítését végezte, ezek a területek azonban a 16. századra már többféle módon tudtak kapcsolódni a formálódó világkereskedelemhez, a hagyományos távolsági kereskedelmi utak módosultak, a peremterületek fejlődésnek indultak, ami a beszerzési árak növekedését vonta maga után. A kereskedelmi-pénzügyi nyereség csökkenése stratégiaváltást tett szükségessé. A befektetők részben a korábban kevésbé jelentős, kisebb nyereséget biztosító, de biztonságos befektetést ígérő ágazatok felé fordultak, ilyen volt például a birtokvásárlás és a birtokgazdálkodás, termelés, vagy éppen ellenkezőleg, olyan továbbra is dinamikusan fejlődő ágazatokban folytatták működésüket, mint a bank- és pénzügyi terület. A velenceiek számára a velencei szárazföldi területei biztosították az ingatlanbefektetés lehetőségét. Az állam reagált a változásokra és a lehetőségek bezárulására: a korábban fenntartott állami flotta 1495–1569 között hanyatlani kezdett, majd az 1569-ben utoljára szervezett *muda* úttal meg is szűnt, és Velencében is megjelent a kereskedelmi hajózás.⁶³

Luciano Pezzolo szerint a távolsági kereskedelmen alapuló szerkezet váltott át földbirtokgazdálkodásból és fogyasztásból származó alapra.⁶⁴ Ezt nagyban elősegítette az állam, amely a kieső állami bevételeket új jövedelmekkel igyekezett pótolni, többek között a *Terraferma* területén fekvő állami földek (*bona communis Veneciarum*) értékesítésével. Bár a helyi közösségek elővásárlási jogot kaptak ezeknek a részben majorsági, részben mezőgazdasági

⁶¹ Állami kölcsönrendszer más itáliai államokban is működött, a már röviden bemutatott Genován kívül érdemes Firenzét hangsúlyozni a *Monte Comune* kapcsán. Molho: *Florentine Public Finances*, 63–73.; Arany: *Apák, fiúk*, 160.

⁶² Pullen (ed.): *Crisis and Change in the Venetian Economy*, i. m.

⁶³ Judde de Larivière: *Navigator, commercer, gouverner*, 305–306.

⁶⁴ Pezzolo: *The Rise and Decline*, 2.

területeknek a megvásárlására, mégis a 17. század végére az így értékesített közföldek kétharmada a velencei patrícius réteg tulajdonába került.⁶⁵ Nem szokatlan strukturális változás ez, mert hasonló folyamat játszódott le számos itáliai városban, közöttük a nagy rivális Firenzében is, de akár az Ibériai félszigeten, Barcelonában is.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- Itinerario di Marin Sanuto per la Terraferma veneziana nell'anno 1483*. Padova: Tipografia del Seminario, 1847.
- Martin da Canal = Polidori, Filippo Luigi (a cura di): *La cronique des Véniciens. Cronaca veneta, de maistre Martin da Canal, dall'origine della città sino all'anno 1275, tratte da un codice della Biblioteca Riccardiana* (con la corrisponente versione italiana del conte Giovanni Galvani), in: Archivio storico italiano ossia raccolta di opere e documenti finora inediti o divenuti rarissimi riguardanti la storia d'Italia 8. Firenze: G. P. Vieusseux, 1845. 268–707.
- Priuli = Segre, Arturo et al. (A cura di): *I diarii di Gerolamo Priuli*. Rerum Italicarum Scriptores, 2. serie, No. 24. pt. 3. Città di Castello – Bologna: S. Lapi – Nicola Zanichelli, 1921–41.
- Sanuto = Stefani, Federico – Berchet, Guglielmo – Fulin, Rinaldo – Barozzi, Nicoló – Visentini, Marco (per cura di): *I Diarii di Marino Sanuto*: Tomo V. Venezia: Marco Visentini, 1881.

Szakirodalom

- Arany Krisztina: *Apák, fiúk, fivérek, üzleti partnerek*. Fons Forráskutatás és Történeti Segédanyagok, 14. évf. (2009) 2. sz. 157–190.
- Bárándy Gergely: *Velence fénykora. A Velencei Köztársaság állam berendezkedésének kialakulása és kora*. Budapest: Scolar Kiadó, 1999.
- Bianchi, Francesco: *Comuni e città. Esperienze di governo tra laguna e pianura veneta (secc. XII-XIV)*. In: Bianchi, Francesco – Panciera, Walter (a cura di): *Governi e forme della politica nelle Venezia*. Róma: Viella, 2022. 123–157.
- Caffero, William P.: *Warfare and Economy in Renaissance Italy, 1350–1450*. The Journal of Interdisciplinary History, vol. 39. (2008) No. 2. 167–209.
- Christ, Georg: *Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mameluk Officials in Late Medieval Alexandria*. Leiden: Brill, 2012. <https://doi.org/10.1080/09518967.2013.837677>
- Doumerc, Bernard: *La crise structurelle de la marine vénitienne au XVe siècle: le problème du retard des Mude*. Annales, vol. 40. (1985) No. 3. 605–623.
- Felloni, Giuseppe: *L'archivio della Casa di San Giorgio di Genova (1407–1805) ed il suo ordinamento*. Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie, vol. 38. (1998) No. 1. 451–459.
- Felloni, Giuseppe: *Ricchezza privata, credito e banche: Genova e Venezia nei sec. XII-XIV*. Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie, vol. 41. (2000) No. 1. 295–318.
- Felloni, Giuseppe: *Il Banco di San Giorgio ed il suo achivio: una memoria a più valenze*. Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie, vol. 46. (2004) No. 2. 561–468.
- Ferguson, Ronnie: *The Tax Return (1515) of Marin Sanudo: Fiscality, Family, and Language in Renaissance Venice*. Italian Studies, vol. 79. (2024) No. 2. 137–154. <https://doi.org/10.1080/00751634.2024.2348379>.
- Grubb, James S.: *Firstborn of Venice: Vicenza in the Early Renaissance State*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2019. <https://doi.org/10.1353/book.67861>
- Hocquet, Jean-Claude: *Venice*. In: Bonney, Richard (ed.): *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200–1815*. Oxford: Oxford University Press. 2011. 381–416. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198204022.001.0001>
- Hoffmann, Wesley: *The Fondaco Dei Tedeschi: The Medium of Venetian-German Trade*. Journal of Political Economy, vol. 40. (1932) No. 2. 244–252.

⁶⁵ Hocquet: *Venice*, 402.

- Israel, Uwe: *Brokers as Terman-Italian Cultural Mediators in Renaissance Venice*. In: Gialdroni, Stefania – Cordes, Albrecht – Dauchy, Serge – De ruysscher, Dave – Pihlajamäki, Heikki (eds.): *Migrating Words, Migrating Merchants, Migrating Law: Trading Routes and the Development of Commercial Law*. Leiden: Brill, 2019. 95–117. <https://doi.org/10.1163/9789004416642>
- Jászay Magda: *Velence és Magyarország*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.
- Judde de Larivière, Claire: *Navigator, commercer, gouverner. Économie maritime et pouvoirs à Venise (XVe-XVIe siècles)*. The Medieval Mediterranean, vol. 79. Boston: Brill, 2008. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004170728.i-362>
- Judde de Larivière, Claire: *The "public" and the "private" in sixteenth-century Venice: from medieval economy to early modern state*. Historical Social Research, vol. 37. (2012) No. 4. 76–94. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.4>
- Judde de Larivière, Claire: *La decima vénitienne (XVe-XVIe siècles): reflet d'une société en mutation*. In: Touzery, Mireille (ed.): *De l'estime au cadastre en Europe. L'époque moderne*. Institut De La Gestion Publique Et Du Développement Économique, 2021. 495–509. <https://doi.org/10.4000/books.igpde.9578>
- Kenyeres István: *A fiskális-katonai állam kezdete Európában a 16. század első felében*. Századok, 155. évf. (2021) 4. sz. 761–782.
- Knapton, Michael: *La finanza pubblica*. In: Cracco, Giorgio – Ortalli, Gherardo (eds.): *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima. Vol. 2: L'età del comune*. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma: Treccani, 1995. 371–407.
- Knapton, Michael: *Venice and the Terraferma*. In: Gamberini, Andrea – Lazzarini, Isabella (eds.): *The Italian Renaissance State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 132–155. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845697.010>
- Lane, Frederic C.: *Venetian Merchant Galleys, 1300–1334: Private and Communal Operation*. Speculum, vol. 38. (1963) No. 2. 179–205.
- Lane, Frederic C.: *Venice, a Maritime Republic*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973.
- Lane, Frederic C. – Mueller, Reinhold: *Money and Banking in Renaissance Venice Coins and Moneys of Account*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.
- Limentani, Alberto: *Canal, Martino*. In: Alberto M. Ghisalberti (a cura di.): *Dizionario Biografico degli Italiani (DBI)*. Vol. 17. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1974. 659–662.
- Luzzatto, Gino: *La commenda nella vita economica dei secoli XIII e XIV con particolare riguardo a Venezia*. In: *Uó: Studi di storia economica veneziana*. Padova: CEDAM, 1954. 59–79.
- Luzzatto, Gino: *Vi furono fiere a Venezia?* In: *Uó: Studi di storia economica veneziana*. Padova: CEDAM, 1954. 201–209.
- Madden, Thomas Francis: *Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitude towards Byzantium*. Mediterranean Historical Review, vol. 8. (1993) 166–85. <https://doi.org/10.1080/09518969308569655>
- Merelo Guervós, Juan – Molinari, Christina: *An analysis of colleganza contracts in the Republic of Venice and its relationship to the Serrata of the Great Council*. Social Network Analysis and Mining, vol. 15. (2025) 1–13. <https://doi.org/10.1007/s13278-025-01460-9>.
- Molho, Anthony: *Florentine Public Finances in the Early Renaissance, 1400–1433*. Harvard Historical Monographs, LXV. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Morche, Franz-Julius: *The Dolfín Connection: A Medieval Venetian Trade Network (1418–1420)*. In: Christ, Georg – Morsche, Franz Julius – Zaugg, Roberto – Kaiser, Wolfgang – Burkhardt, Stefan – Beihammer, Alexander D. (eds.): *Union in separation: diasporic groups and identities in the Eastern Mediterranean (1100–1800)*. Roma: Viella, 2015. 555–570.
- Mueller, Reinhold C.: *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. <https://doi.org/10.2307/3116637>.
- Mueller, Reinhold C.: *Jewish moneylanders iof Trecento Venice*. In: Benjamin Arbel (ed.): *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean. Studies in Honour of David Jacoby*. New York – London: Routledge, 2013. 202–218. <https://doi.org/10.4324/9780203724835>
- Ortalli, Gherardo: *Venezia-Genova: percorsi paralleli, conflitti, incontri*. Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie, vol. 41. (2000) No. 1. 9–28.
- Pezzolo, Luciano: *Note sul mercato finanziario a Venezia fra Tre e Cinquecento*. Archivio Storico Italiano, vol. 157. (1999) No. 2. 341–350.

- Pezzolo, Luciano: *The Rise and Decline of a Great Power: Venice 1250–1650*. SSRN Electronic Journal. (2006) 1–31. <https://doi.org/10.2139/ssrn.947-814>.
- Pezzolo, Luciano: *Il sistema fisco-finanziario nella Repubblica veneta in età moderna: fra politica e istituzioni*. Nota di Lavoro Dipartimento di Scienze Economiche Università Ca' Foscari di Venezia. No. 13 /NL/ 2007. 1-32. www.dse.unive.it/publicazioni/ (Utolsó letöltés: 2025. május 30.)
- Pezzolo, Luciano: *La costituzione fiscale dello stato veneziano*. In: Ortalli, Gherardo – Jens Schmitt, Oliver – Orlando, Ermanno (eds.): *Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica*. Identità e Peculiarità. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Venezia, 2015. 107–131. <https://doi.org/10.1553/oXo038BE22>
- Pullen, Brian (ed.): *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London: Methuen, 1968.
- Schulz, Jürgen: *Early Plans of the Fondaco dei Turchi*. *Memoirs of the American Academy in Rome*, vol. 42. (1997) 149–159. <https://doi.org/10.2307/4238750>.
- Scott, Tom: *The Economic Policies of the Regional City-States of Renaissance Italy. Observations on a Neglected Theme*. *Quaderni Storici*, vol. 49. (2014) No. 145. 219–263. <https://doi.org/10.1408/76677>
- Spufford, Peter: *From Venice to London. The Decline of Financial Centers in Europe*. Public Lecture, Central-European University. Budapest: 2007. november 8.
- Stern, Laura Ikins: *Politics and Law in Renaissance Florence and Venice*. *The American Journal of Legal History*, vol. 46. (2004) No. 2. 209–234. <https://doi.org/10.2307/3692441>.
- Szovák Márton: *A történetírás határán. Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalomtörténeti Doktori Iskola. Budapest, 2023. <https://doi.org/10.15774/PPKE>.
- Teke Zsuzsa: *Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Toffolo, Sandra: *Constructing a Mainland State in Literature: Perceptions of Venice and Its 'Terraferma' in Marin Sanudo's Geographical Descriptions*. *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, vol. 37. (2014) No. 1. 5–30. DOI:10.33137/rr.v37i1.21280
- Toffolo, Sandra: *Describing the City, Describing the State*. Boston: Brill, 2020. 191–241. <https://doi.org/10.1163/9789004428201>
- Tognetti, Sergio: *I mercanti-banchieri fiorentini e il ruolo di Venezia come piazza finanziaria europea nel tardo Medioevo*. In *marginie al lavoro di R. C. Mueller*. *Archivio Storico Italiano*, vol. 157. (1999) No. 2. 351–356.
- Tognetti, Sergio: *Le compagnie mercantili-bancarie toscane e i mercati finanziari europei tra metà XIII e metà XVI secolo*. *Archivio Storico Italiano*, vol. 173. (2015) No. 4. 687–718.
- Varanini, Gian Maria: *La Terraferma veneta del Quattrocento e le tendenze recenti della storiografia*. In: Bianchi, Francesco – Panciera, Walter (a cura di): 1509–2009. *L'ombra di Agnadello: Venezia e la terraferma*. *Atti del Convegno Internazionale di studi Venezia 14–16 maggio 2009*. Ateneo Veneto 197, Terza Serie vol. 9. (2010)

JAKAB PÉTER
ELTE Bölcsészettudományi Kar

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 30–58.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.30-58
www.aetas.hu

Az Orsini-főpapok hatalmi stratégiái a 15. századi Egyházi Államban

ABSTRACT. *Political Strategies of the Orsini Pontiffs in the 15th Century State of the Church.* Historiographical research into the career of the Orsini family, and their clashes with the Colonnas, has been continuous for multiple centuries. Through deeds and narrative sources (and to a lesser extent visual sources) this study examines the political strategies of this family that began its rise in the 12th century. The focus of current Orsini research is their integration into the Baron class (13th-14th centuries), the zenith of their power (16th century), and the examination of their estate and castle in Bracciano. However, through the analysis of 15th century processes we can form a more precise view of the political strategies of the elite of this era. Therefore, after examining the available sources, the study focuses on the relationship between the Orsinis and the city of Rome, and the portraits of two pontiffs, Giordano and Latino Orsini, by analysing their commanderies and their networks of relations.

Keywords: *Orsini, Renaissance, Rome, State of the Church, commandery*

Bevezetés

Amikor 1565-ben a velencei Francesco Sansovino elkészült *L'istoria di Casa Orsina* (Az Orsini-ház története) című művével, a Colonnák és az Orsinik 1497–1498 során zajló fegyveres konfliktusának előzményeként fontosnak tartotta a család eredetmítoszát is ismertetni. Az Orsini-címerben is feltűnő medve arra a Caius Ursus Flavius nevű férfira utal, akit egy anyamedve nevelt fel.¹ Sansovino némileg „romanizálta” az Orsinik őst, ugyanis az eredeti, érthetően kevésbé népszerű legendaverzió szerint a vadállat által gondozott Mandilla nem római volt, hanem egy gót harcos fia.²

Természetesen a medve sem Sansovino invenciója. A *de filiis Ursi* formula már az 1190-es években dokumentálható, ugyanis III. Celesztin (1191–1198) egyik unokatestvére, Orso és rokonsága megnevezésére használták.³ Ennek legismertebb középkori irodalmi parafrázisa

¹ Sansovino: *L'istoria di Casa Orsina*, 5–6. Megjegyzem, a családi heraldikában a rózsza is megjelenik annak nyomaként, hogy először bizonyos Lodovico Orsini kapott 1052 pünkösdjén ünnepélyes keretek között IX. Leó pápától egy aranyrózsát. A hagyomány azonban tévesen rögzült, mivel a megszentelt aranyrózsza szokása XI. Benedek pápaságáig (1140–1143) vezethető csak vissza, s nem pünkösdi ünnepéhez, hanem a nagyböjt negyedik (ún. *Laetare*) vasárnapjához köthető. Ráadásul – diplomáciai ajándékként – az Orsiniknél nagyobb világi méltóságok (királyok, fejedelmek) kapták. Paravicini-Bagliani: *Morte e elezione*, 115–116.

² Colonna: *Gli Orsini*, 15.

³ Carocci: *Baroni di Roma*, 387.

a Pokol XIX. énekében szerepel, melyben Dante megszólaltatja a simonia bűnében szenvedők egyikeként a III. Miklós néven (1277–1280 között) regnáló Orsini-pápát, Giovanni Gaetanót, akinek ironikus bemutatkozása egyszerre magyarázza kilétét és büntetése okát.⁴ A modern forráskritika Sansovino alkotását inkább kompilációnak tartja, amely elsősorban Sigismondo de' Conti feljegyzései alapján készült.⁵ Munkája nem a kezdete, hanem inkább kora újkori szintézise a család eredetlegendájának, identitástudatának, Giovan Battista Cantalicio *De Ursinae familiae origine* című művéhez hasonlóan. Sansovino és Cantalicio ráadásul nem kizárólag Ursus római eredetét hangsúlyozza, hanem a görög hitvilág jól ismert aitológiai mítoszával (Arkas történetével) is összekapcsolják.⁶ Ennek alapja nyilvánvalóan Ovidius *Metamorphoses* című munkája volt, amelynek második könyvében a Zeus által csilagképként az „égre helyezett” vadász nem más, mint Callisto fia.⁷ Mindezek ismeretében ugyanakkor nem meglepő, hogy Giovanni Campagna ma a Los Angeles-beli Paul Getty Museum tulajdonában lévő, a 17. század első felére datált metszetsorozatán is a mítoszok homályába vesző őt, Caius portréja az első, s őt követi még 193 családtag.⁸

Az Orsini-eredetnek azonban volt egy ma már csak rekonstruálható, de a 15. században kiemelkedő, Itália-szerte ismert forrása: Giordano Orsini (1360/70–1438) bíboros római palotája, a Monte Giordano, amelynek gyűjteménye antik feliratokat is szép számmal tartalmazott, köztük azt, amelyik Ursus Alus és felesége, Vituria emlékét hirdette. A nagyhatalmú bíborosnál Poggio Bracciolini, Lorenzo Valla, Leonardo Bruni, Lorenzo Valla és Leonardo Dati is sűrűn megfordult; gazdagságában csak a Konstantinápolyból elmenekült Bessarion (1403–1472) főpapi palotája kelhetett vele versenyre, amely a SS. Apostoli-templom közelében állt.⁹

Az, hogy az Orsinik tizenégy évszázadon át meghatározó alakítói voltak Róma, tágabb értelemben pedig egész Itália történetének, vitán felül tükröződik a prozopográfiában is. A családból három egyházfő (III. Celesztin, III. Miklós és XIII. Benedek) került ki. Hatalmas erődítményeik közül számos ma is Lazio területén magasodik.¹⁰ A família egyik ága (a gravinai Orsinik) ma is létezik, tagjai aktív szerepét vállalnak a családi múlt feltárásában, a levéltári és narratív források összegyűjtésében, rendszerezésében. Az e tanulmány alapjául szolgáló kutatás célja az volt, hogy feltárja, milyen stratégiák, hatalmi játszmák tették lehetővé az Orsinik felemelkedését és talpon maradását. Úgy vélem, miközben az elmúlt évtizedekben jelentős kutatások folytak az Egyházi Állam területén is jelentőssé váló bárói réteg kialakulásával (Sandro Carocci, Franca Allegrezza), illetve a család történetével (Christine Shaw) kapcsolatban,¹¹ a „medvekölykök” felemelkedéséről szóló irodalomban a 15. századi időszak még nem kapott kellő figyelmet. A Sansovino-féle narratíva érvényesül: a pápaság történetét, az Egyházi Állam viszonyait taglaló monográfiák, tanulmányok a Colonna–Orsini ellentét,

⁴ „Ha kilétem annyira érdekel, / hogy miatt lemasztál itt e parton: / tudd meg, hogy rajtam volt a Nagy Palást. / Orsini voltam, a Medve fia, / a bocsok érdekében zsebre vágtam / mindent – s most én vagyok itt zsebre vágva.” (Nádasdy Ádám fordítása). *Dante*, Pokol XIX. 67–72.

⁵ Orcena: *History of the Orsini*, 3.

⁶ Orcena: *History of the Orsini*, 3.

⁷ Ovidius, 33.

⁸ Furlotti: *New Considerations*, 15.

⁹ Wren Christian: *Empire Without End*, 123–124.

¹⁰ A közigazgatás szempontjából Provincia di Roma mai területére eső várakhoz lásd (további szakirodalommal): Silvestrelli: *Città, castelli e terre*, i. m.; Pocino: *Rocche, fortizzate*, i. m.

¹¹ Vö. Carocci: *Baroni di Roma*, i. m.; Allegrezza: *Organizzazione del potere*, i. m.; Carocci: *Il nepotismo*, i. m.; Shaw: *The Political Role of the Orsini*, i. m.

illetve háborúskodás 16. századig húzódó eseménytörténetére koncentrálnak, de nem kapunk rá magyarázatot, hogy a konstanzi zsinat után megerősödő pápai hatalom mellett hogyan építhették tovább hatalmukat a legjelentősebb arisztokrata családok – köztük az Orsinik.

E tanulmányban két meghatározó főpap, Giordano és Latino Orsini hatalmi stratégiáit kísérlem meg felvázolni a rendelkezésre álló narratív források és oklevelek alapján.

A kutatás forrásbázisa

A levéltári források között az első helyen kell megemlíteni az Archivio di Stato di Roma okleveleit. A *Pergamene Orsini* – ma már részben digitálisan is tanulmányozható – anyaga a család történetére vonatkozó adatokat szolgáltat, illetve az Orsini-birtokokhoz kapcsolódó adminisztratív kérdésekben (öröklés, adás-vétel stb.) is mérvadó lehet. A fennmaradt oklevelek közül a 14–15. századra vonatkozókat tekintetem át, ezek száma, a duplikátumokat, átiratokat is beleértve, kicsivel több mint kétszáz. A 13. századi anyag – a bárói réteg, illetve a bíborosi kollégium összetételét vizsgáló történészek, köztük Agostino Paravicini-Bagliani, Sandro Carocci, Franca Allegrezza szerencséjére, jóval gazdagabb. Az egyenetlen eloszlás annak is köszönhető, hogy a kései középkorban az Orsini család már igen sok ágból állt, s a dél-itáliai forrásanyagnak csak egy része került vissza Rómába.

Az oklevelek – maguktól értetődően – a család magánlevéltárát képezték. Az első inventárium az 1560-as években keletkezett, valószínűleg azzal a céllal, hogy miután IV. Pius pápa 1560. október 7-én hercegi rangra emelte a család braccianói ágát, a legfontosabb – még megmaradt – dokumentumok egy helyen legyenek megőrizve.¹² A braccianói várból Rómába költöztetett anyag szükségszerűen töredékes, az állomány besorolása pedig mind a mai napig a 19. századi levéltári rendszerezés szempontjait tükrözi. A család kérésére 1867 és 1876 között Pietro Pressutti rendezte és csoportosította az okleveleket, megkülönböztetve a „történeti” dokumentumokat az Orsinikhez kapcsolható „adminisztratív” jellegű forrásoktól. A „civilben” katolikus papként szolgáló Pressutti többek közt a Colonnák és a Sforzák családi levéltárait is rendszerezte, de az Orsinik esetében regesztákat elsősorban az érdeklődéséhez közelebb eső, 16. századi oklevelekhez készített.¹³

Pressutti munkájának befejezése – a megmaradt középkori dokumentumok besorolása és regesztázása – Cesare De Cupis nevéhez fűződik. Az 1928-ban elhunyt De Cupis mai fogalmaink szerint inkább „szakíró”, publicista volt, mintsem történész. Mivel kutatásai során V. Mártontól egészen VII. Pius koráig vizsgálta az itáliai mezőgazdaság sajátosságait, az Orsinik középkori okleveleit is átolvasta, illetve regesztázta.¹⁴

Pressutti és De Cupis tevékenységét azért is tartottam fontosnak röviden megemlíteni, mivel az egy fontos historiográfiai szempontot is felvet. A 19. század második felében született, Róma történetét feldolgozó adatgazdag, pozitívista szellemben készült munkák közül ugyanis nem mindegyik tudott a családi magánlevéltárak anyagára támaszkodni. Alfred von Reumont háromkötetes várostörténete, a *Geschichte der Stadt Rom* például akkor készült (1867–1868), amikor Pressutti éppen csak nekilátott hatalmas munkájának.¹⁵ Kortársa és részben szakmai riválisa, Ferdinand Gregorovius már 1856-ban elkezdett dolgozni *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* című, nyolckötetes művén. Ő azonban 1868 során –

¹² Mori: *L'Archivio Orsini*, 172.

¹³ Mori: *L'Archivio Orsini*, 194.

¹⁴ Travaglini: *De Cupis*, i. m.

¹⁵ Chambers: *Popes, Cardinals & War*, 419.

feltételezésem szerint Rómában dolgozó levéltáros barátai, például Augustin Theiner vagy Gaetano Milanese segítségével – hozzáférést kapott az éppen kialakítás alatt álló Orsini-levéltárhoz.¹⁶ Az olasz főváros végül 1905. február 8-án vásárolta meg az Orsiniktól azt a hatalmas forrásállományt, amely mind a napi napig az Archivio Capitolino di Roma egyik meghatározó gyűjteményét képezi.¹⁷ A levéltár 2004-ben kezdődött digitalizációs programjának köszönhetően mind Pressutti, mind De Cupis regesztái tanulmányozhatók az intézmény webfelületén¹⁸

Az oklevelek többsége tanúsítványokból, adásvételi szerződésekből, különböző birtokok családon belüli örökítéséről, cseréjéről szól, de egyéb történeti szempontot *önmagukban* nem tartalmaznak. E források vizsgálata tehát a család hatalmi technikáinak elemzéséhez fontos, de nem elegendő: pusztán az Archivio Orsini oklevelei alapján nem alkotható olyan színes kép a 15. századi Rómáról, mint amit a fennmaradt krónika- és naplótöredékek sugallnak. Az oklevelekből ugyanakkor a birtokok megszerzésének, kiterjesztésének folyamatát is nyomon lehet követni, mi több, Giordano és Latino portré is felvázolható e források vizsgálatával.

Az elbeszélő források közül kiemelkedik Antonio di Pietro dello Schiavo naplója, a *Diarium Romanum*, amely egy viszonylag rövid periódust: Róma 1404 és 1417 közötti történetét dokumentálja.¹⁹ A szerző a Szent Péter-székesegyház kifizetéseinek listáján 1424-ig szerepel, egyéb adatunk rá vonatkozóan nincs.²⁰ A részletes, stilisztikai szempontból nem kifejezetten igényes munkát újabban Massimo Miglio a krónika műfajhoz sorolja, de inkább egy naplótöredékről van szó.²¹ Dello Schiavo szűkszavú, tömör sorai viszonylag kiegyensúlyozott forrásnak tekinthetők: elsősorban az általa megörökítésre méltónak tartott eseményekből lehet arra következtetni, hogy nem kimondottan az Orsinik és a Colonnák, hanem a városlakók mindennapjait megnehezítő túlkapások, visszaélések elkövetői iránt érezhetett megvetést.

Tónusát tekintve szintén nem áll ellenségesen az Orsinikhez a Paolo di Benedetto di Cola dello Mastro²² neve alatt fennmaradt *Memoriale*, amely az 1431 és 1484 közötti időszakot öleli fel. Szerzője egy kereskedőcsaládból származó, városi tisztségeket viselő hivatalnok, aki a Szent Megváltóról nevezett konfraternitás tagja is volt.²³ Rövid feljegyzésekből álló munkájának értékét a 19. század vége óta abban látja a történettudomány, hogy V. Miklós kamarásaként kenyerét kereső testvére, Tommaso révén sok információhoz hozzájutott.²⁴ Dello Mastro olykor felsorolásszerű, kevésbé igényes művében szűkszavúan tér ki az eseményekre, így például Giordano Orsini bíboros Rómából való távozására is csak egy félmondat utal (*„in*

¹⁶ Chambers: *Popes, Cardinals & War*, 414–415.; Mori: *L'Archivio Orsini*, 194.

¹⁷ Mori: *L'Archivio Orsini*, 202. – Érdemes megjegyezni, hogy 1963-ban – az akkor éppen külügyminiszter Aldo Moro minden igyekezte ellenére – az Orsinik a még birtokukban lévő állományból 540 dobozt eladtak az Amerikai Egyesült Államoknak, amelyek végül Kaliforniába, Los Angeles egyetemének könyvtárába kerültek. Ezek egy része ma már online is elérhető: <http://digital2.library.ucla.edu/Search.do?keyWord=&objTypeParents=10&selectedProjects=90> (utolsó letöltés: 2021. június 1.)

¹⁸ https://www.archiviocapitolino.it/archivi_digitali.php Problematikus ugyanakkor, hogy átvették, illetve nem jelezték az egyes oklevelek átírásából fakadó hibákat.

¹⁹ Isoldi (a cura di): *Il diario romano*, i. m.

²⁰ Blasio: *Immagini*, 218.

²¹ Vö. Miglio: *Raccontano le cronache*, i. m. A forrással és szerzőjével részletesebben ebben a tanulmányomban foglalkozom: Jakab: *Hatalmi harcok*, 93–107.

²² A szakirodalom általában a forrás szerzőjének rövidebb nevét használja: *Paolo dello Mastro*.

²³ Miglio: *Raccontano le cronache*, 276.

²⁴ Pelaez: *Introduzione*, 51.

questo die se partio lo Cardinale dell'Ursini, e quello delli Conti...).²⁵ Az 1480-as években napirenden lévő Orsini–Colonna pártharcokról mindössze annyit rögzít, hogy sok volt („*era molta guerra fra Casa Colonna e Casa Ursini*”).²⁶ E megfogalmazások alapján a 19. század végén alkotó Mario Pelaez, de napjainkban Massimo Miglio is „objektív”, „elfogulatlan” szerzőnek véli Paolo dello Mastrót.²⁷ Álláspontjukat nem osztom: ugyan sokszor implicit módon, de „a sorok között olvasva” kiderül, hogy a szerző a Rómát uraló pápák többségével s támogatóikkal (köztük az Orsinikkal) sem szimpatizál. Ilyen részletnek tekinthető, amikor Dello Mastro az Orsinikkal szövetséges Della Rovere családból származó IV. Sixtus halálát követően az egyházfő egész uralmát rossznak minősíti („*lo quale fu uno cattio Pontefice in tutto lo suo tempo*”).²⁸

A kegyetlenségeket sem elhallgató, az Orsinik felé húzó elbeszélők források egyike Paolo di Lello Petrone alkotása, a *Mesticanza*. A szerző elfogultsága részben azzal magyarázható, hogy a Monte Giordano közelében lévő, Orsini-befolyás alatt álló római városrész, a Ponte jegyzőjeként dolgozott. Latin és vulgáris olasz nyelven írt munkája töredék: a sorok 1447-tel szakadnak meg.²⁹ Lello Petrone szemléletének másik magyarázata az, hogy 1420-ban egy rövid időre megjárta a Colonnák tömlőcét Viterbóban, egy ellenük zajló katonai akció következményeként.³⁰ Ezen tények ismeretében nem meglepő, hogy az Orsinikkal rivalizáló családot általában *latroni baroni* vagy *maledetta casa* elnevezéssel illeti a szövegben, egy helyen azt is megállapítva, hogy mindig is az egyház és a rómaiak ellenségei voltak („*sempre fuoro nemici della Chiesa et de romani*”).³¹

A 15. századi Róma mint város és a pápaság történetének legjelentősebb elbeszélő forrásaként Stefano Infessura naplóját (*Diario della città di Roma di Stefano Infessura scribato*) tartja számon a történettudomány. Ennek egyik oka, hogy a jogász végzettségű, szenátusi jegyzőként dolgozó szerző alkotása a többi munkához képest viszonylag nagy időszakot fog át: 1294-től 1494-ig taglalja az eseményeket. Amíg a *Mesticanza* bejegyzései egyértelműen Orsini-szemszögből ismertetik a 15. század eleji Róma eseményeit, Infessura naplójában a Colonnák ábrázolása előnyösebb. Ez utóbbi azonban soha nem fordul át a szövegben olyan túlzó megállapításokba, amelyek Lello Petrone Orsini-barát interpretációját jellemzik.³² A naplóban meglehetősen terjedelmes *caput* foglalkozik V. Márton pontifikátusával: a Colonna-pápa bevonulását Rómába egy teljes bekezdés írja le. Infessura interpretációjában ez az egyházfő tesz rendet a városban, ahol korábban zavaros viszonyok uralkodtak, tolvajok fosztogatták a polgárokat („*Roma stava molto scorretta, et era piena di ladri... che rubbavano li poveri romieri...*”).³³

A 15. századi elbeszélő források tehát eltérő szempontok alapján ítélik meg az Orsinikat. A feljegyzések, naplók részben töredékesek; feltételezett szerzőik sokszor jól informáltak, de a városi társadalomban elfoglalt helyük révén a családi stratégiákra nem mindig láttak rá, nézőpontjuk pedig – értelemszerűen – egyéni. Az utóbbi évtizedekben a narratív szövegek vizsgálata kapcsán Massimo Miglio mutatott rá arra, hogy mennyire összetett probléma e

²⁵ *Memoriale*, 3.

²⁶ *Memoriale*, 37.

²⁷ Pelaez: *Introduzione*, 76.; Miglio: *Raccontano le cronache*, 276.

²⁸ *Memoriale*, 37.

²⁹ Esposito: *Saint Francesca*, 209.

³⁰ Miglio: *Raccontano le cronache*, 277.

³¹ Isoldi (a cura di): *La Mesticanza*, 11.

³² Esch: *Infessura*, i. m.

³³ *Infessura*, 23.

forrásokban a *silenzio*: azaz egy fontos esemény hiánya a véletlen műve-e vagy szándékos elhallgatás eredménye?³⁴ E megfontolások tudatában kell összevetni a narratív források adatait mindazzal, ami a levéltári dobozok mélyén lapul.

Ami a vizuális forrásokat illeti, jelentősen leszűkíti lehetőségeinket, hogy számos, az Orsinnal kapcsolatos kulcsfontosságú emlék elpusztult az évszázadok során. A magyarországi kutatás szempontjából legfájdalmasabb veszteség egyértelműen a korai reneszánsz egyik jelentős mestere, a Filippo Scolari számára is megbízásokat teljesítő Masolino da Panicale freskóegyüttese, amit Giordano Orsini bíboros rendelt meg a római Monte Giordano-beli palotájába. A különféle híres személyek (*uomini* vagy *viri illustri*) egészalakos portréit megörökítő alkotásról rajz és leírás is fennmaradt, de ezek nem teszik lehetővé, hogy a történetiségére legyen az Erwin Panofsky-féle „preikonografikus leírás”, vagyis a színei és vonalak *in situ* történő vizsgálata.³⁵ Masolino megsemmisült műveihez így Giordano Orsini bíboroson „keresztül” vezet az út: a ő mecénatúrája nemcsak művészettörténeti szempontból érdemel figyelmet, hanem meglátásom szerint a hatalmi stratégia részeként is értelmezhető.

Az Orsinik Rómája a 15. század első felében

Róma városának társadalma felett spirituális vagy éppen nagyon is evilági hatalmat gyakorolni nem volt egyszerű feladat. A társadalmi tér kutatói – továbbfejlesztve Henri Lefebvre nézetét a társadalmi produktumként létrejövő városi térről – a belső öngazgatás, a városvezetés térszerző erejére is felhívják a figyelmet.³⁶ Róma esete ebben a tekintetben speciális, hiszen mindenkorai püspöke egyben a nyugati keresztény világ feje volt, ugyanakkor a város világi intézményrendszerrel, adminisztrációval is rendelkezett. Az utóbbi ráadásul régebbi gyökerekre nyúlt vissza: a városi arisztokrácia jelentősége, hatalmi helyzete már a kései Római Birodalom alatt meghatározta az „Örök Várost” mint települést. A térszerkezet magán viselte a császári adópolitika és bürokrácia intézményeinek jegyeit is.³⁷ Lényeges ugyanakkor, hogy a középkori Róma profilját nemcsak a pápaság határozza meg, mivel a város kiterjedése, úthálózata is sajátos fejlődés eredménye.³⁸

További problémát jelent, hogy bár számos itáliai város meghatározó szervezeti egysége, térszerző eleme volt a városnegyed (*quartiere* vagy *contrada*), ám az a középkorban nem kizárólagos formálója a teret használók identitásának.³⁹ Rómában az egyes városi kerületek (*rioni*) közül volt, amelyik antik előzményekre nyúlt vissza, mások újonnan jöttek létre a középkorban, s leginkább jelképrendszerükkel tudtak az ősi múltra utalni.⁴⁰ Az egyházi és a világi közigazgatás továbbá nem is teljesen fedte egymást – ennek egyik szembetűnő példája, hogy a Teverén található apró sziget (Isola Tiberina) és a manapság hangulatos, ám a középkorban igen rossz hírű Trastevere-negyed egyházigazgatási szempontból a portói püspökség részét képezte.⁴¹

Rómában ennél fogva nemcsak az egyházi előkelők (*proceres de clero*) rendelkeztek hatalommal, hanem egy földekkal, katonákkal rendelkező, világi réteg (*proceres de militia*)

³⁴ Miglio: *Raccontano le cronache*, 285.

³⁵ Panofsky: *Ikonográfia*, 284.

³⁶ Majorossy: *A foglalkozás topográfiája*, 102.

³⁷ Ennek Diocletianus-kori jellegzetességeit részletesebben lásd Wickham: *Land and Power*, 17.

³⁸ Vauchez: *Introduzione*, V.

³⁹ Novák: *Az erőszak topográfiája*, 63–64.

⁴⁰ Wickham: *Sleepwalking*, 136.

⁴¹ Di Carpegna Falconieri: *Il clero di Roma*, 13. A püspök lakóhelye is a szigeten, a mai Szent Bertalan-templomhoz kapcsolódó épületegyüttesben volt. Di Carpegna Falconieri: *Il clero di Roma*, 107.

is.⁴² Az Orsinik ősei, a Bobone (Boveschi) család tagjai a 12. századtól váltak a középkori Róma befolyásos famíliájává: ebben igen nagy szerepe volt Giacinto Bobone bíborosnak, aki ötven éven keresztül (1141–1191) volt a pápai Kúria és Róma városának meghatározó tagja.⁴³ Azt, hogy viszonylag idősen, élete utolsó hét évére elnyerte a pápai trónust III. Celesztin néven, leginkább diplomáciai megbízatásainak s Rómában megalapozott hírnevének köszönhetette.⁴⁴ A Bobone család tagjai – különösen Giovanni Gaetano – kereskedelemmel foglalkoztak, de pénzt is kölcsönöztek a római Kúria számára.⁴⁵ III. Celesztin unokaöccse, Orso di Bobone – az ő családját emlegetik majd egyszerűen *Orsiniként* – első szerzeményei Vicovaro, Cantalupo és Burdella voltak.⁴⁶ A família azonban, úgy tűnik, nem volt hajlandó lemondani a római városi érvényesülés lehetőségeiről sem. A helyi elit legjelentősebb családjai a 12–13. században hatalmas lakótornyokat építettek maguknak a városban: ezek egyszerre töltötték be védelmi funkciót,⁴⁷ illetve reprezentálták az építető hatalmát.⁴⁸ Az Orsinik lakótornya, az *Arpacasa* Pompeius egykori színháza felett magasodott: jelentőségét növelte, hogy a lakótornyok száma már a középkorban radikálisan megcsappant; több mint száznegyvenet a Bolognából érkező, a római arisztokrácia által gyűlölt Brancaleone degli Andalò szenátor bontatott le 1257-ben. A meghagyott lakótornyok közül sok támaszkodott a hatalmas területű, egykori Traianus-fórum még meglévő falaira, ezek többsége viszont ledőlt egy 1348-as földrengés miatt.⁴⁹ A 15. század elejére így nem sok *torre* maradt meg középkori állapotában, de az Orsinik családi fészke ezek közé tartozott.

A család római központja a Campo dei Fiori volt, ezért a 14. században már *de Campofloris* jelzővel említik őket a források.⁵⁰ Az Orsinik a 13. században szisztematikusan elkezdték felvásárolni a Pompeius-színház⁵¹ és a Sant’Angelo in Pescheria-templom közti területek (korábban a Boveschi család tulajdonában lévő) telkeit.⁵² A 13. század végén két – ma már nem létező – lakótornyot is felhúztak ezen a területen: a nagyobb volt a fentebb már említett *Arpacasa*, a kisebbet *Arpacasella* néven ismerték.⁵³ Az 1290-es években egy harmadik építmény is csatlakozott az Orsini-komplexumhoz: a *Pertundata*. Ez a *castrum* a mai San Carlo ai Catinari-templom közelében állt: szerkezete, alaprajza nehezen meghatározható, ugyanis a középkori Rómában ezzel a latin kifejezéssel nemcsak az erődített vagy valamilyen látványos védelmi funkcióval rendelkező lakóházakat illették, hanem a nagy kiterjedésű épületeket is.⁵⁴ Hogy miért épp ezen a helyen kezdtek el telkeket vásárolni, illetve építkezni az

⁴² Di Carpegna Falconieri: *Il clero di Roma*, 39.

⁴³ Carocci: *I baroni di Roma*, 387.

⁴⁴ Az újdonsült egyházfő még teológiai szempontból sem illeszkedett egészen az elvárásokhoz, ugyanis Pierre Abélard óvatos hívének számított, vö. Mondin: *Pápák enciklopédiája*, 260.

⁴⁵ Orcena: *History of the Orsini*, 153.

⁴⁶ Carocci: *I baroni di Roma*, 388.

⁴⁷ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 33–34.

⁴⁸ Heers: *Il clan familiare*, 270–271.

⁴⁹ Lugli: *Urbanistica di Roma*, 79.

⁵⁰ Carocci: *I baroni di Roma*, 390.

⁵¹ Az épület a mai Piazza Argentina és a Campo dei Fiori között állt. Félköríveit a két tér közti utcahálózat mutatja.

⁵² Allegrezza: *Organizzazione del potere*, 7.

⁵³ Bruttini: *Enclavi urbane*, 18.

⁵⁴ Bruttini: *Enclavi urbane*, 18.; Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 41. Jacopo Bruttini szerint a *Pertundata* erődített volt (akár a két másik építmény), ezzel szemben Maire Vigueur úgy véli, inkább a régészek által valószínűsített, 70 x 300 m-es alaprajz indokolta az elnevezést.

Orsinik, arra egyelőre nem adható precíz válasz a források alapján.⁵⁵ A család egyik monográfusa, Brigante Colonna egy Martialisnál olvasható történetre hivatkozik, amely szerint a Pompeius-színház környékén állt egy tátott szájú medveszobor, amelyből egyszer egy vipera mászott elő, megmarva a figurával játszó kislíút. A történész úgy véli, nem zárható ki teljesen, hogy a városi köztudat megőrizte a tragédiát, s erre utal az egyik közeli tér, a Piazza del Biscione neve. Számomra azonban igen kétségesnek tűnik, hogy egy azóta elpusztult (Martialis szerint szomorú emlékű) medveszobor nyerte volna el az Orsinik tetszését.⁵⁶ Ha a család számára felidézett valamit Pompeius színháza, az inkább Caius Iulius Caesar Kr. e. 44-ben történt meggyilkolása volt, ami ebben az épületben történt. A rivális Colonnák ugyanakkor Caesartól származtatták magukat, s elsősorban az egykori császárfórumok, illetve Traianus oszlopa környékét szerezték meg (feltehetően családnevük is ez utóbbi antik emlékre utal).⁵⁷ A Rómában élő családok számára fontos volt az antik Urbs egy-egy meghatározó helyszínének és környékének uralása: jelentősége volt, hogy például a Frangipane család a Colosseumot és környékét birtokolta, a Corsik pedig a Capitoliumot. E két római család az utcasorok, telkek megszerzésében mintául is szolgált mind a Colonnák, mind az Orsinik számára a kései középkortól.⁵⁸ Az 1295-ben elhunyt Orso Orsini meg is vásárolta az Amphitheatrum Flavianum közelében lévő házakat akkori tulajdonosuktól (Pietro di Riccardo Frangipane).⁵⁹ Ez alapján a család ténylegesen arra törekedett a 13. századtól, hogy értékes, az antik dicsőségre is emlékeztető, de egymással összekapcsolható telkeket vegyen birtokba a városból.

Amikor az antik Rómából megmaradt emlékek egy részét a középkorban kisajátította s „belakta” egy-egy család, többször át is alakította építészeti szempontból. Valószínűleg emiatt alkotta meg Francesco Petrarca híres névjátékát a pusztító pun hadvezér, Hannibál s a szintén az Urbs centrumában lakó római Annibaldik között, s írta panaszosan Giovanni Colonna bíborosnak, hogy „sehol sem tudnak kevesebbet Rómáról [értsd: az antik városról], mint Rómában” (*nusquam minus Roma cognoscitur quam Romae*).⁶⁰ Amikor az Orsinik elkezdtek „terjeszkedni” Pompeius színháza környékén, még nem születtek meg azok a 15. századi városi törvények, amelyekben (részben Róma szenátusa, részben a pápák) megtiltották az ókori épületek elbontását, átalakítását. Az *Arpacasa*, az *Arpacasina*, a *Pertundata* kialakításakor sem vezérelhették ilyen elvek az Orsinik által megbízott építőmestereket, kőfaragókat. A jelenség amúgy is városszerte elterjedt egyik jellegzetes példája (és sok család számára követendő mintája) Marcellus ókori színházának „újrahasznosítása” volt. A falmaradványok felső szintjeit a tulajdonosok, a Savelli család a 13. században lakótoronyként építtette át, a földszinti helyiségeket pedig kézműveseknek adta bérbe.⁶¹

A Savellik gyakorlata meglátásom szerint nemcsak az antik épület átalakítása miatt figyelemre méltó. A középkori római joggyakorlat ugyanis megkülönböztette a *solum* (ebben

⁵⁵ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 40.

⁵⁶ Colonna: *Gli Orsini*, 26–27. Az elméletet tovább gyengíti, hogy az *il biscione* főnév nem viperát, hanem vízisiklót jelent, amelynek harapása talán sok évszázaddal ezelőtt sem volt feltétlenül halálos.

⁵⁷ Vayer: *Masolino és Róma*, 38.

⁵⁸ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 39–40.

⁵⁹ Allegrezza: *Organizzazione del potere*, 65–66.

⁶⁰ Karmon: *Archaeology and the Anxiety*, 163–164.

⁶¹ Krautheimer: *Roma*, 352.; Montanaro–Fasolo: *Palazzi and villas*, 158–160. A sors iróniája, hogy ugyan csak a 18. században, de ez az épület is az Orsini családhoz került: Montanaro–Fasolo: *Palazzi and villas*, 158.

az esetben házhelyként, telekként fordítható) terminusát a rajta elhelyezkedő ingatlantól (*superficies*), amelynek részét vagy egészét bérbe lehetett adni.⁶² Úgy vélem, erre az eljárásra példa az Archivio Orsini 1328-ból származó oklevele, amelyben bizonyos Giacoma asszony (*donna Jacoba*), *Stephanus Guidarelli* özvegye elad Pietro Vascellari részére egy házat. A dokumentum középső részén (épp egy sérülés alatt, de még jól kivehetően) olvasható, hogy *apothecam cum solarío*, azaz egy erkéllyel rendelkező gyógyszerári helyiség is az eladás részét képezi. A helyiség *ad pedem turris arpacase*, vagyis az Arpacasa (lakó)tornyának „lábánál” található.⁶³ Amennyiben a 14–15. századi római arisztokrácia lakóépületeit így kell elképzelni, akkor az Orsinik sem élhették elszigetelten mindennapjaikat a városi lakosságtól. A középkori római *castrum* tehát nem egy elszigetelt, önmagában álló építmény (ahogyan a Torre delle Milizie jelenlegi formájában ránk maradt), hanem a városi tér szerves része.

A Tevere folyó túlsó partján Orsini-tulajdon volt, viszont szinte kizárólagosan védelmi funkciót töltött be Hadrianus császár mauzóleuma, azaz a Castel Sant’Angelo, amit III. Miklós pápától „örökölt meg” a család.⁶⁴ A középkori Rómában az épület nem elsősorban az Antoninus-dinasztia császárának, hanem I. (Nagy Szent) Gergely pápának az emléket hirdette, akinek imádságára Szent Mihály főangyal megjelent, és megszüntette a várost sújtó pestist.⁶⁵ Kérdés lehet, hogy része volt-e az egy középkori római „mentális térképnek”. Tájékozódási pontként szolgálhatott, a rossz hírű Borgo-negyed felé haladók (például zarándokok) elhaladhattak mellette, de ettől eltekintve sem megközelíteni, sem bemenni abba természetesen nem volt lehetőség.⁶⁶ A 15. század elején viszont már nem az Orsiniké az építmény. Stefano Infessura naplójában arról számol be, hogy 1431. évi pápává koronázását követően nem sokkal IV. Jenő „elkobozta az összes erődtítményt” (*piagliò tutte le fortezze*).⁶⁷ A megállapítás szövegkörnyezetéből arra lehet következtetni, hogy a Rómában lévő tornyok és *castrumok* egy részéről lehetett szó. Az egyházfő ugyanakkor a befolyásos római családok hatalmát nem merte vagy nem tudta megtörni: a Castel Sant’Angelo élére mindenestre az Orsinikkel szemben ellenséges Stefano Colonnát állította. A pápa fel akarta mérni, milyen anyagi javakkal rendelkezik egyházfőként (*volere sapere li denari et le robbe di Sancta Ecclesia*), ekkor azonban a feladattal megbízott Stefano Colonna elmenekült Rómából Palestrinába, családjá talán legfontosabb erődtítményébe.⁶⁸ A napló szerzője arra is kitér, hogy Benevento érsekét, Gaspare Colonnát s egy Masi nevű szerzetest a pápa parancsára letartóztattak, mivel azzal vádolták őket, hogy el akarták foglalni az erődtítményt (*fu detto che volevano tollere Castiello Santo Angelo*).⁶⁹ Infessura az érsek sorsáról nem számol be, de arról igen, hogy a szerzetest 1432. július 17-én felakasztották, majd holttestét négybe vágták a Campo dei Fiorin, mivel – bővíti ki az előző információt Infessura – Salerno hercege (Antonio Colonna) kezére át akarta játszani a Castel Sant’Angelót, s mi több, Rómát (*voleva mettere lo principe in Roma*).⁷⁰

⁶² Allegrezza: *Organizzazione del potere*, 87–89.

⁶³ AO II.A III. n. 59.

⁶⁴ Bruttini: *Enclavi urbane*, 18.

⁶⁵ Hetherington: *Medieval Rome*, 33.

⁶⁶ Hetherington: *Medieval Rome*, 43.

⁶⁷ *Infessura*, 26.

⁶⁸ *Infessura*, 27. A gyanúsán viselkedő férfit végül 1433 áprilisában saját unokatestvére ölte meg Palestrinában: *Infessura*, 29.

⁶⁹ *Infessura*, 28.

⁷⁰ *Infessura*, 28.

Az Orsinik Rómájának legmeghatározóbb épületévé a 15. századra a Monte Giordano vált. Az ókorban ezen a területen helyezkedett el az *Amphitheatrum Statilianum*, de ez az épület lényegében nyomtalanul eltűnt.⁷¹ Az első – reprezentatívnak számító épületet – egészen biztosan nem az Orsinik emeltették, ugyanis a 13. század előtt *Mons Ioannis Roncione* néven volt ismert a környék; az elnevezés a Roncioni (Ronzoni) családra (szűkebb értelemben egy férfitagjára) utal.⁷² Az 1305-ben elhunyt (II.) Matteo Rosso Orsini bíborost VIII. Bonifác egyik levelében már a *de Monte* jelzővel illeti, így nincs kizárva, hogy ő szerezte meg a család számára s kezdte átépíttetni a palotát.⁷³ A bíboros helyválasztásának hátteréről csak hipotéziseket alkothatunk: Kristin Triff úgy véli, a főpap és családja közelebb akart lenni a *possesso*, azaz a pápaválasztást követő rituális körmenethez, s ez a szándék magyarázza azt is, hogy az épület bejáratát közelebb helyezték ennek útvonalához.⁷⁴ A legnagyobb problémát történeti értelemben azonban az okozza, hogy az első szakszerűnek tekinthető alaprajzok csak a 17. század első felében készültek az épületről. Orazio Torriani ekkor keletkezett alkotásai viszont értelemszerűen egy, a középkor óta többszörösen átalakított, átstrukturált épületről tanúskodnak.⁷⁵ Az ezeken tanulmányozható, többszintes barokk palota nyilvánvalóan nagyobb, mint amit az Orsinik eredetileg megépíttettek a mai Via dei Coronari – Via del Panico – Via di Monte Giordano utcák által határolt telekre. A 13–15. századi épület csak azokon a kezdetleges, térképnek csak áttételesen nevezhető rajzokon tűnik fel, mint amelyet Alessandro Strozzi készített Róma nevezetességeiről 1474-ben.⁷⁶ Az utóbbi alapján egy teljesen magas falakkal rendelkező, szabálytalan sokszög alaprajzú *castrum* lehetett a Monte Giordano. Ezt erősíti meg egy másik vizuális forrás: a Castiglione Olona-beli keresztelőkápolna freskója, amelyen az építészeti háttér részét képezi a Monte Giordano.⁷⁷ Ezt az alkotást Branda Castiglioni bíboros megbízásából Masolino készítette, aki nemcsak hogy ismerte az épület kinézetét, hanem Giordano Orsini számára freskókat is készített ide. A vizuális források mellett egy Stefano Infessura naplójában megörökített esemény segíthet még képet alkotni a Monte Giordano közvetlen környezetéről. A forrás leírja, hogy III. Callixtus pápa 1455. évi megkoronázását követően utcai zavargások törtek ki, mivel egy Monterotondóból származó, Santo nevű fegyveres (*uno huomo da Monte Rotonno chiamato Santo*) és társa szóváltásba kerül egy fiúval, akit halálosan megsebesítenek, majd lovakat próbálnak lopni. A tolvajlás kárvallottját, a Campo dei Fiori fogadóijában tartózkodó Bartolommeo di Nerone grófot azonban értesítik az esetről, s ő katonáival a környék házait járja végig, azt kiabálva, hogy „aki jót akar az Orsini-háznak, jöjjön segíteni” (*chi vole bene ad casa Orsina, venga ad aiutare*).⁷⁸ A szöveg szerint Nerone az Orsinik szövetségese, esetleg vendége lehetett, amit a helyszín is valószínűsít: a Campo dei Fiori házainak többsége, ahogyan fentebb említettem, az Orsiniké volt. A „riadóztatás” nem maradt hatástalan: „az Orsini-ház valamennyi szolgálja, mintegy háromezer ember, felfegyverkezett, s Monte Giordanóba vonult.”⁷⁹ Amennyiben Infessura leírása helyes, a Monte Giordano területén, ami itt értelemszerűen a dombot s nem

⁷¹ Lanciani: *L'epoca d'oro*, 80.

⁷² Rausa: *Le collezioni*, 163.

⁷³ Carocci: *I baroni di Roma*, 398.

⁷⁴ Triff Burgard: *Two Seventeenth-Century Plans*, 513.

⁷⁵ Eiche: *Towards a Study*, 190.

⁷⁶ Triff Burgard: *Two Seventeenth-Century Plans*, 511.

⁷⁷ Vayer: *Masolino és Róma*, 234.

⁷⁸ *Infessura*, 59.

⁷⁹ „...allora tutti li servitori di casa Orsina giero ad Monte Iordano armati, et foro tremilia persone.” *Infessura*, 60.

a palotát jelenti, háromezer felfegyverzett ember is elfért. Figyelemre méltónak vélem azt is a forrásban, hogy az Orsinik háznépe nem az Arpacasa castrumánál gyülekezik. Ennek van egy további magyarázata, amelynél viszont vissza kell térnünk egy pillanatra Masolino freskójához. Az ábrázoláson ugyanis tisztán kivehető, hogy a Monte Giordano tömbjéhez falrendszer is kapcsolódott. Ez a védelmi elem valószínűleg végighúzódott az egész dombon.⁸⁰ Vagyis a műalkotás keletkezésekor az egykori Arpacasa már jelentőségét veszítette, s a római Orsinik egyértelmű központja a Monte Giordano. Napjaink régészei közül Jacopo Bruttini azt is feltételezi, hogy több, a Tevere partjához közel elhelyezkedő *torre* lényegében a Monte Giordano védelmi rendszerének része volt.⁸¹ Tény, hogy a legtöbb toronyhoz valóban kapcsolódott 2-3 méter magasságban falrendszer (*redimen*), amely jellegéből és funkciójából fakadóan többnyire nem élte túl a történelem viharait.⁸² Egy Monte Giordanótól a Castel Sant'Angelóiig terjedő, Teverén átívelő, összefüggő Orsini-létesítmény azonban azért valószínűtlen, mert a hidak többségét a Colonnák ellenőrizték (a Ponte Mammolo kivételével).⁸³ A Campo dei Fiori területétől délnyugatra eső tornyok, úgy tűnik, valóban a folyó felől próbáltak védelmet biztosítani,⁸⁴ de a Monte Giordano esetében alaposabb kutatásokra van még szükség e kérdéskör tisztázásához.

A domb s rajta az Orsinik által emeltetett *castrum* Rómának azon a részén helyezkedett el, amely a középkorban a legsűrűbben lakottnak számított.⁸⁵ A hatalmas, a városban talán tájékozódási pontként is szolgáló épület a 14. században már egyértelműen az Orsini családdal kapcsolódott össze, mintegy a családi identitás részévé vált. Ezt támasztja alá meglátásom szerint az az 1328. szeptember 24-ei keltezésű oklevél is, amelyben egy bizonyos Braccio di Romagna családjának birtokviszályára tesz pontot Giovanni Gaetano Orsini közreműködésével. Az utóbbi családtagot az oklevél *Sancti Theodori diaconus cardinalis* cím viselőjeként, illetve *legatus*ként említi, rögtön az első mondatban.⁸⁶ Témánk szempontjából kevésbé a megállapodás részletei, mint inkább a dokumentum *datatio* része érdekes. Ebben ugyanis a kezdő mondatban ez áll: *Datum et actum Rome in monte Ursinorum in hospitio nostro*.⁸⁷ Néhány évtized leforgása alatt tehát egy jogbiztosító oklevélben az ügyben eljáró főpap székhelyének neve nem Monte Giordano, hanem már a család nevére utalva *monte Ursinorum*.

A Monte Giordano jelentőségét tovább növelte, hogy központi elhelyezkedése révén a körülötte létrejövő utcahálózat néhány jelentős városi esemény, rítus helyszínéül is szolgált. Ezek közül az egyiket a középkori Róma két jellegzetes tere közti kapcsolat hozta létre.

A középkori pápakoronázások városi ceremóniája 1119-től, II. Callixtus megválasztásától egy olyan mozzanattal is rendelkezett, amikor a városi zsidóság előjárói az újdonsült Péterutód elé hoztak alázatuk jeléül egy díszes Tóra-tekerceset. Ennek az utcai rítusnak az eredeti helyszíne – az Angyalvár mellett – a Monte Giordano volt.⁸⁸ A római zsidóság által lakott

⁸⁰ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 41.

⁸¹ Bruttini: *Enclavi urbane*, 19. A szerző szerint hasonló a firenzei Uberti család városi térnyerése Firenzében, analógiája azonban számomra az eltérő földrajzi és politikai viszonyok miatt kevésbé meggyőző.

⁸² Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 65.

⁸³ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 232.

⁸⁴ Bruttini: *Enclavi urbane*, 19.

⁸⁵ Triff Burgard: *Two Seventeenth-Century Plans*, 511.

⁸⁶ AO II.A. III. 58.

⁸⁷ AO II.A. III. 58.

⁸⁸ Milano: *Il Ghetto di Roma*, 238.

városrészen, a Ghattón nem haladt át a *possesso*, viszont az általuk lakott utcák a Monte Giordanótól nem messze, a Tevere partjánál húzódtak.

A szertartás szerint az új pápa a városi zsidóktól átvette a tekerceset, ugyanakkor az Új-szövetségre, a krisztusi megváltásra s ezzel kapcsolatosan a zsidóság „engedetlenségére” emlékeztette a jelenlévőket.⁸⁹ A Monte Giordanón zajló jelenet ikonográfiájának alapja a 12. századtól már templomi üvegablakokon, miniatúrákon is megjelenő *Ecclesia–Synagoga* szembeállítás volt. Erre utal, hogy a rabbi által átnyújtott Tóra átvételekor a pápa – kötött formájú válasza részeként – Szent Pál apostol korintusiakhoz írt második levelét idézte: „Mindenki, aki Krisztusban van, új teremtmény. A régi megszűnt, valami új valósult meg.”⁹⁰ Kevésbé szerencsés esetben azonban eltért ettől: így VIII. Bonifác arra emlékeztette a zsidókat, hogy Isten „választott népéből” Isten „ellenségei” lettek, majd a Tóra visszaadása helyett átdobta a válla felett a földre a tekerceset. Az új rituális elem elnyerhette a tömeg tetszését, mert 1404-ben VII. Ince is lehajította a dokumentumot.⁹¹ Mivel a jelenet nem egyszer erőszakos megnyilvánulásokba, a római zsidóság képviselőinek megkövezésébe torkollott, VIII. Ince 1484. évi ceremóniája során már az Angyalvárban került sor a Tóra ünnepélyes átvételére.⁹²

Az évek során egy másik városi látványosság viszont a Monte Giordano környezetébe került át eredeti helyéről: ez pedig a *maritaggio* volt. A Santissima Annunziata alla Minerva konfraternitásának tagjai minden évben március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján megajándékozták azokat az eladósorban lévő lányokat, akiknek nem telt tisztes hozományra.⁹³ Az eredeti helyszín (a jelenlegi Santa Maria sopra Minerva-templom előtti tér) azonban a pápai ünnepek egyik fontos állomásává vált. Így 1495-ben a kék ruhát viselő, tisztes matrónák, énekesek által kísért lányok már a Monte Giordano alatti utcahálózatot vették igénybe e célra.⁹⁴ Anna Esposito úgy véli, a városi ceremónia térhasználatának megváltozásában az is szerepet játszott, hogy a Pozzo Bianco környéke (a mai Chiesa Nuova közelében) a római prostituáltak által lakott, rossz hírű környék volt, így az új helyszínen a „tisztesseges”, hozománnyal rendelkező lányok körmenete nevelő céllal is bírt.⁹⁵ Itt sem lehet azonban kizárni, hogy egyszerűen a hosszan elnyúló utcák, a reprezentatív helyszín miatt került a Monte Giordano közelébe a ceremónia. A palota legismertebb, legbefolyásosabb lakója, Giordano Orsini bíboros ráadásul egy kisebb összeget is szegény lányok hozományára különített el végrendeletében.⁹⁶

A fentebb említett példák bizonyítják, hogy a Monte Giordanón álló Orsini-palota és közvetlen környezete a városi térhasználat szerves részét alkotta a középkori Rómában. Az épület hírneve a 15. században viszont egyértelműen Giordano Orsini bíborossal, Masolino da Panicale egyik legbőkezűbb mecénásával forrt össze. Mivel testvére, Francesco reprezentatív palotája a Piazza di Pasquino területén állt, Giordano a másik palota kizárólagos tulajdonosává vált, ennek kialakítását, ikonográfiai programját is ő határozhatta meg.⁹⁷ A firenzei Masolino ugyan pápai felkérésre érkezett Rómába, de legnagyobb mértékű megbízását az Orsini-

⁸⁹ Paravicini-Bagliani: *Morte e elezione*, 133.

⁹⁰ 2Kor 5,17

⁹¹ Paravicini-Bagliani: *Morte e elezione*, 132.

⁹² Paravicini-Bagliani: *Morte e elezione*, 133.

⁹³ Esposito: *Le confraternite*, 10.

⁹⁴ Esposito: *La città e suoi abitanti*, 35.

⁹⁵ Esposito: *La città e suoi abitanti*, 35.

⁹⁶ S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 270.

⁹⁷ Alei: *Building with Magnificenza*, 14.

főpaptól kapta a Monte Giordano freskóinak elkészítésére. A sajnálatos módon elpusztult dekorációról Giorgio Vasari is megemlékezik: „És miután Rómába ment, hogy tanuljon, ot-tani tartózkodása idején kifestette a Monte Giordanón álló régi Orsini-ház nagytermét...”⁹⁸ Giordano Orsini vagy Firenzében kerülhetett kapcsolatba Masolino műhelyével, vagy Branda Castiglioni bíboros jóvoltából. Az utóbbi mellett szól, hogy Orsini a német területekre vonatkozó legátusi feladatait Branda Castiglionitól vette át, így igen valószínű, hogy a két bíboros ismerte egymást.⁹⁹ A Vasari által is említett helyszínt: a római Monte Giordano-palota reprezentatív termét *sala theatri* néven említik a források. A Masolino-freskók datálása Robert L. Mode érdeme, aki egy arezzói kódex bejegyzései („*extractus virorum illustrium pictorum in sala theatri reverendissimi domini Iordani episcopi Sabiensis dignissimi Cardinalis de Ursinis*”, „*operis usque 1432*”) alapján 1432-re tette a freskóciklus befejezését.¹⁰⁰ A freskók elpusztulásának ideje is kérdéses. Stefano Infessura naplója szerint a Colonnák kétszer is felprédálják a Monte Giordanót (1482-ben és 1485-ben), valószínűleg a két támadás közül az egyik lett Masolino figuráinak végzete (*nocte sequenti palatium Ursinorum in Monte Iordano captum, combustum disrobatumque pro aliqua parte fuit*).¹⁰¹ A kutatás szerencséjére egy lombardiai művész, Leonardo da Besozzo valószínűleg Nápolyból hazafelé tartva Rómát is érintette, s elkészülésük után nem sokkal lerajzolta a Monte Giordanóban látott figurákat – ezek ikonográfiai-stíluskritikai elemzésére viszont e helyen nincs lehetőségem.¹⁰² A továbbiakban viszont érdemes megvizsgálni maga a megrendelő, Giordano Orsini (1360/1370–1438) személyét.

„*Reverendissimus Dominus.*” Giordano Orsini

Eberhard Windecke, a mainzi üzletkötőből Luxemburgi Zsigmond szűkebb udvartartásáig emelkedő polgár egy különös esetről számol be emlékirataiban, amikor ura császárrá koronázásáról ír 1433. május 31-én. A jelenlévő IV. Jenő pápa megbízásából a római koronázást végző személy a szertartás rendje szerint megkérdezte az uralkodót, törvényes születésű-e, becsületes úr-e. Zsigmond azonban a következőt válaszolta Windecke szerint: „*Igen, de te nem vagy elég becsületes és erényes ahhoz, hogy a császár fejére tedd a koronát, mivel egy asszonynak levágtad a melleit.*”¹⁰³ A meglehetősen különös szóváltásra a forrásból nem kapunk magyarázatot. A szertartás vezetése innentől mindenesetre Giordano Orsini bíboros feladatává vált, aki magával a pápával koncelebrálta a szentmisét Gimignano Inghirami, a Rota dékánjának feljegyzései szerint.¹⁰⁴ Orsini a császárkoronázáskor már a legbefolyásosabb bíborosok közé tartozott: politikai szerepének feldolgozása azért is fontos lenne a hazai kutatás számára, mert a főpap sok szállal kapcsolódik Zsigmond-kori művelődéstörténetünkhez is.

Giordano Orsini feltehetően az 1360/70-es években született. Gyorsan lépkedett felfelé a ranglétrán: 1400-ban Nápoly érseke lett, 1405-ben pedig VII. Ince pápa bíborossá kreálta,

⁹⁸ Vasari: *Vite*, 261.: „*Et andatosene a Roma per studiare, mentre che vi dimorò, fece la sala di casa Orsina Vecchia in monte Giordano, e, per un male che l'aria gli faceva alla testa, tornatosi a Firenze...*”

⁹⁹ Vayer: *Masolino és Róma*, 232.

¹⁰⁰ Mode: *Masolino, Uccello*, 368.

¹⁰¹ *Infessura*, 189.

¹⁰² Mode: *Masolino, Uccello*, 370.

¹⁰³ Skorka (szerk.): *Windecke*, 258.

¹⁰⁴ E. Kovács: *Zsigmond császár megkoronázása*, 1333.

erről az eseményről az Antonio di Pietro dello Schiavo által írt *Diarium Romanum* soraiból értesülünk.¹⁰⁵

A saját neposa, a rosszhírű Lodovico Migliorati befolyása alá kerülő, határozatlan egyházfő a *Diarium Romanum* szerint igyekezett a legjelentősebb római családokból (Orsinik, Colonnák, Annibaldik stb.) támogatókat szerezni.¹⁰⁶ Giordano Orsini karrierje Konstanzban is meredeken felfelé ívelt: a zsinat eseményeit naplójában feljegyző Fillastre bíborosnál olvashatjuk, hogy az ötödik ülészakon ő elnökölt: „*Omnes (...) venerunt ad sessionem, presente rege Romanorum in imperialibus insigniis, presidente cardinali de Ursinis episcopo Albensi...*”¹⁰⁷

Giordano vélhetően azon főpapok közé tartozott, akik már a konstanzi zsinat alatt elkezdhettek kialakítani magányújteményüket lemásoltatott, illetve megszerzett antik művekből. Az elhúzódnó zsinat erre jó lehetőséget nyújtott, s nem is Giordano Orsini volt az első, aki élt ezzel.¹⁰⁸ Az értékes kódexek, kéziratok megszerzése mellett a humanistákat foglalkoztató zsinati atyák többsége, köztük Orsini kapcsolatokat épített. A képzettség és a nyelvtudás mellett ugyanis a széles kapcsolati háló biztosította egy-egy bíboros megbecsültségét, hírnevét, ennek révén váltak nélkülözhetetlenné a Kúria számára.¹⁰⁹ Orsini elég befolyással és pénzzel rendelkezett ahhoz, hogy könyvgyűjteményét a zsinat lezárulása után is gyarapíthassa: ez közel sem volt ugyanis magától értetődő.¹¹⁰ Legfontosabb segítőtje ebben az ifjú Nicolaus Cusanus volt, akit 1425-ben fogadott szolgálatába. Cusanus baráti köre többek közt magában foglalta többek közt Giuliano Cesarinit, a később Várnánál elesett tudós főpapot, illetve Paolo del Pozzo Toscanelli matematikust, akik érdeklődtek az antikvitás öröksége iránt.¹¹¹ Úgy vélem, ez az ókori tudásért és megmaradt emlékeiért lelkesedő, tanult fiatal csoport joggal vonhatta magára Giordano bíboros figyelmét már Konstanzban. Cusanusnak köszönhetően Giordano bíboros Cicero műveit tartalmazó kötetekre egészen biztosan szert tett, de Plautus munkáiból is rendelkezett egy példánnyal, amit *Codex Ursinianus* néven a Vatikánban őriznek.¹¹² A fiatal Lorenzo Medicinek Giordano Orsini kölcsön is adta a Plautus-kötetet. Ezzel szemben értékes Tertullianus-példánya végleg Niccolò Niccolinél maradt, s így ma is Firenzében tanulmányozható.¹¹³ E kétségtelen veszteség dacára Erich König úgy értékeli, a bíboros kényszerű firenzei tartózkodását arra használta fel, hogy a már említetteken túl a legjelesebb humanistákkal (Leonardo Bruni, Ambrogio Traversari, Guarino da Verona, Antonio Loschi, Cencio de' Rustici) találkozzon.¹¹⁴ Firenzében állt rövid időre a bíboros szolgálatába Lapo da Castiglionchio is, aki annak megbízásából Plutarchost fordított, s utolsó munkája, a *De curiae commodis* című dialógus is erre az időszakra datálható.¹¹⁵ Két sze-

¹⁰⁵ „... dominus Innocentius pape VII creavit et fecit XI cardinales, inter quos fecit quinque romanos; in primis dominum de Ursis, dominum de Columpna, dominum de Annibaldis, dominum de Arcionibus, et dominum episcopum Tudertinum, etcetera.” Isoldi (a cura di): *Il diario romano*, 8.

¹⁰⁶ Az Ince-korabeli római viszonyokról és a *Diarium Romanum* jelentőségéről ebben a tanulmányban írtam részletesebben: Jakab: *Hatalmi harcok*, 93–107.

¹⁰⁷ Finke (Hrsg.): *Fillastre*, 187.

¹⁰⁸ Csukovits: *A konstanzi zsinat*, 55.

¹⁰⁹ Kiss: *Juan de Carvajal*, 274.

¹¹⁰ Csukovits: *A konstanzi zsinat*, 59.

¹¹¹ Flasch: *Nicolaus Cusanus*, 10–11.

¹¹² S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 259.

¹¹³ S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 260.

¹¹⁴ König: *Kardinal Giordano Orsini*, 107–108.

¹¹⁵ S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 261., 264.

replője, Lapo és Angelo a Kúria papságáról és előnyeiről társalkodik, nem túl meglepő módon emelkedett tónusban, dicsérő szavakkal. Utóbbi Giordano Orsinit egy helyen a „legigazságosabb és legvallásosabb” bíborosnként említi.¹¹⁶

Giordano 1417-ben az angolok és a franciák között próbált közvetíteni a százéves háborúban, majd 1419-ben az Apostoli Penitenciária testületének első embere, vagyis főpenitenciárius lett. Az utóbbi megbízatás jelentőségéhez fontos szempont, hogy a 8. század óta fennálló intézmény ugyan a 14. században több átszervezésen keresztülment, de folyamatosan működött. Egyik tevékenységi köre a privilégiumokkal kapcsolatos törvénytelenések, jogtalanságok elbírálása volt,¹¹⁷ aminek köszönhetően Giordano Orsini a Kúria megkerülhetetlen tagjává vált. Mivel a Penitenciáriához egyéni kérelmek is befutottak, de gyakran a helyi püspök vagy valamely világ bíróság kényszerítette a panaszosokat eljárás megkezdésére,¹¹⁸ Giordano Orsini meglehetősen jó rálátással rendelkezett az itáliai viszonyokra is. V. Márton, aki csak 1420. szeptember 30-i római bevonulását követően tudta megszilárdítani uralmát az Örök Városban, hiába tartozott a Colonna családba, nem tudta, de talán nem is akarta nélkülözni Giordano Orsini támogatását.¹¹⁹ A főpap V. Mártontól legátusi kinevezést kapott Magyarország és Csehország területére 1426. január 16-án.¹²⁰ A megbízás valószínűleg nem volt független attól, hogy az 1420-as években a Magyar Királyság északnyugati részére is betörő husziták nemcsak hadügyi, hanem vallási problémát is jelentettek mind Luxemburgi Zsigmondnak, mind a pápának.¹²¹

IV. Jenő uralma alatt Giordano Orsini *legatus a latere* megbízást is ellátott Perugia, Todi és Orvieto városaiban.¹²² Ezt minden bizonnyal az indokolta, hogy 1431-ben a Colonnák és Orsinik ellenségeskedése kiújult, amiben Lucido Conti bíboros mellett Giordano Orsini felelőssége is felvethető. A főpapok befolyására a Condulmer-egyházfő meghurcoltatta elődje néhány bizalmi emberét, de a Colonnák ellen is fellépett. Ha Giordano motivációiról hallgatnak is a források, valószínűleg a huszonéves fiatal kardinális, Prospero Colonna gazdagsága és befolyása zavarhatta leginkább, aki átmenetileg el is menekült Rómából.¹²³ A pápa 1431 folyamán kiközösítette a Colonnákat, azonban helyzete mind a bázeli zsinaton, mind Rómában megingott. 1434 májusában felkelés tört ki a városban, ami elől IV. Jenő előbb a Castel Sant’Angelóba zárkózott, majd kalandos körülmények között Firenzébe menekült. Vespasiano da Bisticci által írt életrajza szerint többször is álruhát cserélve egy Vitellio d’Ischia nevű kalózvezér segítségét vette igénybe: a vízi úton való menekülést Stefano Infessura is megörökítette naplójában.¹²⁴

Azonban Giordanónak sem volt maradása Rómában, amikor véres pártharcok bontakoztak ki az utcákon. Amint Windecke írja, „a brigantik és gyalogosok mindenkit, akinek Rómában tonzúrája volt, legyilkoltak [...] Olyan keservesen álltak Rómában a dolgok, hogy

¹¹⁶ „summi principis Iordani Ursini, cardinalis integerrimi et religiosissimi viri”, id. S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 263.

¹¹⁷ Szuromi: *Az egyházi intézményrendszer*, 186–187.

¹¹⁸ Ostinelli: *Penitentiary Evidence*, 10.

¹¹⁹ Vendittelli: *Orsini*, 394.; Pellegrini: *Il papato*, 74. V. Márton politikai egyensúlyozására családja és a Kúria érdekei között részletesebben: Partner: *The papal state*, i. m.

¹²⁰ „reverendissimus dominus Iordanus cardinalis Albanen[sis] alis de Ursinis factus est legatus in regnis Ungariae et Boemiae” Tusor–Nemes (szerk.): *Consistorialia*, 3.

¹²¹ Draskóczy: *Luxemburgi Zsigmond*, 22.

¹²² AO II.A. XIV. 56.

¹²³ Gregorovius: *Storia di Roma*, 23.

¹²⁴ *Infessura*, 32.

az emberek nem szívesen mentek a Szent Péter–székesegyházba, sokkal inkább elkerülték azt. De Róma más templomaiban is annyival kevesebb misét tartottak, hogy néhányban szalmát kezdtek árulni. Mindenki egymás ellen volt [...] Az Orsini családot pedig elkergették Rómából.”¹²⁵A forrás szerzője a Colonna–Orsini pártharcok kiújulásáról érzékletes képet fest, s az Orsinik távozását ráadásul többször is megemlíti.¹²⁶ A *Mesticanza* szerzője, az Orsinik iránt elfogult Paolo di Lello Petrone viszont a Colonnákat teszi felelőssé az eldurvult helyzetért: „mindig az Egyház és a rómaiak ellenségei voltak”.¹²⁷

Giordano Orsini a Firenzében tartózkodó IV. Jenő mellett is megőrizte befolyását. Utolsó fontos megbízása egy Luxemburgi Zsigmond és IV. Jenő közötti, viterbói találkozó lebonyolítása lett volna, ami azonban a pápa köszvényének és a Colonnák intrikáinak köszönhetően meghiúsult.¹²⁸ Zsigmond a koronázásra Giordano bíboros Ponte Galerában található kastélyából és feltehetően az ő kíséretében indult el az Örök Városba, akinek a szertartáson játszott szerepét már bemutattam.¹²⁹ Lello Petrone feljegyzéseiből tudjuk, hogy a bíboros Ferrarából Rómába tartott haza, amikor 1438. május 29-én Siena mellett megbetegedett és meghalt. Giordano Orsinit, akinek halálával az „özvegy Róma” (*vedovella Roma*) egyik jetezőjét veszítette el, a Szent Péter–székesegyházban ravatalozták fel.¹³⁰

Paolo di Lello Petrone szövegkörnyezetéből nem derül ki egyértelműen, hogy az antik *Urbs* „házastársa” volt-e a bíboros, vagy a IV. Jenő-korabeli Rómáé. Nem zárom ki, hogy a szerző mindkét értelemben úgy érezte, Giordano Orsini nélkül „özvegy lett” Róma, mivel a főpap mecenatúrájának két legfontosabb jellemzője az antik kéziratok gyűjtése volt, illetve a Monte Giordano freskókkal való felékítése. Előtte azonban szükségesnek látom megvizsgálni, milyen hatalmi stratégia tette lehetővé a művészetek bőkezű támogatását Orsini számára, s biztosított neki egyedülálló kapcsolatrendszert a korabeli Egyházi Államban – és részben azon túl.

Pécestől Grenoble-ig: Giordano Orsini kommandatúrái

A római arisztokrata családok és az egyházi javadalmak egyik alapvető összefüggését az adta a középkorban, hogy a főpapok nem rendelkeztek állandó jövedelemmel. Évente kétszer a pápa az előtte térdelve felsorakozó bíborosok mitrájába dobott egy meghatározott összeget – ez volt a *presbyteria* szertartása.¹³¹ Bár 1510-ben megjelentetett, *De cardinalatu* címet viselő munkájában Paolo Cortesi (többek között VI. Sándor apostoli titkára) leírta, mekkora udvart, háztartást „illendő” egy bíborosnak megszerveznie maga körül, ez igen nehéz feladat volt a 15. században is.¹³² A vagyon gyűjtése, felhalmozása ennél fogva – egy bizonyos pontig legalábbis – létszükséglet volt a főpapok számára.¹³³ Az anyagi hátteret egyrészt az előkelő

¹²⁵ Skorka (szerk.): *Windecke*, 288–289.

¹²⁶ Skorka (szerk.): *Windecke*, 288.

¹²⁷ „*sempre fuoro nemici della Chiesa et de romani*” Isoldi (a cura di). *La Mesticanza*, 11. IV. Jenő elmeneküléséről és Lello Petrone művéről itt írtam részletesebben: Jakab: *Non fidete ai preti*, 235–250.

¹²⁸ E. Kovács: *Zsigmond császár megkoronázása*, 1324–1325.

¹²⁹ E. Kovács: *Zsigmond császár megkoronázása*, 1326.

¹³⁰ Isoldi (a cura di): *La Mesticanza*, 39.

¹³¹ Maire Vigueur: *L'altra Roma*, 211.

¹³² Firpo: *Il cardinale*, 75.

¹³³ Talán ezért is csodálkozik rá – több kortársához hasonlóan – II. Piusz pápa a később szentté avatott Antoninus (1389–1459) firenzei érsek egyszerűségére: „...kisszámú népét is rászorította, hogy érje

származás tudta biztosítani, másfelől pedig az a tény, hogy az adott prelátus a családjával saját maga javadalmait tudta gyarapítani. Az éppen megüresedő püspökségek, illetve gazdagabb apátságok irányítása – a trienti zsinat előtt – még nem igényelt személyes jelenlétet, a jövedelmet viszont biztosították egy-egy főpap számára. A javadalombetöltés első lépése a kiválasztás (*designatio personae*) volt, majd az odaítélés (*concessio tituli*) következett, s a beiktatás (*introductio in possessionem*) – az utóbbi azonban történhetett az újonnan kinevezett egyházi méltóság távollétében is.¹³⁴ Erre az Orsini családban is volt példa korábban: Giovanni Orsini például úgy látta el 1353. január 14-étől 1359 elejéig a padovai püspöki feladatokat, hogy lényegében ki sem mozdult Rómából.¹³⁵ A pápai szándék azonban nem mindig találkozott az adott székesegyház papságának vagy a monostor szerzeteseinek akaratával: Aeneas Sylvius Piccolomini úgy lesz Trieszt püspöke V. Miklós akaratából, hogy a helyi kanonokok már megválasztották saját főesperesüket, akire ezt követően, a *Feljegyzések* szerint „hallgatást parancsoltak”.¹³⁶

A különböző javadalmak felhalmozása nem volt minden főpap számára lehetőség, de a Kúria nem egy esetben ezzel a gesztussal igyekezett egy-egy befolyásos, széles kapcsolatrendszerrel rendelkező bíboros szolgálatait meghálálni. A 15. század első feléből a legtipikusabb példa erre a Magyar Királyság ügyeiben is közreműködő Juan de Carvajal, aki bíborossá kreálását (1446. december 16.) követően is megtarthatta az 1443-ban elnyert coriai, illetve az 1446-ban megszerzett plasenciai püspökséget.¹³⁷ Az Orsinik közül az első, akiről feljegyezték, hogy valamennyi kanonoki és préposti kinevezését megtartotta egy újabbtól függetlenül, Orso Orsini volt a 13. században. A már említett (a római Frangipane családdal „üzletelő”) családtag emellett világi birtokokat is gyűjtött, így jövedelmet húzott Alto Sante Marie, Scanzano és Castelvechio birtoklásából is.¹³⁸

Giordano Orsini esetében megfigyelhető, hogy nem az üresen maradó püspökségekbe kapott kinevezést, hanem az apáti, préposti, kanonoki javadalmakat halmozta fel. Ennek a technikának egyik magyarázatát abban látom, hogy a püspöki beiktatást követően az új főpapnak a püspökség éves jövedelmének egyharmadát be kellett fizetni (*servitium*), míg a kisebb kommandatúránál ennek mértéke kisebb volt (*annata*).¹³⁹ Pályája elején azonban rögtön felfedezhető egy magyar vonatkozású „kivétel”: a pécsi püspökség.

Noha I. (Nagy) Lajos már próbálkozott az idegen rezervációk visszaszorításával, az Orsini-főpappal Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első felében, 1409 szeptemberétől a pécsi egyházmegye kommandátoraként találkozunk.¹⁴⁰ Mivel tevékenységéről a *servitium* pápának történő megfizetésén túl egyéb adat nem áll rendelkezésünkre, Fedeles Tamás úgy véli, az egyházmegye irányításában Orsini semmilyen szinten nem vett részt.¹⁴¹ 1410. augusztus 13-án már Albeni (II.) János váltotta, akinek a kinevezési bullájában az szerepel, hogy elődje nem tudta érvényesíteni jogait.¹⁴² Ez abból a szempontból elég meglepő információ,

be kevésse [...] házában semmit sem találtak olcsó edényeken és egy öszvéren kívül.” Bellus-Boronkai (szerk.): *II. Piusz Pápa*, 88.

¹³⁴ Tusor: *A konstanzi bulla*, 220.

¹³⁵ Kohl: *Padua under the Carrara*, 25.

¹³⁶ Bellus-Boronkai (szerk.): *II. Piusz Pápa*, 22.

¹³⁷ Kiss: *Juan de Carvajal*, 252.

¹³⁸ Allegranza: *Organizzazione del potere*, 64–65.

¹³⁹ A két fogalmat világosan elkülöníti: Mályusz: *A konstanzi zsinat*, 15.

¹⁴⁰ Tusor: *A konstanzi bulla*, 225–226.

¹⁴¹ Fedeles: *Az Albeniek*, 120.

¹⁴² Fedeles: *Az Albeniek*, 121.

hogy a szintén itáliai Vicedominis Máté esztergomi érseki helynökként (1403-tól) sikeresen jutott további javadalmakhoz mind a Magyar Királyságon, mind Itálián belül.¹⁴³ Szintén Giordano magyarországi érdekérvényesítése ellen szólhatott, hogy Luxemburgi Zsigmond itáliai kapcsolatrendszerét nem a római arisztokrata családok, hanem a firenzei Scolariak és üzleti körük dominálta.¹⁴⁴ Andrea di Filippo Scolari zágrábi, majd váradi püspök s még inkább nagyhatalmú unokatestvére, Filippo Scolari (Ozorai Pipo) a magyarországi egyházi pozíciókra pályázó itáliaiak legfontosabb protektorai voltak.¹⁴⁵ 1426-ban azonban már egyikük sem volt az élők sorában, így – talán nem is meglepő módon – a firenzei Signoria egy 1433. június 19-i levélben már Giordano Orsinit kérte fel, hogy járjon közben Giovanni Montebuoni kalocsai érsek érdekében.¹⁴⁶ Összességében ennyi adatunk van arról, Giordano Orsini személye hogyan kapcsolódott a Zsigmond-kori magyar állam egyházszervezetéhez.

A bíboros commendatúrára vonatkozóan további adatok nyerhetők ki az Archivio Orsini okleveleiből. A forrásanyagot azonban óvatosan kell kezelni, mivel általánosságban is igaz, hogy a javadalmakat tartalmazó dokumentumokból nem következik az, hogy az illető érvényesíteni is tudta a kinevezéssel járó jogait.¹⁴⁷ Az első olyan forrás szövegében, amely a főpap számára juttatott javadalomról tudósít, az olvasható, hogy az adományozás tárgya: „*prioratus R[...] sancti Benedicti Vivarrei dioc[esi]*”.¹⁴⁸ A forrás által „jó emlékként” (*bone memorie*) megnevezett Péter, a Santa Susanna bíborosa (*Petrus Sancte Susanne presbiter Cardinalis*) Pierre de Thury lehet, aki 1410 decemberében hunyt el.¹⁴⁹ Egy másik esetben, az 1413. december 17-én XXIII. János ellenpápa által kiadott oklevél már arról rendelkezik, hogy Miklós apát halála (*Nicolai Abbatis obitum*) esetén Trogir (Trau) Szent János-monostorának kormányzója (*gubernator*) Giordano Orsini lesz.¹⁵⁰ A dokumentumban szereplő, Keresztelő Szent János védnöksége alá helyezett bencés rendi monostor javadalmainak átengedésével XXIII. János joggal reménykedhetett abban, hogy az Orsini-főpap támogatja. Az 1410-ben megválasztott, feslett életvitelű Cossa-pápa számára létfontosságú volt a támogatók megszerzése, főleg mivel Nápolyi Lászlóval szemben II. (Anjou) Lajost támogatta a Nápolyi Királyság élén.¹⁵¹ Giordano Orsini „megnyerésének” másik bizonyítékát a helyszínen látom. A városban helyi kultusza alakult ki ugyanis annak az 1111-ben elhunyt, Könyves Kálmán magyar király hadaival is dacoló, János nevű püspöknek, akit a hagyomány az Orsini tagjának, „Giovanni Orsininek” nevezett.¹⁵² A székesegyházban saját kápolnával is rendelkező, csodatévő szent kultusza az évszázadok során folyamatosan nőtt (a 18. században Dél-Itáliában is megjelent).¹⁵³ Nem bizonyítható, Giordano Orsini elhitte-e, hogy a dalmát

¹⁴³ Mályusz: *A konstanzi zsinat*, 161.

¹⁴⁴ Prajda: *Andrea di Filippo Scolari*, 21.

¹⁴⁵ Fedeles–Prajda: „*Olyan vallásosan...*”, 374–375.; Draskóczy: *Luxemburgi Zsigmond*, 17.

¹⁴⁶ Masi: *Sigismondo di Lussemburgo*, 264.

¹⁴⁷ C. Tóth: *Külföldiek*, 86.

¹⁴⁸ AO II.A. XI. 33.

¹⁴⁹ Ennek az oklevélnek több ponton hibás a De Cupis-féle regesztája: „Rodino” monostor nem létezett, az „R” mögött még éppen jól kivehetően „b” betű jön, s a keltezés sem jó, hiszen legkorábban a francia bíboros halálát követő februárról van szó a dokumentumban, 1411-ben.

¹⁵⁰ AO II.A. XI. 50.

¹⁵¹ Chambers: *Popes, Cardinals & War*, 36–37.

¹⁵² Gobić-Bravar – Matetić Poljak: *The Marbles*, 899.

¹⁵³ Gobić-Bravar – Matetić Poljak: *The Marbles*, 900.

tengerparton Trau patrónusa egy „dinasztikus szent”, de nem is vetném el teljesen annak lehetőségét, hogy XXIII. János gesztusáról van szó ebben az esetben.¹⁵⁴

Az V. Márton pápasága alatt keletkezett okleveleket vizsgálva feltűnő, hogy a Colonna-egyházfő uralkodása alatt Giordano Orsini elsősorban a Francia Királyság területén nyert el kom mendatúrákat. Ezt az is lehetővé tette, hogy a VII. Károly által 1438-ban kiadott bourges-i *Pragmatica Sanctio* előtt a királyi hatalom még nem tudta teljes mértékben korlátozni Rómát az egyes pozíciók betöltésében.¹⁵⁵ V. Márton időszakára jellemző, hogy az új-jászervezett Kúriában megnőtt az itáliaiak száma, de ez nem jelentette szükségszerűen azt, hogy a pápa mellőzte volna a külföldieket, köztük a franciákat. Pontifikátusa alatt három francia bíborost is kreált, s francia főpap (Jean de la Brogny) volt az alkancellárja is.¹⁵⁶ A folyamat ugyanakkor a „másik irányban” is működött: az egyházfő az éppen megüresedő pozíciókra, javadalmakra itáliai prelátust is kiszemelhetett. Giordano Orsini így lett a maillezaais-i egyházmegyéhez (*Malleacensis diocesis*) tartozó Ágoston-rendi monostor (1420), a Chartres városfalain kívül (*extra muros Carnotensis*) található Mária Magdolna-monostor (1422), valamint a grenoble-i egyházmegye részét képező, bencésekhez tartozó Tullins (1423) javainak kezelője.¹⁵⁷ Az utolsó, oklevéllel alátámasztható kom mendatúrák, melyeket Giordano Orsini – unokaöccsével, Latinóval közösen – elnyert, a Sant’Andrea és San Saba római monostorok voltak 1431-ben. A forrásból kiderül, hogy ezeket attól a Prospero Colonnától kobozta el IV. Jenő, akinek bukásában – ahogyan jeleztem – valószínűsíthetően Giordano Orsininek is szerepe lehetett.¹⁵⁸

1434-ben – bár ahogyan utaltam rá, IV. Jenőt követve távozott Rómából – Giordano Orsini haláláig a római Szent Péter-székesegyház főesperese is volt.¹⁵⁹ Feltételezem, hogy a pápa római helynökeként akart a főpapra támaszkodni, talán nem sejtve, hogy nemsokára követi őt Firenzébe.

Latino Orsini: Conzától a Bíborosi Kollégiumig

Giordano Orsini végrendeletében testvérei, Orsino és Carlo, illetve utódaik lettek a bíboros örökösei, túl azokon a javakon, amelyeket a bíboros a Szent Péter-székesegyházra hagyott.¹⁶⁰ A hagyaték Carlo Orsini gyermekeinek egészen biztosan nem jött rosszul, ugyanis ők két házasságból összesen öten voltak fiútestvérek. Közülük életkorban a harmadik legidősebb, Napoleone katonai pályára lépett: érdemeiért ő kapta és tette a család talán legfontosabb székhelyévé a braccianói erődöt.¹⁶¹ Az 1480-ban elhunyt *condottiere* rövid ideig a pápai csapatok generálisa is volt testvérének, Latinónak köszönhetően.¹⁶²

Latino Orsini (1411–1477) nagybátyjához hasonlóan nagy karriert futott be: Conza püspöke, majd Trani s Bari érseke lett, bíboros, élete alkonyán pedig *camerlengo*. A diplomáciai feladatokra is vállalkozó, befolyásos főpapról röviden Antonio Bonfini is megemlékezik:

¹⁵⁴ A kései középkorra meggyengülő s a Magyar Királyság uralma alól kikerülő Trau püspökségéről: Gál: *A dalmáciai egyházszervezet*, 112.

¹⁵⁵ Györkös: *Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok*, 67.

¹⁵⁶ Hay: *The Church in Italy*, 41–42.

¹⁵⁷ AO II.A. XII. 32.; AO II.A. XII. 49.; AO II.A. XII. 61.

¹⁵⁸ AO II.A. XIV. 49.

¹⁵⁹ Richardson: *Saint Peter’s in the fifteenth century*, 342.

¹⁶⁰ A dokumentum további részleteit l.ásd: S. Celenza: *The Will of Cardinal*, 268–273.

¹⁶¹ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 39.

¹⁶² Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 172.

Latino Orsini koronázta meg (II. Pius megbízásából) Apulia királyává Aragóniai Ferdinándot.¹⁶³

Szinte biztos, hogy Latino Orsini egyházi pályáját Giordano Orsini kezdte el egyengetni – fentebb már kitértem arra az 1431-ből származó oklevélre, amelyben IV. Jenő két római monostor jövedelmét Giordano és Latino számára biztosította, miután Prospero Colonnától elvette azokat.¹⁶⁴ Amikor 1438-ban Giordano Orsini meghalt, Latino – viszonylag fiatalon – már fontos egyházi méltóságot viselt. Egy 1437. március 10-i keltezésű oklevélből arról értesülünk, hogy IV. Jenő a huszonhétéves Latinót, a Szent Péter-székesegyház kanonokját és szubdiakonusát kinevezte Conza püspökségének az élére.¹⁶⁵ A dokumentumból következik, hogy Latino feltehetően 1410 körül születhetett, s az alsóbb papi rendeknek – a korban nem egészen megszokott módon – már birtokában volt. Az egyházfő valószínűleg átlátta, hogy a kényelmes római életet a fiatal Orsini nem szívesen cserélte fel Campania egyik püspöki székhelyével, így ahhoz is hozzájárult, hogy addig meglévő kommandatúráit is megtarthassa.¹⁶⁶

Az Archivio Orsini megmaradt oklevelei arról tanúskodnak, hogy Latino újabb és újabb javadalmakhoz jutott. Ezek közül az egyik a fossanovai apátság volt, amely 1449-ben került a kezére.¹⁶⁷ A 9. században alapított, eleinte bencés, majd ciszterci monostor Aquinói Szent Tamás halálának helyszíne és egyben nyughelye volt. A 14. században azonban a nagy domonkos teológus földi maradványait elvitték Fossanovából, s ekkortól már kizárólag kommandátor apátok irányították.¹⁶⁸ Fossanovát 1135-ben Grenoble ciszterci monostorának Savoyában található filiájának, Altacombának szerzetesei vették át. Mint fentebb utaltam rá, az Orsiniknek – Giordano bíboros révén – volt kapcsolatuk Grenoble egyházmegyéjével. További források híján csak feltételezni lehet, hogy esetleg Latino Orsininek szándékában állt-e az egykor jobb napokat látott monostor újjászervezése, vagy csak az apáti címmel járó bevétellel vonzotta.¹⁶⁹

A fossanovai apátságnál nagyobb rangot s busásabb hasznot jelenthetett Latino számára a farfai apátság. Farfa bencés monostora a cluny szerzetesi reform egyik itáliai központja volt, falai többek közt III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa diplomáciai találkozásának tanúi is voltak.¹⁷⁰ Egyházpolitikai jelentősége mellett ez az apátság – Fossanovával szemben – még a 15. században is igen gazdag volt: a monostor alá számos plébánia, erődített város, sóbánya tartozott, erődített falai pedig jól védhetőek voltak.¹⁷¹ Az Archivio Orsini őrzi azt az adománylevelet, amelyben V. Márton pápa Giordano Orsini bíborosnak és testvéreinek biztosította Farfát és környékét (1419. április 13.).¹⁷² Az apátság kommandátorai innentől kezdve egészen 1504-ig megszakítás nélkül az Orsinik közül kikerülő prelátusok voltak. Bár Latino csak egyetlen évig töltötte be ezt a pozíciót, unokatestvére, Gianbattista (Giovanni Battista) Orsini 1437-től egészen 1476-ig. A farfai apáti cím jelentősége a család szempontjára

¹⁶³ Bonfini, 784.

¹⁶⁴ AO II. A. XIV. 49.

¹⁶⁵ AO II. A. XV. 9.

¹⁶⁶ AO II. A. XV. 10.

¹⁶⁷ AO II. A. XVI. 6.

¹⁶⁸ Silvestrelli: *Città, castelli e terre*, 131.

¹⁶⁹ Elméletem mellett szólhat, hogy 1373-ban XI. Gergely pápa a római San Lorenzo al Verano, ismertebb nevén a San Lorenzo Fuori le Mura-bazilika szerzeteseinek apátjára bízta Fossanova reformját, de ez a folyamat félbemaradt. Vö. Silvestrelli: *Città, castelli e terre*, 131.

¹⁷⁰ Gatto: *Storia del Roma*, 289.

¹⁷¹ Bonardi (ed.): *Lazio*, 156.

¹⁷² AO II. A. XII. n. 19.

ből abban állt, hogy a monostorhoz kapcsolódó hatalmas földekből további területeket vettek bérbe. Így például Toffia, Tancia és Scandriglia egy többszörös értelemben is a család kezén lévő birtokhálózat részét alkották.¹⁷³ Az apátság 15–16. századi története szorosan összekapcsolódott az Orsinikkel: véglegesen csak 1546-ban került el tőlük az apáti cím (és kapta meg a Farnese család).¹⁷⁴

Latino Orsini bíborossá kreálásáról (1448. december 20.) röviden Giannozzo Manetti is beszámolt V. Miklós pápáról írt életrajzában. A mű nagy figyelmet szentel Orsini és hét püspöktársa (köztük a jeles humanista, Nicolaus Cusanus) felemelkedésének, melyben azt olvashatjuk, hogy miután az egyházfő a béke megőrzése, a Rómán kívül eső területek intézményeiről és a városi adókról csodálatosan intézkedett (*de conservatione pacis, et de exter-narum terrarum institutione, et de urbanorum vectigalium ordinatione spetiosissime ordinatis*), nyolc kiváló férfit emelt kardinálissá.¹⁷⁵ A felhasznált szövszerkezetek (*excellentibus viris, singulares prestantissimosque homines* stb.) szinte a korabeli latin nyelv teljes szinonimakészletét felsorakoztatják az új bíborosok dicséretére.¹⁷⁶ Manetti első helyen Filippo Calandrini bolognai püspököt említi meg a sorban. Piccolomini egyedül e főpapot nevezi a nevében, amikor V. Miklós érdemeiről megemlékezik, „szelíd természetű jó barát”-ként említve az újdonsült bíborost.¹⁷⁷ Filippo alakjának kiemelése mindenesetre aligha meglepő, hiszen ahogyan Manetti is megjegyzi, a pápa féltestvére volt (*Philippum nanque uterinum fratrem suum*).¹⁷⁸ Valószínű, hogy nem annyira „szelíd természete”, mint származása folytán, de nagyon gyorsan emelkedett a Kúria ranglétráján: apostoli protonotárius, rövid ideig *camerlengo*, majd 1459-ben főpenitenciárius lett, át is alakítva az Apostoli Penitenciária dikasztériumának ügymenetét.¹⁷⁹ Karrierjét röviden azért tartottam fontosnak felidézni, mert az V. Miklósra vonatkozó források alaposabb vizsgálata tükrében tarthatatlanok azok a megállapítások, amelyek a pápát feddhetetlennek ítélik, a nepotizmus bevezetését pedig kizárólagosan IV. Sixtus (1471–1484) pontifikátusához kötik.¹⁸⁰

A többi új kardinális: Alain de Coëvity avignoni, Antonio Cerdá y Lloscos léridai, Zbigniew Oleśnicki krakkói, Jean Rolin autuni püspökök, John Kemp yorki érsek, illetve a már említett Cusanus voltak.¹⁸¹ Calandrinit és Latino Orsinit nem számítva tehát nem olaszok, ami miatt a Giorgio Chittolini által használt *italizzazione* fogalmát is valószínűleg óvatossággal kellene használni a szakirodalomban, még akkor is, ha a Kúria alkalmazottainak körét illetően meggyőzően érvel e folyamat mellett a történész.¹⁸²

Úgy gondolom, nem elsősorban az az érdekes, hogy a kinevezettek közül kettő olasz, hanem inkább a tény, hogy saját féltestvére mellett V. Miklós választása éppen Latino Orsinire, Trani érsekére esett. Bíborossá kreálásában álláspontom szerint kevés szerepet játszhattak a püspök érdemei, illetve V. Miklós újító tervei. A pápa választása sokkal inkább az Orsini családnak, köztük a távoli, V. Miklós által csodált előd, III. Miklós emlékének szólt. Mi több, feltételezésem szerint V. Miklós és Latino Orsini viszonya ezekben az években korántsem

¹⁷³ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 36–37.

¹⁷⁴ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 97.

¹⁷⁵ Manetti: *De vita ac gestis*, II. 6.

¹⁷⁶ Manetti: *De vita ac gestis*, II. 6.

¹⁷⁷ Bellus–Boronkai (szerk.): *II. Piusz Pápa*, 28.

¹⁷⁸ *De vita ac gestis*, II. 6.

¹⁷⁹ Salonen–Hanska: *Entering a clerical career*, 29.

¹⁸⁰ Lásd például: Franzen: *Kis egyháztörténet*, 248–249.

¹⁸¹ Manetti: *De vita ac gestis*, II. 6.

¹⁸² Chittolini: *Papato e Stati italiani*, 427.

lehetett felhőtlen. Manetti ugyanis a pápa érdemei között említi, hogy nem fegyveres erővel, hanem pápai hatalmának eszközeivel szerzett vissza városokat.¹⁸³ E városok között volt Nepi, amit még IV. Jenő tízezer aranyforintért adott zálogba Latino és Orsino Orsininek, valamint szövetségésüknek, Anguillara grófjának. 1449. március 2-án V. Miklós visszavásárolta az erődöt, amelynek élére azonnal saját kapitányt helyezett Lorenzo Alteri személyében.¹⁸⁴ Az eset nem egyedüli: az egyházfő valóban számos várost, várat szerzett vissza, így nem tűnik túlzásnak Giacomo Bandino Zenobi megállapítása, aki szerint V. Miklós módszeresen felülvizsgálta elődje birtokadományait, s többségüket vissza is vette.¹⁸⁵ A kérdés az volt, hogy a nem túl előkelő származású Parentucelli-pápa hosszabb távon szembe tud-e helyezkedni az Orsini család e befolyásos főpapi tagjával. V. Miklós, úgy tűnik, nem mellőzhette támogatásukat Rómában. 1453. december 4-én kiadott bullájában a pápa anélkül nevezi ki Latino Orsinit Bari érsekévé, hogy annak egyéb címeiről vagy bármilyen egyéb jövedelméről le kellene mondania.¹⁸⁶ Trani érseki székétől Latino 1448-ban vált meg, de valószínűsíthetően csak azért, hogy testvére, Giovanni kezére játszhasa át.¹⁸⁷ Amikor pedig 1450 decemberében lemondott a farfai apátságról, V. Miklós pápa az ősi bencés monostort és birtokait az apáti címmel együtt ismét Giovannira ruházta át, akinek 1477-ben bekövetkezett halála után Latino visszakapta IV. Sixtustól.¹⁸⁸ A két testvér közötti szoros kapcsolat az oklevelek alapján is feltételezhető: 1463. november 30-án Latino minden javainak kezelőjeként testvérei közül Giovannit nevezte meg, mivel ő maga részt akart venni a II. Pius pápa által szervezett keresztes hadjáratban.¹⁸⁹ Mivel a pápa 1464. augusztus 15-én Anconában meghalt, ez a lépése utóbb feleslegesnek bizonyult,¹⁹⁰ de az oklevél utalhat Giovanni és Latino viszonyára. A két fivér – testvéreikkel, Roberto és Napoleone Orsinivel kiegészülve – olyan hatalmat koncentráltak kezükben a 15. század közepén Rómában (és tágabb értelemben az Egyházi Államban), ami példa nélküli volt a korszakban. A Filelfo köréhez tartozó, Pietro Riario által pártfogolt Porcelio de' Pandoni külön művet szentelt a négy testvér dicsőítésének, nem függetlenül az általa eszményi pápának tartott IV. Sixtus magasztalásától.¹⁹¹

¹⁸³ „civitates quoque antea amissas eisdem non militaribus, sed pontificalibus potius artibus magnanimiter recuperaret” Manetti: *De vita ac gestis*, II. 4.

¹⁸⁴ Az erődöt Rodrigo Borgia, a későbbi VI. Sándor jelentősen átalakította később, de a jól védhető település hadászati értéke vitán felül áll: Bonardi (ed.): *Lazio*, 110.

¹⁸⁵ Zenobi: *Le "ben regolate città"*, 40.

¹⁸⁶ „sancto Iohannis et Pauli de Urbe que titulus tui Cardinalatus existit ac aliis Monasteriis Prioratibus Preposituris ceterisque beneficiis ecclesiasticis cum cura et sine cura saecularibus” AO II.A. XVI. 59.

¹⁸⁷ AO II.A. XVI. 22.

¹⁸⁸ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 36.

¹⁸⁹ AO II. A. XVII. 52.

¹⁹⁰ Tovább kutatást igényel, hogy Latino Orsini ott volt-e a pápával elinduló hat bíboros kíséretében, bár az oklevél kései keltezése alapján ez nem valószínű. Hasonlóan látja a kérdést: Hocks: *Pius II*, 107.

¹⁹¹ Az „Il Porcellino” néven is ismert humanista munkásságának feldolgozásával Antonietta Iacono foglalkozik, monográfiájában ugyanakkor kis teret szentel ennek a műnek: Iacono: *Porcelio de' Pandon*, i. m. A sok tekintetben hiánypótló monográfia filológiai aránytéziséről: Eadie: *Porcelio de' Pandoni*, i. m.

A „bűnbánó” camerlengo

1464-ben II. Pál pápától kapott legátusi megbízatását követően Latino Orsini karrierjének csúcására *camerlengói* kinevezésével ért el (1471), ezt a posztot haláláig (1477) betöltötte.¹⁹² Az 1471-ben trónra kerülő IV. Sixtus (Francesco della Rovere) három nappal pápává választása után, augusztus 9-én ruházta fel ezzel a tisztséggel Orsinit, akinek Napoleone nevű testvére és annak fiai (Virginio és Giordano) a pápai hadsereg parancsnokaivá emelkedtek.¹⁹³ Stefano Infessura naplójában már a konklávé résztvevő tizennyolc bíboros közül a második helyen említi Latino Orsinit, megjegyezve, nélküle Francesco della Rovere „másként nem tudott volna pápa lenni.”¹⁹⁴ A forrás szerzője megemlíti azt is, hogy az új egyházfő az említett pozícióval hálálta meg Orsini támogatását a konklávéban. 1474-ben bekövetkezett haláláig ő volt IV. Sixtus legbefolyásosabb támasza, s Infessura naplója szerint a pápai nepotizmus megtestesítője a Kúriában.¹⁹⁵ 1474 szeptemberében Latino Orsini mint *camerlengo* kapott megbízást arra, hogy két főpaptársával együtt folytasson vizsgálatot Svédországi Katalin apátnő szentté avatásának ügyében.¹⁹⁶

A *camerlengo* feladatköréből manapság – nem utolsósorban a népszerűsítő irodalomnak és a filmeknek köszönhetően – a pápaválasztás körüli teendők közismertek. A középkorban viszont a „kamarás” tényleges kincstárnoki feladatokat is ellátott a *Camera Apostolica* (Apostoli Kamara) működését felügyelve.¹⁹⁷ Latino élete végéig élvezte IV. Sixtus bizalmát. Ennek legmagasabb szintű kifejeződése az volt, amikor a pápa hozzájárult ahhoz, hogy Latino Orsini természetes fia élethossziglan örökölhesse apja birtokait.¹⁹⁸ Paolo Orsiniről nem sokat tudunk: édesanyjáról, születésének körülményeiről hallgatnak a források – ahogyan Aeneas Sylvius Piccolomini is a *Feljegyzések* lapjain saját, 1442 körül született gyermekéről.¹⁹⁹

Ha túl sok írott forrás nem is áll rendelkezésünkre, a főpapok balkézről született utódai korántsem számítottak tabunak a 15. század második felének Rómájában a prelátusok társadalmában, elegendő itt Giovanni Battista Cibo (a későbbi VIII. Ince) vagy Rodrigo Borgia (VI. Sándor) magánéletére utalni. Jogi szempontból viszont korántsem volt magától értetődő, hogy egy törvénytelen gyermek örökölhessen. Itáliában igen népszerű volt Aegidius Romanus (1243–1316) *De humani corporis formatione* munkája, amely a gyermekek születésével, illetve törvényes vagy törvénytelen státusával foglalkozik, s amelyet egy művelt Orsininek is ismernie kellett. A szerző leszögezi: noha mindkét szülőtől származik az utód,

¹⁹² AO II. A. XVIII. 32. A *camerlengo* (bíboros kamarás) egészen 1800-ig az Apostoli Kamara irányítója volt, azonkívül a pápai szék megüresedésekor mind a mai napig az új egyházfő megválasztásának lebonyolításáért felelős tisztségviselő.

¹⁹³ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 172.

¹⁹⁴ „altramente non poteva essere papa”. Infessura, 74.

¹⁹⁵ Adriányi: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 261.; Hook: *Riario family*, 281.

¹⁹⁶ Péterfi: *Mátyás király és Árpád-házi Margit*, 198. A szerző szerint Latino Orsini kulcsszerepet játszott Árpád-házi Margit kanonizációja ügyében, amire Hunyadi Mátyás kérte fel. Bár úgy vélem, óvatosságra inti a kutatást, hogy a bíboros itineráriumát a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk megalkotni, azzal egyetértek, hogy a Margit ügyében fennmaradt okleveleknek az Archivio Orsini állományába kerülésében Latino Orsininek bizonyosan lehetett szerepe az 1460-as években. Vö. Péterfi: *The Survival of the Sources*, 714.

¹⁹⁷ Érszegi: *Pápa, Szentszék, Vatikán*, 55.

¹⁹⁸ Shaw: *The Political Role of the Orsini*, 76.

¹⁹⁹ Martels: *The Friut of Love*, 233.

mégis inkább apai, mintsem anyai „szubsztancia”.²⁰⁰ Ennek nyomán számos kézikönyvben, így a lombard környezetben keletkezett, joghallgatók számára készült *Vocabularius iuris utriusque* lapjain is a *domus* létének feltétele, hogy a családot (dinasztiát) a vér szerinti utódok alkossák.²⁰¹ Pierre Toubert a középkori Latiumról szóló klasszikus munkájában azt hangsúlyozza, hogy a *legitimitás* elérésének két jogi útja volt: vagy kiházasították az utódot (ha tudtak számára házastársat szerezni), vagy örökösként próbálták feltüntetni végrendeletben.²⁰² Latino Orsini az utóbbi megoldást választotta, s IV. Sixtus jóváhagyásával ezzel biztosította utóda jövőjét.

Élete utolsó éveit a nagyhatalmú főpap az általa újjáépíttetett San Salvatore in Lauro monostorában töltötte szerzetesi magányban.²⁰³ Döntését források híján nehéz rekonstruálni, de talán nem áll messze a humanisták korábbi, „bűnös” életéből való „megtéréstől”, amit Berthe Widmer Petrarca, Boccaccio, Marsilio Ficino és Lorenzo Valla életpályájában is kimutatott, Ritoókné Szalay Ágnes pedig Piccolomini „fordulatát” magyarázza vele.²⁰⁴

Összegzés

A kutatás további feladatainak meghatározásánál figyelembe kell venni azt a történeti köztudatban gyökeret vert leegyszerűsítő képet, amely sajnos leszivárgott a közoktatás szintjéig is – mely szerint a nagyhatalmú itáliai családok felemelkedése nagyjából azon klisék szerint ment végbe, amelyekre a Borgiák vagy a Medicik életéről szóló sorozatok épülnek. Meglátásom szerint csak úgy lehet változtatni ezen a narratíván, ha nem egyes személyek vélt vagy valós motivációiból építjük újra a befolyásos családok szerepét, hanem társadalmi beágyazottságukat, hatalomszerzési gyakorlataikat is vizsgáljuk.

Az oklevelekből elsősorban az tűnik ki, hogy a főpapok javadalomhalmozás révén biztosították nemcsak saját maguk, hanem családjuk hatalmát, Latino esetében egy törvénytelen gyerek öröklését. A főpapok karrierje újabb és újabb kommandatúra-igényekkel járt, korábbi püspöki, illetve érseki székeiket viszont többnyire megtartották. Giordano Orsini a konstanzi zsinat időszakában már befolyásos bíboros volt, aki nem egyszer Itálián kívüli javadalmak megszerzésével gyarapította vagyonát. Unokaöccse, a korán püspöki méltóságra emelkedett Latino élete alkonyán *camerlengo* lett, több pápa nélkülözhetetlen bizalmasa. Az 1500-as évek elején Giovanni Cambi az *Istorie* lapjain már egy család jelentőségét részben abban látja, hogy rendelkeznek-e legalább néhány valóban befolyásos főpappal.²⁰⁵ Sandro Carocci gondolatmenetét idézve: nem az a valódi kérdés, hogy a 15. századi Egyház a társadalmi mobilitás csatornája volt-e (egyértelműen az volt), hanem hogy milyen szerepet játszott egy-egy familia társadalmi pozíciójában, tudták-e reprodukálni a javakat és a megszerzett hatalmat az egyházi karriert építő családtagok segítségével.²⁰⁶ Úgy gondolom, erre a problémára Giordano és Latino oklevelek alapján feltárható karrierje a válasz az Orsinik esetében. A két bíboros egyértelműen erősítette a család pozícióit mind a pápai udvarban, mind Róma városában, s a hozzájuk kapcsolható mecénási tevékenység is ennek bizonyítéka. Bár sok

²⁰⁰ Bestor: *Ideas about Procreation*, 158.

²⁰¹ Bestor: *Ideas about Procreation*, 160. Megjegyzem, a *casa* fogalma is csak a törvényes leszármazottakat foglalta magában mind Rómában, mind Firenzében: Cohen–Cohen: *Open and Shut*, 65.; Klapisch-Zuber: *Kinship and Politics*, 208.

²⁰² Toubert: *Les structures du Latium*, 785–786.

²⁰³ Epitáfium, illetve egy 1621-ben készült mellszobor őrzi emlékét az épületegyüttes belső udvarán.

²⁰⁴ Ritoókné: *Aeneas Sylvius*, 65.

²⁰⁵ id. Carocci: *Italian Church*, 138.

²⁰⁶ Carocci: *Italian Church*, 138.

alkotás elpusztult az idők során, a könyveket, kéziratokat gyűjtő, Masolinót is foglalkoztató Giordano Orsini értelmezésében nem volt kisebb jelentőségű pártfogó a 15. századi Rómában, mint a Vayer Lajos által méltatott Branda Castiglioni.

A kutatás kiszélesítése újabb források bevonásával folytatódhatna: elsősorban a napló-részletek, krónikák feldolgozásával, s ez a vizsgálat az Orsinikkel azonos társadalmi szinten elhelyezkedő más bárói családokkal (Colonna, Savelli stb.) komparatívva is fejleszthető a későbbiekben. Nem vitatva azon történészek munkáját, akik a család 13–14. századi (Allegrizza, Carocci), illetve 16. századi (Shaw) történetével foglalkoznak, a források alapján meggyőződés, hogy bár pápát az 1400-as években nem adtak, az Orsinik felemelkedésének kulcsfontosságú periódusa a 15. század, amely hatalmuk késő középkori csúcspontjának is tekinthető.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Archivio di Storico Capitolino di Roma, Archivio Orsini, Pergamene, II.A. (AO)

Nyomtatott források

- Bellus Ibolya – Boronkai Iván (szerk. és ford.): *II. Piusz pápa Feljegyzései*. 1-2. köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2001.
- Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford.: Kulcsár Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2019.
- Dante Alighieri: *Isteni Színháték*. Ford.: Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető Kiadó, 2017.
- Finke, Heinrich (Hrsg.): *Das Tagebuch des Kardinals Fillastre*. In: Finke, Heinrich Heinrich: *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 1889. 163–423.
- Isoldi, Francesco (a cura di): *Il diario romano di Antonio di Pietro dello Schiavo dal 19 ottobre 1404 al 25 settembre 1417*. Bologna: Nicola Zanichelli, 1917.
- Isoldi, Francesco (a cura di): *La Mesticanza di Paolo di Lello Petrone*. Bologna: Nicola Zanichelli, 1910–1912.
- Manetti, Iannotti: *De vita ac gestis Nicolai Quinti summi pontificis*. A cura di Anna Modigliani. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2005.
- Memoriale di Paolo di Benedetto di Cola dello Mastro dello rione de Ponte*. A cura di De Antoniis, Achille. Roma: Capaccini, 1875.
- Sansovino, Francesco: *L'Historia di Casa Orsina*. Venezia: Bernardino & Filippo Stagnini, 1565.
- Skorka Renáta (szerk.): *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2008.
- Tommasini, Oreste (a cura di): *Diario della città di Roma di Stefano Infessura scribasenato*. Roma: Forzani, 1890.
- Tusor–Nemes: *Consistorialia* = Collectanea Vaticana Hungariae 7. köt. *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Sajtó alá rendezte: Tusor Péter – Nemes Gábor. Budapest–Róma: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011.
- Vasari, Giorgio: *Le Vite de' più eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani, da Cimabue, insino a' tempi nostri*. Vol. 1. Torino: Einaudi, 1991²(1986).

Szakirodalom

- Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest: Szent István Társulat, 2001.
- Alei, Paolo: *Building with Magnificenza: The Orsini Castle of Bracciano*. In: Alei, Paolo – Grossman, Max (eds.): *Building Family Identity. The Orsini Castle of Bracciano from Fiefdom to Duchy (1470–1698)*. Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien: Peter Lang Ltd., 2019. 41–105. <https://doi.org/10.3726/b10550>

- Allegrezza, Franca: *Organizzazione del potere e dinamiche familiari. Gli Orsini dal Duecento agli inizi del Quattrocento*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1998.
- Bestor, Jane Fair: *Ideas about Procreation and Their Influence on Ancient and Medieval Views of Kinship*. In: Kertzer, David I. – Saller, Richard P. (eds.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven – London: Yale University Press, 1991. 150–167.
- Blasio, Maria Grazia: *Immagini di un condottiero: Braccio da Montone e l'occupazione di Roma del 1417*. In: Chittolini, Giorgio – Del Treppo, Mario – Figliuolo, Bruno (a cura di): *Condottieri e uomini d'arme nell'Italia del Rinascimento*. Napoli: Liguori, 2001.
- Bonardi, Carlo (ed.): *Lazio*. Milano: Bertieri, 1943.
- Bruttini, Jacopo: *Enclavi urbane a Firenze: il caso della famiglia Uberti*. *Annali di Storia di Firenze*, no. VI. (2011) 5–37.
- C. Tóth Norbert: *Külföldiek a magyarországi káptalanokban (1375–1424)*. *Világtörténet*, 7. (39.) évf. (2017) 1. sz. 75–92.
- Carocci, Sandro: *Baroni di Roma. Dominazioni signorili e lignaggi aristocratici nel duecento e nel primo trecento*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1993.
- Carocci, Sandro: *Italian Church and Social Mobility*. In: Carocci, Sandro – Lazzarini, Isabella (ed.): *Social Mobility in Medieval Italy 1100–1500*. Roma: Viella, 2018. 121–139.
- Carocci, Sandro: *Il nepotismo nel medioevo. Papi, cardinali e famiglie nobili*. Roma: Viella, 1999.
- Celenza, Christopher S.: *The Will of Cardinal Giordano Orsini (ob. 1438)*. *Traditio*, 51. (1996) 257–286. <https://doi.org/10.1017/S036215290001343X>
- Chambers, David S.: *Popes, Cardinals & War. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London – New York: I. B. Tauris, 2006. <https://doi.org/10.5040/9780755622030>
- Chittolini, Giorgio: *Papato e Stati italiani*. In: Gamberini, Andrea – Lazzarini, Isabella (ed.): *Lo Stato del Rinascimento in Italia*. Roma: Viella, 2014. 421–441.
- Colonna, Gustavo Brigante: *Gli Orsini*. Milano: Ceschina, 1955.
- Csukovits Enikő: *A konstanzi zsinat, mint könyvvásár és tudományos fórum*. In: Bárány Attila – Pószán László (szerk.): „Causa unionis, causa fidei causa reformationis in capite et membris”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen: Printart–Press Kft., 2014. 52–59.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Il clero di Roma nel Medioevo. Istituzioni e politica cittadina (secoli VIII–XIII)*. Roma: Viella, 2002.
- Draskóczy István: *Luxemburgi Zsigmond és Magyarország*. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Budapest: Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2006. 11–24.
- E. Kovács Péter: *Zsigmond császár megkoronázása Rómában*. *Századok*, 143. évf. (2009) 1. sz. 1323–1382.
- Eadie, Loren: *Iacono, Antonietta: Porcelio de' Pandoni: l'umanista e i suoi mecenati. Momenti di storia e di poesia*. *Renaissance Quarterly*, 72. (2019) 587–588.
- Eiche, Sabine: *Towards a Study of the Palazzo di Monte Giordano in Rome: A Plan by Orazio Torriani*. *Mittlungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 29. (1985) No. 1. 190–196.
- Erdő Péter: *A pápaság és a Magyar Királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*. In: Zombori István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996. 83–95.
- Érszegi Márk Aurél: *Pápa, Szentszék, Vatikán*. Budapest: Szent István Társulat, 2014.
- Esch, Arnold: *Infessura, Stefano*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 62. (2004) (URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/stefano-infessura_%28Dizionario-Biografico%29/ utolsó letöltés: 2021. március 9.)
- Esposito, Anna: *La città e i suoi abitanti*. In: Pinelli, Antonio (ed.): *Roma nel Rinascimento*. Roma–Bari: Laterza, 2007. 3–49.
- Esposito, Anna: *Le confraternite del matrimonio. Carità, devozione e bisogni sociali a Roma nel tardo Quattrocento*. In: Fortini, Laura (ed.): *Un'idea di Roma. Società, arte e cultura tra Umanesimo e Rinascimento*. Roma: Vecchiarelli, 1993. 7–51.
- Esposito, Anna: *Saint Francesca and Female Religious Communities of Fifteenth-Century Rome*. In: Bornstein, Daniel – Rusconi, Roberto (ed.): *Women and Religion in Medieval and Renaissance Italy*. Chicago: University of Chicago Press, 1996. 197–218.

- Fedeles Tamás: *Az Albeniek a pécsi egyházmegye élén*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 21. évf. (2009) 1–4. sz. 117–130.
- Fedeles Tamás–Prajda Katalin: „*Olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában olyan mértéktartóan élt*”. *Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához*. Történelmi Szemle, 56. évf. (2014) 3. sz. 357–382.
- Firpo, Massimo: *Il cardinale*. In: Garin, Eugenio (ed.): *L'uomo del Rinascimento*. Bari: Laterza, 2018° (1988) 73–131.
- Flasch, Kurt: *Nicolaus Cusanus és kora*. Ford.: Kiss Dorottya – Pap Krisztina. Budapest: Szent István Társulat, 2009.
- Furlotti, Barbara: *New Considerations on a Set of Portrait Drawings of the Orsiny Family by Giovanni Campagna*. The Getty Research Journal, 5. (2013) 15–28. <https://doi.org/10.1086/grj.5.41825344>
- Gál Judit: A dalmáciai egyházszerkezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly (szerk.): *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013. 99–117.
- Gatto, Ludovico: *Storia del Roma nel Medioevo. Politica, religione, società, economia e urbanistica della città eterna tra l'avvento di Costantino e "il Sacco di Roma" nel 1527*. Roma: Newton Compton Editori, 2014³ (1993, 2000).
- Gobić-Bravar, Đeni – Matetić Poljak, Daniela: *The Marbles in the Chapel of the Blessed John of Trogir in the Cathedral of St. Lawrence at Trogir*. In: Matetić Poljak, Daniela – Katja Marasović (ed.): *ASMOSIA XI. Interdisciplinary Studies on Ancient Stone*. Split: University of Split, 2018. 899–913. <https://doi.org/10.31534/XI.asmosia.2015/08.09>
- Gregorovius, Ferdinand: *Storia di Roma nel Medioevo*. Vol. I–VIII. Milano: Res Gestae, 2016.
- Györkös Attila: „*Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe*.” *Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490)*. Világtörténet, 5. (37.) évf. (2015) 1. sz. 61–78.
- Hay, Denis: *The Church in Italy in the Fifteenth Century. The Birkbeck Lectures, 1971*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press, 1979² (1977). <https://doi.org/10.1017/CBO9780511562440>
- Heers, Jacques: *Il clan familiare nel Medioevo*. Trad.: Masturzo, Alessandro. Napoli: Liguori, 1976.
- Hocks, Else: *Pius II. und der Halbmond*. Freiburg im Breisgau: Herder & GmbH. Verlagsbuchhandlung, 1941.
- Hook, Judith: *Riario family*. In: Hale, John (ed.): *The Thames & Hudson Dictionary of the Italian Renaissance*. London: Thames & Hudson, London, 2003² (1981) 281.
- Iacono, Antonietta: *Porcelio de' Pandoni: l'umanista e i suoi mecenati. Momenti di storia e di poesia*. Napoli: Paolo Loffredo Editore, 2017.
- Jakab Péter: *Hatalmi harcok Róma városában Antonio di Pietro dello Schiavo naplója alapján (1404–1417)*. In: Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Veszprémy Márton (szerk.): *Micae mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2020. 93–107.
- Jakab Péter: „*Non fidete ai preti*.” *A IV. Jenő-kori Róma Paolo di Lello Petrone feljegyzéseiben (1434–1447)*. In: Kiss Gábor (szerk.): *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2020. 235–250.
- Karmon, David: *Archaeology and the Anxiety of Loss: effacing preservation from the history of Renaissance Rome*. American Journal of Archaeology, 115. (2011) No. 2. 159–174.
- Kiss Gergely: *Juan de Carvajal, egy pápai legátus Mátyás idejében. Életrajzi vázlat*. In: Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósan László – Takács Levente (szerk.): *Hunyadi Mátyás és kora*. Debrecen: Kapitális Kft., 2019. 248–281.
- Klapisch-Zuber, Christiane: *Kinship and Politics in Fourteenth-Century Florence*. In: Kertzer, David I. – Saller, Richard P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven – London: Yale University Press, 1991. 208–228.
- Kohl, Benjamin G.: *Padua under the Carrara, 1318–1405*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

- Kókay György: *Muratori és Magyarország I. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*. Magyar Könyvszemle, 114. évf. (1998) 3. sz. 193–206.
- König, Erich: *Kardinal Giordano Orsini †1438. Ein Lebensbild aus der Zeit der großen Konzilien und des Humanismus*. Freiburg: Herder Verlag, 1906.
- Krautheimer, Richard: *Roma. Profilo di una città, 312–1308*. Trad.: Crea, Benedetta – Scattone, Giuseppe. Roma: Elefante, 1981.
- Lanciani, Rodolfo Amadeo: *L'epoca d'oro del Rinascimento a Roma*. Trad.: Tropia, Lucio. Roma: Newton Compton, 2006.
- Lugli, Piero Maria: *Urbanistica di Roma. Trenta planimetrie per trenta secoli di storia*. Roma: Bardi Editore, 1998.
- Maire Vigneur, Jean-Claude: *L'altra Roma. Una storia dei romani all'epoca dei comuni (secoli XII–XIV)*. Trad.: Garbini, Paolo. Torino: Einaudi, 2011² (2010).
- Majorossy Judit: *A foglalkozás topográfija. A társadalmi térrel a személyes térig: a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban*. Korall, 12. évf. (2011) 45. sz. 102–135.
- Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2005² (1958).
- Martels, Zweder von: *The Fruit of Love. Aeneas Sylvius Piccolomini about His Illegitimate Child*. In: Martels, Zweder von – Vanderjagt, Arjo (ed.): Pius II, 'el più expeditivo pontefice'. Selected Studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464). Leiden – Boston: Brill, 2003. 243–245.
- Masi, Gianluca: *Sigismondo di Lussemburgo e Firenze (Testimoni manoscritti negli archivi fiorentini)*. In: Luca, Cristian – Căndea, Ionel (ed.): Studia Varia in honorem Professoris Ștefan Ștefănescu Oc-togenarii. București–Brăila: Editura Academici Române – Muzeul Brăilei Editura Istros, 2009. 227–271.
- Miglio, Massimo: *Raccontano le cronache. Curia, corte e municipio*. In: Miglio, Massimo: Storie di Roma nel Quattrocento. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2016. 275–291.
- Milano, Attilio: *Il Ghetto di Roma*. Roma: Staderini, 1964.
- Mode, Robert L.: *Masolino, Uccello and the 'Uomini Famosi'*. The Burlington Magazine, vol. 114. (1972) 368–375., 377–378.
- Modigliani, Anna: *Tra curia e città*. In: Miglio, Massimo – Lori Sanfilippo, Isa (ed.): Roma 1347–1527. Linee di un'evoluzione. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma, 13–15 novembre 2017). Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2020. 247–265.
- Mondin, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Ford.: R. Vida Ilona. Budapest: Szent István Társulat, 2001.
- Montanaro, Caroline Vincenti – Fasolo, Andrea: *Palazzi and Villas of Rome*. Venice: Arsenale, 1999.
- Mori, Elisabetta: *L'Archivio Orsini. La famiglia, la storia, l'inventario*. Roma: Archivio Storico Capitolino – Viella, 2016. <https://doi.org/10.52056/9788867286706>
- Novák Veronika: *Az erőszak topográfija. Hétköznapi térhasználat a 15–16. századi párizsi bűneste-ekben*. Korall, 12. évf. (2011) 45. sz. 59–79.
- Orcena, Lawrence T.: *History of the Orsini Family*. Vol. 1. Texas: Coppell, 2019.
- Ostinelli, Paolo: *Penitentiary Evidence and Local Archive Material: The Case of Upper Italy, 1438–1484*. In: Jaritz, Gerhard – Jørgensen, Torstein – Salonen, Kirsi (eds.): „...et usque ad ultimum terrae.” The Apostolic Penitentiary in Local Contexts. Budapest – New York – Rome: Central European University Press – Hungarian Academy of Rome, 2007. 7–19. <https://doi.org/10.1515/9786155211386-002>
- Panofsky, Erwin: *Ikonográfia és ikonológia: bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába*. In: Úó.: A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok. Szerk: Beke László. Budapest: ELTE Művészettörténeti Intézet, 2011. 252–274.
- Paravicini Bagliani, Agostino: *Morte e elezione del papa. Norme, riti e conflitti*. Roma: Viella, 2013.
- Partner, Peter: *The Papal State under Martin V. The Administration and Government of the Temporal Power in the Early Fifteenth Century*. London: The British School at Rome, 1958.
- Pelaez, Mario: *Introduzione: Memoriale di Paolo di Benedetto di Cola dello Mastro dello rione di Ponte*. Archivio della R. Società romana di storia patria, 16. (1893) 41–79.
- Pellegrini, Marco: *Il papato nel Rinascimento*. Bologna: Il Mulino, 2010.
- Péterfi Bence: *Introduction: The Survival of the Sources*. In: Csepregi, Ildikó – Klaniczay, Gábor – Péterfi, Bence (eds.): Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae

- De Hungaria. The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary. Budapest – New York: CEU Press, 2018. 711–724.
- Péterfi Bence: *Mátyás király és Árpád-házi Margit*. In: Csurgai Horváth József (szerk.): *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos–rend a középkorban*. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2017. 181–207.
- Picino, Willy: *Rocche, fortezze e castelli della Provincia di Roma*. Roma: Edilazio, 2003.
- Prajda Katalin: *Andrea di Filippo Scolari váradi püspök és firenzeiek a Zsigmond-kori Erdélyben*. In: Kovács Zsolt – Orbán János (szerk.): *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból*. Marosvásárhely – Kolozsvár: Maros Megyei Múzeum – Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 21–32.
- Rausa, Federico: *Le collezioni di antichità Orsini nel palazzo di Monte Giordano*. *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, vol. 101. (2000) 163–180.
- Richardson, Carol M.: *Constructing space in Renaissance painting*. In: Woods, Kim W. (ed.): *Making Renaissance Art*. New Haven – London: Yale University Press, 2007. 63–103.
- Ritoókné Szalay Ágnes: *Aeneas Sylvius, mint a humanisták megtérésének mintája?* In: Ritoókné Szalay Ágnes (szerk.): *„Nymppha super ripam Danubii”*. *Tanulmányok a XV–XVII. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest: Balassi Kiadó, 2002. 48–53.
- Rollo-Koster, Joëlle: *Avignon and its papacy, 1309–1417. Popes, Institutions and Society*. Lanham – Boulder – New York – London: Rowman & Littlefield, 2015.
- Salonen, Kirsi – Jussi, Hanska: *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471*. Surrey: Ashgate, 2013.
- Shaw, Christine: *The Political Role of the Orsini Family from Sixtus IV to Clement VII. Barons and Factions in the Papal States*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2007.
- Silvestrelli, Giulio: *Città, castelli e terre della regione romana. Ricerche di storia medioevale e moderna sino all'anno 1800*. Vol. II. Roma: Istituto di Studi Romani, 1940.
- Tóth Gergely: *Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum*. Magyar Könyvszemle, 127. évf. (2011) 1–4. sz. 173–192.
- Toubert, Pierre: *Les structures du Latium Médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle*. Rome: École Française de Rome – Palais Farnèse, 1973.
- Travaglini, Carlo M.: *De Cupis, Cesare*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 33. (1987) URL: www.treccani.it/enciclopedia/cesare-de-cupis_%28Dizionario-Biografico%29/ (utolsó letöltés: 2020. január 5.)
- Triff Burgard, Kristin: *Two Seventeenth-Century Plans of the Palazzo di Monte Giordano in Rome*. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, vol. 42. (1998) 511–523.
- Tusor Péter: *A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században*. In: Bárány Attila – Pószán László (szerk.): *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”*. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen: Printart–Press Kft., 2014. 219–239.
- Vauchez, André: *Introduzione*. In: Vauchez, André (ed.): *Roma medievale*. Roma: Laterza, 2006. V–X.
- Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest: Képzőművészeti Alap, 1962.
- Vendittelli, Marco: *Orsini*. In: Reinhardt, Volker (Hrsg.): *Die großen Familien Italiens*. Stuttgart: Alfred Kröner, 1992. 389–402.
- Wickham, Chris: *Land and Power. Studies in Italian and European Social History, 400 – 1200*. London: British School at Rome, 1994.
- Wickham, Chris: *Sleepwalking into a New World. The Emergence of Italian City Communities in the Twelfth Century*. Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2015. <https://doi.org/10.1515/9781400865826>
- Wren Christian, Kathleen: *Empire Without End. Antiquities Collections in Renaissance Rome, c. 1350–1527*. New Haven – London: Yale University Press, 2010.
- Zenobi, Giacomo Bandino: *Le „ben regolate città”. Modelli politici nel governo delle periferie pontificie in età moderna*. Roma: Bulzoni, 1994.

VIRÁGH ÁGNES

HUN-REN-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete
Kutatócsoport

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 59–69.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.59-69

www.aetas.hu

„Ecce rex vester”

*A nápolyi Anjouk legitimációjának feltalálása**

ABSTRACT. „*Ecce rex vester*”: *The Invention of the Legitimation of the Neapolitan Angevins.* The paper examines certain aspects of the Neapolitan Angevins’ strategies of legitimation, with particular emphasis on dynastic continuity during the transitional period between a king’s death and the accession of his successor. In its first part, the funeral sermons of the Dominican friar Federico Franconi reveal how royal virtues were linked to biblical and dynastic exemplars. The study then explores the reinterpretation of the term *primogenitus* at the accession of Robert the Wise, and then addresses the issue of female succession in the case of Queen Joanna. It analyses the concepts of *idoneitas* and *beata stirps*, as well as the role of the cult of saintly family members. The paper argues that legitimation was not static: within the discourse of legitimacy, supportive and delegitimizing narratives coexisted, shaping the possibilities for acquiring and maintaining royal power.

Keywords: *dynastic continuity, primogeniture, idoneitas, delegitimation, Neapolitan Angevins*

„Íme, a ti királyotok!” – ezt az evangéliumi passzust (Jn 19,14) választotta a dominikánus Federico Franconi¹ a Bölc Róbert (ur. 1309–1343) temetésén elmondott *sermójához*, melyet már David d’Avray és Jean-Paul Boyer is részletesen elemzett.² A jelen tanulmány szempontjából a *sermo* azon jelentésrétege válik különösen értékesé, amely a dinasztikus legitimáció egyik alapvető konstruktív eleméhez kapcsolódik, mégpedig a királyi hatalomátadás érzékeny átmeneti szakaszában: a király halála és az utód trónra lépése közti időben. Federico Franconi személye kiemelkedik a gyászbeszédet tartók közül, mivel két hajdani Anjou király kiemelkedő tetteit is méltatta. II. Károly halálát követően például a dinasztia addigi

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-i kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Franconi szoros kapcsolatban állt a nápolyi Anjou-dinasztiával. Többek között priorja volt annak a nápolyi Szent Péter-monostornak (monasterium Sancti Petri ad Castellum de Neapoli), amelyet II. Károly felesége, Magyarországi Mária királyné alapított 1300-ban, és amely közvetlenül kötődött a dinasztiához. Bertaux: *Santa Maria di Donna Regina*, 11.; Käppeli: *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, 402.; Kelly: *The New Solomon*, 37.

² D’Avray: *Death and the Prince*, 107–111.; Boyer: *Une oraison funèbre*, i. m., újranyomva: *Reti Medievali*: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/663>. (Letöltés: 2025. június 25.) (A továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámait hivatkozom.) A *sermo* kézirat formában egy helyen maradt fenn: München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 2981, ff. 131v–132v. A teljes szöveget Boyer átírta és a tanulmánya végén lévő függelékben közreadta: Boyer: *Une oraison funèbre*, 10–12.

királyainak erényeit a „*Sedebit dominus rex noster in eternum*” kezdetű bibliai passzusból (Zsolt 29[28],10) kiindulva ismertette, majd kitért Róbert bölcsességére, ezenkívül az új uralkodó erényeinek hangsúlyozása mellett a három király – I. Károly, II. Károly és Róbert – közötti dinasztikus kontinuitást is kiemelte.³

A dinasztikus folytonosság elvének hangsúlyozása a legitimációs diskurzus állandó elemeként szolgált, különösen olyan pillanatokban, amikor az utódlás a korábbi normáktól eltérő módon valósult meg, s ez a kortársak számára is szembeűnő lehetett. Róbert esetében ilyen szokatlan mozzanatot jelentett, hogy harmadszülöttként lépett trónra: miután 1295-ben az elsőszülött Martell Károly elhunyt,⁴ a másodsülött Toulouse-i Lajos pedig lemondott a koronáról öccse javára,⁵ II. Károly őt nevezte meg az örököséként. Bár a nápolyi Anjouk – akárcsak a korszak legtöbb európai monarchiája – a primogenitúra elvét követték,⁶ ez az öröklési rend Róbert uralkodása alatt csak átételelesen érvényesült. Az ő esetében a *primogenitus* magyarázatához egy új értelmezést álláltak ki, s később újabb praxisokkal és érvekkel bővült az a legitimációs eszköztár, amellyel uralkodásra való alkalmasságát hangsúlyozni tudta.⁷ Maga Róbert azonban később a primogenitúra szokásos formájához igazodott, amikor utódjául egyetlen törvényes fiának elsőszülött leányát, Johannát jelölte ki.⁸

Áttérve Johannára, a kortárs irodalmi és narratív művek arról tanúskodnak, hogy elsősorban női mivolta támasztott kétségeket azzal kapcsolatban, hogy meg tud-e felelni a hagyományos uralkodói szerep normáinak.⁹ Ezt a bizonytalanságot csak tovább erősítette férje, András meggyilkolása – amely miatt férjgyilkossággal is megvádolták –,¹⁰ valamint a vele szemben felmerülő erkölcsi vádak, mindenekelőtt paráznaságának híre.¹¹ A folytonosság elvét nemcsak legitimációs célokra lehetett mozgósítani, hanem éppenséggel arra is, hogy Johanna uralmát megkérdőjelezzék. Ennek jegyében idézték fel újra Róbert egykori uzurpációját, amikor II. Károly és VIII. Bonifác pápa kizárta Martell Károly vérvonalát a nápolyi trónöröklésből. A pápai bulla azonban nemcsak erre szorítkozott: Róbert fiatalabb fiúvéreinek és azok utódainak sem engedte meg, hogy jogot formáljanak a királyi címre.¹²

³ D'Avray: *Death and the Prince*, 90–92.

⁴ Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*, I. 50.

⁵ A lemondás körülményeihez kiváló elemzést kínál: Lucherini: *La rinuncia di Ludovico d'Angiò al trono*, i. m.

⁶ A dinasztikus öröklés korabeli szokásrendjéből kiindulva a magyar Anjouk nápolyi trónigényének egyik meghatározó érve az volt, hogy ők II. Károly elsőszülött fiától származnak. Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon*, I. 113–114.; Teiszler: *I. Lajos király nápolyi trónigénye*, i. m.

⁷ Kelly: *The New Solomon*, 277.; Virágh: *Bölcs Róbert*, i. m.

⁸ Róbert testamentuma: *Codex Italiae Diplomaticus*, tom. II. 82. sz., col. 1101–1110.; Léonard, *Histoire de Jeanne 1re*, tom. I. 214–226.

⁹ A női uralommal szembeni fenntartások hangsúlyozása a magyar Anjouk nápolyi trónigényének egyik tudatosan alkalmazott propagandaeszközévé vált. Ennek egyik igen pregnáns példája a magyar királyi udvar miliójében keletkezett gesztában, a Névtelen Minorita művében jelenik meg, aki szerint több itáliai közösség épp azért támogatta I. Lajos hadjáratát a Nápolyi Királyság ellen, mivel az „asszonyi uralom” visszatetszést keltett bennük. „*Tamen qui quilibet naturaliter diligit dominum suum, rerum tamen displicebat eis mulieris imperium*”. *Chronicon Dubnicense*, cap. 157., 146.

¹⁰ Csákó: *Les diplomates de Louis le Grand*, i. m.

¹¹ Casteen: *From She-Wolf to Martyr*, 1–66.

¹² Az 'elsőszülött' fogalmát VIII. Bonifác 1297. február 24-i bullája Róbert javára úgy értelmezte át, hogy II. Károly halálakor az élő fiúutódok közül a legidősebb tekintendő elsőszülöttnek: „*et in eodem regno tibi sit successor, et heres, quem mortis tuae priorem gradum et maiorem natu reperiri contingeret*”. *Codex diplomaticus Hungariae*, VI/2. 60. Regesztája: *Regesta pontificum romanorum*,

A király halálát követően trónbitorlásának narratívája először egy provanszál nyelvű siraloménekekben bukkant fel, majd fokozatosan utat tört magának a krónikákban is.¹³ Az usurpáció¹⁴ itt elsősorban erkölcsi és politikai vádként jelent meg a közgondolkodásban, mivel Róbert el tudta fogadtatni királyi hatalma törvényességét, amelyet a királyság hűbérura, a pápa is garantált a bulla révén. Rituális szempontból a koronázás,¹⁵ a pápának tett hűbéri eskütétel olyan szimbolikus aktusok voltak, amelyek jelképesen Róbert uralmának pápai elismerését erősítették meg.¹⁶

A dinasztikus kontinuitás fontosságát azonban Johanna maga is felismerte és igyekezett a maga javára fordítani: nem a női felmenők példáját követte, hanem a férfi elődökét.¹⁷ Mindez nem egyszerű mintakövetés volt: Róberthez hasonlóan Johanna is újabb Anjou-jegegyekkel gazdagította a dinasztia legitimitását, erre utalt az az ambivalens „barátság” is, amelyet Svéd Brigittával ápolt.¹⁸ Jóllehet a korszak nőellenessége¹⁹ is tetten érhető azokban a szövegekben, amelyek delegitimáló céllal fogalmazódtak meg a királynő ellen, nem hagyható figyelmen kívül az a szempont sem, amelyre Sággy Marianne hívta fel a figyelmet Mária, I. Lajos magyar király leánya és örököse példáján keresztül. A férfi elődök uralmi és legitimációs modelljeinek átvétele megkerülhetetlen volt, mivel a női uralkodók megítélése is férfi mérce szerint történt: azokat a királynőket fogadták el, akik képesek voltak megfelelni a férfiakra szabott uralkodói elvárásoknak. Mária hatalmának átmeneti elfogadását az tette lehetővé, hogy kortársai *rex feminusként* tekintettek rá, vagyis uralkodói szerepében háttérbe szorult női mivolta egészen a házasságkötéséig.²⁰ A különbség Johanna és Mária között abban állt, hogy Luxemburgi Zsigmond Mária mellett ténylegesen gyakorolta az uralkodói hatalmat, míg Johanna első férje, András csak társuralkodó lett volna, és csupán második férje,

no. 24 473., 1958. Szándékát II. Károly a végrendeletében is megerősítette (1308. március 16.). *Codex Italiae Diplomaticus*, tom. II. 71. sz., col. 1066–1067, § 2.

¹³ Radaelli: *Tra finzione e realtà*, i. m.

¹⁴ Az *usurpatio* kifejezés egyszerre jelentett erkölcsi és politikai vádat, amelyet gyakran használtak rivális hatalmi szereplők delegitimálására. Implicit módon feltételezte egy korábban fennálló legitím uralom megsértését vagy megszakítását. A középkori szövegkorpuszban gyakran a zsarnoksággal kapcsolták össze. Schwedle, *Usurpation*. Róbert ellen árnyaltabb megfogalmazással léptek fel, Anonimo Romano például Róbert igencsak nagy bölcsességét egyfajta ravasz politikai manőverként értelmezte, amely révén elnyerte a királyi koronát, noha nem neki kellett volna uralkodnia. „*Questo re Ruberto fu omo moito savio, e tanto savio che per sio sapere acquiastao la corona, ca non dovea essere re.*” Anonimo Romano, *Cronica*, cap. 10., 39.

¹⁵ A koronázási ceremóniáról Róbert fia, Károly, Calabria hercege számolt be egy 1309. szeptember 4-én kelt levélben, amely 1943-ban, a nápolyi levéltárat érő bombatalálat következtében megsemmisült Registri Angioini egyik kötetéhez tartozott. A beszámolóból tudjuk, hogy a szertartásra Avignonban került sor, ahol maga a pápa helyezte a koronát Róbert fejére, és – a királykoronázások szokásos rendjéhez híven – átadta neki valamennyi királyi felségjelvényt: „*deinde propriis manibus coronavit et insignia universa regalia, mantum videlicet et colobium, sceptrum et pomum, coronam et mitram est ei largitus, ex more in regum coronationibus observando*”. Idézi: Caggese: *Roberto d'Angiò*, tom. I. 106., 2. jegyzet.

¹⁶ Általánosságban az usurpáció rituális elfogadtatásához: Tounta: *Usurpation*, i. m.

¹⁷ Vitolo: *Imprese artistiche e modelli di regalità*, i. m.; Vandamme: *Identité dynastique et identité du souverain*, i. m.

¹⁸ Casteen: *From She-Wolf to Martyr*, 167–178.

¹⁹ d'Alverny: *Hogyan látták a nőt*, i. m.

²⁰ Sággy: *Aspects of Female Rulership*, i. m.

Tarantói Lajos tudta érvényesíteni uralkodói jogait, a formális társuralkodói jogkörön túl lépve.²¹

A folytonosságot a „király két teste” elmélete alapján is értelmezhetjük: bár az uralkodó természetes teste nem több földi porhüvelynél, amely a halál pillanatában elenyészik – ahogy erre Federico Franconi is utalt a temetési beszédében²² –, metaforikus teste, vagyis a királyi hatalom szakrális és politikai jelentéstartalma fennmarad. Ezt a testet nem a koronázás, hanem többek között a dinasztikus leszármazás tartja fenn. Így az uralom nem szakad meg, hanem jogi és szimbolikus értelemben is folyamatos marad, még akkor is, ha az egyes uralkodók halandók.²³

A legitimitást kétpólusú modellként lehet megközelíteni: a legitimáló és delegitimáló tényezők egyidejű jelenléte nem tűnik anomáliának a legitimitációs diskurzust illetően, mivel mindkettő a hatalom megszerzését és megtartását erősítette vagy gyengítette, s a kettő együttes vizsgálata tárhatja fel jobban, hogyan értelmezték az 1260-as évektől az Anjouk dél-itáliai uralmát. A legitimitás kétségbe vonásához sorolhatók az uralkodásra alkalmatlan királyokról (*rex inutilis*) készült propagandisztikus írások is, melyek ugyanebben az időszakban váltak gyakoribbá.²⁴ Róbert jogtudósai VII. Henrik császár itáliai szuverenitása ellen fogalmaztak meg ilyen politikai pamfleteket,²⁵ majd részben ezekre válaszul lépett fel Dante az Anjouk ellen.²⁶ A királyok liturgikus *acclamatio*ja is a legitimitáció témájába tartozik, de a téma kiváló kutatója, Ernst Kantorowicz szerint a Szicíliai Királyságban a *laudes regiae* gyakorlata nem folytatódott tovább a Stauf-dinasztia bukása után.²⁷

A legitimitáció vizsgálatát két fő szempontból lehet elemezni: az egyik a trón megszerzése, vagyis a királyi hatalom törvényes alapja (kiválasztás, hódítás, uzurpáció, öröklés, választás), a másik a hatalom megtartása (támogatás elnyerése, a vetélytársak lejáratása). Bár a legitimitáció a különböző történelmi korszakokban és kultúrákban eltérő módon jelent meg, a királyi hatalom elismerésének és elvesztésének megvoltak az alapvető bibliai előképei (Saul és Dávid története, 1Sám 13; 2Sám 5).²⁸ Emellett a salomoni modellre épülő bölcs uralkodó alakjának külön irodalma alakult ki, amelyre Róbert király és támogatói is tudatosan építettek.²⁹

Visszatérve a dinasztikus folytonosságra, a továbbiakban azt mutatom be, hogyan formálódott a dinasztiaalapító, I. Károly legitimitása, milyen korábbi előképei voltak, s mennyiben volt ez összekapcsolható az utódaiéval.

A királyi hatalom alapját képezhette egy instabil jelentésű fogalom, az *idoneitas*, melyet általában különböző kifejezések révén – például *utilitas*, *habilitas* – írtak körül. Ez az érvrendszer a személyes kvalitásokat, az uralkodásra való alkalmasságot (külső és belső adottságokat) mutatta fel érvként az öröklési jogra támaszkodó legitimitációval szemben. Az

²¹ Kiesewetter: *Giovanna I d'Angiò*, i. m.

²² „*Tertio ecce notat ejus ostensionem et presentiam. Hic eum habemus mortuum inhumatum presentem. Hic eum videtis sine sapientia, industria, eloquentia, potentia, vita, visu, auditu, et cetera*”; *Judith 14: Ecce jacet in terra et capud, id est anima, in eo non est. Ecce ergo in isto loco Sancte Clare est, qui locus est regalis, regularis, et istius domini specialis*; Marc. 16: „*Ecce locus ubi posuerunt eum.*” Boyer: *Une oraison funèbre*, 11.

²³ Kantorowicz: *The King's Two Bodies*, különösen: 317–336.

²⁴ Peters: *The Shadow King*, 213–216.

²⁵ Barbero: *La propaganda di Roberto d'Angiò*, i. m.

²⁶ Boyer: *Dante dénonçait-il les Angevins de Naples à Monarchie, II, I 2–3*.

²⁷ Kantorowicz: *Laudes Regiae*, 180.

²⁸ Rodrigues – Santos Silva – Spangler: *Introduction*, 3., 5.

²⁹ A bölcs királyok korai mintáihoz: Rodríguez de la Peña: *Sage Kings*, i. m.; Bölcs Róberthez: Kelly: *The New Solomon*, 242–286.; Klaniczay: *A királyi bölcsesség*, 31–32.; Fábrián: *Salamon*, 59–77.

öröklés és az idoneitás nem feltétlenül váltak szét: az idoneitás magában foglalhatta az öröklött tulajdonság gondolatát, hiszen az egyéni rátermettségen túl a dinasztikus származásból fakadó alkalmasságot is jelentette. Eszerint a felmenőktől – gyakran egy erényeiről ismert ős révén – származó alkalmasság a leszármazottra is átöröklődhetett (*probandus*).³⁰

I. Károly legitimációjában fontos szerepet kapott a *probandus* eszménye: Andreas Ungarus, a művelt magyar klerikus, aki IX. Lajos fia, Péter alençoni gróf szolgálatába került,³¹ Károlyt a Karolingok nagy királyához hasonlítva „második Nagy Károlyként” mutatta be. E koncepció szerint Károly méltó eszköze az isteni akaratnak, mivel hite és ereje magától Istentől származik.³² Ez a gondolatkör vizuálisan is megjelenhetett az 1340-es évek derekán készült Anjou Biblia³³ (korábban Malines-i Biblia) egyik széles körben ismert *folióján*, amelyen három sávban, felülről lefelé haladva három Anjou-generáció – I. Károly, II. Károly és Róbert családtagjaik körében – látható.³⁴ Ezzel kapcsolatban Patrick Gilli egy ikonográfiai-textuális párhuzamot árnyal tovább,³⁵ amelyet François Avril vetett fel, s amelyre az ő nyomán Jean-Paul Boyer hivatkozik:³⁶ a dinasztikus folytonosság idealizált ikonográfiája (a trónon ülő I. Károly fia fejére helyezi a koronát) hasonlít ahhoz, ahogy Einhard (†840) elbeszélése szerint Nagy Károly cselekedett fia koronázásakor.³⁷ Az ábrázolás a karoling minta mellett felvet egy időben közelebbi, legitimációt támogató capeting hagyományt a Capet Hugó és VII. Lajos között uralkodó francia királyok idejéből, amikor ugyan nem a királyi apa koronázott, de már annak életében sor került örököse konszekrációjára.³⁸

I. Károly esetében az idoneitás más változatai is bekerültek legitimációjába: Isten földi helytartója és a királyság hűbérura, akit IV. Kelemen pápa választott ki és bízott meg a „zsarnok” uralmat gyakorló, a „vipera nemzetségéhez” tartozó Stauf Manfréd legyőzésével. A pápa

³⁰ Andenna–Melville: *Idoneitāt – Genealogie – Legitimation*, 11–14.

³¹ Nemerkenyi: *Andreas of Hungary*, i. m.; Bácsatyai: *A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése*, 264–269.

³² „*perpenso consilio praelegit ex vena fidei, scilicet Magni Karoli divi condam imperatoris Romanorum pariterque illustris regis Francorum, hunc secundum novumque Karolum prodeuntem, qui, tracta fide ab ipso fonte fidei, fortitudine ab ipsa manu fortitudinis, recuperet dona imperialia constantia Constantini*”. Andreas Ungarus: *Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae*, cap. 8., 562–563.; Gilli: *L'intégration manquée des Angevins en Italie*, 11–19.

³³ A bibliát még Róbert király rendelhette meg jegyajándékként Johanna és András számára, noha elsősorban a nápolyi Anjouk s különösen Johanna legitimációját volt hivatott támogatni. 1345-ben, feltehetőleg András halálát követően az egyik befolyásos udvari tisztségviselő, Niccolò Alunno d'Alife (legmagasabb posztja a kancellárság volt) tulajdonába került, aki a befejezést is felügyelte. Lowden, *The Anjou Bible in the Context of Illustrated Bibles*, 21–23.

³⁴ A kézirat jelzete: Maurits Sabbebibliotheek, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, Cod. 1. A *folió* digitális másolata: https://lib.is/IE3562253/representation?fl_pid=FL3563402. (Letöltés: 2025. június 12.)

³⁵ Gilli: *L'intégration manquée des Angevins en Italie*, 13.

³⁶ Boyer: *La «foi monarchique»*, 92., 24. jegyzet.

³⁷ „*evocatum ad se Hludowicum filium, Aquitaniae regem, qui solus filiorum Hildigardae supererat, congregatis sollemniter de toto regno Francorum primoribus, cunctorum consilio consortem sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, inpositoque capiti eius diademate imperatorem et augustum iussit appellari. Susceptum est hoc eius consilium ab omnibus qui aderant magno cum favore; nam divinitus ei propter regni utilitatem videbatur inspiratum*.” Einhard: *Vita Caroli Magni*, cap. 30., 34.

³⁸ Giesey: *Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials*, 37.

a neki tett hűbéri esküért cserébe adományozta Károlynak 1265-ben a Nápolyi Királyságot.³⁹ Az új uralkodó katonai erővel hódította meg a királyságot, de más hódító királyokkal ellentétben, akik a legitimitációt a hódítást követően nyerték el a bűneiket eltörlő felkenés és koronázás révén,⁴⁰ az ő esetében a sorrend fordított volt. Károlyt 1266. január 6-án koronázták meg Rómában,⁴¹ s csak azután, februárban győzte le Beneventónál Manfrédot és hadseregét.⁴² Claude Carozzi találóan jegyezte meg az I. Károly uralmát kétségbe vonó, Saba Malaspina krónikájáról készült tanulmányában, hogy a hódítás nem járult hozzá Károly legitimitásához, és azt csupán az adományozó bullában megfogalmazott,⁴³ az új királytól elvárt cselekedetként érdemes értékelni.⁴⁴

A korszak egyik Anjou-párti kútfője, Páviai Tamás (†1280) számára Károly *athleta Christi*,⁴⁵ s tulajdonképpen az uralkodása előtti időszakra eső tetteinek felsorolását is ennek a jelzőnek az alátámasztására használja fel: Károly testi és jellembeli adottságai eltérnek a testileg gyenge, szelíd természetű testvéreitől (Lajos és Alfonz); részt vesz a IX. Lajos vezette keresztes hadjáratokon; sikeresen fellép az eretnekekkel szemben, akik utána annyira félik hatalmát, hogy nem merik tévtanaikat hirdetni; IV. Orbán pápa azért választja őt, mert az egyházhoz hű, a gonoszok ellenáll és kész harcba szállni az eretnek Staufokkal. Páviai Tamás azonban nem kizárólag Károly alkalmasságát ecseteli hosszasan, hanem a *probandus* gondolkörét felvető magyarázatba is belebocsátkozik, mondván: a dicső francia dinasztia mindig menedéket nyújtott a bajba jutott egyháznak. Ez utóbbi hagyományból vezeti le Károly egyházzédelmezői szerepkörét.⁴⁶ Az oltalmazói szerep tartósan összekapcsolódik a nápolyi Anjoukkal,⁴⁷ illetve hosszabb távon megőrzi eredeti tartalmát a Capetingeket illetően is, amire az 1340-es évek végén és az 1350-es évek első felében Jean de Roquetaillade is épít profetikus műveiben.⁴⁸

Ami a dinasztikus örökséget illeti, az elődök tetteit legitimáló és delegitimáló célokra egyaránt felhasználták. Több generációra kiterjedő delegitimációra szolgál példaként az az 1338/1339 körül keletkezett levél (*Epistola Henrici eremita ad Robertum regem*), amelyet II. Péter szicíliai király (1337–1342) kancelláriáján írtak, s amelynek címzettje Bölcs Róbert volt. A levél első részében a fiktív szerző, Henricus remete az ókori nagy birodalmak bukását

³⁹ Az adományozást hosszas tárgyalások előzték meg: Jordan: *Les origines de la domination angevine*, 420–480. Végül 35 cikkelyt tartalmazott a királyi címet adományozó bulla (1265. március 4.). Kiadása: *Codex Italiae Diplomaticus*, tom. II. 43. sz., col. 941–966.

⁴⁰ Valeri: *Regalità*, 753., 757.

⁴¹ Jordan: *Les origines de la domination angevine*, 600.

⁴² I. Károly esetét hozta fel példaként Jacques Le Goff annak illusztrálására, hogy a hódításból eredő legitimitáció idővel kevésbé volt meghatározó. Le Goff: *Le Roi dans l'Occident médiéval*, 10.

⁴³ A hódítást a bulla 32. cikkelye szabályozta: Károlynak az adományozástól számított egy éven belül kellett elindulnia a provence-i grófságból, majd az indulást követő három hónapon belül el kellett érnie a Szicíliai Királysággal szomszédos területre. Ennek elmulasztása esetén a pápának jogában állt az adományt visszavonni. *Codex Italiae Diplomaticus*, tom. II. col. 963–964.

⁴⁴ Carozzi: *Saba Malaspina et la légitimité de Charles Ier*, 81.

⁴⁵ A pápa által kiadott, Staufok elleni interdiktum is hasonlóan utal Károlyra: „*Unde cum eundem regem, strenuum nostri Redemptoris athletam et indefessum eiusdem ecclesie pugilem, sicut pupilam oculi nostri custodire...*”. *Les registres de Clément IV*, 689. sz., 250.

⁴⁶ Thomas Tuscus: *Gesta imperatorum et pontificum*, 519–520.; Dunbabin: *Charles I of Anjou*, 226.

⁴⁷ A Róbertet támogató ferences Bertrand de la Tour (†1332) is használta ezt a jelzőt, azonban nemcsak a nápolyi Anjoukra alkalmazta, hanem egészen a Karoling uralkodókig vezette vissza. Kelly: *The New Solomon*, 127.

⁴⁸ Casteen: *Gilding the Lily*, i. m.

idézi fel, majd áttér a nápolyi Anjou-dinasztia hanyatlásának magyarázatára. Kiemeli, hogy a hagyomány szerint a dinasztiaalapító I. Károly kegyetlensége miatt – különösen azért, mert az élve elfogott Konradint (Manfréd fiát) könyörtelenül kivégeztette – az Anjouk méltán érdemlik meg uralmuk elvesztését.⁴⁹

A legitimációval és a dinasztikus örökséggel kapcsolatban még egy jelentős vonásra érdemes kitérni: a dinasztia tagjainak szentté avatási kísérleteire, melyek között sikeres és eredménytelen próbálkozások is voltak. I. Károly támogatta, hogy bátyját, IX. Lajost kanonizálják, sőt Jean Dunbabin szerint Károly hozzájárulása nélkül aligha járt volna sikerrel ez a kezdeményezés.⁵⁰ Károly feltehetőleg 1282-ben tett tanúvallomást bátyja szentségéről, amelyben egyúttal kiemelte anyjuk, Kasztíliai Blanka szerepét is mint a dinasztia ama „szent gyökerét”, akiből „szent ágak” sarjadtak ki. Vallomásában Blanka halálát is a szentség felől közelítette meg: elmondása szerint a királyné néhány nappal halála előtt kérte, hogy felvehesse a szerzetesi habitust, s attól kezdve úgy engedelmeskedett az apátnőnek, mint bármely nővér.⁵¹

A vallomásban szereplő „szent gyökér” topozsa később a *beata stirps*-re irányuló kutatások egyik kiindulópontjává vált; a nápolyi és a magyar Anjouk pedig e szentségi leszámazáseszmé ápolásában vállaltak kiemelkedő szerepet.⁵² Bár nem Róberthez köthető Toulouse-i Lajos kanonizációjának a kezdeményezése, a bölcs király volt az, aki igen hamar messzemenően kihasználta a szent családtag dicsfényét. Ezt a törekvését fejezi ki az a számtalan ikonográfiai emlék, melyeken a szenttel együtt ábrázolták, melyek közül a legjelentősebb a Simone Martini által készített oltárkép. A kanonizáció körüli években (1317–1319) készült oltárkép (jelenlegi helye: Nápoly, Museo e Real Bosco di Capodimonte) kiemeli, hogy az uralkodás helyett a szerzetesi életformát választó Toulouse-i Lajos döntéséért cserébe elnyeri Isten angyalaitól az égi koronát, a Nápolyi Királyságot jelképező koronát pedig ő maga helyezi Róbert fejére.⁵³ A trónról történő lemondás motívuma különleges jelentőséggel bír, amely a kanonizációs eljárásának is lényeges elemévé vált, és a szentté avatási, „*Sol oriens*” kezdetű bulla (1317. április 17.) is hangsúlyozza (a passzusban szerepel az elsőszülöttségi jog, a *ius primogeniturae* is): „Micsoda csodálatos és szokatlan dolog ez! Ugyanis ez a férfi, akit az erények emeltek magasba, lemondott az elsőszülöttség jogáról és a királyságról, megvette a királyi trón pompáját...”⁵⁴

Johanna, elődei példájához hasonlóan, a szentség hírében meghalt mostohanagyanyja, Mallorcai Sancia szentté avatását kívánta előmozdítani, ugyanis Sancia teste Johanna tanúsága szerint a halálát követő hetedik évben (1352) is romlatlan maradt.⁵⁵ Sancia már özvegy királynéként élete végén felöltötte a klarisszák habitusát, a rendbe történő belépésekor pedig

⁴⁹ „...ut creditur, propter immanitatem eius, precipue quia iamdictum Conradinum, quem viventem habuit, crudeliter decalvavit, meruit et ipse pro se suisque heredibus regni capite decalvari.” Közreadja: Colletta: *Un documento di propaganda siciliana*, 235.

⁵⁰ Dunbabin: *Charles I of Anjou*, 192.

⁵¹ Carolus-Barré: *Le Procès de canonisation de Saint Louis*, 75.

⁵² Klaniczay: *Az uralkodók szentsége*, 240–302.

⁵³ Gardner: *Saint Louis of Toulouse*, i. m.; Hoch: *The Franciscan Provenance*, i. m.; Klaniczay: *Az uralkodók szentsége*, 252.; Lucherini: *La rinuncia di Ludovico d'Angiò al trono*, i. m.; Bock: *La visione del potere*, i. m.; Weige: *The Portraits of Robert of Anjou*, i. m.

⁵⁴ „Miranda res et aliis insueta! Vir namque hic virtutum positus in sublimi, iuri primogeniturae renuntiavit et regno, regalis solii spreto pompa, pro regno corruptibili aeternum ac plenum delictiis regnum mercans...”. Ioannes papa XXII canonizat Ludovicum, filium Caroli II regis Siciliae, episcopum Tolosanum, Ordinis Minorum. In: *Analecta Franciscana*, tom. VII. 397.

⁵⁵ Musto: *Queen Sancia of Naples*, 189.; Klaniczay: *Az uralkodók szentsége*, 257–258.

külön kérte, hogy sem Sanciának, sem királynénak ne nevezzék, hanem adassék neki a Clara név. Bár szerzetesként ritka példája volt az erénynek, az alázatnak és a szegénységi ideálnak,⁵⁶ Johanna tanúsága ellenére sem került sor kanonizációjára. Ugyanakkor a már meglévő családi szentek – és közéjük tartoztak Magyarországi Máriával való rokonsága folytán az Árpád-házi szentek is – révén Johanna is támaszkodhatott mindarra, amit a *beata stirps* a dinasztíája számára jelentett.

*

A legitimáció kérdésköre a középkori hatalomgyakorlás dinamikus és sokrétű természetét tükrözi. Az uralkodói alkalmasság, a dinasztikus öröklés rendje, az egyházi elvárások és a delegitimáló célzatú narratívák gyakran egymásba fonódva határozták meg, milyen formában lehetett igazolni vagy épp kétségbe vonni a királyi uralom jogosságát. A nápolyi Anjouk példája különösen jól szemlélteti ezt a komplexitást. A folytonosság és a címben szereplő „feltalálás” közötti kapcsolatra utalva: nem feltétlenül volt minden esetben invenciózus az Anjouk legitimációs törekvése, de az ismétlődő praxisokon túl voltak sajátos, az adott uralkodóra jellemző vonásai. Ahogy Isabel Alfonso és Julio Escalona fogalmaztak: az uralkodói hatalmat folyamatosan fenn kellett tartani, versengeni kellett érte, illetve meg kellett tagadni a riválisoktól. A legitimáció nem volt statikus, képlékenysége abban rejlett, hogy egy uralkodó esetében is – akár sikerrel tudott kapcsolódni a dinasztikus folytonosság elvéhez, akár nem – sokféle és ellentmondásos elemet hordozhatott.⁵⁷

BIBLIOGRÁFIA

Kiadott források

- Analecta Franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia.* Tom. VII. Edita a Patribus Collegii S. Bonaventurae. Quaracchi: Collegio San Bonaventura, 1951.
- Andreas Ungarus: *Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae.* In: MGH SS 26. Hannover: Hahn, 1882. 559–580. Újabb kiadása: Andreas Ungarus: *Descriptio victoriae Beneventi.* A cura di Fulvio Delle Donne. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2014.
- Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum.* Tom. VII. Ed. Lucas Wadding. Quaracchi, 1932.
- Anonimo Romano: *Cronica.* A cura di Giuseppe Porta. Milano: Adelphi, 1979, repr. Zanichelli, 2011.
- Chronicon Dubnicense.* Recensuit et praefatus est Mattheus Florianus. Lipsiae, 1884.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Studio et opera Georgii Fejér. VI/2. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830.
- Codex Italiae Diplomaticus.* Ed. Johannes Christianus Lünig. Tom. II. Francofurti–Lipsiae: Impensis Haeredum Lanckisianorum, 1726.
- Einhard: *Vita Caroli Magni.* Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz, rev. O. Holder-Egger. MGH SS rer. Germ. 25. Hannover: Hahn, 1911.
- Les registres de Clément IV (1265–1268).* Recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d’après les manuscrits originaux des archives du Vatican, par M. Édouard Jordan. Paris: Thorin & Fils, 1894.
- Regesta pontificum romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII.* Vol. I. Ed. Augustus Potthast. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1954.
- Thomas Tuscus: *Gesta imperatorum et pontificum.* In: MGH SS 22. Hrsg. Ehrenfeuchter, Ernst. Hannover: Hahn, 1872. 483–528.

⁵⁶ *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, tom. VII. 315., § X.

⁵⁷ Alfonso–Escalona: *Introduction*, XI–XII.

Szakirodalom

- Alfonso, Isabel – Escalona, Julio: *Introduction*. In: Alfonso, Isabel – Kennedy, Hugh – Escalona, Julio (eds.): *Building Legitimacy: Political Discourses and Forms of Legitimation in Medieval Societies*. Leiden–Boston: Brill, 2004. IX–XXIII. https://doi.org/10.1163/9789047402688_003
- Andenna, Cristina – Melville, Gert: *Idoneität – Genealogie – Legitimation. Überlegungen zur Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im hohen und späten Mittelalter. Eine Einleitung*. In: Andenna, Cristina – Melville, Gert (Hrsg.): *Idoneität – Genealogie – Legitimation. Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2015. 11–20. <https://doi.org/10.7788/9783412211868-002>
- Bácsatyai Dániel: *A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése*. *Századok*, 151. évf. (2017) 2. sz. 237–278.
- Barbero, Alessandro: *La propaganda di Roberto d’Angiò re di Napoli (1309–1343)*. In: Cammarosano, Paolo (a cura di): *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento*. Rome: École française de Rome, 2018. 111–131.
- Bertaux, Émile: *Santa Maria di Donna Regina e l’arte senese a Napoli nel secolo XIV*. Napoli: tip. Francesco Giannini & figli, 1899.
- Bock, Nicolas: *La visione del potere: Cristo, il re e la corte angioina*. In: Andreani, Laura – Paravicini Bagliani, Agostino (a cura di): *Cristo e il potere: Teologia, antropologia e politica*. Firenze: SISMEL, Ed. del Galluzzo, 2017. 211–224.
- Boyer, Jean-Paul: *Dante dénonçait-il les Angevins de Naples à Monarchie, II, I 2–3?* In: Figliuolo, Bruno – Di Meglio, Rosalba – Ambrosio, Antonio (a cura di): *Ingenita curiositas. Studi sull’Italia medievale per Giovanni Vitolo*. Vol. III. Battipaglia: Laveglia & Carlone, 2018. 1319–1344.
- Boyer, Jean-Paul: *La «foi monarchique»: royaume de Sicile et Provence (mi-XIIIe-mi-XIVe siècle)*. In: Cammarosano, Paolo (a cura di): *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento*. Rome: École française de Rome, 2018. 85–110.
- Boyer, Jean-Paul: *Une oraison funèbre pour le roi Robert de Sicile, comte de Provence (†1343)*. *Provence historique*, vol. 49. (1999) No. 95–96. 115–131., újranyomva: *Reti Medievali*: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/663>. (Letöltés: 2025. június 25.)
- Caggese, Romolo: *Roberto d’Angiò e i suoi tempi*. Tom. I. Firenze: R. Bemporad & Figlio, 1922.
- Carolus-Barré, Louis: *Le Procès de canonisation de Saint Louis (1272–1297). Essai de reconstitution*. Manuscrit préparé pour l’édition par Henri Platelle. Rome: École française de Rome, 1994.
- Carozzi, Claude: *Saba Malaspina et la légitimité de Charles Ier*. In: *L’État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Rome: École française de Rome, 1998. 81–98.
- Casteen, Elizabeth: *From She-Wolf to Martyr: The Reign and Disputed Reputation of Johanna I of Naples*. Ithaca–London: Cornell University Press, 2015. <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801453861.001.0001>
- Casteen, Elizabeth: *Gilding the Lily. John of Rupescissa’s Prophetic System and the Decline of the Angevins of Naples*. *Mediaevalia*, 36/37. (2015/2016) 119–145. <https://doi.org/10.1353/mdi.2016.0008>
- Colletta, Pietro: *Un documento di propaganda siciliana del tempo di Pietro II: l’Epistola Henrici eremite ad Robertum regem*. In: Pacifico, Marcello et al. (a cura di): *Memoria, storia e identità. Scritti per Laura Sciascia*. Palermo: Associazione Mediterranea, 2011. 217–240.
- Csákó, Judit: *Les diplomates de Louis le Grand: Quelques remarques sur les pratiques de l’écrit en Hongrie angevine*. In: Pécout, Thierry (éd.): *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle): Vers une culture politique? / Gli ufficiali e la cosa pubblica nei territori angioini (XIII–XV secolo): Verso una cultura politica?* Roma: École française de Rome, 2020. 71–96. <https://doi.org/10.4000/books.efr.7633>
- Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I: I. Károly és uralkodása, (1301–1342)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2012.
- D’Alverny, Marie-Thérèse: *Hogyan látták a nőt a teológusok és a filozófusok*. *Világtörténet, új folyam* (1982) 1. sz. 3–39.
- D’Avray, D[avid] L.: *Death and the Prince: Memorial Preaching before 1350*. Oxford: Clarendon Press, 1994. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198203964.001.0001>

- Dunbabin, Jean: *Charles I of Anjou. Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*. London: Routledge, 2014. 226. <https://doi.org/10.4324/9781315843070>
- Fábián Laura: *Salamon – Az uralkodói erények mintaképe a 13–14. században Nyugaton és Közép-Európában*. Ph.D. dissz. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2019.
- Gardner, Julian: *Saint Louis of Toulouse, Robert of Anjou and Simone Martini*. Zeitschrift für Kunstgeschichte, vol. 39. (1976) Nr. 1. 12–33. <https://doi.org/10.2307/1481915>
- Giesey, Ralph E.: *Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials*. In: Bak, János M. (ed.): *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*. Berkeley–Los Angeles–Oxford: University of California Press, 1990. 35–45. <https://doi.org/10.1525/9780520311121-004>
- Gilli, Patrick: *L'intégration manquée des Angevins en Italie: le témoignage des historiens*. In: *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Rome: École française de Rome, 1998. 11–33.
- Hoch, Adrian S.: *The Franciscan Provenance of Simone Martini's Angevin St. Louis in Naples*. Zeitschrift für Kunstgeschichte, 58. (1995) Nr. 1. 22–38. <https://doi.org/10.2307/1482745>
- Jordan, Édouard: *Les origines de la domination angevine en Italie*. Paris: Alphonse Picard et Fils, 1909. 420–480.
- Kantorowicz, Ernst H.: *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1946.
- Kantorowicz, Ernst: *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. New Jersey: Princeton University Press, repr. 1997.
- Käppeli, Thomas M.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Vol. I. Romae ad S. Sabinae: Typis Polyglottis Vaticanis, 1970.
- Kelly, Samantha: *The New Solomon. Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth-Century Kingship*. Leiden: Brill, 2003. <https://doi.org/10.1163/9789047401933>
- Kiesewetter, Andreas: *Giovanna I d'Angiò, regina di Sicilia*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 55 (2001). [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_(Dizionario-Biografico)/). (Letöltés: 2025. június 25.)
- Klanczay Gábor: *A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon*. Aetas, 23. évf. (2008) 1. sz. 25–41.
- Klanczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi, 2000.
- Le Goff, Jacques: *Le Roi dans l'Occident médiéval. Caractères originaux*. In: Duggan, Anne J. (ed.): *Kings and Kingship in Medieval Europe*. London: King's College London, Centre for Late Antique and Medieval Studies, 1993. 1–40.
- Léonard, Émile G.: *Histoire de Jeanne 1re, reine de Naples, comtesse de Provence (1343–1382)*. Tom. I. Monaco–Paris: Imprimerie de Monaco–Librairie Auguste Picard, 1929.
- Lowden, John: *The Anjou Bible in the Context of Illustrated Bibles*. In: Lieve Watteeuw (ed.): *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340*. Leuven: Peeters Publishers, rev. ed., 2023. 1–26. <https://doi.org/10.2307/jj.9165184.4>
- Lucherini, Vinni: *La rinuncia di Ludovico d'Angiò al trono e il problema della successione nei regni di Napoli e d'Ungheria: Sfide giuridiche e artistiche*. In: D'Urso, Teresa – Perriccioli Saggese, Alessandra – Solvi, Daniele (a cura di): *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa. I testi e le immagini*. Spoleto: CISAM, 2017. 137–152.
- Musto, Ronald G.: *Queen Sancia of Naples (1286–1345) and the Spiritual Franciscans*. In: Kirschner, Julius – Wemple, Suzanne F. (eds.): *Women of the Medieval World: Essays in Honor of John H. Mundy*. Oxford: Basil Blackwell, 1985. 179–214.
- Nemerkenyi, Elod: *Andreas of Hungary*. In: Dunphy, Graeme (ed.): *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Vol. I. Leiden–Boston: Brill, 2010. 38.
- Peters, Edward: *The Shadow King. Rex inutilis in Medieval Law and Literature, 751–1327*. New Haven – London: Yale University Press, 1970.
- Radaelli, Anna: *Tra finzione e realtà: La conplanca per Roberto d'Angiò, una voce per un re immaginato*. *Lecturae tropatorum*, vol. 11. (2018) 1–69.
- Rodrigues, Ana Maria S. A. – Santos Silva, Manuela – Spangler, Jonathan: *Introduction*. In: Rodrigues, Ana Maria S. A. – Santos Silva, Manuela – Spangler, Jonathan (eds.): *Dynastic Change: Legitimacy*

- and Gender in Medieval and Early Modern Monarchy. London – New York: Routledge, 2020. 1–17. <https://doi.org/10.4324/9781351035149-1>
- Rodríguez de la Peña, Manuel Alejandro: *Sage Kings. Wisdom and Royal Power in Antiquity and Early Christianity*. Madrid: Schedas, 2021.
- Sághy, Marienne: *Aspects of Female Rulership in Late Medieval Literature: The Queens’ Reign in Angevin Hungary*. East Central Europe, 20-23., part 1 (1993–1996) 69–86. <https://doi.org/10.30965/18763308-02002301005>
- Schwedle, Gerald: *Usurpation: Term and Concept: A Missing Entry in the “Geschichtliche Grundbegriffe”*. In: Bergunder, Michael – Gengnagel, Jörg – Heidle, Alexandra – Schneidmüller, Bernd – Simon, Udo (eds.): *Ritual Dynamics and the Science of Ritual*. Vol. III: State, Power, and Violence. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010. 361–391.
- Teiszler Éva: *I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 136. évf. (2015) 63–79.
- Tounta, Eleni: *Usurpation: Acceptance and Legitimacy in Mediaeval Europe. An Analysis of the Dynamic Relations between Ritual Structure and Political Power*. In: Bergunder, Michael – Gengnagel, Jörg – Heidle, Alexandra – Schneidmüller, Bernd – Simon, Udo (eds.): *Ritual Dynamics and the Science of Ritual*. Vol. III: State, Power, and Violence. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010. 447–473.
- Valeri, Valerio: *Regalità*. In: Enciclopedia Einaudi. XI. Torino: Einaudi, 1982. 742–771.
- Vandamme, Sarah: *Identité dynastique et identité du souverain : le cas d’une reine héritière, Jeanne Ire d’Anjou*. Questes, vol. 24. (2012) 85–95. <https://doi.org/10.4000/questes.2449>
- Virágh Ágnes: *Bölcs Róbert nápolyi király „bűntudata”*. In: Véber Zoltán – Virágh Ágnes (szerk.): *Metzéspontok. Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2023. 90–119.
- Vitolo, Paola: *Imprese artistiche e modelli di regalità al femminile nella Napoli della prima età angioina*. In: Mainoni, Patrizia (a cura di): *«Con animo virile»: Donne e potere nel Mezzogiorno medievale, (secoli XI–XV)*. Roma: Viella, 2010. 263–318.
- Weiger, Katharina: *The Portraits of Robert of Anjou: Self-Presentation as Political Instrument?* Journal of Art Historiography, 8. (2017) No. 17. 1–16.

SZOLNOKI ZOLTÁN
Móra Ferenc Múzeum (Szeged)

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 70–84.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.70-84
www.aetas.hu

A vendettától a békéig egy toszkán kisvárosban

A San Miniato-i Tobertelli–Pallaleoni konfliktus

ABSTRACT. *From Vendetta to Peace in a Small Town in Tuscany. The Tobertelli–Pallaleoni Conflict in San Miniato.* Providing organized and peaceful circumstances was a primary goal for cities in medieval Italy. However, sources often report on violent occurrences that broke the tranquility of everyday life. Chapters of the *Diario* of San Miniato reveal that insults, street fights, and vendettas occurred almost every year in this town in Tuscany. An especially interesting report in the chronicle of Ser Giovanni concerns the 1317 vendetta between the Tobertelli and Pallaleoni families. This study briefly presents the violent events as described in the *Diario*, and analyses the main causes of the 1317 conflict that ended with a peaceful resolution. It examines the roles of the opposing families in the society of San Miniato, with an emphasis on the process of making peace.

Keywords: *vendetta, concordia, San Miniato, Tobertelli, Pallaleoni*

A vendetta dimenziói

A középkori itáliai krónikák kedvelt témája a városokat megosztó pártharcok bemutatása, amelyeket gyakran valamilyen személyes vagy családi konfliktusra vezettek vissza. A 12–13. századi *comunék* társadalmában kulcsfogalomként vált a kliensi/szövetségi kapcsolatot jelölő barátság – *amicizia* – és az ellenséges viszonyt jellemző *inimicizia*.¹ A befolyásos családok esetében az utóbbi csoport azokat a riválisokat takarta, akikkel – a városi krónikák beszámolóit szerint – a verbális vagy a fizikai inzultus jóformán elkerülhetetlen volt. A történetírők által lejegyzett konfliktusleírások struktúrája a kezdeti sértés után rendszerint a válaszreakciót, a *vendettát* mutatja be.² A korabeli városi krónikák szerzői a hasonló nézeteltéréseket gyakran több évtized távlatából jegyezték le, rendszerint hallomásra vagy más munkákra utalva.³ Azokat a családi konfliktusokat azonban, amelyek az adott *comune* belpolitikájára nem voltak hatással, kevésbé részletesen vagy egyáltalán nem említették meg. Ezzel szemben a személyesebb nézőpontot érvényesítő narratív források az utcai erőszakról és a bosszúról gyakran kortársként, egy-két esetben pedig szemtanúként, sőt akár résztvevőként számoltak be. Ezekben az esetekben a közvetlenebb szemléletmód lehetővé teszi, hogy az egyes eseményeket részletesebben vizsgáljuk. Jelen tanulmányban egy 1317-ben történt San Miniato-i *vendettát* fogok bemutatni és elemezni, amelynek elsődleges forrása a Ser

¹ Zorzi: *La cultura della vendetta*, 135–170.

² A *vendettáról* általában: Heers: *Il clan familiare nel medioevo*, 95–101.; Dean: *Marriage and Mutation*, 3–36.; Carroll: *Enmity and Violence*, 66–144.

³ A firenzei történelmi hagyomány jeles szerzői, így Giovanni Villani, közel száz év múltán számoltak be az 1215. évi Buondelmonte–Amidei *vendettáról*. Villani: *Nuova Cronica*, 6/38.

Giovanni di Lemmo Armaleoni da Comugnori által írt *Diario*. Az alábbiakban először bemutatom a krónikás személyét és pályafutását, majd a Pallaleoni–Tobertelli küzdelmet és társadalomtörténeti kontextusát ismertetem.

A San Miniato-i Diario és szerzője

Ser Giovanni di Lemmo Armaleoni da Comugnori (a továbbiakban: Ser Giovanni) nevét a források először 1299-ben, utoljára pedig 1349-ben említik. Családja egy kisebb vidéki várból, Comugnorból származott, ahol vélhetően várnagyi pozíciót töltöttek be. A 13. század elején költözhetek San Miniatóba, ahol a Fuoriporta *contradában* rendelkeztek ingatlannal. A krónikás először 1305-ben viselt hivatalt, ekkor a polgári ügyek bírása mellett jegyző is volt. Pályafutása emelkedő ívet mutatott, hiszen 1324-ben *difensore et governatore del Popolo* lehetett. Ser Giovanni és családja a korabeli értelmiség pályáját járta be: Tegghino nevű testvére Bolognában járt egyetemre, egyik unokaöccse pedig bírói pozíciót viselt. Vieri Mazzoni szerint legkésőbb az 1330-es évektől kezdve a *grandinak* számító Mangiadori család klientsévé válhattak.⁴ A Ser Giovanni által írt *Diario* a 14. század elejének egyedülálló narratív forrása, hiszen a korabeli San Miniato történéseit nagy részletességgel, ugyanakkor tárgyilagosan mutatja be. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor kezdte el írni a krónikát, de az alapos felépítésből arra lehet következtetni, hogy 1299 és 1319 között folyamatosan vezette feljegyzéseit, amelyek összességében naplószerű munkává álltak össze. A szöveg a közelmúltban Vieri Mazzoni szerkesztésében modern kiadásban is megjelent.⁵ A *Diario* tematikáját tekintve közelebb áll a *ricordi* műfajához, mint a várostörténeti krónikákhoz, hiszen gyakran a szerző családját közvetlenül érintő események is olvashatók benne.

A hasonló genealógiai szempontokat előtérbe helyező történetírás és dokumentáció Itáliában az 1200-as években jelent meg, elsősorban az üzleti tevékenységet folytató és előkelő származású családok körében.⁶ A *ricordanze* néven is ismertté vált műfaj témái elsősorban a családi kapcsolatok és a különböző pénzügyek voltak. Részletesen – akár az oldalakra kiterjedően is – leírták a famíliában történő születéseket, az esküvőket és a halálozásokat is. Az utóbbi szempontnak Ser Giovanni munkája is megfelel, hiszen lejegyezte a családi eseményeket. Így például ismert, hogy apja, Lemmo 1299-ben hunyt el,⁷ mint ahogy az is, hogy a krónikás a Firenze-barát *popolanók* közé tartozott. Érdeemes megemlíteni, hogy a *Diario* a családi stratégiákat tekintve is adalékkal szolgál: a szerző lánytestvérét meglepő módon egy Pisa-barát férfihez adták hozzá, aki később egy csata folyamán éppen San Miniato-i fogságba esett.⁸ A szerző érdeklődése más famíliák eseményeire (például temetések, házasságok) és a várost érintő politikai fordulatokra egyaránt kiterjedt. Elképzelhető, hogy számos eseményen saját maga is részt vett mint jegyző vagy tanú.⁹ Ser Giovanni a saját célkitűzéseként azt fogalmazta meg, hogy az általa látott és hallott történéseket az utókor számára lejegyezze. Ugyanakkor érdekes, hogy egyetlen esetben sem utal saját hivatali szerepére. Amíg egyes

⁴ Mazzoni: *Introduzione*, XXIV–XXV.

⁵ Mazzoni: *Introduzione*, XIV–XXIII.

⁶ Cammarosano: *Italia medievale*, 276–291.

⁷ *Diario* 1299 c. 1r (1)

⁸ *Diario* 1315 c. 50v (60) Erre az érdekességre Vieri Mazzoni is felhívja a figyelmet. Mazzoni: *Introduzione*, XXVI.

⁹ Vieri Mazzoni kiemeli, hogy a szerző stílusa és a fejezetek tudatos struktúrája magas szintű írásbeliségről árulkodik, ami egy jegyzőre jellemző lehetett. Mazzoni: *Introduzione*, XVI. Ezenkívül ki kell emelni, hogy egyes fejezetek tartamukat tekintve párhuzamot mutatnak a *notariusok* által kiállított imbreviatúrákkal. Zabbia: *I notai e la cronichistica cittadina italiana nel Trecento*, 50.

ricordik esetében megszokottak az ingatlanokkal és pénzügyekkel kapcsolatos ügyek, addig Ser Giovanninál ezek nem jelennek meg.¹⁰ A San Miniato-i konfliktusokat illetően azonban különösen részletesek az általa leírtak. Az 1313-as eseményekről, amikor a város Firenzével szövetségben Pisa ellen háborúzott, közel hét oldalon keresztül számolt be.¹¹ Különösen részletgazdag az ezt követő évet szemlélő leírása is, amelyben lejegyezte a San Miniato-i *guelf* párt tanácskozását, sorra véve a város közelében fekvő *ghibellin* erősségek – Montalto és Comugnori – jelentette veszélyt.¹² A *Diario* nemcsak a külpolitikai konfliktusokra, de a belső viszályokra is nagy hangsúlyt fektet.

Időrendben haladva az első családi konfliktus az 1303. évnél olvasható, ahol a szerző tényszerűen jegyzi le, hogy egy Montalto családba tartozó férfi hogyan sebesített meg egy Ricomannit.¹³ A különböző inzultusok ezt követően jóformán minden évben megjelennek a történeti munka lapjain: 1304-ből például egy „vérontással” végződő esetről olvashatunk,¹⁴ 1307-ben pedig egy gyilkosságról.¹⁵ Az egyik, talán a legsúlyosabb következménnyel járó sértés 1309-ben történt. Ekkor egy Piglio nevű férfi leszúrt egy tizenkét éves, a Bonaparte családba tartozó fiút. Válaszként a *popolo* felháborodott tagjai a *gonfaloniere* vezetésével az elkövető házához vonultak, amelyet a *capitano del popolo* jelenlétében földig romboltak.¹⁶ A közfelháborodás azonban a jelek szerint nem terjedt ki olyan esetekre, amikor az erőszakos események nem érintették közvetlenül a hangadó politikai csoportokat. Fél évvel korábban történt ugyanis, hogy két Comugnoriból származó férfi összevitakozott és lándzsával támadt egymásra, míg a velük lévő emberek a nyílt utcán, egy Mangiadori ház előtt ütlegelték egymást – a krónikás szerint ezúttal „vérontás” nélkül.¹⁷ Az összecsapás a jelek szerint nem járt következményekkel, hiszen nem olvashatunk sem retorziókról, sem békéltetésről. Más esetekben azonban nemcsak a végkifejletről, hanem a megelőzésről is szó esik. 1309-ben a Montetopari családból származó Tino sértő szavakat váltott Lone Guerri di Montaltóval, ami odáig fajult, hogy mindketten előhúzták a törjeiket, mire „igaz emberek” azonnal közbeavatkoztak, megelőzve a komolyabb nézeteltérést.¹⁸ Bár Ser Giovanni számos leírást tett a hasonló esetekről, megállapítható, hogy mind közül a legszínesebbek a Tobertelli–Pallaleoni *vendettát* bemutató fejezetek. Érdeemes tehát közelebbről szemügyre venni a *Diario* vonatkozó fejezeteit.

¹⁰ Jones: *Florentine Families and Florentine Diaries in the Fourteenth Century*, 183–184.; Cammarosano: *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte*, 286–288. A hasonló munkák esetében a célközönség csupán egy szűk kör volt, amely a családra, esetleg a közeli barátokra korlátozódott. Dora Thornton szerint a családfők a privát irattárjukban tartották ezeket, s adott esetben a befolyásosabb klienseikkel is megoszthatták. Thornton: *The Scholar in His Study*, 4. Előfordult, hogy a családfő által elkezdett *ricordit* a következő generáció tagjai folytatták, akár részletesebb, színesebb feljegyzésekkel is. Jones erre példaként a Cerchi és a Sasseti család *ricordanzáit* említi. Jones: *Florentine Families and Florentine Diaries in the Fourteenth Century*, 184–185. Ciappelli a Castellani család három generáción átívelő feljegyzéseit vizsgálta ilyen szempontok szerint. Ciappelli: *Una famiglia e le sue ricordanze: i Castellani di Firenze nel Tre-Quattrocento*, i. m.

¹¹ *Diario* 1313 c. 23v-27v (30-37)

¹² *Diario* 1313 c. 31v-35r (42-46)

¹³ *Diario* 1303 c. 1v (1-2)

¹⁴ *Diario* 1304 c. 5r (5)

¹⁵ *Diario* 1307 c. 11v (14)

¹⁶ *Diario* 1309 c. 16r (19)

¹⁷ *Diario* 1308 c. 13v.

¹⁸ *Diario* 1309 c. 16r.

A vendetta

1317 januárjában jelentős konfliktus alakult ki San Miniatóban.¹⁹ Filippo Nacco de Pallaleoni szóváltásba keveredett egy Tobertelli családba tartozó férfival, egy bizonyos Piricciuolóval, aki Stefano Bindo fia volt. A nézeteltérés hamar tettelegességgé fajult, ugyanis Filippo előrán-tott egy kisebb méretű kést (*mucrone*), amellyel fejsérülést okozott riválisának. A seb nem lehetett kimondottan súlyos, hiszen a sértett pár nap múlva, nyilvánvalóan a bosszú lehető-ségétől vezérelve, rátámadott Filippóra, és egy tőrrel (*coltello*) szúrt sebet ejtett rajta.²⁰ A krónikás soraiból nem derül ki, hogy mi lett a Pallaleoni családtag sorsa, de már a konflik-tus első két lépcsőfoka is a nézeteltérések elmélyüléséről árulkodik. Erre utalhat az is, hogy Filippo a kezdeti verbális inzultusra még egy olyan késsel válaszolt, amely nem volt kimon-dottan az utcai harcok eszköze (ráadásul a vita hevében húzta elő). Kis idő elteltével Pi-ricciuolo már veszélyesebb eszközzel, egy tőrrel támadt rá. Amíg ezidáig csak a két közvetlenül érintett személy vett részt a konfliktusban, addig a következő fázisba már mások is bekap-csolódtak. Ugyanis egy bizonyos Mindini fia a Pallaleoni család soraiból lándzsával megse-besítette Stefano Bindót, a korábban említett Piricciuolo apját.²¹ „Mindini fiáról” a szöveg alapján nem derül ki, hogy pontosan milyen rokoni szálak fűzték a leírás korábbi szereplői-hez, de Stefano Bindo státuszából egyértelműen kiderül, hogy bár a konfliktus kezdett kiszé-lesedni, még mindig a két család szűkebb körére korlátozódott. Ser Giovanni a cselekmények leírását azonban olyan eseménnyel folytatja, amely arról árulkodik, hogy a nézeteltérés ezt követően még tovább mélyült.

A *vendetta*-történetek megszokottak tűnő felépítéséből logikusan következhet, hogy Stefano Bindo sérülését követően a Tobertellik válasza sem maradt el: egy bizonyos Stefano Andreuccio egy karddal többször rávágott egy Drea nevű férfire, aki a szembenálló família tagja volt.²² Mivel a krónikás nem említi, hogy a két férfi közvetlen rokoni kapcsolatban állt volna a korábbi résztvevőkkel, megállapíthatjuk, hogy az elkövetők között teljesen új részt-vevők tűntek fel. A Dreát ért támadással kapcsolatban Ser Giovanni megemlíti, hogy a sértett vére nem serkent ki.²³ A naplóiőr ennek különös jelentőséget tulajdoníthatott, hiszen az erő-szakos események kapcsán máshol is kiemeli, hogy az adott esetben történt-e vérontás vagy sem. Amikor pedig Drea hazatért otthonába, ott találta Astanuovát, Bucci Tobertelli fiát. A krónika szerzője kiemelte, hogy bár ő a másik családba tartozott, a testvérével együtt hű-séges volt a Pallaleoni családhoz, nem utolsósorban pedig közösen vásárolták meg a város által kirótt adó beszedésének jogát. A leírás szerint Astanuova a vele lévő embereivel nem tudott a kialakult konfliktusról. Drea azonban feldühödve kést rántott, és vállon szúrta Astanuovát, amivel megszegte esküjét és ígéretét, mely szerint nem fog bántódása esni. A hirtelen felindulásból elkövetett tett még a Pallaleoni-követők között is megdöbbenést

¹⁹ A Pallaleoni–Tobertelli *vendetta* leírása Trevor Dean fordításában angolul is megjelent. Bár Dean a résztvevők neveit teljes alakban írta át, jelen tanulmányban a latin szövegben leírtakat követem. Dean: *The towns of Italy in the late middle ages*, 187–188.

²⁰ „Anno predicto MCCCXVII, indictione XV, de mense ianuarii vel februarii quia Filippus Nacci de Pallaleonibus de Sancti Miniato habuerat verba cum Piricciuolo filio Stefani Bindí de Tobertellis et eum vulneraverat cum quodam mucrone in fronte, dictus Piricciuolus postea post plures dies vulneravit dictum Filippum Naccii in ispaulis cum uno cultello.” *Diario* 1317 c. 58v (70)

²¹ „Deinde postea vindictam... Mindini de dictis Pallaleonibus vulneravit dictum Stefanum Bindí cum lancea in manu et pectore, eo existente apud Nuovam.” *Diario* 1317 c. 58v (70)

²² „Post que ad vindictam Stefanus Andreucci percussit Dream Maczei de dictis Pallaleonibus cum una spata pluribus percussionibus, sine sanguinis effusione.” *Diario* 1317 c. 58v (70)

²³ *Diario* 1317 c. 58v (70)

váltott ki,²⁴ amire magyarázatként szolgálhat a krónikás két fentebb említett kijelentése: egyrészt Drea esküszegést követett el, másrészt a Tobertelli családtag ezt megelőzően egyáltalán nem játszott szerepet a „háborúban”. Két olyan szempontot is olvashatunk tehát, amelyek arra utalnak, hogy a szembenálló családokhoz való tartozásból nem következett egyenesen a konfliktusban (vagy *vendettában*) való részvétel.

A béke

Azt, hogy Drea és Astanuova esete felzúdulást váltott ki, jól illusztrálja, hogy ezt követően a két szemben álló familia megegyezett egymással. A békekötés ellenére azonban Astanuova és apja kijelentették, hogy azt Dreára nézve nem tartják érvényesnek.²⁵ A Pallaleoni család tagjai a városi tanács elé járultak, viszont Dreát a „háborúval” kapcsolatban megtagadták.²⁶ Kirívó támadását egyéni cselekedetként kezelték, személyével pedig nem vállaltak közösséget. Az agresszornak külön kellett megjelennie. Ser Giovanni szerint az alábbiak történtek:

„(Drea) Eljött a comune tanácsához, és az említett Astanuova előtt, halott emberek módjára, fekete vászonruhába öltözve, behajlított térddel, hegyénél fogva kivont kést tartva, így szólt: Íme, Astanuova, árulónak és hazugnak vallom magam azzal kapcsolatban, ami haszontalan számodra. Lépj előre, és tedd velem az akaratodat.”²⁷

Ezt követően Astanuova apja, Iacopo kapott szót, aki a krónikás szerint hosszasan beszélt Drea ellen. A jelenet végül a konfliktus szimbolikus lezárásával ért véget. Az apa kijelentette, hogy Isten és Szent Ferenc szeretete miatt megbocsát az elkövetőnek, akinek élete végéig *pinzocharatus* életmódot kell folytatnia. Drea ezt követően megígérte, hogy így fog tenni. Ser Giovanni szerint ezzel a feltétellel megkötötték a békét.²⁸

Miről árulkodik a krónika? Amíg a *vendetta* első két fázisáért a Pallaleoni és a Tobertelli család tagjai kollektív módon vállalták a felelősséget, addig egyes bűnökért ezt nem tették meg. Dreának nyilvánosan, a *comune* tanácsa előtt kellett megalázkodnia, amelynek mértékét több szimbolikus részlet is hangsúlyozza. A fekete ruha egyértelműen az életéről való lemondást jelképezte, hiszen mint ahogy a *Diario* szerzője is kiemelte, ez a halottak öltözéke volt. A színtelenség azonban nemcsak erre, hanem az élet örömeiről való lemondás szán-

²⁴ „*Qui Dreas rediens domum invenit Astanuovam filium Buccii de Tobertellis, qui fidatus erat et ipse et frater suus a dictis Pallaleonibus et cum eis stabat ad recollige(n)dum gabellam quam simul emerant a comuni, et cum dictis suis consortibus Tobertellis non tenuerat nec tenere volebat ad dictam guerram. Et ira motus, fracta fide promissionis de non obsendendo, cum quodam cultello vulneravit eum in spatulis, de quo alii consortes Pallaleones doluerunt multum.*” *Diario* 1317 c. 58v - 59r (70)

²⁵ „*Quibus omnibus sic peractis, devenerunt ad concordiam, et omnes Tobertelli cum dictis Pallaleonibus pacem fecerunt, excepto Astanuova predicto fratre, qui cum aliis fecit pacem et non cum Drea predicto.* 1317 c. 59r (70)

²⁶ „*Quem ipsi Pallaleones a consortio renuntia(ve)runt in publico Consilio. Post hec tractatum fuit quod dictus Dreas, qui ab aliis suis consortibus derelictus erat in guerra ...*” *Diario* 1317 c. 59r (70)

²⁷ „*...venit in publico Consilio Communis et coram dicto Astanuova indutus panno lino nigro ad modum mortui, fressis genuis, cum cultello evaginato per puntam tenendo stando ait - Ecce Astanuova, ego confiteor me proditorem et falsum de eo quod tibi intuli. Accipe gradium et de me facias voluntatem tuam.*” *Diario* 1317 c. 59r (70)

²⁸ „*Frater vero dicti Astanuove Iacopus surrexit ad arengam multa verba dicendo contra eum. Deum dixit quod amore Dei et beati Francisci volebat sibi parcere si ipse vellet perpetuo portare habitum pinzocharatus. Quod idem Drea promisit et tunc habitum assunsit et pax facta fuit.*” *Diario* 1317 c. 59r (70)

dékára is utalhatott.²⁹ A kétségtelenül erős vizuális összképet a térd behajlítása egészítette ki, amely vélhetően arra utal, hogy Drea térdén csúszva, teljes mértékben lealacsonyodva, korábbi státusától megfosztva járult a városi tanács elé. Az igencsak megalázó procedúrát a maga felé tartott, hüvelyéből kihúzott kés egészítette ki, amellyel sorsát a sértett kezébe adta. Bár az elmondottak szerint Astanuova apja akár úgy is dönthetett volna, hogy Drea életét követeli, valószínű, hogy a békekötés folyamata ezt a végkifejletet eleve kizárta. Már csak azért is elégedhettek meg az agresszor nyilvános megalázásával, mert tarthattak tőle, hogy egy újabb gyilkosság az ígéretek ellenére is újabb konfliktushoz vezetett volna. A mindenki szeme láttára zajló aktussal ily módon végleg le tudták zárni a fokozatosan mélyülő nézeteltérést.³⁰ Érdeemes kiemelni, hogy bár Drea számára az eljárás számos kellemetlenséggel járhatott, az itáliai városok társadalmának ismeretében nem túlzás megállapítani, hogy a leg súlyosabb büntetés az lehetett, hogy a Pallaleoni család nem állt ki érte, gyakorlatilag kiközösítették. A *pinzocharatus* életmód – visszautalva a fekete ruházatra – olyan vezeklő, önmegtartóztató életet jelentett, amely a ferences harmadrendiek soraiba történő belépést is jelenthette. Mivel azonban a forrás nem tér ki Drea további sorsára, nem tudjuk megállapítani, hogy erre a kimenetelre valóban sor került-e.

A San Miniato-i békéltetés egyedi vonásainak megállapításához érdemes röviden áttekintnünk a békéltetések általános eljárásait.³¹ A városok számára kulcsfontosságú volt, hogy igazgatási határaikon belül biztosítani tudják az erőszakmentes körülményeket, így törekedtek egyrészt a rend fenntartására, másrészt a kialakult konfliktusok megoldására. Párt-harcok és *vendetták* esetén az elsődleges szempont a szemben álló felek kibékítése volt. Az eljárás rendszerint nyilvános körülmények között zajlott, tanúk és közvetítők bevonásával. Az érintett felek megjelenése – amennyiben a *comune* volt a közvetítő – kötelező volt, egyes városokban háromszori távolmaradás után akár száműzhetők is az érintettet.³² A békéltetés során mindkét oldal állíthatott kezeseket (*malevadori, fideiussores*), akikkel szemben elvárás volt a szavahihetőség és a megfelelő hírnév (*fama publica*).³³ Ők egyes esetekben anyagi

²⁹ A fekete szín használata összetett jelentéstartalom kifejezésére is alkalmas lehetett. Jelképezhette az alázatot, a lemondást, de a halált és a bűnös életvitelt is. Egyes esetekben az identitás elrejtését is segíthette. A középkori színek elméleti skáláján a fehér ellentétpárjaként értelmezték, így az ártatlanság és a tisztaság ellentétét hangsúlyozta. Pastoureau: *Black – The History of a color*, 39–40., 66., 73–74.

³⁰ Vieri Mazzoni kiemeli, hogy a leírtak és a konfliktus lezárása kiemelkedő példája a különböző döntéshozatali szinteknek, hiszen az egyéni, a családi és a közösségi megfontolások egyaránt megjelentek. Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, 188–189.

³¹ A békéltetési eljárásról: Casucci: *La pacificazione dei conflitti a Firenze a metà Trecento nella pratica del notariato*, 199–217.; Onori: *Pace privata e regolamentazione della vendetta in Valdinevole*, 219–235.

³² A távolmaradók száműzésére példaként említhető a firenzei Firidolfi da Panzano–Gherardini vendetta, amelyről Luca di Firidolfi di Panzano számolt be *Ricordi* című munkájában. Ekkor a gyilkosságot elkövető Gherardini család érintett tagjait törvényen kívülre nyilvánították, mert a békéltetési alkalom során nem jelentek meg. Később a Firidolfi da Panzano család tagjai hajtóvadászatot indítottak a száműzöttek ellen, akik közül egyet a podestà emberei meggyilkoltak. Molho–Sznura (a cura di): *Brighe, affarri, volgimenti di Stato*, 467–468. A Firidolfi da Panzano – Gherardini *vendettáról* egy másik tanulmányomban írtam korábban: Szolnoki: *Preparing for a Vendetta: Family Feuds in Medieval Tuscany*, 136–137.

³³ Becker: *Changing Patterns of Violence and Justice in Fourteenth- and Fifteenth-Century Florence*, 285–286. Példaként említhető Donato Velluti családtörténeti munkájának sorai. A *Cronica domestica*ban ugyanis arról olvashatunk, hogy a Mannelli–Velluti *vendettát* lezáró béke során a krónikás családjának keze Cino Diotalvi volt, aki tekintélyével garantálta, hogy a Vellutik be fogják tartani

biztosítékkal is garantálták a béke betartását. A közvetítők lehetnek a *comune* által kijelölt tisztségviselők (*paciarri*)³⁴ vagy a *podestà* és a *capitano del popolo* emberei is.³⁵ Gyakran előfordult, hogy egyházi személyek is megjelentek, akik semleges és pártatlan résztvevőként garantálták az eljárás hitelességét és az eskük további betartását. A ferencesek és a domonkosok nemcsak a közvetlen megegyezésekben játszhattak szerepet, hanem az úgynevezett tömeges békeltetések során is, amikor egyes városokban általános megbékélést hirdettek.³⁶ A családok közötti megállapodás része lehetett továbbá, hogy egyik vagy másik fél meghatározott pénzüsszeget fizetett fájdalomdíjként, amit jegyzők is rögzítettek.³⁷ A *notariusok* ilyenkor olyan dokumentumot – *carta* – állítottak ki, amelyeken a megállapodás elemeit leírták. Ennek a rövidített változata/kivonata volt a fontosabb tényeket felsoroló *imbrevia-tura*, amelyet a békeltetési eljárás után állítottak ki az érintett felek részére. Ezeket az érintett familiák hivatkozási szempontként megőrizhették és tárolhatták.³⁸ Az *imbrevia-tura* vélhetően a családi feljegyzések és gazdasági iratok között kapott helyet. Erről árulkodnak azok a *ricordik* is, amelyekben a szerzők utalást tesznek ezekre a dokumentumokra vagy a jegyző jelenlétére.³⁹ Egy ilyen eset Ser Giovanninál is olvasható: 1308-ban egy Comugnorból származó férfi és testvére békét kötöttek a Bonincontri család egyik tagjával és annak Castelfrancóban élő követőivel, amiről egy luccai jegyző *cartát* készített.⁴⁰ Az utóbbi eset azért is fontos, mert rámutat arra, hogy amikor a krónikás tudott egy ilyen dokumentum létéről, akkor hivatkozott is rá. A családok közötti megállapodást házassági megegyezéssel is megpecsételhették: előfordult, hogy ilyenkor több párt is összeadtak.⁴¹ A megkötött béke megszegése esküszegésnek számított, amely a távolmaradáshoz hasonlóan száműzéshez vezethetett. Egyes kutatók szerint az ilyenkor foganasított teljes jogfosztás a másik részt vevő fél számára tulajdonképpen lehetővé tette a *vendettát*, hiszen a törvényen kívülieket

a megegyezés pontjait. Velluti, 11–12. A *fama publica* kérdését érinti: Ciccaglioni: *Le memorie dei conflitti e i conflitti delle memorie a Pisa*, 184–186.

³⁴ Bowsky: *A Medieval Italian Commune: Siena Under the Nine*, 123.; Jansen: *Peace and Penance in Late Medieval Italy*, 138.

³⁵ Santini: *Punti sulla vendetta privata e sulle rappresaglie in occasione di un documento inedito*, 163.

³⁶ Thompson: *Cities of God*, 145.

³⁷ A jegyző bevonása az eljárásba egyúttal azt is jelentette, hogy a résztvevőkre nézve a megállapodás pontjai kötelező érvényűek: Jansen: *"Pro bono pacis": Crime, Conflict, and Dispute Resolution*, 431–432.

³⁸ A dokumentumok formáját és tartalmi sajátosságait Glen Kumhera foglalta össze. Kumhera: *The Benefits of Peace: Private Peacemaking in Late Medieval Italy*, 39–40.

³⁹ Például Luca di Firidolfi da Panzano krónikája. Molho–Sznura (a cura di): *Brighe, affarri, volgi-menti di Stato*, 24–25., 30.

⁴⁰ „*Ciucius Cionis de Comugnori et Dinus eius frater fecerunt pacem cum Martino Bonincontri et consortibus suis de Castrofranco sub anno Domini suprascripto die dominico VIII februarii. Ser Campinus notarius de Luca fecit cartam.*” *Diario* 1308 c. 19v (24).

⁴¹ Lapo Niccolini szerint az őse, Ruzza Sirigati részt vett egy *vendettában*, amely házassági megállapodással végződött. Egy Scolari ugyanis megölte Ruzza rokonát. Az eset ezt követően tovább mélyült: a gyilkos ugyanis elindult, hogy visszakérje a fegyvert, amelyet a holttestben hagyott. A Sirigati család feje ezen feldühödött, és az említett dárdával meggyilkolta, majd arra buzdította a Scolari család tagjait, hogy menjenek el a gyilkos eszközért. Ők, bár befolyásos család voltak, végül inkább békét kötöttek Lapo Niccolini őseivel, megállapodásukat pedig a szokott módon házassággal szentesítették: Ruzza fia, Niccolino elvett feleségül egy Scolari lányt. Lapo Niccolini: *Libro degli affari proprii di casa*, 568–570.

„szabadon” meg lehetett gyilkolni.⁴² A *comune* tisztségviselői a rendzavarások elkerülése végett ellenőrizhették, hogy a béke valóban megvalósult-e.⁴³

A Pallaleoni–Tobertelli *vendettát* lezáró békéltetés közvetítője a *comune* és azon belül kimondottan a városi tanács volt. Érdeemes ugyanakkor kiemelni, hogy forrásunkban nem olvashatunk név szerint tisztségviselőkről vagy közvetítőkről, ahogyan kezesekről sem. A megegyezést lezáró aktus részeként előforduló szimbolikus elemek, így a házasság, a kézfogás vagy a béke csókja szintén említés nélkül maradt Ser Giovanni beszámolójában. A megbocsátás szellemiségére történő hivatkozásként viszont elhangzik az Istenre és Szent Ferencre tett utalás, amely illeszkedik a *pax urbana* vallásos, a koldulórendekkel összefüggő vetületébe. Érdeemes megjegyezni, hogy a korabeli jogi traktátusok, amint azt Glen Kumhera összegezte, a békéltetésnek számos formáját különböztették meg. A *pax* mellett megjelent a *concordia*, a *treuga* vagy a *remissio* is. Rolandinus a *Summa totius artis notariae* című munkájában kiemelte, hogy a *concordia* a megállapodások azon típusa, melyben az érintett felek közös megegyezéssel elhatárolódnak egyes tettektől, és kifejezik megvetésüket az elkövetőkkel szemben.⁴⁴ A *remissio* pedig azt a helyzetet jelentette, melyben a sértett fél megbocsátott az elkövetőnek egy adott tettéért.⁴⁵ A Pallaleoni–Tobertelli *vendettát* lezáró aktus tehát nagy vonalakban nevezhető békéltetésnek, de figyelembe véve a máshol megszokott elemek hiányát, a két család közti megegyezés első fele a *concordiához*, míg Astanuova apjának megbocsátása a *remissióhoz* állhatott közelebb. Azzal, hogy az utóbbi szakaszban a sértett fél a saját oldaláról, az elkövetőt megalázva tudta lezárni a konfliktust, tulajdonképpen olyan helyzetet alakított ki, amelyben fölénybe tudott kerülni.⁴⁶ További adatokért érdemes megvizsgálnunk, hogy a konfliktusban részt vevő családok milyen szerepet játszhattak San Miniato al Tedesco társadalmában.

A szembenálló családok helyzete a 13–14. században

San Miniato a 14. század elején kis városnak számított, hiszen lakosainak becsült száma alapján nem érte el Arezzo vagy Pistoia méretét sem.⁴⁷ Egyes besorolások szerint közelebb állt a „vidéki központ”, mint a „kisebb város” kategóriához.⁴⁸ Elhelyezkedése révén azonban már a 8. századtól kezdve fontos település volt: magaslati pozíciója ugyanis lehetővé tette az Arno alsó folyásának és az Elsa folyó völgyének ellenőrzését. Nem meglepő tehát, hogy a 11. század első felétől a birodalmi tisztviselők egyik székhelyévé vált.⁴⁹ A firenzei Ricordano Malespini

⁴² Dean: *Crime and justice in late medieval Italy*, 176.

⁴³ Bowsky: *A Medieval Italian Commune: Siena Under the Nine*, 123.

⁴⁴ Kumhera: *The Benefits of Peace: Private Peacemaking in Late Medieval Italy*, 22.

⁴⁵ Kumhera: *The Benefits of Peace: Private Peacemaking in Late Medieval Italy*, 22.

⁴⁶ Francesca Giardini kifejtette, hogy a hasonló szituációk akár tekinthetők a közösség által elismert, befejezett bosszúnak. A másik félnek ezt követően ugyanis nincs módja a *vendetta* folytatására. Giardini: *La tentazione della vendetta*, 94–97.

⁴⁷ Az összlakosság számát öt és tízezer fő között lehetett (a *contadóval* együtt), de a firenzei összeírások szerint a 14. század második felében kevesebb, mint ezer ember lakhatott a városfalon belül. Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 96.

⁴⁸ Cherubini idézve: Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 95.

⁴⁹ Salvestrini: *Castelli e inquadramento politico del territorio in bassa Valdelsa durante i secoli XI–XIII*, 59–61.

leírta, hogy 1130 körül egy Roberto Tedesco nevű vikárius itt állomásoztatta kíséretét.⁵⁰ A város elnevezése is vélhetően a német jelenlét és befolyás miatt egészült ki a „Tedesco” jelzővel.⁵¹ Egyházigazgatási tekintetben a település és a körülötte elterülő vidék a luccai püspök alá tartozott.⁵² Amikor San Miniato más itáliai városokhoz hasonlóan kiharcolta az önálló igazgatáshoz való jogot, az I. Frigyes császártól kapott kiváltságai többek között a Firenzéből Pisa felé tartó út ellenőrzésére, illetve az itt áthaladó áruk megvámolására is vonatkoztak. Így olyan kulcsfontosságú termékek is a hatókörükbe kerültek, mint a volterrai sóbánya szállítmányai.⁵³ Ezt a tevékenységet Francesco Salvestrini szerint nemcsak a szárazföldi forgalomra, de vízi utakra is kiterjesztették.⁵⁴ Bár a 14. században az átutazókra kivetett adók jelentették a *comune* legfőbb bevételi forrását, San Miniato al Tedesco lakói maguk is foglalkoztak sókereskedelemmel. Egyes források arra utalnak, hogy több Arno-parti városba ők szállítottak.⁵⁵ Bár a település geopolitikai szempontból előnyös elhelyezkedéssel rendelkezett, a sík területen fekvő vidéki birtokok ki voltak téve a firenzei, a pisai vagy éppen a luccai csapatok támadásainak.⁵⁶ 1314-ben például a firenzeiekkel háborúzó pisai lovasok behatoltak a *contadóra*, ahol rengeteget raboltak, felgyújtották az erdőket, és elpusztították a termést.⁵⁷ Salvestrini azon a véleményen van, hogy a város földbirtokosai az állandó fenyegetettség miatt nem is törekedtek a termés hozam növelésére.⁵⁸ San Miniato a 13. században hagyományai és a régi elit révén *ghibellin* beállítottságú volt, de kapcsolataikat mindig az aktuális viszonyokhoz igazították. Míg az 1200-as évek közepén, a nagy toszkánai pártharcokban a „császárpárti” városokat, különösképp Sienát támogatták, addig a 14. század elejére inkább Firenzével szimpatizáltak.

A helyi városi elit a 13. században többnyire *ghibellin grandik*ból állt, akik közül érdemes megemlíteni az Orlandini, a Collegalli, a Rustici, valamint a Mangiadori és a Ciccioni családokat. Az utóbbi kettő kiemelkedő befolyásra tett szert, és a 14. századtól meghatározó politikai tényezővé vált.⁵⁹ A színes külpolitikai kapcsolatok révén gyakran előfordult, hogy a San Miniato-iak tisztségviselőként a szomszédos városokban is megvetették a lábukat. 1227-ben Messer Malpiglio (a Ciccioni családból) Siena *podestà*-ja volt, majd őt két Mangiadori követte.⁶⁰ A 13. század végén pedig nagy hírnévre tett szert Ser Barone dei Mangiadori, aki az 1289-es campaldinói csatában a sienai sereg egyik vezetője volt, nem utolsósorban pedig Sienában a *capitano del popolo*, később pedig a *podestà* tisztségét töltötte be. A források „el-

⁵⁰ Malespini: *Istoria fiorentina*. c. 74. (67)

⁵¹ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 96.

⁵² Salvestrini: *San Miniato al Tedesco: the evolution of the political class*, 248–250.

⁵³ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 99–100.

⁵⁴ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 100.

⁵⁵ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 103.

⁵⁶ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 112.

⁵⁷ *Croniche di Pisa*, 163.

⁵⁸ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 112.

⁵⁹ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco: the evolution of the political class*, 247.

⁶⁰ Rondoni: *Il franco ed esperto cavaliere messer Barone dei Mangiadori*, 352.

kötelezett és nagyszerű” lovagként említették.⁶¹ Iacopo Arroisti krónikája megerősíti, hogy más kapcsolódások is fontosak voltak, hiszen kiemelte, hogy a 14. század elején Pisa városi tanácsában és az *anziani* között többek között San Miniato-i születésű személyek is helyet kaptak.⁶² Az élénk kereskedelmi forgalom kedvezett az erős *popolano* családok kialakulásának, mely családokat a *grandi di popolo* meghatározással illették. Közéjük tartoztak például a Bonincontri, a Borromei és a Quaratesi famíliák is. A más toszkán városokban megszokott, státúttal rendelkező céhek azonban nem jöttek létre, de céhszerű tömörülések igen, amelyek négy-öt szakmát fogtak össze.⁶³ San Miniato al Tedescóban a rokonsági kötelék mellett az elsődleges viszonyulási pontot a *contrada* közösségek jelentették, amelyekből területi alapon minden harmadban (*terzi*) 2-2 létezett.

A Pallaleoni név először 1310-ben tűnik fel a forrásokban, mégpedig a Castelvecchio *terz*óban élő egyik *consorteria*ként. Két család, a Pugliesi és a Malederati ekkor szerződéses formában egyesült egymással: kijelentették, hogy háborúban és békében együtt vesznek részt, a közösen épített tornyuk⁶⁴ és *palazzójuk* pedig ettől kezdve a *La torre dei Pallaleoni* nevet viseli.⁶⁵ A hasonló társulások a 12–13. században elterjedtnek számítottak, de leginkább a régi elit és a *grandik* körében, így a *Diarió*ban leírtak különlegesnek tekinthetők.⁶⁶ A szövetségre vélhetően azért lehetett szükség, mert 1309-ben a város két befolyásos családja, a Mangiadori és a Ciccioni kiegyezett egymással és közösen jelöltek vezetőt a San Miniato-i *popolo* élére. Ekkor fosztogatások kezdődtek, és több befolyásos polgár, többek között egy Malederatik házát is felgyújtották.⁶⁷ A történések fenyegetettség érzetét kelthették a két familia tagjaiban, akik egyébként maguk is *popoló*hoz tartoztak. Vieri Mazzoni szerint a Malederatik kimondottan illusztris, vezető családnak számítottak, míg a Pugliesik korábban több alkalommal is adtak hivatalviselőket a városnak.⁶⁸ A Pallaleoni *consorteria* tetteivel kapcsolatban a krónikás Ser Giovanni ezt követően nem tett különbséget a két korábbi család tagjai között, így például azt sem lehet kideríteni, hogy a bemutatott *vendettá*ban a Pugliesi vagy a Malederati ág vett-e részt. Mindenesetre megállapítható, hogy az összeolvadás sikeres volt, hiszen a tisztségviselők névsorában ezt követően több Pallaleonit is találhatunk. 1316-ban pedig, amikor a ghibellin oldalon álló Pisa ismét megtámadta San Miniato területét, a Pallaleonik a guelfek szolgálatában harcolva számos haditettét hajtottak végre.⁶⁹ A *consorteria* tagjai számos alkalommal viseltek kisebb és nagyobb hivatalokat San Miniatóban: 1310 és 1398 között összesen huszonnégy pozíciót töltöttek be a városban. Ezeknek jelentős része az 1330 utáni időszakra esett, az időközött 1310 és 1330 közé szűkítve pedig azt találhatjuk, hogy ebben a húsz évben összesen öt családtag töltött be városi hivatalt. A Tobertelli–Palla-

⁶¹ Rondoni: *Il franco ed esperto cavaliere messer Barone dei Mangiadori*, 360.

⁶² Croniche di Pisa, 156.

⁶³ Salvestrini: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*, 105.

⁶⁴ Diario 1310 c. 18r (22)

⁶⁵ Diario 1310 c. 18r (22)

⁶⁶ Tabacco: *The struggle for power in medieval Italy*, 224–229.

⁶⁷ Diario 1309 c. 17r (20–21)

⁶⁸ Diario, Mazzoni 86. jegyzete. 21.

⁶⁹ A pisai támadást Iacopo Arroisti is leírja, aki szerint céljuk Montecatini elfoglalása volt, de ezenkívül több mint huszonnyolc napon keresztül a környéken – többek között San Miniato területén – tartózkodtak, ahol ütközetekben vettek részt. Croniche di Pisa, 166.

leoni konfliktus idején, vagyis 1317-ben viszont egyáltalán nem jutottak tisztséghez.⁷⁰ Erre a legközelebbi alkalommal 1319-ben került sor – igaz, kétszer is. Ebben az évben Arrigo di Ser Bindo és Ser Bindo di Nardo is jegyző lehetett a polgári ügyekben eljáró bírák mellett.⁷¹ Érdekesség, hogy ebben az esetben valószínűleg apa-fia párosról van szó, vagyis az értelmiségi pálya egyes családi ágakon öröklődhetett. Elképzelhető, hogy ez a két személy közvetlen rokonságban állt Stefano Bindóval, aki a *vendetta* során kulcsszerepet játszott, hiszen egy kiterjedt *consorteriában* névazonosság is előfordulhatott. Azonban akár közvetlen, akár közvetett rokonságról volt szó, a két Pallaleoni tisztségviselése arra utal, hogy a két évvel korábbi *vendetta* nem érintette hátrányosan hivatali törekvéseiket, a *fama publica* szempontjából nem sérültek.

A Tobertelli szintén *popolano* család volt, amely a Fuoriporta *terzóban*, azon belül is a névadó *contrada* területén élt.⁷² Mazzoni kutatásai szerint szintén jelentős befolyással rendelkeztek.⁷³ Ser Giovanni krónikájából kitűnik, hogy már egy korábbi alkalommal is részt vettek olyan konfliktusban, amely akár *vendettává* is fajulhatott volna. Az ekkor történeteket a párhuzamok miatt is érdemes részletesen áttekinteni.

1309 decemberében Nucci Stancollí de Tobertelli megsebesített egy Manarduccio nevű férfit, akinek az apja Andrea Lazzari de Manardi volt. Az ügy nem lehetett hétköznapi, hiszen mindkét fél a lucai priorok társaságában tartózkodott,⁷⁴ amiből akár az is következhet, hogy esetleg a kíséretükhöz tartoztak. A konfliktus megoldására még az előtt sor került, hogy valamelyik fél tovább mélyítette volna a konfliktust. 1310 januárjában az összes Tobertelli összegyűlt egy *platea Sancte Marie* nevű helyen, ahol a Manardik is megjelentek. Az előbbieket elhatárolódtak Nellucio tettétől, és kijelentették, hogy minden Manardi barátai és segítői szeretnének lenni. A Manardik részéről pedig elhangzott, hogy nem fognak bosszút állni a Tobertelli házon, amely ígéret azonban nem érvényes Nelluccióra és azokra sem, akik valamilyen módon segíteni szeretnének neki. Az utóbbiakat ugyanis ellenségnek tekintik. Végül azt is kimondták, hogy a Tobertelli házat barátoknak tekintik és a jövőben is segíteni szeretnék – az elhangzott ígéretek betartása mellett.⁷⁵ Az ekkor alkalmazott békéltetési eljárás megelőzte a további nézeteltéréseket – legalábbis a krónikás nem számol be folytatásról. Az 1309-ben alkalmazott módszer arról árulkodik, hogy a családok meg tudták gátolni a további *vendettát*, ha a sértett féllel együttműködve kiközösítették az inzultust elkövető személyt. A korábbi esetből pedig az is következhet, hogy a Tobertellik a Dreával szembeni eljárás

⁷⁰ Giovanni di Bindo 1308, Figlio di Carello 1324, Arrigo di s. Bindo 1324, Mazzeo di s. Lucchese 1327, s. Federico di s. Pugliese 1327, Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, Appendice. Samminiatesi stati ufficiali castellani (XIII–XIV), Dodici Sapienti/Buonuomini e Governatori del Popolo e del Comune.

⁷¹ Arrigo di s. Bindo 1319, s. Bindo di Nardo 1319. Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, Appendice. Notai del Giudice delle Questioni Civili (N), i. m.

⁷² Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, Appendice. Consiglieri del Consiglio Speciale del Comune.

⁷³ Erről árulkodnak a tisztségviselők névsorai. Lásd 74. jegyzet.

⁷⁴ „Nelluccius condam Nucci Stancollí de Tobertellis de Sancto Miniato, qui stabat cum Prioribus de Luca, interfecit Manarduccium filium Andree Lazzari de Manardis de Sancto Miniato, qui stabat etiam cum dictis Prioribus, sub anno MCCCVIII, indictione VII, die lune de sero trigesimo decembris.” *Diario* 1309 c. 18v (23).

⁷⁵ „Et sic predicti Manardi dixerunt et promiserunt quod occasione mortis dicti Manarducci eorum consortis nullam vindictam facere volunt contra aliquem de domo Tobertellum, nisi contra dictum Nelluccium, et quod ipsum Nelluccium et omnes sibi dantes auxilium vel favorem habent et habere volunt pro inimico, et non aliquem alium de domo Tobertellorum. Immo se paratos obtulerunt eisdem servire pro posse si ipsi Nelluccio non favorabunt, ut promiserunt et dixerunt.” *Diario* 1310 c. 18v – 19r (23-24)

kapcsán esetleg mintaként tekintettek az 1309/1310-es eseményekre. További hasonlóság, hogy vélhetően mindkét esetben olyan helyzet állt elő, amelyben a két érintett személy közös feladatot látott el, hiszen amíg 1317-ben Drea és Astanuova az adó beszédésében volt érdekelt, addig 1309-ben Nucco és Manarduccio valószínűleg ugyanannak a hivatalos személynek a kísérei lehettek.

Szerencsére az erőszakos konfliktusok leírásai mellett egyéb adatok is rendelkezésünkre állnak a Tobertelli családról. 1293 és 1399 kötött nyolcvankettő alkalommal viseltek különböző San Miniato-i hivatalokat. Ez a szám sokkal nagyobb, mint a Pallaleoni család esetében, azonban közelebről megvizsgálva kitűnik, hogy 1370-ig, vagyis a firenzei uralom kezdő dátumáig mindössze tizenegy alkalmat tudunk azonosítani.⁷⁶ A lilios város hódítását követően tehát a Tobertelli família belpolitikai szempontból előtérbe került, ami egyértelműen arról árulkodik, hogy ekkoriban a Firenzéhez való hűségükkel tehettek tanúbizonyságot. Visszatérve azonban a Tobertelli–Pallaleoni konfliktus időszakára, kitűnik, hogy 1317-ben, vagyis a *vendetta* évében ők sem viseltek hivatalt, erre legközelebb csak 1324-ben került sor.⁷⁷ 1310 és 1330 között pedig összesen három alkalomról beszélhetünk, hiszen 1327-ben két pozíciót is kaptak.⁷⁸ A két szemben álló család tehát a San Miniato-i *popolón* belül fontos szerepet töltött be, de a vizsgált időszakban befolyásuk nem volt elegendő az állandó politikai reprezentációhoz. Azt is ki kell emelni, hogy a rendelkezésre álló források szerint sem a Pallaleoni, sem pedig a Tobertelli család nem volt kliense vagy alárendeltje a San Miniato-i *grandik*nak – hiszen erről egyik forrás sem tesz említést. A fentiek alapján helytállóan tűnik a történeti antropológusok azon vélekedése, amely szerint a *vendetta* alapvető kontextusa az, hogy a résztvevők azonos politikai/társadalmi súlyú csoportok közül kerültek ki. A bosszút kiváltó okok egyike pedig az lehet, hogy az egyensúlyi helyzetet valamelyikük felborította.⁷⁹ Jelen esetben ez a pont a Pugliesi és a Malederati család 1310-es egyesülése lehetett, hiszen így a Pallaleoni *consorteria* új szereplőként jelent meg San Miniatóban.

Összegzés

Ser Giovanni di Lemmo Armeleoni da Comugnori történeti munkája, a *Diario*, amely a *ricordi* típusú krónikák körébe tartozik, az erőszakos cselekményekre tett számos utalásával betekintést enged egy a nagyobb városok ütközőzónájában elhelyezkedő, kisebb település hétköznapjaiba, mikrotörténetébe. A Pallaleoni–Tobertelli *vendetta* és különösképpen az azt követő „békekötés” leírása számos egyedi vonásra hívja fel a figyelmet. A szakirodalom általában véve a régi városi elit 12–13. századi csoportosulásaként kezeli a toronyok társasága néven is ismertté vált *consorteriákat*, ugyanakkor a *popolóhoz* köthető Pallaleoni család kialakulásának körülményei arra utalnak, hogy ez nem minden esetben volt igaz. A közös torony és *palazzo* kijelölésével a Malederati és a Pugliesi család tagjai a politikai környezet változására reagáltak, és adott helyzetben a *grandik*hoz hasonló stratégiát alkalmaztak. A mindennapi inzultusok és különösképpen a *vendetták* a hasonló szövetségek erőpróbái

⁷⁶ Lapo di s. Lazzaro 1315, Piero di Bindo 1324, Tobertello di Stefano 1327, Piero di Bindo 1327, Giovanni qd. Bindo 1332. Nello di Nuccio 1338, Giovanni di Bindo 1344, Balduccio di Guido 1350, Matzeo di Ciano 1353, Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, Appendice. Dodici Sapienti/Buonumini e Governatori del Popolo e del Comune.; Ufficiali estrinseci (H); Massai (I), Ufficiali minori – Sapienti (R).

⁷⁷ Piero di Bindo 1324, Dodici Sapienti/Buonumini e Governatori del Popolo e del Comune

⁷⁸ Tobertello di Stefano 1327, Piero di Bindo 1327, Mazzoni: *San Miniato al Tedesco*, Appendice. Dodici Sapienti/Buonumini e Governatori del Popolo e del Comune.

⁷⁹ Giardini: *La tentazione della vendetta*, 29–33.

lehetnek. A Tobertelli családdal vívott rövid „háború” nagyjából azonos súlyú két csoport konfliktusa lehetett. A leírtak a hasonló küzdelmekkel kapcsolatban is érdekességet tartogatnak. Amíg ugyanis a *vendetta* első két fázisában csupán a közvetlen rokonok voltak érintettek, a krónikás nem jegyezte fel általános megdöbbenést vagy közfelháborodást. Amint azonban az erőszakban résztvevők köre kiszélesedett, a családok a megegyezés mellett döntöttek. A *Diario* arra is rámutat, hogy ebben az esetben a konfliktust nem tekintették kollektívnek, hiszen Astanuova hűsége a Pallaleonik iránt olyan kötelék lehetett, amely – legalábbis elméletben – felülírta a családi nézeteltérés kapcsolódási pontjait. A békét előidéző harmadik ok az adószedéssel járó tevékenység lehetett, amely a résztvevők mellett elsősorban a *comune* számára volt fontos. A tett súlya Drea nyilvános megalázásban is megnyilvánult. Tette következményeként szimbolikusan lemondott életéről, és lényegében kitagadták a családjából, mely aktus csak egy fokkal lehetett enyhébb büntetés a száműzésnél. A színes külsőségekkel körülrít esemény azonban több elemét tekintve is eltért a más krónikákban olvasható békekötésektől, hiszen a két fél a nyilvánosság előtt csupán kiegyezett egymással, anyagi vagy kapcsolati biztosíték nélkül. A visszatartó erő inkább az lehetett, hogy a közfelháborodást követően egyik fél sem akarta kockáztatni a helyzet további erőszakos következményeit. A Tobertellik, kihasználva, hogy a helyzet súlyosságával a Pallaleonik is tisztában vannak, a visszavágás helyett megelégedtek azzal, hogy Dreát a városi tanács előtt meghurcolták. Ezzel a lépéssel a konfliktust mérlegét végső soron maguk felé tudták billenteni. Megállapítható, hogy a „béke” ebben az esetben két szakaszban kötött meg: a megegyezést (*concordia*), a fentebb leírt módon zajló egyoldalú megbocsátás (*remissio*) követte. Elképzelhető, hogy a Tobertellik számára ehhez az 1309-es eset szolgált mintaként, amelynek akkor még ők voltak az elszenvedői.

BIBLIOGRÁFIA

Kiadott források

- Croniche di Pisa = Grava, Massimiliano (a cura di): *Iacopo Arrostiti Croniche di Pisa*. Pisa: Pacini, 2016. (= Croniche di Pisa)
- Diario = Mazzoni, Vieri (a cura di): *Ser Giovanni di Lemmo Armaleoni Da Comugnori: Diario (1299–1319)*. Firenze: Olschki, 2008.
- Lapo di Giovanni Niccolini de' Sirigati: Libro degli affari proprii di casa. In: Branca, Vittore (a cura di): *Mercanti Scrittori. Ricordi nella Firenze tra Medioevo e Rinascimento. Paolo da Certaldo, Giovanni Morelli, Buonaccorso Pitti e Domenico Lenzi, Donato Velluti, Goro Dati, Francesco Datini, Lapo Niccolini, Bernardo Machiavelli*. Milano: Rusconi, 1986.
- Malespini, Ricordano: Istoria fiorentina. In: Tartini, Gaetano – Franceschi, Santi (per): *Istoria fiorentina Coll'aggiunta di Giachetto Malespini e la Cronica di Giovanni Morelli*. Firenze: S. A. R., 1718. 1–213.
- Molho, Anthony – Sznura, Franek (a cura di): *Brighe, affarri, volgimenti di Stato. Le Ricordanze Quattrocentesche di Luca di Matteo di Messer Luca dei Firidolfi da Panzano*. Firenze: Sismel Edizioni del Galluzzo, 2010.
- Velluti = Del Lungo, Isidoro – Volpi, Guglielmo (per cura di): *La cronica domestica di Messer Donato Velluti con le addizioni di Paolo Velluti*. Firenze: G. C. Sansoni, 1914. (= Velluti)
- Villani, Giovanni: *Nuova Cronica*. A cura di Giuseppe Porta. Parma: Fondazione Pietro Bembo/Guanda, 1991.

Szakirodalom

- Becker, Marvin B.: *Changing Patterns of Violence and Justice in Fourteenth- and Fifteenth-Century Florence*. *Comparative Studies in Society and History*, 18. (1976) no. 3. 281–296.

- Bowsky, William M.: *A Medieval Italian Commune: Siena Under the Nine, 1287–1355*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California, 1981. <https://doi.org/10.1525/9780520328556>
- Cammarosano, Paolo: *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte*. Roma: Carocci, 2018.
- Carroll, Stuart: *Enmity and violence in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2025.
- Casucci, Emanuela Porta: *La pacificazione dei conflitti a Firenze a metà Trecento nella pratica del notariato*. In: Zorzi, Andrea (a cura di): *Conflitti, paci e vendette nell'Italia comunale*. Firenze: Firenze University Press, 2009. 193–217.
- Ciappelli, Giovanni: *Memory, Family and Self. Tuscan Family Books and other European Egodocuments (14–18th Century)*. Leiden–Boston: Brill, 2014. <https://doi.org/10.1163/9789004270756>
- Ciappelli, Giovanni: *Una famiglia e le sue ricordanze: i Castellani di Firenze nel Tre-Quattrocento*. Firenze: Olschki, 1995.
- Ciccaglioni, Giovanni: *Le memorie dei conflitti e i conflitti delle memorie a Pisa*. In: Zorzi, Andrea (a cura di): *Conflitti, paci e vendette nell'Italia comunale*. Firenze: Firenze University Press, 2009. 169–192.
- Dean, Trevor: *Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy*. *Past & Present*, vol. 45. (1997) No. 157. 3–36 <https://doi.org/10.1093/past/157.1.3>
- Dean, Trevor (ed.): *The towns of Italy in the late middle ages*. Manchester – New York: Manchester University Press, 2000.
- Dean, Trevor: *Crime and justice in late medieval Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511496455>
- Giardini, Francesca: *La tentazione della vendetta*. Bologna: Il Mulino, 2015.
- Heers, Jacques: *Il clan familiare nel medioevo: studi sulle strutture politiche e sociali degli ambienti urbani*. Napoli: Liguori, 1976.
- Jansen, Katherine L.: *“Pro bono pacis”: Crime, Conflict, and Dispute Resolution. The Evidence of Notarial Peace Contracts in Late Medieval Florence*. *Speculum*, vol. 88. (2013) No. 2. 427–456. <https://doi.org/10.1017/S0038713413001127>
- Jansen, Katherine L.: *Peace and Penance in Late Medieval Italy*. Princeton: Princeton University Press, 2017. <https://doi.org/10.1515/9781400889051>
- Jones, Philip. J.: *Florentine Families and Florentine Diaries in the Fourteenth Century*. *Papers of the British School at Rome, Studies in Italian Medieval History*, 24. (1956) 183–205. <https://doi.org/10.1017/S0068246200006930>
- Kumhera, Glenn: *The Benefits of Peace: Private Peacemaking in Late Medieval Italy*. Leiden: Brill, 2017. <https://doi.org/10.1163/9789004341111>
- Mazzoni, Vieri: *Introduzione*. In: Ser Giovanni di Lemmo Armaleoni da Comugnori: *Diario (1299–1319)*. Edizione a cura di Mazzoni, Vieri. Firenze: Olschki, 2008. xi–xxxiv.
- Mazzoni, Vieri: *San Miniato al Tedesco: una terra toscana nell'età dei comuni (secoli XIII–XIV)*. Pisa: Pacini, 2017.
- Onori, Alberto M.: *Pace privata e regolamentazione della vendetta in Valdinievole*. In: Zorzi, Andrea (a cura di): *Conflitti, paci e vendette nell'Italia comunale*. Firenze: Firenze University Press, 2009. 219–235.
- Pastoureau, Michel: *Black-The History of a color*. Princeton: Princeton University Press, 2009. <https://doi.org/10.1515/9780691978864>
- Rondoni, G.: *Il franco ed esperto cavaliere messer Barone dei Mangiatori*. *Archivio Storico Italiano*, 4. (1882) No. 10. 350–361.
- Salvestrini, Francesco: *Castelli e inquadramento politico del territorio in bassa Valdelsa durante i secoli XI–XIII. L'area fra Montaione e San Miniato al Tedesco*. *Miscellanea Storica della Valdelsa*, vol. 104. (1998) No. 1-2. 57–80.
- Salvestrini, Francesco: *San Miniato al Tedesco. Le risorse economiche di una città minore della Toscana fra XIV e XV secolo*. *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, vol. 32. (1992) No. 1. 95–141. DOI:10.35948/0557-1359/1992.1833
- Salvestrini, Francesco: *San Miniato al Tedesco: the evolution of the political class*. In: Connel, William J. – Zorzi, Andrea (eds.): *Florentine Tuscany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 242–263. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511523120.013>

- Santini, Pietro: *Punti sulla vendetta privata e sulle rappresaglie in occasione di un documento inedito*. Archivio Storico Italiano, vol. 18. (1886) No. 155. 162–176.
- Szolnoki, Zoltán: *Preparing for a Vendetta: Family Feuds in Medieval Tuscany*. In: Grabarczyk, Tadeusz – Pogońska-Pol, Magdalena (red.): *Oblicza wojny 7 : Przed Bitwą Łódz*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2023. 127–141.
- Tabacco, Giovanni: *The struggle for power in medieval Italy. Structures of political rule*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Tesoro della lingua Italiana delle Origini*. Il primo dizionario storico dell'italiano antico che nasce direttamente in rete fondato da Pietro G. Beltrami. Direttore: Paolo Squillacioti.
<http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/> (Utolsó megtekintés: 2025. július 31.)
- Thompson, Augustine: *Cities of God. The religion of the italian communes 1125–1325*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2005.
- Thornton, Dora: *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy*. New Haven: Yale University Press, 1997.
- Zabbia, Marino: *I notai e la cronichistica cittadina italiana nel Trecento*. Roma: Istituto storico italiano per il medio evo, 1999.
- Zorzi, Andrea: *La cultura della vendetta nel conflitto politico in età comunale*. In: Delle Donne, Roberto – Zorzi, Andrea (eds.): *Le storie e la memoria. In onore di Arnold Esch*. Firenze: Firenze University Press, 2002. 135–170.

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 85–90.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.85-90

www.aetas.hu

E. KOVÁCS PÉTER

HUN-REN-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete
Kutatócsoport

Egy hazudozó a Sárkány-rendben*

ABSTRACT. *A Liar in the Order of the Dragon.* Sigismund of Luxembourg decided on attacking Venice after losing Dalmatia (1409). One of his most important allies in Italy was the Carrara family, from whom the City of Lagoons acquired the city of Padua in 1404. The king hoped that the former supporters of the family, and the still living Marsilio da Carrara, and his brother, Giacomo da Carrara would aid him in the military conflict against the Republic. For this reason, he awarded the brothers with the title of vicar, and even inducted the latter into the Order of the Dragon. The problem, however, was that Giacomo da Carrara was not alive by that time, as he was executed by the Venetians in 1406. The person claiming to be him in Buda was a charlatan.

Keywords: *Sigismund, King of Hungary, Order of the Dragon. Giacomo da Carrara, Pipo of Ozora, Wilhelm Altmann*

A Carrara családtól Velence által 1405-ben megszerzett város, Padova egykori birtokosai közül Marsilio da Carrara úgy gondolta, hogy érdemes lenne szöveteznie az újonnan német királlyá választott Zsigmonddal. Az uralkodó, annak ellenére, hogy semmilyen rokoni szál nem kötötte őket össze, azért tartotta érdemesnek az itáliai família támogatását, mert abban reménykedett, hogy a Velence elleni háborúban mint régi hívei őt fogják támogatni.¹ Elsősorban ezért erősítette meg 1412. január 4-én Giacomo és Marsilio da Carrarát Padova városának birodalmi vikáriusi posztján.² A dolog szépséghibája az, hogy kettejük közül ekkor Marsilio élt, viszont Giacomo már halott volt, mivel apjával és másik testvérével (Francesco) együtt 1406 januárjában a velenceiek kivégezték.³ Akkor hát hogyan kerülhetett sor a nominálásra? A válasz meglepőnek tűnik, de igaz. 1411 végén egy hamis Giacomo da Carrara⁴ indult el Budára, és hamarabb kellett odaérnie, mint Marsilio da Carrarának. A szélhámmost Magyarországon senki sem ismerhette, és a családja iránti megbecsülés, no meg a velencei háború megindítása vezethette a királyt arra, hogy december 23-án a Sárkány-rend tagjává

* A kutatást a NKFIH (K 131711) „A középkori magyar hadszervezet forrásai Európában 1301–1437” című projekt támogatta.

¹ A Carrarese család utolsó éveiről (1381–1405): Simioni: *Storia di Padova*, 530–568.; Cittadella: *Storia della dominazione Carrarese*, 370–374.; Varanini: *Venezia e l'entroterra*, 210–211.

² Ők ketten testvérek, II. Francesco da Carrara (Il Novello) fiai. RI XI/1. 154. sz. 1412. 1. 4. Buda.; ZsO III. 1675. sz.

³ A Roberto Cessi tiszteletére összeállított tanulmánykötetet használtam. Cessi: *Padova medioevale*, 239. Giorgio Dolfin szerint Francesco da Carrara járt Magyarországon. A pontos dátumot nem adja meg, de útjára mindenképpen még Mária királyné kiszabadítása előtt kerülhetett sor. Dolfin: *Cronica dela nobil città de Venetia*, 124–125.

⁴ Többet nem teszem neve elé a hamis jelzöt, jóllehet valóban semmi köze nem volt az igazihoz.

fogadta. Az oklevélben a titulusa Carrara hercege és *comes Anquillararie*.⁵ A következő év elején pedig jött az említett közös megerősítés.⁶ A *Societas Draconistarum*ot Zsigmond 1408-ban alapította. Elsődleges céljának az ellenség, különösen az Oszmán Birodalommal szembeni küzdelem, a kereszténység védelme, valamint a királyi hatalom megerősítése számított. A kiválasztott 24 főúr hűséget esküdt az alapítónak, a királynénak, továbbá valamennyi megszületendő mindkét nembeli gyerekeiknek. Később számos külföldit is felvettek a Sárkány-rendbe.

A következő sorokban arra keresem a választ, hogy „Giacomo” miként tudta a magyar udvart, élén Zsigmonddal az orránál fogva vezetni. Egyrészt kihasználta a hírek korszakra jellemző lassú áramlását, másrészt nem először adta ki magát Giacomo da Carrarának. Giovanni Morelli korabeli krónikája (*Ricordi*) szerint⁷ 1410. március 19-én megjelent Firenzében,⁸ ahol elment Marsilio da Carrara házába, aki kijelentette, hogy a jövevény nem az igazi testvére, és ezt barátai is megerősítették.⁹ A városban kételkedtek, mert viselkedése és szokásai arra utaltak, hogy valóban az, akinek mondja magát, hiszen udvarias volt, vidám és könnyelmű.¹⁰ Jól tudjuk, a három felsorolt tulajdonság nem más, mint a szélhámosság alfája és omegája. Vakmerőnek kellett lennie, ha „testvére” házába merészkedett, és érthetetlen, hogy Marsilio da Carrara tiltakozása ellenére a firenzeiek miért hittek neki, és tartották továbbra is II. Francesco da Carrara (Il Novello) fiának, olyannyira, hogy egy kortárs költő, Manetto Ciacchieri egy canzonében védelmébe vette.¹¹ Ő tehát azok közé tartozott, akik kiálltak „Giacomo” mellett, szemben másokkal, akik joggal vonták kétségbe kilétét.¹² Mint írja, hazugnak gondolták, alaposan helybenhagyták, majd kifosztották, végül, jöllehet bántalmazóit barátainak tartotta, kiűzték a városból.¹³ Sienába ment, ahonnan levélben kérte Firenze vezetőitől,¹⁴ hadd térhessen vissza. A pozitív válasz után ismét beléphetett a toszkán város falai közé, ahol újra sok ellensége lett, akik inkább testvérei és régi barátai, és nem pedig idegenek köréből kerültek ki. Végül mostanáig (1411 májusában járunk) újra úgy tartották Firenzében, hogy valóban ő Giacomo Carrara,¹⁵ és tisztelettel tekintettek rá.¹⁶ Egy másik bejegyzésben viszont a krónikás utólag megjegyezte, hogy bizonyos idő elteltével világossá vált, hogy az említett „messer Jacopo” nem ő volt, és ezt biztosnak vélik.¹⁷

Sajnos arra nincs adat, mikor és miért állt tovább Firenzéből a hamis Giacomo. Talán ellenzői tábora kényszerítette erre, vagy egyszerűen nem profitált semmit a kialakult helyzetből, s emiatt hagyta ott a várost. Az, hogy Zsigmond felkeresése mellett döntött, arra utal, hogy alaposan ismerhette a Carrarák belső viszonyait. Nyilván tudta, hogy Magyarországon könnyedén el tudja titkolni hamis kilétét, anélkül, hogy gyanút keltene. Megjegyzem, itt egyszerűbb lehetett szélhámoskodni, mint Itáliában, ahol gyorsabban eljuthattak a hírek az

⁵ RI XI/1. 152. sz. 1411. 12. 23. Buda.; ZsO III. 1416.

⁶ RI XI/1. 154. sz. 1412. 1. 4. Buda.; ZsO III. 1675. sz.

⁷ Életére lásd: Pandimiglio: *Morelli, Giovanni*, i. m.

⁸ Megjelenésének semmi nyoma sincs a levéltári bejegyzésekben: *Medin: Un falso*, 11–12.

⁹ Az bizonyos, hogy Marsilio da Carrara a városban talált menedéket. *Medin: Un falso*, 12.

¹⁰ *Medin: Un falso*, 10–11.

¹¹ *Medin: Un falso*, 16–18.

¹² Stoppelli: *Ciacchieri, Manetto*, i. m.

¹³ Stoppelli: *Ciacchieri, Manetto*, 11.

¹⁴ A Signorián kívül barátainak is írt.

¹⁵ Értsd: az igazi Giacomo da Carrara.

¹⁶ *Medin: Un falso*, 11.

¹⁷ Értsd: nem megbukni. Uo.

egyik városból a másikba, lehettek azok akár hamisak vagy igazak, míg az Alpokon túli területekre csupán véletlenszerűen tévedhetett át őt esetleg leleplező információ. Ezt használta ki Giacomo da Carrara, de szépen alakuló karrierjébe csúnyán beleszólt a Budára érkező Brunoro della Scala, aki 1412. január 11-én felvételt nyert a Sárkány-rendbe,¹⁸ 22-én pedig Verona és Vicenza vikáriusi címét kapta meg az uralkodótól.¹⁹ Zsigmond nem érte be ennyivel. A birodalom békéje érdekében kibékítette a régóta viszálykodó Giacomo da Carrarát és Brunoro della Scalát.²⁰ Roberto Cessi szerint az ellenszenv egyik oka a kétséges identitás fel- említése lehetett.²¹ Ez nem kizárt, de kettőjük ellentétének más oka is lehetett, ám erről egyelőre semmit sem tudunk. Marsilio da Carrara érkezésével viszont alapjaiban változott meg a helyzet. Az iratokból sajnos nem derül ki, hogy a személyes találkozás leplezte-e le a csalót, vagy hamarabb elhagyta a várost. Én az utóbbit tartom valószínűnek, annak ellenére, hogy 1412. január 4-én együtt erősítették meg őket vikáriusként.²² A helyzetet két körülmény tovább bonyolítja. Egyrészt a bejegyzés szélén különféle megjegyzések olvashatók; az irat oldalán például ez áll: „*non emanavit*”. Másrészt az oklevelet két példányban állították ki, és mindkét fél kapott belőle egyet-egyet (*Hec littera duplicata est et cuiuslibet predictorum data fuit una*).²³ Mivel a kancelláriai jegyzetet bármikor odaírhatták, eldönthetetlen, hogy ez egyszerre történt-e. Szerintem ez kizárt, Marsilio da Carrara sokkal később kaphatta meg a saját darabját, hiszen ellenkező esetben tisztázta volna a helyzetet. Talán akkor szembesülhetett az áltestvér működésével, amikor átadták neki a dokumentumot. Sajnos azokat a leveleket, amelyeket Marsilio da Carrara küldött Budáról családja szimpatizánsához, Corrado Boiani lovaghoz, sokkal később fogalmazták.²⁴ Az igazi leszármazott szavai viszont sokatmondók: „*io non son suo fratel*”,²⁵ ami egybecseng a firenzei krónikás említett soraival.

Úgy látom, hogy mielőtt még Marsilio da Carrara megérkezett volna Budára, Giacomo da Carrara már megszerezte a kinevezéseket, és elhagyta a királyi udvart, de mindenképpen csak 1412. január 4-e után,²⁶ mégpedig azzal a paranccsal, hogy csatlakozzon Ozorai Pipo

¹⁸ RI XI/1.159. sz. 1412. 1. 11. Buda.; ZsO III. 1538. sz. Zsigmond több helyre is elküldte, hogy Brunoro della Scala birodalmi vikárius és a Sárkány-rend tagja lett. VIII. Amédée de Savoie: MNL OL DF 287745. 246r-247r. 1412. 1. 22-e után. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO III. 1507. sz. Bertoldo Orsini: MNL OL DF 287745. 247r-v. 1412. 1. 22-e után. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO III. 1546. sz. Genova városa: MNL OL DF 287745. 247v-248r. 1412. 1. 22-e után. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO III. 1547. sz.

¹⁹ Értsd: birodalmi vikáriusi címet. RI XI/1. 176. sz. 1412. 1. 22. Buda.

²⁰ Az eredeti irat szövegében ezt olvashatjuk: „*Cum igitur ab olim adversario humani generis seminante inter nobiles Jacobum ducem Cararie et comitem Anquillarie Padueque vicarium imperialem ab una et Brunoro de la Scala filium quondam Guilhelmi Verone et Vincentie similiter vicarii imperialis per nos constitutos et reintegretos diversarum et grandium turbationum tempestates.*” RI XI/1. 185. sz. 1412. 1. 30. Buda. Wilhelm Altmann az oklevél keletkezését kérdőjellel január 30-ára tette. Az biztos, hogy 1412. január 22-e után keletkezett, hiszen már kész tényként említik, hogy Brunoro della Scala birodalmi vikárius.

²¹ Cessi: *Padova medioevale*, 243.

²² RI XI/1. 154. sz. 1412. 1. 4. Buda.

²³ RI XI/1. 154. sz. 1412. 1. 4. Buda.

²⁴ Corrado Boiani 1411-ben szülővárosában (Cividale) a tanács provizora, lovagi címmel (*miles*) említik. Roberto Cessi szerint 1412 telén Itáliában harcolt Ozorai Pipo oldalán. Cessi: *Padova medioevale*, 242. Ez elképzelhető, de 1412. január 12-én már Budán találjuk. RI XI/1. 161. sz. 1412. 1. 12. Buda.

²⁵ A leveleket 1412. május 25-én és május 30-án írta. Cessi: *Padova medioevale*, 242–243.

²⁶ Ezen a napon, miként írtam, még kiváltságot kapott.

csapataihoz, amit Cividale városának írt leveléből tudunk.²⁷ A csatamezőn nem találkozott a hadvezérrel, ellenben Neustadtban igen (*quia dominum Pionem in quadam villa Neustot nuncupata invenimus*).²⁸ Ez azért fontos, mert a találkozó színhelyére mindketten más céllal és ellenkező irányból érkeztek. A temesi ispán Zsigmond parancsára hagyta el Itáliát, de 1412. február 7-re még összehívatta a friuli parlamentet.²⁹ Majd Udine következett, ahová a hónap 10. napján már megérkezhetett.³⁰ 12-én Civalében állomásozott,³¹ egy nappal később pedig Medeából írt Udinének.³² Mivel a hely legfeljebb 25 kilométerre van Civalétől, az utóbbi városból 13-án már távozhatott, hogy Görz irányába vonuljon. A következő adat már az említett Neustadtra vonatkozik,³³ ami arra utal, hogy Zágráb irányában haladt. Az, hogy Ozorai Pipót 1412. február 26-án már Kaproncán találjuk,³⁴ alátámasztja feltételezésemet.

Giacomo da Carrara viszont bizonyos súlyos ügyek miatt visszafordult Neustadtból: az egyik lova úgy megrúgta a lábát, hogy az eltörött. Nagy fájdalmai miatt kénytelen volt a Zágráb környékén található Belovárban maradni.³⁵ Mint írja, a Mindenható segítségével reménykedik gyors felgyógyulásában, és abban, hogy bizonyos ügyek elintézése végett, amelyeket most nem akar részletezni, visszatérhet Zsigmondhoz. Szándékában áll késlekedés nélkül visszatérni a temesi ispánnal, és a legnagyobb fegyveres kísérettel Friuli tartományába vonulni, hogy visszaszerezze uralmát, és valamennyi szövetségesét megszabadítsa a velenceiek igazságtalan és állandó zsarnokságától.³⁶ Ha a térképre nézünk, jól látszik, hogy

²⁷ I-UDc Fondo Principale. 896. k. Codex Diplomaticus Frangepanae 334. sz. 1422 (sic!). 3. 1. Belver. Giacomo da Carrara oklevele. A kéziratban nem r. és v. oldalakat adnak meg, hanem számokat. Minden egyes oklevél külön numerus alatt található – ez a további említésekre is vonatkozik. Kiadása: Verczi: *Storia della Marca Trivigiana e Veronese. Documenti*, 2172. sz. Az oklevél dátumát mind a másolatban, mind a kiadásban tévesen 1422. március 1-jére teszik. A helyes időpont az 1412-es év, mert Giacomo da Carrara a szövegben arról tudósította Cividale városát, hogy Zsigmond Padova birodalmi vikáriusi címét adományozta neki, és Ozorai Pipóhoz küldte Friuliba bizonyos fontos ügyekben.

²⁸ I-UDc Fondo Principale. 896. k. Codex Diplomaticus Frangepanae 334. sz. 1422 (sic!). 3. 1. Belver. Giacomo da Carrara oklevele. Kiadása: Verczi: *Storia della Marca Trivigiana e Veronese. Documenti*, 2172. sz. Neustadt ma Novo Mesto Szlovéniában.

²⁹ Leicht: *L'esilio di Tristano Savorgnan*, 11. Remigio Tosoratti szerint a gyűlésen megjelent III. Friedrich von Ortenburg birodalmi vikárius is. Tosoratti: *Il Quattrocento*, 338.

³⁰ 1412. február 10-én Ozorai Pipo Udinében, Zsigmond nevében, megerősítette birtokaikban II. Antonio Pancierát és testvérét. *Annali del Friuli*. VI. 231. A bejegyzés dátuma: 1412. február 10., Udine mellett a táborban. Erről máshol nem találtam adatot.

³¹ Tristano Savorgnan ezen a napon itt tette le hűségesküjét. Leicht: *L'esilio di Tristano Savorgna*, 11.

³² I-UDc. Collezione Joppi 244. k. Dignitas privilegia et autoritas civitatis Utini. 1412. február 13. Medea. Ozorai Pipo temesi ispán oklevele. A kötetben nem közölnek oldalszámokat. A 19. századi másolatokat nem kronologikus rendben tárolják.

³³ I-UDc. Fondo Principale. 896. k. Codex Diplomaticus Frangepanae 334. sz. 1422. (sic!) 3. 1. Belver. Giacomo da Carrara oklevele. Kiadása: Verczi: *Storia della Marca Trivigiana e Veronese. Documenti*, 2172. sz.

³⁴ MNL DF 261940. (1412). 2. 26. Kapronca. Ozorai Pipo temesi ispán oklevele. Kiadása: Ortvay: *Oklevelek*, I. 176. sz. (hibás dátummal). Regesztája: ZsO III. 1797. sz. A levél év nélküli. Borsa Iván/Mályusz Elemér datálása elfogadható, de az ehhez fűzött magyarázat nem. Megjegyzem, 1412. március 15-én már biztosan megérkezett Lublóra. C. Tóth: *Zsigmond király*, 483.

³⁵ Belovar (Belver) valóban nagyon közel fekszik Zágrábhhoz. Nem tévesztendő össze Belovárral.

³⁶ I-UDc Fondo Principale. 896. k. Codex Diplomaticus Frangepanae 334. sz. 1422 (sic!). 3. 1. Belver. Giacomo da Carrara oklevele. Kiadása: Verczi: *Storia della Marca Trivigiana e Veronese. Documenti*, 2172. sz.

alaposan eltávolodott Neustadttól, de ennek okára csupán feltételezéseim vannak. Zsigmond, amikor még hitt neki, valóban Itáliába küldhette, de sereget biztosan nem adott mellé, jóllehet Giacomo da Carrara padovai kapcsolataival hitegethette.³⁷ Azt is el tudom fogadni, hogy találkozhatott Ozorai Pipóval, mindenesetre az időpontok és a helyek ennek nem mondanak ellent.³⁸ Nehéz megmondani, hogy mire gondolhatott, amikor összetalálkoztak. Hamis inkognitójáról még nem tudhattak, ellenben kizártnak tartom, hogy a magyar hadvezér parancsára fordult volna vissza. A lovakra történő hivatkozása akár igaz is lehet, de emiatt miért kellett legalább 80 kilométert visszavonulnia? Mégis utasítást kapott, hogy menjen Zágrádba? Netán valóban azt gondolta, miként Civalaléhoz intézett levelében írta, hogy viszszeret a királyi udvarba? Ezek a kérdések elsősorban amiatt maradnak megválaszolatlanul, mert ezután nyomtalanul eltűnt. A Zsigmondkori Oklevéltárban jelzett „*Zwen herren von Padaw*” kifejezés nem őt jelöli, mint aki 1412 májusában Zsigmond udvarában volt,³⁹ jóllehet a mutató név szerint őt adja meg (755. l.), és a „*Padaw*” szót Padovaként feloldva a helységregister (824. l.) is áttételesen szintén rá utal. A magyar uralkodó, miután tisztázódtak a viszonyok, bizonyára elengedte Giacomo da Carrara kezét, ezért nem találkozunk vele többet a király okleveleiben.⁴⁰

Wilhelm Altmann munkájának megjelenése óta Giacomo da Carrarát nagy előszeretettel soroljuk a Sárkány-rend tagjai, valamint a birodalmi vikáriusok közé.⁴¹ Érthető módon adatait mindenki átvette,⁴² természetesen ez alól én sem vagyok kivétel. Először Antonio Medin leplezte le firenzei ténykedéseit 1893-ban,⁴³ de 100 példányban megjelent írása nem volt más, mint egy házasságot (Brunelli Bonetti-De Puppi) köszöntő nászajándék,⁴⁴ emiatt nem gondolom, hogy az ifjú pár, a családtagok és a meghívott vendégek alaposan elmerültek volna tanulmányozásában. Viszont Roberto Cessi 1913-ban újfent megvizsgálta Giacomo da Carrara életét, és részben tisztázta a szélhámós magyarországi füllentéseit.⁴⁵ Ezzel a rövid tanulmánnyal magam követem a sorban, így hát e politikai szédelgés részletei lassan tisztázódnak, újabb bizonyítékként az örök igazságnak: a bűnös elnyeri büntetését. Esetünkben három tanulmány is született róla.

³⁷ Később ezt tette Marsilio da Carrara és Brunoro della Scala is. Az utóbbi természetesen veronai híveinek erejét bizonygatta Zsigmondnak.

³⁸ Giacomo da Carrara március elsején múlt időben tett említést a neustadti találkozásukról. Mivel Ozorai Pipó 1412 februárjának a közepe táján indult el Magyarországra, és a városka beleilleszhető útvonalába, így akár igaz is lehet az itáliai pernahajder állítása.

³⁹ MNL OL DL 39277. 1412. (május). Zsigmond budai udvarában tartózkodó fejedelmek és előkelők névsora. Kiadása: Ortvay: *Oklevelek*, I. 288. sz. Regesztája: ZsO III. 2224. sz. Lásd még: Mályusz: *Zsigmond király uralma*, 85.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ RI XI/1. 152. sz. 1411. 12. 23. Buda. ZsO III. 1416.; Uo. 154. sz. 1412. 1. 4. Buda.; ZsO III. 1675. sz.

⁴² Csak néhány példa: Varjú: *Regesta Imperii XI.*, 47.; Baranyai: *Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje*, 701. Legújabbban: Beinhoff: *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds*, 52., 62., 204., 219., 235.

⁴³ Munkáját 1893-ban írta, és 1410-ben már tudható volt, hogy szélhámossal van dolgunk.

⁴⁴ Medin: *Un falso*, i. m.

⁴⁵ Munkáját 1913-ban írta, és az 1411-es évvel kezdte vizsgálatait. Lásd: *Padova medioevale*, i. m.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Biblioteca Civica Vincenzo Joppi-Udine (I-UDc)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF)

Diplomatikai Levéltár (MNL OL DL)

Kiadott források

- Dolfin, Giorgio: *Cronicha dela nobil città de Venetia et dela sua provintia et destretto. Origini–1458.* A cura di Angela Caracciolo Aricò. Introduzione di Angela Caracciolo Aricò. Trascrizione e note di Chiara Frison. Tomo 2. Venezia: Centro di studi medievali e rinascimentali "E. A. Cicogna", 2009. (Medioevo e rinascimento. Testi.)
- Ortvay Tivadar (sajtó alá rendezte): *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez.* Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. 1. k. 1183–1430. Pozsony: Éder István Könyvnyomdája, 1896. (Temesvármegye és Temesváros története. 4.)
- Regesta Imperii XI/1. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410/11–1424).* Verzeichnet von Wilhelm Altmann. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen-Universitäts-Buchhandlung, 1896. (RI)
- Zsigmondkori Oklevéltár (1411–1412).* 3. k. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1993. (ZsO.III.)

Szakirodalom

- Annali del Friuli. Raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione.* Compilati dal Conte Francesco di Manzano. Volume 6. Udine: Tipografia di Giuseppe Seitz Editrice, 1868.
- Baranyai Béla: *Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje.* Századok, 60 évf. (1926) 561–591., 681–719.
- Beinhoff, Gisella: *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437).* Frankfurt am Main: Peter Lang, 1995.
- Cessi, Roberto: *Ancora del falso Iacopo da Carrara.* In: uő: Padova medioevale. Studi e documenti raccolti e riediti. Volume 1. Padova: Erredici 1985. 239–245.
- Cittadella, Giovanni: *Storia della dominazione Carrarese in Padova.* Vol. 2. Padova: Tipografia del Seminario 1842.
- C. Tóth Norbert: *Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma. Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig.* Századok, 138. évf. (2004) 465–494.
- Leicht, Pier Silverio: *L'esilio di Tristano Savorgnan.* Memorie Storiche Forogiuliesi, vol. 37. (1941) 1–49.
- Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437.* Budapest: Gondolat, 1984.
- Medin, Antonio: *Un falso Jacopo da Carrara a Firenze.* Padova: Tipografia Fratelli Gallina, 1893.
- Pandimiglio, Leonida: *Morelli, Giovanni.* In: Dizionario Biografico degli Italiani, 76. kötet (2012) www.treccani.it. Letöltés: 2025. március 15.
- Simioni, Attilio: *Storia di Padova dalle origini alla fine del secolo XVIII.* Padova: Randi, 1968.
- Stopelli, Pasquale: *Ciacchieri, Manetto.* In: Dizionario Biografico degli Italiani, 25. kötet (1981) www.treccani.it. Letöltés: 2025. március 15.
- Tosoratti, Remigio: *Il Quattrocento della terra di San Daniello.* In: San Denêl. Venuti, Carlo – Vicario, Federico (a cura di): San Daniele del Friuli: Società Filologica Furlana, 2004. 311–476.
- Varanini, Gian Maria: *Venezia e l'entroterra (1300 circa–1420).* In: Storia di Venezia. Volume 3. La formazione dello Stato patrizio. A cura di Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco, Alberto Tenenti. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1997. 159–236.
- Varjú Elemér: *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437).* Verzeichnet von Wilhelm Altmann. 1. und 2. Lieferung. Innsbruck 1896–1897. Könyvismertetés. Turul, 15. évf. (1897) 44–47.
- Verci, Giambattista: *Storia della Marca Trivigiana e Veronese.* Tomo 19. Venezia: Giacomo Storti, 1791.

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 91–108.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.91-108

www.aetas.hu

SZOVÁK MÁRTON

Debreceni Egyetem Tématerületi Kiválósági Program

„Magyarország helye és képe a középkori Európában Kutatócsoport”

Adatok a velencei információs hálózat sebességéről

1496–1533*

ABSTRACT. *The Speed of the Information Network of Venice (1496–1533).* One of the foundations of the power of the Republic of Venice was the information collected from all around the world. During the Middle Ages and the modern period this information could only be transmitted by letters or in person, so the speed of its transmission was determined by the limitations of human transportation. These news affected political and economic decisions, therefore understanding the characteristics of their transmission helps us in analysing the relationship between the Republic and its diplomatic partners.

Pierre Sardella's foundational research determines the speed of information by comparing the dating of the letters recorded in the journal of Marin Sanudo, and the time of their arrival in Venice, with an outlook to the European context. This study applies his method to Hungarian-Venetian relations to further our understanding of the information flow between the two countries.

Keywords: *Republic of Venice, Marin Sanudo, Pierre Sardella, information history, information flow*

Marin Sanudo (1466–1536) kortörténeti naplója a 19–20. századi humán tudományok több területe számára is pótolhatatlan forrás, a nyilvánvaló velencei történeti adatok mellett mára a néprajz,¹ a színháztörténet,² a dokumentum hibrid voltából fakadóan pedig a nyomdászat-történet is értékes adatokat nyert belőle.³ A Velencében összegyűlt és Sanudo által kivonatolt, esetenként lemásolt előljárói és követjelentések révén pedig az egész ismert világ politika-, had- és köztörténetére vonatkozó ismereteket őriznek a naplókötetek. Bár a változatos terjedelemben és formában fennmaradt szövegek forrásértéke az eredetieknél csekélyebb, ezek jelentős részének pusztulása miatt azonban a mű hiánypótló,⁴ a naplóforma pedig további hozzáadott értéket biztosít azáltal, hogy nemcsak az iratok keletkezési idejét rögzíti (az alább bemutatott vizsgálat korpuszában öt esetből legalább négyszer), hanem a szövegek

* Ez a tanulmány a TKP2021-NKTA-34 számú projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában készült.

¹ Taylor: *Ordering customs*, i. m.

² Padoan: *La raccolta di testi teatrali di Marin Sanudo*; Taborelli: *Il teatro nel Rinascimento*, i. m.

³ Granzotto: *Marin Sanudo e la stampa*, i. m.

⁴ A velencei Dózsepalotát 1574-ben és 1577-ben pusztító tűzvészekben a század első felében keletkezett követjelentések szinte mind elpusztultak. Tiepolo: *Archivio di Stato di Venezia*, 870.

Velencébe érkezéséről is pontos vagy legalább *terminus ante quem* adatot szolgáltat a naplóban egymást követő napi dátumoknak köszönhetően.

Így Sanudo az információtörténelmi kutatásokhoz is hozzájárul a velencei hírhálózat kiterjedtségének leképezésén túl a kézbesítési – „adatátviteli” – sebességek dokumentálásával, továbbá a datálatlan források keltezéséhez is fogódzót kínál a nagymintás, statisztikailag is megbízhatóan értékelhető adatmennyiségével.

Sanudo naplóját ilyen megközelítéssel eddig csak Pierre Sardella tárta fel, aki a 16. század elejére vonatkozóan a hírek Velence gazdasági életére gyakorolt hatását vizsgálta 1948-ban megjelent tanulmányában.⁵ A velencei hírközlési, híráramlási hálózat kézbesítési időértékeit, tágabban pedig az európai közlekedési viszonyokról alkotott ismereteket is alapvetően határozza meg ez a munka, melyet ugyanakkor maga Sardella is csak kutatási kezdeménynek minősített,⁶ és amely sajnálatos módon abba is maradt.⁷ Az ő adatait térképen szemléltette Fernand Braudel több monográfiájának a kora újkori közlekedés sebességéről értekező részeiben.⁸ Az alapadatok – a konkrét közlemények keltezése és az érkeztetés dátuma, hivatkozásuk a Sanudo-naplóban – azonban hiányoznak Sardella közleményéből, aki csak az általa legjelentősebbnek minősített harmincnégy városra vonatkozó adatokat tartalmazó táblázatot,⁹ illetve négy grafikont adott közre az Alexandriából, Kandiából, Augsburgból és Rómából adatolt kézbesítési idők gyakoriságáról.

Molnár Dávid hasonló megközelítést alkalmazva elemezte Giovanni da Uzzano firenzei bankár naplóját, amelyben a bankár váltóinak esedékessége jól láthatóan igazodik a kézbesítésükhöz szükséges időhöz.¹⁰ Ebből a Firenze-központú kommunikációs hálózat képe bontakozik ki, amelyből természetesen Velence sem marad ki; a két város közötti 270 km-es távolságot 5–6 nap alatt tették meg a váltót kézbesítő küldöncök.

Velence kelet felé irányuló állami és kereskedelmi postai rendszerét Luciano De Zanche,¹¹ majd újabban Eric Dursteler kutatta; utóbbi az egykorú hírközlési lehetőségek közül kiemelte a velencei futárok rendszerességét és megbízhatóságát.¹² Ugyanakkor a sebesség tekintetében ők sem voltak képesek csodára, a Velence–Konstantinápoly postafordult a két hónapig is eltarthatott. A császári csata (1514) híreinek elemzése során a Konstantinápoly és Velence közötti három útvonalat Chiara Palazzo vázolta, de az egyes útvonalak megtételéhez szükséges időtartamokat nem állapította meg, csupán átlagos, 30 napos becslést rögzített, illetve a maximális érték rossz időjárási körülmények közt akár 40–90 napra nyúló lehetőségét.¹³

A magyar történelmi kutatás kiemelt figyelmet fordított a Magyar Királyság és Itália közötti közlekedés és híráramlás körülményeire, amely szinte minden esetben érintette Velencét, akár közvetlenül, úticélként, akár az átutazás szükségége, gyakorlatilag kényszere miatt. Pierre Sardella átfogó, Budát is érintő kutatásait már e folyóiratban is említette Novák Veronika,

⁵ Sardella: *Nouvelles et spéculations à Venise*, i. m.

⁶ Sardella: *Nouvelles et spéculations à Venise*, 84.

⁷ Preto: *I servizi segreti di Venezia*, 87.

⁸ Braudel: *A mindennapi élet struktúrái*, 429.; Braudel: *A Földközi-tenger*, I. 406–407. Sardella tanulmánya Magyarországon csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárában hozzáférhető, ezért érdemes az online is elérhető Braudel-művekhez fordulni.

⁹ Ezeket változtatás nélkül újra közölte: Braudel: *A Földközi-tenger*, II. 403.

¹⁰ Molnár: *Egy ezüstcsempész kanonok?* 88–91.

¹¹ De Zanche: *Tra Costantinopoli e Venezia*, i. m.

¹² Dursteler: *Power and Information*, 605.

¹³ Palazzo: *The Venetian News Network in the Early Sixteenth Century*, 854–855.

aki ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy az „információáramlással kapcsolatos tanulmányok gyakrabban épülnek mikroszintű vizsgálatokra”,¹⁴ amely megállapítás érvényes az azóta eltelt huszonhat év magyarországi kutatásaira is. Az információáramlás különböző aspektusait változatos jellegű források világítják meg, amelyek azonban rendszerint csak egy-egy tényező érdemi vizsgálatát teszik lehetővé.

A jelentős személyek utazásait rögzítő dokumentumok például alaposan dokumentálják a lehetséges útvonalak mentén fekvő településeket,¹⁵ ám a népes kísérettel és sok poggyászzal vonuló előkelő utazók sebessége a hétköznapi emberekével vagy futárokéval köszönő viszonyban sincs.

A futárokon keresztül eljuttatott sürgős hírek emlékei gyakran megőrzik a hír keletkezésének és célba jutásának idejét is, ezek azonban az útvonalra fordítanak kevés figyelmet. Sanudo feljegyzései között helyenként találunk utalást, hogy egy hír milyen útvonalon érkezett Velencébe. Példaként a magyar királyhoz küldött követ, Sebastiano Giustinian 1501. január 2–4-i jelentései szolgálhatnak, amelyek Budáról Zenggen keresztül érkeztek Velencébe. Az útvonal egyetlen pontját január 29-én Sanudo valószínűleg azért tartotta érdemesnek feljegyezni, hogy magyarázatot adjon a késedelemre, mert a küldemény nem érkezett meg időben („*manchava a zonzer*”).¹⁶ A jelentéseket már kifejezetten várhatták, hiszen Giustinian a január 6–7-i küldeményben utalt ezekre a levelekre, ám azok január 19-i érkezésekor a korábbi küldemény még nem érkezett meg Velencébe.¹⁷ Hasonlóképpen a rendkívül hosszú kézbesítési idők miatt írta le 1521. április 19-i jelentésében Lorenzo Orio követ Budán, hogy a Veglia–Szádrév (Bakar)–Zágráb „nagyon hosszú” útvonalon érkeztek a február 18. és március 19-i velencei utasítások egy-két hónap alatt.¹⁸ Iktató jellegű naplójában Sanudo hasonlóképpen különleges, – ezúttal a gyorsaságra nézve – kirívó esetet emelt ki, amikor a római követ 1526. február 5-i jelentését jegyezte fel, amely már 7-én éjjel, „*in hore 48*” megérkezett Velencébe.¹⁹

Az utazók, futárok sebességét más módszerrel is megkísérelték rekonstruálni, a leggyakoribb módszer az ismert útvonal bejárásának idejéből való következtetés, ám ritka a nagymintás értékelési lehetőség. E. Kovács Péter a Zsigmond királyhoz Nagyszombatba küldött velencei követek jelentéseinek sebességét számította ki, ám az útvonalat pusztán valószínűsítve eredményei kevésbé alkalmasak általánosításra.²⁰ C. Tóth Norbert Podjebrád Kunigunda halálhírének Velencébe jutását két hétre becsülte, ám csupán három jelentős szórású adatból elvonva (13, 20, 23 nap), amely adatok pontosságát tovább csökkenti a „levelek érkeztetése, a tanács összehívása, tartalmuk megtárgyalása, a válasz megfogalmazása és végül letisztázása és aláírása” jelentette késedelem.²¹ Lakatos Bálint a Dózsa-féle parasztháború visszhangjának feltárása során visszanyúlt az E. Kovács idézte Braudel-térképhez, amelyről a Buda–Velence viszonylatban megadott 2–3 hetes adatot 14–21 nappá transzformálva

¹⁴ Novák: *Párizsban mindenki erről beszélt*, 100.

¹⁵ Kristóf: *Utazás Itáliába 1501 nyarán*, 191–197.; E. Kovács: *Egy középkori utazás emlékei*, 105–108.

¹⁶ Sanuto: *I diarii*, III. 1354–1355. Giustinian és követtársa, Vettore Soranzo már az 1500 októberében kelt jelentéseikben jelezték, hogy télen lassan fognak Velencébe érni a levelek Zenggen át (*saranno longe*), és utasítást kértek, ne német földön keresztül küldjék-e üzeneteiket, lásd: Sanuto: *I diarii*, III, 1009.

¹⁷ Sanuto: *I diarii*, III. 1315.

¹⁸ Sanuto: *I diarii*, XXX. 195

¹⁹ Sanuto: *I diarii*, XL. 790.

²⁰ E. Kovács: *Zsigmond király és Velence*, 85.

²¹ C. Tóth: *Mátyás király első felesége*, 129.

teljesen eltávolodott a térkép alapjául szolgáló, Sardella által kiszámított értékektől (minimum 7, leggyakrabban 19, átlagosan 18, legfeljebb 35 nap).²²

Történtek kísérletek a hírvivők, futárok napi sebességének megállapítására is. Braudel, nagy mintából elvonva, a híráramlás sebességének felső határát napi 100 km-ben határozta meg szárazon és vízen egyaránt.²³ De Zanche egyes közlekedési módszereket vizsgálva a Velence és a Porta közti szárazföldi úton közlekedő, napi 40–60 km-t gyalog megtevő szláv hírvivőkre vonatkozó adatokat közölte.²⁴ Kristóf Ilona a kevés poggyással, lóháton utazó Ludovico Floreno leköszönt egri *vicarius* és kormányzó Ferrarába tartó hazaútjáról – amely Trevisóig a velencei útvonalat követte – állapította meg, hogy átlagosan 50–60, nehéz, hegyi terepen 40 km-t tehettek meg. Ha Floreno 22 napig tartó útjából levonjuk az Eger–Pest és a Treviso–Ferrara szakaszokhoz szükséges három-három napot, és a Treviso–Velence távhoz szükséges egy napot hozzáadjuk, már egy a Buda–Velence útvonalon közlekedő futárok számára sem vállalhatatlan, 17 napos időt kapunk. Komolyabb poggyással, öszvérekkel és szekerekkel persze a napi táv 35–40 km-re, hegyen legfeljebb 25-re csökkent volna.²⁵ Norbert Ohler több közlekedési formára állapított meg sebesség-értékeket – magyarázata szerint egy-egy jól ismert forrást mintaként tekintve –, köztük olyan tengeri sebességeket, melyek jóval meghaladják a hírek terjedésének Braudel által meghatározott maximális értékét.²⁶ Molnár Dávid a firenzei futárok sebességéből napi 46 km-es átlagot vont.²⁷

A kora újkori híráramlás sebességének megállapításához alkalmazható lehetséges módszereket tehát kiaknázták, az eredmények nagyjából egybevágóak. Nem hiányoznak a figyelemzvetések sem ezeknek az értékeknek a felhasználásával kapcsolatban. Maga Braudel hangsúlyozza, hogy „Ne várjunk tehát túl sokat ezektől a különös átlagoktól, megtévesztő egyértelműségüktől. Egyetlen előnyük, hogy lehetővé teszik az egyszerűsítést, képzeletünkhöz szólnak, visszavisznek a múltba, amikor a közlekedés modern forradalma még nem változtatott meg mindent olyan alapvetően.”²⁸ Az információáramlás, hírközlés 21. század elején megélenkülő kutatása azonban mégsem hanyagolja el egészen ezeket az eredményeket, hiszen megfontoltan, szakszerűen felhasználva értékes adalékként szolgálhatnak a politikai, gazdasági hírek terjedésének, áttételesen pedig az ezeken alapuló döntések vizsgálatához is. Ugyanakkor továbbra sem szabad feledni, hogy „a posta nem egyszerűen földrajz és idő összevetése, időbeliségét a nyers sebességen túli tényezők is alakították”,²⁹ amelyeken a C. Tóth által is felvetett tényezőket – hivatalos levelek iktatása vagy kiállítása –, illetve például az egymást be nem váró futárokból adódó késedelmeket kell érteni. Ehhez azonban továbbbi széles körű tájékozódás szükséges,³⁰ ami újfent afelé mozdítja a kutatásokat, hogy az egyes hírközlési útvonalak mélységi feltárására koncentrálnak.

²² Lakatos: *Hírek Magyarországról*, 182.

²³ Braudel: *A mindennapi élet struktúrái*, 424.

²⁴ De Zanche: *Tra Costantinopoli e Venezia*, 21–26., idézi: Palazzo: *The Venetian News Network in the Early Sixteenth Century*, 855.

²⁵ E. Kovács: *Egy középkori utazás emlékei*, 108.

²⁶ Ohler: *Reisen im Mittelalter*, 141., idézi: Fedeles: „Isten nevében utazunk”, 222–223.

²⁷ Molnár: *Egy ezüstcsempész kanonok?* 91.

²⁸ Braudel: *A Földközi-tenger*, II. 401. Hasonló értelemben: Uo., II. 404.

²⁹ Raymond–Moxham: *News Networks in Early Modern Europe*, 12.

³⁰ A C. Tóth által felvetett késleltető tényezőknél (Podjebrád Kunigunda halálhírére a „levelek érkezése, a tanács összehívása” stb.) maradva, a tanács összehívásával például nem kell számolnunk, mivel Velencében a Szenátus gyakorlatilag napi rendszerességgel ülésezett, vagy legalábbis egy napon belül összehívható volt, tehát nem jelentett számottevő késedelmet: Sanudo: *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae*, 101–102.

Jelen közleményben a Sanudo-naplóban található magyar vonatkozású szöveghelyek feltárása során összegyűlt adatokra alapozva, a Velence információs hálózatával kapcsolatban leszűrhető eredményeket kíséreltem meg összefoglalni. Ez egyrészt a Magyar Királyság felől érkező híráramlás mélyebb megismerésére ad lehetőséget, hiszen a Buda–Velence útvonalakon érkező udvari értesüléseken kívül a dalmát tengerpartra érkező és onnan továbbított hírek is jelentősek, másrészt Sardella eredményeit több tényező figyelembe vételével engedni árnyalni.

A vizsgálat kiindulási korpuszát a Sanudo-naplóból gyűjtött, felerészt már Wenzel Gusztáv által is közölt,³¹ majd általam ellenőrzött magyar vonatkozású – vagy legalábbis Wenzel által annak minősített – feljegyzések, információcsomagok képezik (4169 db),³² melyek közül 3377 eredete és Velencébe érkezése is pontosan keltezhető. Információcsomagon a Velencébe egy időben, egy úton érkező híreket értem, ez lehet Sanudo személyes tapasztalata (pl. lát egy követet), szóbeli közlés (pl. szóbeszédet hall), egyetlen levél, több napon keletkezett, de egy futárral beküldött jelentések összessége vagy akár mellékletekkel, továbbított levelekkel gazdagított küldemény. 938 datált naplóbejegyzés Velencében történt eseményt rögzít (döntések a magyar ügyekkel kapcsolatban, *hungarus* személyek velencei tartózkodásának emlékei stb.), továbbá leszámítva a torzult névformákat, helymegjelölés nélküli vagy csak a hírforrás országát rögzítő küldeményeket 2363 értékelhető információcsomag marad.³³ A 10 vagy annál több információcsomagot kibocsátó helyek adják ennek nagy részét, 2004-et, ezen a számon 30 település osztozik.

A fontosabb hungarika-tartalmú információcsomagokat közlő települések mellett olvasható az összes onnan származó információcsomag száma, a Pierre Sardella által azonosított források száma, a napra pontos dátummal keltezett információcsomagok száma, végül a Sardella számításaihoz felhasznált esetek száma. Ebből az látszik, hogy a francia kutató a jelenlegi adatfelvételnél jóval erősebb, bővebben nem magyarozott szűréssel dolgozott. Buda esetében az azonosított esetek csupán alig több mint tizedét vette figyelembe, magasabb, de a 40%-ot így sem elérő kiválasztást csupán Róma, Udine és Milánó esetében alkalmazott. Sardella eredményeit nem teszi kétségessé, de felhasználhatóságukat megnehezíti, hogy nem világos, milyen eseteket, mi alapján vett figyelembe.

Település	Ma		Összes eset		Pontosan datált esetek	Figyelembe vett esetek
			Szovák 2025	Sardella 1948	Szovák 2025	Sardella 1948
Buda	Budapest	H	361	317	317	39
Udine		I	346	552	310	214
Róma	Roma	I	201	1053	185	406
Zára	Zadar	HR	189	153	148	28
Konstantinápoly	İstanbul	TR	149	365	139	46

³¹ Wenzel: *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*, I–III.

³² Ezek folyamatosan bővülő adatkészletbe rendezve elérhetők online: <https://sanudologia.weebly.com/dataset.html> (utolsó letöltés: 2025. július 15.)

³³ Az adatkészlet 2025. június 1-i, a cikk lezárásakor aktuális állapotának mentése: <http://sanudologia.weebly.com/kezd337lap/adatok-a-velencei-informacios-halozat-sebessagerol> (utolsó letöltés: 2025. július 15.)

Település	Ma	Összes eset		Pontosan datált esetek	Figyelembe vett esetek	
		Szovák 2025	Sardella 1948	Szovák 2025	Sardella 1948	
Cividale	Cividale del Friuli	I	127		120	
Sebenico	Šibenik	HR	167		118	
Spalato	Split	HR	121		94	
Veglia	Krk	HR	86		63	
Cattaro	Kotor	MNE	77		60	
Raguza	Dubrovnik	HR	69	95	59	18
Trau	Trogir	HR	74		55	
Capodistria	Koper	HR	53		39	
Regensburg		D	39		36	
Milánó	Milano	I	33	871	31	329
Augsburg		D	27	110	25	19
Verona		I	22		22	
Bécs	Wien	A	28	145	20	32
London		UK	20	672	20	78
Brescia		I	18		17	
Zágráb	Zagreb	HR	19		16	
Innsbruck		A	16	163	15	41
Párizs	Paris	F	15	473	14	62
Arbe	Rab	HR	17		13	
Raspo	Rašpor	HR	15		12	
Brüsszel	Bruxelles-Ville	B	12	138	11	24
Korfu	Kerkyra	GR	15	316	11	39
Köln		D	11		11	
Bassano	Bassano del Grappa	I	15		10	
Vicenza		I	11		10	

1. táblázat

A LEGALÁBB TÍZ HUNGARIKA INFORMÁCIÓSOMAGOT KIBOCSÁTÓ TELEPÜLÉSEK

Az általam végzett adatfelvétel megbízhatóságát ellenőrizendő álljanak itt azon településekről induló információsomagok kézbesítési idői, amelyek Sardella listáján is szerepelnek.

Település	Minimum		Súlyozott átlag		Leggyakoribb		Maximum	
	Szovák 2025	Sardella 1948	Szovák 2025	Sardella 1948	Szovák 2025	Sardella 1948	Szovák 2025	Sardella 1948
Buda	4	7	16,22	18	12	19	49	35
Udine	0	0,5	2,71	2	3	2	35	6
Róma	2	1,5	4,29	4	4	4	36	9
Zára	2	1	8,51	8	6	6	38	25
Konstantinápoly	15	15	34,86	37	30–32	34	65	81
Raguza	5	5	13,4	13	12	14	41	26
Milánó	2	1	5,54	3	5	3	8	8
Augsburg	5	5	9,17	11	7	12	16	21
Bécs	8	8	13,86	14	14–15	13	49	32
London	12	9	23,54	27		24	51	52
Innsbruck	4	4	7,78	7	6–7	6	15	16
Párizs	11	7	14,04	12	11, 14	12	29	34
Brüsszel	10	9	15,06	16		10	21	35
Korfu	13	7	18,58	19	15	15	43	45

2. táblázat

A KÉZBESÍTÉSHEZ SZÜKSÉGES NAPOK SZÁMA PIERRE SARDELLA KUTATÁSAI,
ILLETVE A SAJÁT VIZSGÁLATAIM ALAPJÁN

A különböző minták miatt a szélsőértékek (minimum, maximum) között értelemszerűen vannak különbségek. A gyakorisággal súlyozott átlagok összehasonlítása ugyanakkor az esetek többségében nem mutat érdemi eltérést, vagyis nem térnek el +/- 1 napnál jobban. Buda esetében közel két nap az eltérés, de itt jóval nagyobb mintával dolgoztam, mint Sardella, és alább bővebben ki is fogok térni az innen származó hírekre, amelyek indokolni fogják ezt. Konstantinápoly esetében a távolságra és a tengeri utazás körülményeinek kiszámíthatatlanságára tekintettel a két nap eltérés elfogadható. A milánói, londoni és párizsi átlagok közti eltérés megítélése során a minta mérete lehet döntő, Sardella tízszeres vagy legalább négy-szeres mintái a valósághoz bizonyára közelebb álló képet adnak. Augsburgot viszont, még ha kicsivel is, de nagyobb mintán vizsgáltam, 1530 őszén Nicolò Tiepolo követ futarai rendre 7 nap alatt megjárták a távolságot.³⁴ Korábban sem volt ez lehetetlen, 1526-ban Carlo Contarini is célba juttatott ennyi idő alatt egy küldeményt,³⁵ illetve a mohácsi csata kimeneteléről szóló kereskedői értesülés is ennél kevesebb, csupán 5 nap alatt futott be.³⁶ Hasonló a helyzet a leggyakoribb, Sardella által normálisnak tekintett értékek esetében, de itt már sok esetben a jelen adatfelvétel kis mintája értékelhetetlenné teszi az eredményeket, például London vagy Brüsszel esetében. Ezekre vonatkozóan ugyanis nem rendelkezünk kiugró gyakoriságú

³⁴ Sanuto: *I diarii*, LIII. 343., 382., 550., LIV. 49–50., 72. Ugyanebben az időszakban előfordult, hogy a mantovai herceg követének jelentése is 7 nap alatt Velencébe ért – nem tudni, hogy közvetlenül vagy Mantován át-e, lásd: Sanuto: *I diarii*, LIII. 475–476.

³⁵ Sanuto: *I diarii*, XLI. 29.

³⁶ Sanuto: *I diarii*, XLII. 629.

adatokkal, az angol fővárosból például 15, 19, 23 és 26 napos utazásokat is kettő-kettő alkalommal rögzítettem.³⁷ Ragusa esetében nagyobb mintával dolgoztam, mint az 1948-ban publikált adatfelvétel, így a 12 nap elfogadható leggyakoribb értéknek.

Európai kitekintésben tehát a jelen adatfelvétel eredményei kérdésesek, de ez a vizsgálat tematikus fókusz miatt várható volt. Ugyanakkor a fenti rövid összehasonlítás azt mutatja, hogy az adatfelvétel módszertani szempontból megáll, és velencei–magyar viszonylatban továbbbi elemzésekre alkalmas. Előzetes tájékoztató célból pedig álljon még itt néhány adat azokról a német és itáliai településekről, ahonnan legalább 10 érkező információsomagot sikerült azonosítani, így már az első táblázatban is feltűntek.

Település	Minimum	Súlyozott átlag	Leggyakoribb	Maximum
Regensburg	2	8,74	7–8	23
Verona	0	1,58	2	5
Brescia	0	2,27	2	5
Köln	16	19,81	19	28
Bassano	0	1,02	1	2
Vicenza	0	1,74	1	15

3. táblázat

A PIERRE SARDELLA ÁLTAL NEM ELEMZETT, DE LEGALÁBB TÍZ HUNGARIKA-TARTALMÚ INFORMÁCIÓSOMAGOT KIBOCSÁTÓ TELEPÜLÉSEK

Mielőtt a nagyobb mintán adatolt budai és dalmáciai városokból küldött hírek sebességére, különlegességeire térnék, az útvonalak jelentőségének kérdését kell tisztázni. Természetesen – ahogy a Chiara Palazzo által említett háromféle Konstantinápoly–Velence útvonalhoz rendelt egy érték kapcsán utaltam rá – ideális lenne a különböző útvonalakhoz kapcsolódó utazási időket egyedileg kiszámítani. Például három Buda–Velence útvonal is ismert, de az egyes küldemények kézbesítési útvonalának azonosítását a Sanudo-napló nem teszi lehetővé. Érdemes megjegyezni, hogy Pietro Pasqualigo követ az „intermodális” Velence–Zengg hajó-, Zengg–Buda szárazföldi úton érkezett, a második szakasz megtételének ideje (8 nap) is ismert, s tegyük hozzá, hogy a már említett Giustinian-jelentés is ezen az útvonalon futott be. Mivel a végig szárazföldi alternatívákhoz³⁸ képest ez volt a legrövidebb, feltehetően a legtöbb hírnök, futár ezen az útvonalon járt. Az egyes útvonalakon tapasztalható időjárás, útviszonyok és a különféle emberi tényezők miatt azokon belül is jelentős eltérések mutatkoznak, Sardella ezt jellemezte a *degré d'élasticité*, az utazási idők változékonyságának fokával, a leggyakoribb utazási idő leggyorsabbhoz viszonyított százalékos arányával. Ez átlagosan akár tengeri, akár szárazföldi utakon olyan mértékű (292, illetve 240%), hogy hovatovább feleslegessé teszi a különböző útvonalakra vonatkozó egyedi érték számítását.³⁹ Buda ilyen szempontból átlagon felüli: Sardella mintája szerint a változékonysági fok 19 a 7-hez, vagyis

³⁷ Sanuto: *I diarii*, XLI. 114–115., 226., 303–304., XLII. 15–16., XLIV. 151., LI. 517., LV. 526–527., LVIII. 607–608.

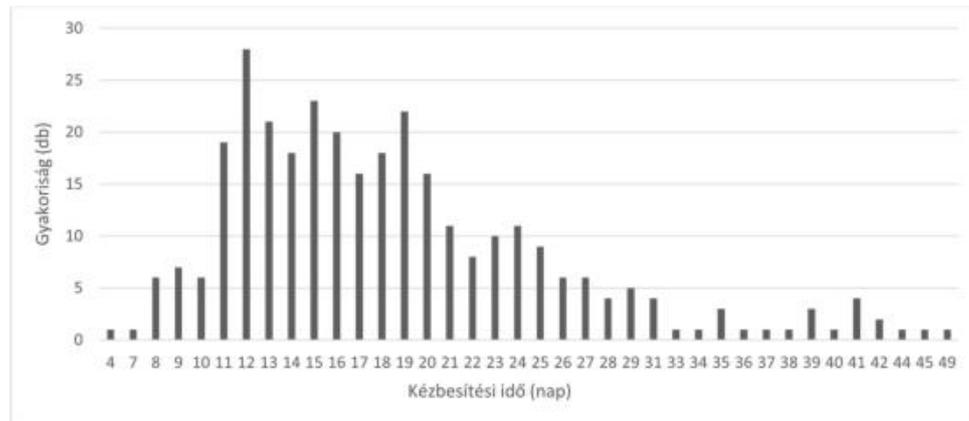
³⁸ Az ún. *Venediger Strasse/Ungarweg* és ennek módosított változata, amely délkeleti irányban szeli át a Dunántúlt, majd a Dráva mentén jut Villachba, lásd: Kristóf: *Utazás Itáliába 1501 nyarán*, 194., 195–196.

³⁹ Sardella: *Nouvelles et spéculations à Venise*, 57.

271%,⁴⁰ a mi adatfelvételünk esetében pedig kerekén 300%. Ilyen változékonyság mellett nyugodtan kijelenthető, hogy szélsőséges esetben a leghosszabb úton is gyorsabban el lehetett jutni Budáról Velencébe, mint a legrövidebben. De nézzünk most már az átlagok és százalékok mögé!

Buda és a Magyar Királyság

Sanudo 361, közvetlenül Budáról érkező információcsomagot rögzített, melyek közül 320 keltezése ismert. A vizsgált halmazból a hitelesebb eredmény érdekében hármat kizárok: Antonio Surian követ 1514. március 17. és 21. között kelt jelentéseit, melyeket Velencébe érkezésük alkalmával Sanudo csak „*in questi zorni*”, azaz „ezekben a napokban” megjelöléssel említ,⁴¹ Alvise Bon követ 1518. július 19. és augusztus 14. között írt jelentéseit, melyek egy továbbításra szánt összefoglaló formájában, tehát jóval az érkezés után szerkesztett változatban maradtak fenn,⁴² és ugyancsak Bon 1518. november 9-i jelentését, amelyet már azelőtt, ismeretlen időpontban felolvastak a Tízek Tanácsában, hogy Sanudo rögzítette volna. A maradék 317 levél 4 és 49 nap között ért célba a következő eloszlásban:

1. ábra

A BUDAI KÜLDEMÉNYEK KÉZBESÍTÉSI IDEJÉNEK GYAKORISÁGA

A diagram közel normál eloszlást mutat, természetesen a hosszabb kézbesítési idők felé elnyúló szakasszal. A rekorder 4 napos idő szinte hihetetlen, de a Sanudo-kézirat tanúsága szerint Giovanni Badoer *oratore* és váltótársa, Giovanni Francesco Benedetti *secretario* 1503. december 20. és 1504. január 7. között kelt jelentései január 11-én már a Bölcsök Tanácsa elé kerültek, bár ott nem olvasták fel őket, mivel részben rejtjelezve voltak.⁴³ De Sanudónak már az e napi bejegyzések végére sikerült beilleszteni az összefoglalókat is.⁴⁴ A hír sebességét fontossága indokolja, Badoernek ekkor sikerült megállapodnia II. Ulászló-

⁴⁰ Sardella: *Nouvelles et spéculations à Venise*, 56.; Braudel: *A Földközi-tenger*, II. 403.

⁴¹ Sanuto: *I diarii*, XVIII. 133.

⁴² Sanuto: *I diarii*, XXVI. 43.

⁴³ Biblioteca Nazionale Marciana, Ms. It. Cl. VII, 233 (=9220), fol. 355r. Kiadása: Sanuto: *I diarii*, V. 737.

⁴⁴ Biblioteca Nazionale Marciana, Ms. It. Cl. VII, 233 (=9220), fol. 356r-v. Kiadása: Sanuto: *I diarii*, V. 739-741.

val a hadisegély békeidőben 30 000 dukátra csökkentéséről, a jelentésekben említik a török követségből éppen ekkor visszatérő Merzini Györggyel folytatott megbeszéléseket is.⁴⁵ Külön kiemelendő, hogy a futár télvíz idején állította fel a sebességi rekordot. Sanudo legközelebb január 26-án említ Magyarországról küldött leveleket, ezúttal már a január 10–15-i jelentést a Budán immár egyedül maradt Benedetti tollából, tehát későbbi küldemény említése nem kerülhetett utólag a 11-i naplóbejegyzések végére. Ettől még ebből az esetből nem szabad általánosítani, sokkal valószínűbb a legközelebbi – szerencsés módon a kézirat nyilvánosan elérhető digitális másolatából is ellenőrizhető – adat: Sebastiano Giustinian és Vettore Soranzo 1500. május eleji jelentései, melyek hét nappal később, május 14-én jutottak a Szenátus elé.⁴⁶ Ezúttal a gyorsaságot a törökellenes összefogás elhatározása, de legalábbis a fegyverszünet meghosszabbításának megakadályozása magyarázza:⁴⁷ „Szent Pál első remete egy bizonyos testvéréről, aki püspök és teljesen a királlyal van, és az erdélyi Péter úrról [írnak],⁴⁸ akikkel az egyezséget előkészítették, és közbenjártak a királynál. Végül lezárták [az egyezséget] a diétán, egy réten, sátrak alatt, miután összegyűltek a bárók és a főpapok, a király azt mondta nekik, hogy hadjáratba kezd a törökök ellen, az összefogással kapcsolatban igen jó szavakkal, és adót vetett ki minden főpapra és báróra, ahogy ismert. [...] Továbbá leírják ennek a törökök elleni elhatározásnak az alkalmából Budán tartott ünnepeket is.”⁴⁹

Egy másik velencei naplóíró, Girolamo Priuli (1475–1547) már május 12-én rögzített Magyarországról érkezett leveleket, melyek szerint II. Ulászló „sok ígéretet tett arra, hogy csodát tesz a törökök ellen”. Priuli összefoglalója azonban az ünnepségek és az „igen jó szavak” helyett a király által támasztott feltételre, a pénzsegélyre fekteti a hangsúlyt.⁵⁰ Sanudo arról tudósít, hogy 12-én tárgyaltak a Bölcsék Tanácsában a törökellenes hadjáratról, és írtak a magyar királyhoz küldött követeknek, hogy sürgessék a hadjáratot, de nem említi, hogy ez a befutott követjelentések kapcsán került volna szóba. Így nem zárható ki, hogy a követek levelei akár öt nap alatt megérkeztek, de szövegszerű egyezés hiányában ez csak feltételezés marad.

⁴⁵ Lakatos: *A király diplomatái*, 65. sz.

⁴⁶ Sanuto: *I diarii*, III. 316–317.

⁴⁷ Kruppa: *Megjegyzések az 1501. évi magyar–velencei–pápai szövetség történetéhez*, 38–39.

⁴⁸ Hivatalban lévő pálos püspököt 1500-ban nem ismer *Magyarország világi archontológiája*. Feltehetően Szakolyi Jánosról van szó, akiről Gyöngyösi Gergely feljegyezte, hogy Bolognában is tanult, tehát szót érthetett a velencei követekkel, csanádi püspöki hivatalviselése (1466–1492) után vonult remetességbe, II. Ulászló pedig gyakran fordult hozzá tanácsért, ez utóbbira utalhat a követek „teljesen a királlyal van” megjegyzése. Elképzelhető és kronologikusan összevág, hogy II. Ulászló azzal akarta jutalmazni Szakolyit az eredményes tárgyalásokért a velenceiekkel, hogy annak pálos szerzetbe „térése utáni nyolcadik évben a kalocsai érsekségre hívta”, amely 1501-ben üresedésben volt. Vö.: Gyöngyösi: *Vitae fratrum...*, 149–150, *Magyarország világi archontológiája*, 30., 33. Az azonosításban nyújtott segítséget köszönöm Sarbak Gábornak. Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf 1500-ban erdélyi vajda, lásd: *Magyarország világi archontológiája*, 88.

⁴⁹ Sanuto: *I diarii*, III. 316. Az ünnepegekről sajnos nem tudni meg többet, de 1501 nyarán például a velencei–pápai–magyar szövetséget lerombolásra szánt mecset-makettel és borszőkökúttal ünnepték, lásd: Ferrazzi: *Lettere dall’Ungheria di Tommaso Daineri*, 389.

⁵⁰ Timár: *Velencei–magyar diplomáciai kapcsolatok*, 246–248.

A leglassúbb, Budáról 49 nap alatt Velencébe érő levelet 1519. január 21-én rögzítette Sanudo, azt, amelyet még 1518. december 3-án keltezett Alvise Bon.⁵¹ Budáról nem volt mit jelentenie, titkárát még Szalkai Lászlóhoz is elküldte, de a váci püspök is azt mondta, hogy nincs miről értesíteni Velencét. A követ jobb híján megemlíti, hogy Vízkeresztre összehívták a diétát, hogy a béke ügyében választ adjanak a szultánnak, és kéri, mielőbb küldjék az utódját, vagy adjanak hazatérési engedélyt neki, különben meghal az oldalát gyötrő fájdalomtól, amire se orvosa, se gyógyszerere nincs. A hivatalos közlendő hiánya máskor is sejthető a lassú üzenetek hátterében, 1512–1513 telén például 25–27 napos átfutásokkal érkeztek „*nulla da conto*”, (semmi fontos) tartalmú követjelentések.⁵²

Az ipari forradalmat megelőző hírközlés és általában a közlekedés nehézségeit és kihívásait a bevezetésben említett szakirodalom bőségesen összefoglalja. Közülük több – tengeri utazás esetén a széljárás, kalózkod, szárazföldön az útonállók támadásai stb. – a híráramlás nagymintás vizsgálata során pontos adatok hiányában nem szűrhető ki, de a téli és a nyári időjárás eltérései miatt az utazásra kevésbé és inkább alkalmas időszakok dátum szerint szétválaszthatók. Ezzel például a szárazföldi utak állapotának különbségéből adódó eltérések nem küszöbölhetők ki teljesen, de az adott időszakra vonatkozóan csökkenthetők.

Dátum	Figyelembe vett esetek	Min.	Súly. átlag	Leggyak.	Max.
Márc. 22. – szept. 22.	175	7	14,99	12	44
Szept. 23. – márc. 21.	142	4	18,13	15, 18	49

4. táblázat

A BUDAI KÜLDEMÉNYEK KÉZBESÍTÉSI IDEJE NYÁRI ÉS TÉLI IDŐSZAKBAN

Az utazásra alkalmasabb, gyorsabb híráramlást lehetővé tevő időszaknak a csillagászati tavaszt és nyarat tekintve, ebben a periódusban Budáról láthatóan gyorsabban jutottak el a hírek Velencébe, mint azok a küldemények, amelyeket ősszel vagy télen bíztak a futárokra.

A hírek kézbesítési sebességét illetően külön esetet jelent a diplomaták szervezte futárszolgálat. A velencei követek jelentései átlagosan 16 nap alatt értek célba, míg az egyéb dokumentumok (magánlevelek, uralkodói levelek, nem velencei diplomaták küldeményei, szóbeli üzenetvivők) érezhetően lassabban, átlagosan 19 nap alatt jutottak a lagúnák városába. Természetesen előfordult, hogy magánleveleket is a diplomáciai futárszolgálatra bíztak, de ez esetben a feladónak várnia kellett, amíg a követ nem küldte a következő levelét. Leonardo Masser orvos például 1504 őszén még küldött leveleket a korábbi követ, Giovanni Badoer részére, melyek közül ötöt Sanudo naplója is megőrzött.⁵³ Ezek közül kettő érkezése is gyanúsán egybeesik Benedetti ügyvivő jelentéseinek Sanudo általi rögzítésével,⁵⁴ de az is jól látszik, hogy Masser október 5-i levelét csak az ügyvivő október 9-i futarával tudta elküldeni, így a címzett a jólétesültség terén némi hátrányt szenvedett, hiszen még arról olvasható, hogy II. Ulászlót a kólika gyötri, míg a Szenátusban már arról beszéltek, hogy a király már felépült.⁵⁵ A velencei futárszolgálat feltételezett képességei mellett egy cseles diplomáciai hűzésra is forrásként szolgálnak Sebastiano Giustinian és társa, Vettore Soranzo követek 1500.

⁵¹ Sanuto: *I diarii*, XXVI. 381.

⁵² Sanuto: *I diarii*, XV. 286–287., 536.

⁵³ Sanuto: *I diarii*, VI. 34–36., 49–51., 81., 98., 100.

⁵⁴ Sanuto: *I diarii*, VI. 81., 98.

⁵⁵ Sanuto: *I diarii*, VI. 81.

július 13. és 19. közt kelt jelentései.⁵⁶ A pápai–francia–velencei–magyar törökellenes liga előkészítő tárgyalásai során, július 16-án vagy 17-én II. Ulászló 20 napos határidőt adott Velence képviselőinek, hogy adjanak választ az évi 100 000 dukátos követelésére a csatlakozás fejében, különben Velence nélkül köti meg a szövetséget. A király tehát 10 napos postafordultával számolt, ami komoly – akár teljesíthetetlen – kihívás elé is állíthatta a futárokat. Ugyanakkor bizonyosan számított az évi segélypénzre, tehát nem állt érdekében, hogy eleve kudarcra legyen ítélve a követek levélváltása, akik láthatóan nem is aggódtak, hiszen még a 19-i jelentésüket is ezekkel a levelekkel együtt küldték el – bár közben nyertek két nap haladékot, mivel ekkor a pápai követ is jelentést küldött, és választ várt. A két nap jól is jött, hiszen a jelentések 11 nap múlva, július 30-án kerültek a Tízek Tanácsa elé. A Bölcsek Tanácsa augusztus 4-én küldte ki nekik a választ,⁵⁷ de Giustinian és Soranzo ezt követő első, augusztus 22-i jelentése szerint még nem kapták meg a választ a segélypénz kérdésében,⁵⁸ azonban tudjuk, hogy a futárok késedelme nem akadályozta meg a liga létrejöttét, és 1503-ig Ulászló is megkapta évi 100 000 dukátját.

A velencei futárszolgálatot indokolatlannak tűnhet leválasztani általában az uralkodói, diplomáciai kommunikációról, hiszen például Antonio Giovanni da Burgionak a Sanudonaplóba másolt levelei elég jó időt futottak, közvetlenül 12–15 nap alatt jutottak Altobello Averoldi velencei legátushoz,⁵⁹ sőt a pápai udvar tisztviselőinek címzett és onnan közvetve érkezők is egy hónapon belül célba értek.⁶⁰ Ugyanakkor ilyen kis számú esetből nem általánosíthatunk. Ellenpéldaként állnak viszont II. Lajos 1526-os segélykérő levelei, melyek célba juttatása 25–40 napot vett igénybe,⁶¹ pedig az „ezüstérmes” 29 nap alatt kézbesítő futárnál Sanudo még ki is emelte, hogy „a posta”, tehát váltott lovakkal érkezett.⁶²

Mivel a követek együtt mozogtak a királyi udvarral, jelentéseik nem csak Budáról keltek. Értékelhető mennyiségű adat még Zágrábot illetően maradt ránk. Innen leveleztek ugyanis az átutazóban lévő vagy veszteglő követek, mint Pietro Pasqualigo.⁶³ A 16 datált küldemény 8–37 nap, legtöbbször 11 vagy 14 nap alatt ért Zágrárból Velencébe, ezek súlyozott átlaga 16,4.

Más magyar településekről nem maradt annyi feljegyzés, amennyit statisztikai eszközökkel értékelhetnénk. Az említett Pasqualigo tatai országgyűlésről küldött jelentései nagyobb-részt húsz napon belül Velencébe értek,⁶⁴ de kiemelkedő sebességet nem mutatnak, holott a Köztársaság szempontjából kardinális kérdés volt, hogy a követ meg tudja-e akadályozni a Magyar Királyság csatlakozását a Cambrai-i Ligához. Lorenzo Orio Pozsonyból küldött jelentései nyolc-húsz nap alatt értek célba,⁶⁵ az innen induló leggyorsabb futár valószínűleg Bécsset érintő útvonalon ért Velencébe, amely – mint feljebb láttuk – ennyi idő alatt meg-

⁵⁶ Sanuto: *I diarii*, III. 566–567.

⁵⁷ Sanuto: *I diarii*, III. 581.

⁵⁸ Sanuto: *I diarii*, III. 701–702.

⁵⁹ Sanuto: *I diarii*, XLII. 209–210., 349.

⁶⁰ 22, illetve 27 nap alatt, lásd: Sanuto: *I diarii*, XL. 801–802., XLII. 236–241.

⁶¹ Sanuto: *I diarii*, XLI. 293–298., 363., XLII. 142–143., 172–192. Itt jegyzem meg, mielőtt a fatalista siránkozás vádja érne, hogy a Velencei Köztársaság pénzügyi és politikai helyzete, valamint az ebből fakadó segítségnyújtási hajlandósága akkor sem változott volna, ha 4 nap alatt érnek célba a király levelei.

⁶² Sanuto: *I diarii*, XLII.172.

⁶³ Lakatos: *A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere*, 32.

⁶⁴ Sanuto: *I diarii*, X. 605–606., 700–702., 757–760., 818–824., 832–851., XI. 37–45., 143–149., 292.

⁶⁵ Sanuto: *I diarii*, XXIX. 129–132., 208–211., 340–341., XXXV. 277–279., 367–371.

járható volt. A többi hírforrásként szereplő magyar településről csak szórványos adatokkal rendelkezünk, közülük esetleg még Zengg kikötőjét érdemes kiemelni, ahonnan Sanudo 1501 és 1503 január havából 11, illetve 25 napos kézbesítési időket rögzített.⁶⁶ Bár ezek első látásra meglehetősen hosszúnak tűnnek,⁶⁷ már e közlemény bevezetőjében hoztunk rá példát, hogy a zenggi útvonal télen közismerten lassúnak számított. Érdemes megemlíteni, hogy a kézbesítési idők Zenggből nem térnek el jelentősen a legközelebbi velencei támaszpontok, Veglia és Arbe értékeitől, amelyeket alább alaposabban megvizsgálunk.

Dalmácia

A magyar vonatkozású szöveghelyek a velencei–magyar (és Habsburg, továbbá raguzai és török) határvidékről, az Adriai-tenger keleti partjáról is értékes híráramlási adatokat nyújtanak. Az első két táblázatban már láthattuk Pierre Sardella adatait Raguzáról és Záráról, melyeket az új adatfelvétel alapján kiegészíthetünk más, jelentősebb település adataival.

Település	Ma		Össz. eset	Figyelembe vett esetek	Min.	Súlyozott átlag	Leggyak.	Max.
Capodistria	Koper	SLO	53	39	1	3,26	2	8
Raspo	Rašpor	HR	15	12	2	5,5	4	16
Veglia	Krk	HR	86	63	1	5,7	5	44
Zára	Zadar	HR	189	148	2	8,51	6	38
Arbe	Rab	HR	17	13	3	9,19	8	21
Sebenico	Šibenik	HR	167	118	4	9,87	6	54
Trau	Trogir	HR	74	55	2	12,71	8, 14	53
Raguza	Dubrovnik	HR	69	59	5	13,4	12	41
Spalato	Split	HR	121	94	3	14,16	13	57
Cattaro	Kotor	MNE	77	60	2	18,25	17	57

5. táblázat

A DALMÁCIAI VÁROSOK KÜLDEMÉNYEINEK KÉZBESÍTÉSI ADATAI

A súlyozott átlag szerint növekvő sorba rendezve az adatokat szépen kirajzolódik Velence adriai támaszpontjainak sora. Kisebb anomália, hogy a légvonalban távolabbi Zárából gyorsabban jutottak Velencébe a hírek, mint Arbéből, ugyanis az innen induló hajóknak jelentős kitérőre kényszerülve meg kellett kerülniük Cherso (Cres) szigetét. Split szintén elmarad a szomszédos Trautól és a távolabbi Raguzától, amit részben a statisztikai számítások bizonytalansága, részben az utóbbi városnak a velencei hírszerzési-hírközlési hálózatban kiemelkedő szerepe magyaráz. A Konstantinápolyból érkező hírek fontos közvetítési pontjaként Raguzát ugyanis külön „hajójáratok” kötötték össze Velencével, amelyek a helyi vagy más úton érkezett hírek továbbítását is meggyorsították.⁶⁸ A minimális utak hosszán végigtekintve pedig jól látszik a Velencei Köztársaság azon törekvése, hogy egymástól egy nap alatt áthajóz-

⁶⁶ Sanuto: *I diarii*, III. 1357–1358., IV. 681.

⁶⁷ Összevetésképpen Ippolito d'Este és kísérete 1487-ben 6 nap alatt hajózta át ezt a távolságot, lásd: Kristóf: *Utazás Itáliába 1501 nyarán*, 195.

⁶⁸ Palazzo: *The Venetian News Network in the Early Sixteenth Century*, 855.

ható távolságra támaszpontokat állítson fel, amelyek az evezős gályák személyzetének ivóvíz- és élelemellátása céljából nélkülözhetetlenek voltak a kereskedelmi és hajózási útvonalak fenntartásában.

A téli és nyári időjárási viszonyok eltérése természetesen a tengeri utazások időtartamára is rányomja a bélyegét.

	Figyelembe vett esetek		Min.		Súly. átlag		Leggyak.		Max.	
	nyár	tél	nyár	tél	nyár	tél	nyár	tél	nyár	tél
Capodistria	29	10	1	2	3,09	3,76	2	5	8	8
Raspo	7	5	2	3	4,4	7,86	4	–	8	16
Veglia	46	17	1	3	5,77	5,52	5	5	44	17
Zára	77	71	2	5	7,18	10,65	6	7	24	38
Arbe	7	6	3	7	8	10,27	–	8	19	21
Sebenico	63	55	4	5	9,01	11,27	7	6	39	54
Trau	29	26	6	2	9,81	18,3	8	15	20	53
Raguza	34	25	5	8	12,44	14,71	7, 10, 12	16	41	31
Spalato	45	49	4	3	12,1	16,33	12	13	32	57
Cattaro	34	26	3	2	15,76	22,22	13	17, 25	54	57

6. táblázat

A DALMÁCIAI KÜLDÉMÉNYEK KÉZBESÍTÉSI IDEJE NYÁRI ÉS TÉLI IDŐSZAKBAN

Bármilyen imponáló is Pierre Sardella számításainak tízezres nagyságrendű alapja, a számított adatok „csak” 2278 figyelembe vett eseten alapulnak, melyek kiválasztásának oka nem ismert, így az eredmények felülvizsgálata indokolt és időszerű lenne.

Sanudo hungarika-tartalmú bejegyzéseinek feldolgozása során bebizonyosodott, hogy Buda esetében például jóval több értékelhető esetről van szó, ezek pedig módosítják is a vonatkozó minimális, átlagos és leggyakoribb utazási időkről alkotott ismereteinket. Bár ezen adatok számítgatása inkább statisztikai elménckedés, mint történelmi teljesítmény, az olyan ritka alkalmak kiemelése, mint a Buda–Velence távot négy nap alatt megfutó küldöncé rávilágítanak a késő középkori, kora újkor világban a híreknek tulajdonított jelentőségre. A további adatok pedig a hírek terjedésével kapcsolatos vizsgálatok pontosabb, talán eredményesebb elvégzését teszik lehetővé.

A magyar vonatkozású hírek forrásainak összevetése a velencei hírhálózatot átfogóan, teljességében vizsgáló kutatás kiemelt csomópontjaival aláhúzza a Magyar Királyság közep-hatalmi, Európa szerte figyelemre méltó státuszát is, hiszen csupán hét olyan település szerepel Sardella táblázatában, ahol – Sanudo adatai szerint – nem foglalkoztak a magyar ügyekkel (Burgos, Damaszkusz, Kairó, Marseille, Palermo, Trani és Valladolid), ezek többsége pedig inkább tekinthető kereskedelmi, mint politikai központnak, ami magyarázza „hallgatásukat”.

Marin Sanudo személyiségében a módszeres irattáros mellett megfért a 16. század elejének hírekre éhes, kíváncsi embere, naplóján pedig ez a tulajdonsága is rajta hagyta a nyomát.

Sok esetben megemlítette, ha egy jelentés késve érkezett, ilyen alkalmakkor nem sajnálta a „*vecchie*” (öreg, régi) melléknevet vagy annak közép-, sőt felsőfokát használni.

Értékelés	Kelt	Aktuális	Leggyak.	Eltérés (%)	Sanuto: <i>I diarii</i> ,
<i>vecchie, si ha auto più fresche</i> (rég, van frissebb)	Buda	39	12	325	XXVII. 543–544.
<i>più vecchie di le altre</i> (régbbi a többinél)	Buda	27	12	225	XXXI. 311.
<i>vecchie</i>	Kotor	20	17	117,65	II. 983.
<i>molto vecchia</i> (nagyon régi)	Kotor	49	17	288,24	V. 243–244.
<i>molto vecchie</i>	Linz	28	5	560	LVII. 98–101.
<i>molto vecchie</i>	Regensburg	23	8	287,5	LVI. 728.
<i>vecchissima</i>	Spalato	37	13	284,62	III. 1377.

7. táblázat

SANUDO ÉRTÉKELÉSEI A HÍREK FRISSESSÉGÉRŐL

Aki nem bízik a statisztikai értékekben, annak a 16. század elejére vonatkozóan – például a Sanudo-naplónak köszönhetően – már lehetősége van a kézbesítési időket nagyszámú analógia alapján megbecsülni. Közel egykorú követjelentések, küldemények közül lehet válogatni, majd ezek kézbesítési idejét figyelembe venni. Ennek a módszernek a megbízhatóságát alá lehet támasztani magukkal a követjelentésekkel, amelyek gyakorta utalnak az előzőleg érkezett követutasításokra is.

Követutasítás kelt (Velenca)	Követutasítás érkezése (és helye)	Követjelentés kelt (és helye)	Érkeztetés (Velenca)	Sanuto: <i>I diarii</i> ,
1516. okt. 25.	50 1516. dec. 24. (Buda)	29 1517. jan. 22.	XXIII. 514.	
1517. jan. 23.	94 1517. ápr. 27. (Buda)	1517. ápr. 30. (Buda)	22 1517. máj. 22.	XXIV. 276.
1517. jún. 25.	24 1517. júl. 19. (Buda)	18 1517. aug. 6.	XXIV. 546.	
1518. nov. 6.	14 1518. nov. 20. (Párizs)	14 1518. dec. 4.	XXVI. 235.	
1519. jan. 9.	14 1519. jan. 23. (Párizs)	1519. jan. 20–25. (Párizs)	10 1519. febr. 7.	XXVI. 448–450.
1528. nov. 10.	17 1528. nov. 27. (Párizs)	19 1528. dec. 16.	XLIX. 247–248.	
1531. dec. 21–29.	14 1532. jan. 12. (Innsbruck)	14 1532. jan. 26.	LV. 389–390.	

8. táblázat

LEVÉLVÁLTÁSOK A KÖVETEKSEL ÉS AZ ODA-VISSZA KÉZBESÍTÉSI IDŐK

Látható, hogy ennek a módszernek is megvannak a korlátai: szem előtt kell tartani az utasítás végrehajtásához szükséges időt, de már csak az is jelzésértékű lehet, ha adott időszakban az átlagos közvetítési időnél jelentősen gyorsabban vagy lassabban érnek célba a küldemények. Az 1517 eleji Buda–Velence közlekedésben például valamilyen súlyosabb akadályozó tényező körvonalazódik: a táblázat második sorában látható 94 napig hánykódó követutasítással ellentétes irányban haladó követjelentések egyike ugyan két hét alatt Velencébe ért,⁶⁹ de a másik kettő csak 29, sőt 39 nap alatt.⁷⁰

Szintén fel kell hívni a figyelmet a híráramlás nemzetközi kutatásában megfogalmazódott azon állításra, hogy a híráramlás sebességét a futárok gyakorisága is befolyásolta.⁷¹ 1499. október 11-től kezdve, amikor Zenggből befutott az első állandó jelleggel Magyarországra küldött *secretario*, Francesco dalla Giudecca jelentése, 1525. augusztus 14-ig, amikor a hatvani országgyűlés rendelkezései értelmében távozó Vincenzo Guidotto utolsó jelentése érkezett magyar földről, Velence képviselői 426 alkalommal küldtek jelentéseket a magyar és cseh király udvarából, tehát átlagosan három hetente érkezett küldemény. Ez ritkább annál, mint amelyet Sardella megállapított,⁷² de a huszonhat év alatt bizonyosan nem egyenlően oszlottak el a küldemények, és bár az előírások szerint a követeknek legalább kéthetente kellett volna jelenteniük,⁷³ észszerű, hogy a futárok költségén igyekeztek spórolni, főleg az alacsonyabb fizetésben részesülő ügyvivők.⁷⁴

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- Sanudo, Marin il giovane: *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae, ovvero La città di Venezia (1490–1530)*. Milano: Cisalpino – La Goliardica, 1980.
- Sanuto = *I diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII*. Venezia: Marco Visentini, 1879–1903.
- Wenzel Gusztáv: *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*. Budapest: Egenberger, 1869–1878.

Szakirodalom

- Braudel, Fernand: *A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század*. Budapest: Gondolat, 1985.
- Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, 1996.
- C. Tóth Norbert: *Mátyás király első felesége*. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2019. 115–131.
- De Zanche, Luciano: *Tra Costantinopoli e Venezia – Dispacci di Stato e lettere di mercanti dal basso Medioevo alla caduta della Repubblica*. Prato: Istituto di studi storici postali, 2000.
- Dursteler, Eric R.: *Power and Information: The Venetian Postal System in the Early Modern Eastern Mediterranean*. In: Curto, Diogo Ramada – Dursteler, Eric R. – Kirschner, Julius – Trivellato,

⁶⁹ Sanuto: *I diarii*, XXIV. 100.

⁷⁰ Sanuto: *I diarii*, XXIII. 595., XXIV. 184.

⁷¹ Raymond–Moxham: *News Networks in Early Modern Europe*, 12.

⁷² Sardella: *Nouvelles et spéculations à Venise*, 64.

⁷³ Preto: *I servizi segreti di Venezia*, 198.

⁷⁴ Giovanni Francesco Benedetti leveleinél jegyzi meg 1504 elején Sanudo, hogy „mivel nincs újdonság, nem küldött lovast”, illetve hogy „késlett a [levél]írással, mert nem volt jelentős dolog”, lásd: Sanuto: *I diarii*, V. 953., 1052.

- Francesca (ed.): *From Florence to the Mediterranean: studies in honor of Anthony Molho*. Florence: Leo S. Olschki, 2009. 601–623.
- Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk” *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2015.
- Ferrazzi, Elena: *Lettere dall’Ungheria di Tommaso Daineri a Ercole I d’Este (1501–1503)*. *Verbum*, 22. (2021) No. 2. 385–395.
- Granzotto, Orfea: *Marin Sanudo e la stampa: Bandi, manifesti, fogli volanti, opuscoli e stampe popolari fra le pagine dei Diarii*. Udine: Università degli Studi di Udine, 2005–2006.
- Gyöngyösi Gergely: *Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremitaie*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. (BSMRAe XI.)
- E. Kovács Péter: *Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon)*. *Történelmi Szemle*, 32. évf. (1990) 1–2. sz. 101–127.
- E. Kovács Péter: *Zsigmond király és Velence (1387–1437). Az oroszán ugrani készül (1387–1411)*. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2017.
- Kristóf Ilona: *Utazás Itáliába 1501 nyarán. Egy számadáskönyv tanulságai*. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): *Akik Clio elbűvölt*. In honorem Romsics Ignác. Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 2021. 187–209.
- Kruppa Tamás: *Megjegyzések az 1501. évi magyar–velencei–pápai szövetség történetéhez*. *Gesta*, 21. évf. (2023) 1. sz. 38–44.
- Lakatos Bálint: *A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész: Adattár*. *Történelmi Szemle*, 62. évf. (2020) 1. sz. 281–362.
- Lakatos Bálint: *A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510)*. In: László János (szerk.): *A diplomácia válaszfútján*. Tata: Tata Város Önkormányzata – Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 2010. 29–65.
- Molnár Dávid: *Egy ezüstcsempész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449)*. In: „Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni”. Budapest: MTA-ELTE Egyetem történelmi Kutatócsoport, 2019. 77–100.
- Novák Veronika: *Párizsban mindenki erről beszélt. Hírek egy 15. századi Párizsi Polgár naplójában*. *Aetas*, 14. évf. (1999) 4. sz. 100–122.
- Ohler, Norbert: *Reisen im Mittelalter*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991.
- Padoan, Giorgio: *La raccolta di testi teatrali di Marin Sanudo*. *Italia medioevale e umanistica*, 13. (1970) 181–203.
- Palazzo, Chiara: *The Venetian News Network in the Early Sixteenth Century. The Battle of Chaldiran*. In: Raymond, Joad – Moxham, Noah (ed.): *News Networks in Early Modern Europe*. Leiden–Boston: Brill, 2016. 849–870.
- Preto, Paolo: *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano: Il Saggiatore, 2016.
- Sardella, Pierre: *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*. Paris: Armand Colin, 1948.
- Taborelli, Giorgio: *Il teatro nel Rinascimento*. In: *Il Rinascimento italiano e l’Europa: Storia e storiografia*. Treviso – Costabissara: Fondazione Cassamarca – Angelo Colla, 2005. 459–474.
- Taylor, Kathryn: *Ordering Customs: Ethnographic Thought in Early Modern Venice*. Newark: University of Delaware Press, 2023.
- Tiepolo, Maria Francesca: *Archivio di Stato di Venezia*. In: *Guida generale degli Archivi di Stato*, vol. IV. S–Z. Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, Ufficio centrale per i beni archivistici, 1994. 857–1148.
- Tímár Csenge Mária: *Velencei–magyar diplomáciai kapcsolatok Girolamo Priuli 1494 és 1500 között keletkezett naplófeljegyzéseinek tükrében*. In: Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia X*. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája. Debrecen: Printart-Press, 2023. 233–250.

TOMMASO DI CARPEGNA FALCONIERI
Università degli Studi di Urbino Carlo Bo

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 109–131.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.109-131

www.aetas.hu

A középkor ötféle megálmodása

Addenda egy híres szöveghez*

1. Egy híres szöveg – nem közömbös kontextusban

1985-ben jelent meg Umberto Eco (1932–2016) rövid, tartalmas írása, a *Tíz mód, ahogyan újraálmodjuk a középkort* című, amelyet azután többször és több nyelven is kiadtak, és amely a „medievalizmusról” szóló legismertebb szöveg lett a világon.¹ A szerző egy San Gimignano-ban *Sogno del medioevo* címmel rendezett konferencián 1983. november 12-én tartott előadását bővítette ki, és javaslatot tett arra, hogyan osztályozzuk a középkor megközelítésére kínáló számos lehetőséget, különös figyelemmel az olasz, de ahol csak lehet, általában a nyugati kultúrára.² Mivel az írásnak gyakran csak egy töredékes részére hivatkoznak, kiragadva az idézeteket a kontextusukból (ami egyben a szöveg elterjedtségét is tanúsítja),³ szükséges, hogy mindenekelőtt elhelyezzük abba a korba és közegbe, amelyben született. Ecót, aki már a hetvenes évek elején bevezette az „új középkor” fogalmát, és hírnevet szerzett az 1980-ban megjelent *A rózsza nevével* is, 1983-ban azért hívták meg a konferenciára, hogy zárszót mondjon. A helyszín nem véletlenül lett San Gimignano, mégpedig a Palazzo Comunale 13. századi freskókkal díszített Dante-terme, amely „a látogatókra úgy hat,

* E tanulmány eredeti közlése: *Cinque altri modi di sognare il medioevo. Addenda a un testo celebre*. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 407–433. Köszönet illeti Umberto Longo professzort, az ISIME igazgatóját, amiért hozzájárult a szöveg folyóiratunkban történő magyar nyelvű közléséhez.

¹ Eco: *Dieci modi di sognare il medioevo*. In: uő: *Sugli specchi e altri saggi*. Milano: Bompiani, 1985, 78–89.; in: *Il sogno del medioevo. Il revival del medioevo nelle culture contemporanee. Relazioni e comunicazioni del convegno, San Gimignano, 11-12 novembre 1983*. Quaderni medievali, vol. 11/21. (1986), 187–200. (A kötet hasonló kiadása: Spoleto: CISAM, 2018) vagy: in: Eco: *Scritti sul pensiero medievale*, 1093–1108. (Az alábbiakban erre hivatkozom.) A <http://umbertoeco.it> (utolsó megtekintés: 2020. március 15.) webhelyen elég részletes bibliográfia található, ami a fordításokat is feltünteti. Eszerint a *Sugli specchi e e altri saggi* című kötetet, amely ezt a tanulmányát is tartalmazza, kiadták katalán, német, spanyol, portugál, holland, dán, cseh, koreai és lengyel nyelven, de az írás megtalálható más gyűjteményes kötetekben is, például angolul a *Dreaming of the Middle Ages* címmel adták ki a *Travels in Hyperreality* címmel megjelent kötetben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez nem fordítás, hanem egy átirat változat. A *Scritti sul pensiero medievale* című művét francia, koreai, bolgár és román nyelvre fordították le (ezért az információért a Bompiani kiadónál dolgozó Melania Melatót illeti köszönet). A Wikipédia „Umberto Eco” szócikke 101 nyelven olvasható. Köszönöm Francesca Roversi Monacónak, Riccardo Fedrigának és Matteo Sanfilippónak, hogy ezen esszé első változatát elolvasták, és hasznos tanácsokkal szolgáltak. Eco *Dieci modijáról* lásd még: Fedriga: *Guazzabugli*, 18–29.

² Eco: *Dieci modi*, 1094.

³ Amikor 2019. június 30-án a „*dieci modi di sognare il medioevo*” kifejezést a Google-ba begépeltem, 118, a „*Dreaming of the Middle Ages*” keresőszó megadásával 106 találatot kaptam.

mint egy édes álom, mely teljesen a középkorba repíti vissza őket”,⁴ ám egyben – s ez kevésbé ismert – a neomedievizmus egyik emlékműve a fasiszta időkből, amikor a város nagyszabású rekonstrukción esett át.⁵ Giosuè Mosca, a konferencia egyik fő szervezője számára jó alkalom volt ez az összegzésre, hiszen az általa 1976-ban alapított, széles körben terjesztett *Quaderni medievali* című tudományos folyóiratban már az első számtól kezdve helyet kapott *A másik középkor* elnevezésű rovat, amely a középkor napjainkban betöltött helyével foglalkozott.⁶

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveinek fordulóján, amikor mások voltak a történetírás nagy témái, az „új középkor” (amit ma általában „medievalizmusnak” hívunk) tanulmányozása nem tartozott a fő áramba, mégis (nem tudatosan, mert az azt művelő történészek akkor még nemigen folytattak párbeszédet) párhuzamosan indult el Olaszországban, az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban.⁷ Giorgio Falco már 1933-ban megjelentette *La polemica sul medioevo* című, a történetírás története körébe sorolható esszéjét, amely reflektált a középkor fogalmára, megállapítva annak dialektikus, ideologikus és politikai természetét.⁸ Ezen előzmény után, 1973-ban jelent meg egy Vittore Branca által szerkesztett, a középkor eszméjéről szóló kötet.⁹ Majd következett a *Medioevo e oggi* címmel az olasz középkorkutatók társasága által 1978 májusában S. Margherita Ligurében szervezett konferencia, ahol széleskörűen megvitatták a középkori történelemmel, a paleográfiával, a tanítás gyakorlatával, az irodalommal és a médiában megjelenő középkorképpel kapcsolatos kutatások állását. Míg az előbbi két szekció középpontjában szélesebb historiográfiai problémák álltak, a medievalizmus nagy figyelemmel és némi háborgással kísért megvitatása elsősorban a két záró szekcióban zajlott.¹⁰ Ugyanezekben az években, a hetvenes és a nyolc-

⁴ Lisi: *Presentazione*, 9. Itt a szerző Sandro Carocci egyik, 1899-ben megjelent művéből idéz.

⁵ Masetti: *Fedelmente infedele: San Gimignano*, i. m.; Lasansky: *The Renaissance Perfected*, i. m.; Lasansky: *Urban Editing, Historic Preservation, and Political Rhetoric*, i. m.

⁶ Musca: „*L'altro medioevo*” nei *Quaderni medievali*, i. m. A folyóiratról: Petralia: *Medioevo e riviste storiche italiane*, 523–525. „A másik középkor” elnevezésű szekciót még mindig e szavakkal nyitották meg: „A laikusok, a hétköznapi kultúra, a tömegkommunikáció középkora, egy tükörképszerű, eltorzított kép előállításának és közvetítésének mechanizmusai.” Akkoriban a medievalizmushoz a kiigazítás szándékával közelítettek, ami olykor a legújabb munkákban is előfordul. Lásd: Musca: „*L'altro medioevo*” nei *Quaderni medievali*, 21–22, melyben a szerző azt írja, hogy a szekcióban tárgyalt középkor az, „ahogyan »mások« látják, a nem történész szakmabeliek, akik azt saját kódjaik alapján lefordítják, vulgarizálják, gyakran eltorzítják, nem valami velük született rossz szándék, hanem hiányos tájékozottságuk miatt, vagy azért, mert más, a jelenhez és a fogyasztáshoz kapcsolódó célokra használják fel”.

⁷ Müller: *Medievalism*, i. m.; Matthews: *Medievalism: A Critical History*, 5–8.; Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell'Italia*, 22. Említsük még meg az alábbi, Amerikában megjelent könyvet: Chandler: *A Dream of Order: The Medieval Ideal in Nineteenth-century English Literature* (Lincoln [NE] 1970), valamint a Leslie J. Workman – Kathleen Verduin házaspárt, akik a Michiganben, Kalamazoo-ban tartott konferenciákon kezdeményezték, hogy a medievalizmusról is essen szó (1976), és megalapították a *Studies in medievalism* című folyóiratot (1979). Ezen kívül a következő munkákat kell említenünk: Nagy-Britanniában Girouard: *The Return to Camelot. Chivalry and the English Gentleman*, i. m.; a német nyelvű országokban legalább kettőt: Kühnel et alii (Hrsg. v.): *Mittelalter-Rezeption*, i. m. (ezek négy salzburgi konferencia anyagát tartalmazzák) és Wapnewski (Hrsg. v.): *Mittelalter-Rezeption: ein Symposium*, i. m. Franciaországban láthatóan később kezdtek a terület tanulmányozásába, az első fontos munka: Amalvi: *Le goût du Moyen Âge*, i. m.

⁸ Falco: *La polemica sul medioevo*, i. m.

⁹ Branca (a cura di): *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*, i. m.

¹⁰ *Terzo congresso dell'Associazione dei Medievalisti Italiani. Il medioevo oggi (Santa Margherita Ligure, 24–26 maggio 1978)*, i. m. A medievalizmussal kapcsolatos témákra lásd ugyanott, külö-

vanás évek fordulóján indult a már említett *L'altro medioevo* című rovat a *Quaderni medievali* című folyóiratban, amely azután, harminc éves fennállása alatt (2005-től fogva nem jelenik meg) számos medievista írásának adott helyt. Összességében elmondhatjuk, hogy a medievalizmus témája már abban az időszakban is érdekelte a különféle olasz tudósokat, nem annyira és nem csupán a popkultúrával összefüggésben, hanem azért is, mert felismerték, hogy a medievalizmus és a történetírás története között kapcsolat áll fenn (elégg csak Ovidio Capitani egyik ismert, *Medioevo passato prossimo* című munkájára gondolni, amely Roberto Vacca *Medioevo prossimo venturo* című könyvére válaszként született meg).¹¹

Ez lenne tehát belülről a közeg, amelyben Umberto Eco megírta munkáját. Az első három részben (*Miféle álom? Az álmok négy évszázada, Miért épp ma?*) könnyed hangon, ami azonban nem téveszthet meg minket az érvelés komolyságát illetően,¹² azt javasolja, hogy gyorsan „lovagoljunk körbe”, miként gondolkoztak az évszázadok során a középkorról – elsősorban irodalmi és filozófiai szövegekből vett példák alapján, pár utalással a festészetre és az építészetre. Ezután, szellemes kommentárok sorát, nevek, képek és ötletek színes katalógusát követően, melynek megértéséhez százféle szöveget kellene íróasztalunkon átlapozni, Eco kimutatja annak fő okát, hogy az olaszok más korszakok, főképp az ókor helyett miért a középkorhoz vonzódnak annyira, s azt egyfajta „utilitárius barkácsolás”-ban ismeri fel (itt újra játékos hangot üt meg), tehát abban, hogy az olaszok saját méretükre igazítják a középkort, mivel folyamatosan benne élnek: „Kifizetik, ha egyáltalán, a jegyet, hogy láthassák a görög templomot vagy a filozófusok mellszobrait felvonultató galériát, de misét hallgatni a milánói Dómba vagy Mille kis templomába mennek, az új polgármestert a 12. századi Palazzo Comunaleban választják meg.”¹³

A két utolsó részben, melyek címe: *A középkor tíz típusa*, illetve *Melyik középkorról álmodjunk?*, a hangnem általánosabbá válik. Eco itt a középkort tagolva a megközelítések témák szerinti felosztására tesz javaslatot, s végül figyelmeztet: „...ha megmondjuk, hogy a középkor tíz típusa közül melyikhez térünk vissza, az azt jelenti, hogy megmondjuk, kik vagyunk és mit akarunk, hogy egyszerűen csak szórakozunk, vagy szeretnénk megérteni, vagy átadjuk magunkat a valamiféle restauráció játéknak anélkül, hogy megértésre törekednénk.”¹⁴ Valójában a középkor megközelítése – és az egész történelem megközelítése – nem semleges, hanem politikai cselekedet. Umberto Eco jól tudta ezt, olyannyira, hogy cikkének végén arra buzdít: legyünk tudatában cselekedeteinknek: „Álmodjátok meg a középkort, de mindig kérdezzétek meg, hogy melyiket. És hogy miért.”¹⁵

nösen: 199–241. („A középkor az irodalomban”) és 243–280. („A középkor a kommunikáció egyéb formáiban”). Ez a tudományos társaság 1972 és 1984 között volt aktív; tevékenységére és az említett konferenciára lásd Giuseppe Petralia előadását: Chabod–Giovagnoli–Verga–Petralia: *Le nuove associazioni degli storici e la promozione della ricerca*, 240–255.

¹¹ Capitani: *Medioevo passato prossimo*, i. m.; Vacca: *Medioevo prossimo venturo*, i. m.

¹² Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, 80., 138–165.

¹³ Eco: *Dieci modi*, 1100.; lásd még: Fedriga: *Guazzabugli*, 21. s. köv. (aki szerint a „medievalizmus” és a „barkácsolás” jól összeillenek). A mai és a klasszikus társadalmak viszonyára: Settis: *Futuro del classico*, i. m. A medievalizmus és a klasszicizmus kapcsolatára: Amalvi: *Le goût du Moyen Âge*, 19–22.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 7–10.; Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo*, i. m.

¹⁴ Eco: *Dieci modi*, 1105. Vö. Cardini: *Medievisti “di professione”, e revival neomedievale*, 40.

¹⁵ Eco: *Dieci modi*, 1108. Vö. Fedriga: *Guazzabugli*, 19: „A középkor megálmodásának tíz módja, a leggicsesebbtől a legemelkedettebben akadémikusig, mondja Eco, mind ugyanazt fedi fel: hogy racionális és ideológiai lények vagyunk.”

Íme hát a tíz mód, ahogyan Umberto Eco szerint megálmodjuk a középkort, kiegészítve az eredeti szövegből vett rövid értelmezésekkel:

1. A középkor mint *modor és ürügy*, Tasso és a melodráma középkora, egzotikus környezet, amelyben olyan személyek lépnek fel, akik valójában a kortársaink.

2. Az *ironikus újragondolás* középkora; ez Ariosto és Cervantes, a mosolygó és „istentagadó” nosztalgia esete, amely álmaink és múltba vágyódásunk fölött ironizál.

3. A *barbárság* kora, vagyis az elsöprő és elemi érzelmek, a *heroic fantasy*, Wagner, Tolkien, Bergman középkora, melyben a csekély számú erős és férfias hős ragyogtatja fel a fényt a sötétség világában. Lényegében tehát jobboldali, Eco szerint egyenesen náci korszak.

4. A *romantikus*, várkastélyok és álomképek, Osszián és a neogótika középkora, ami azonban egyfajta tudományos fantasztikumba torkollik, „melyben az úrhajót a kapubástya helyettesíti” (közvetlen utalással a *Csillagok háborújára*).

5. A *philosophia perennis* középkora, a neoskolasztika, a *Pascendi* enciklika antimodernizmusának, Agostino Gemelli, XII. Pius és II. János Pál „medievalizmusának” a középkora, amely filológiai téren kifinomult, ám a *folymatosságba* vetett meggyőződését tekintve dogmatikus és történelemellenes.

6. A *nemzeti identitás*, azaz Walter Scott és a *Risorgimento* emberének középkora, az idegen uralom alóli felszabadulás időszaka, ami Itáliában mindenekelőtt a városköztársaságok mítoszában nyilvánul meg.

7. A *Carducci-féle* középkor, mely nem egyéb, mint a filológia, a hamis restauráció és a dagályos retorika egyvelege, ami jól illeszkedett az épphogy egységesült Olaszország konzervatív politikájához. Egyben nagyon közel áll a dekadencia, D’Annunzio, a preraffaeliták, Ruskin és Morris középkorához.

8. *Muratori és a Rerum Italicarum Scriptores*, tehát voltaképpen a történetírás középkora, amely a jelen problémáit szem előtt tartva vizsgálja a múltat.

9. A *Hagyomány* középkora, amely a templomos-kutatók, a szabadkőművesek, a Grálvadászok sajátja. Az a meggyőződés áll mögötte, hogy létezik a beavatásnak egy titokban továbbadott, megszakítás nélküli története. Ez tehát egy misztikus, a kritikát és a filológiát nélkülöző középkor, mely a „világegyetem összhangjából” kiindulva mindenben rejtett jelentést fedez föl.

10. Utolsóként (hát persze) ott a végső idők, az *Ezredév várásának* és a világvégétől való rettegésnek a középkora, mely egybekapcsolja a középkori *fraticellókat*, a hetvenes évek terroristáit és – ha azokat az éveket nézzük, amikor e szöveg megjelent – a mai zöldeket. Intésként és fenyegetésként kísér minket, folytonosan figyelmeztet egy holokauszt lehetőségére.¹⁶

Írásának végén a szerző még egyszer összefoglalja álláspontját, a középkor megálmodásának mindössze két, mindent magában foglaló módját ajánlva. Az első lényege, hogy azt a zűrzavar, az átmenet és a pluralitás „érdekes korszakaként” gondoljuk el. Ez a mód

¹⁶ Eco: *Dieci modi*, 1104.; *A rózsza nevében* (Eco: *Il nome della rosa*, i. m.) [magyarul: Umberto, Eco: *A rózsza neve*. Ford. Barna Imre. Budapest: Árkádia, 1988.] szerepelnek is a dolciniánus eretnekek; a szerző közöttük és a hetvenes évekbeli terroristák között rokon vonásokat fedezett fel, amint azt egyértelművé is tette egy rövid írásban: Eco: *Postille a „Il nome della rosa”*, i. m. [Magyarul: *Széljegyzetek a Rózsza nevéhez 1983*. In: Eco, Umberto: *A rózsza neve*. Ford. Barna Imre. Budapest: Árkádia, 1988. 583–617. – G. Gy.] és egy 2003-ban vele készült interjúban: Fagioli, A.: *Il romanziere e lo storico. Intervista a Umberto Eco*, «Lettera internazionale», http://www.letterainternazionale.it/testi/eco_75.htm (utolsó megtekintés: 2020. március 15.). *A rózsza nevéből* készült nyolc részes minisorozatban is (német–olasz koprodukció, rendező: Giacomo Battiato, 2019) szerepel fra’ Dolcino asszonya, Margherita (akinek, mint Eco emlékeztet, ugyanaz a keresztnéve, mint a Vörös Brigádos Renato Curcio feleségének, Margherita Cagolnak) és Anna nevű lányuk.

lényegében megfelel víziójának, s még mindig erőteljesen jelen van napjaink progresszív történetírásában.¹⁷ A második ezzel szemben a parlamenti patkó ellentétes oldalán található: a Hagymány modelljeként láttatott mozdulatlan, dogmatikus, nosztalgikus és reakciós középkor.¹⁸ Eco ez utóbbi „demisztifikálására”, azaz az ellene vívott küzdelemre hívott fel.¹⁹

A *Tíz mód* részben még ma is érezhető hatása, részben pedig sokoldalúsága és tágassága miatt kelt figyelmet. Eco egy tízfiókos bútort alkotott, melyet nem pakolt teljesen tele, így hát még ma is sok minden más befér. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az irodalomra, a történetírásra és a filozófiára volt figyelemmel, de a felsorolt „módokban” a medievalizmus más kifejezési formái is helyet kaphatnak: a megemlékezések, a zene, az építészet, a filmek, a képzőművészetek, a játék, a divat – mivelhogy divat maga a középkor is.²⁰ Az első és a második módba (modor és ürügy, valamint az ironikus újragondolás), némileg erőltetve, beleérthetjük az anarchistákra és a baloldalra a hatvanas és hetvenes években jellemző medievalizmust, amelyet Eco természetesen jól ismert, olyannyira, hogy láthatóan tudatosan hagyta ki a test és a nevetés, Dario Fo és a Monty Python, a tiltakozás és a harc korát.²¹ A *Tíz mód*ba beleférnek olyan, a középkorral kapcsolatos témák és alakok, amelyek a nyolcvanas évek elején még nem léteztek, vagy még nem terjedtek el, de már akkor létező mintákból formálták őket: a *Trónok harca*, amely nyers (de látszólagos) realizmusa dacára beleillik az első (modor és ürügy) és a harmadik (*fantasy*) módba, vagy a *Wicca* és általában az úgynevezett neopaganizmus, melyek a kilencedik (beavatás) módba illeszthetők, ahol joggal foglal helyet Dan Brown *A Da Vinci kódja* is. A párhuzamosság vagy a hasonlóság okán ide tartoznak olyan általános témák is, amelyekről Eco nem beszél: a medievalizmus formáit jelenti az esz-képizmus irodalma és az orientalizmus, melyek megint csak az első (modor és ürügy) és a negyedik módba (romantikus) sorolhatók, míg a játékok (gondoljunk csak a *Dungeons and Drangons*-ra és az *Assassin's Creed*-re) a harmadik (*fantasy*), a negyedik (romantikus) és a kilencedik (beavatás) módban kaphatnak helyet.

Mindaz, amit Eco leír, természetesen nem az egyedül lehetséges klasszifikáció. Például a középkor elgondolásának egy másik módja, amely azt két ellentétes végletben, azaz a sötétség vagy a fény koraként mutatja be, számos szövegben jelenik meg.²² A *Quaderni medievali* ugyanabban a számában, amelyben a *Tíz mód* is megjelent, Franco Cardini is jelentkezőtt egy olyan helyeseltető felsorolással, amely számos, a kutatók számára kínálkozó középkort

¹⁷ Gasparri: *Prima delle nazioni*, 16.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 275–279.; Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi, il posto dell'Italia*, 14.; Fedriga: *Guazzabugli*, 28–29. Kritikájukra: Berto: *I raffinati metodi d'indagine e il mestiere dello storico*, i. m.; M. Di Branco bevezetése könyvében: Di Branco: 915.; *La battaglia del Garigliano*, i. m.

¹⁸ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 142–176.; Facchini: *Sognando la Christianitas*, i. m.

¹⁹ Eco: *Dieci modi*, 1105. Mivel világi és baloldali ember volt, akit mégis (vagy talán éppen ezért) átitatott a katolikus kultúra, érdekesnek találom ezt a tízről kettőre való egyszerűsítést, ezt a tíz parancsolatot, amely mindössze kettőre redukálódik, a Krisztus-imitáció teljesen „középkori” módjára; lásd Mt 22, 37–40.

²⁰ Eco: *Dieci modi*, 1098., 1103. A középkorra mint divatra lásd még: Cardini: *Medievisti “di professione”*, 36., 45.

²¹ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 121–141.; D' Arcens: *Comic Medievalism. Laughing at the Middle Ages*, i. m. Felmerül a kérdés, hogy ez az elhagyás nem annak köszönhető-e, hogy „a nevetés Eco művének egyik legfontosabb fogalma”. Paolucci: *Umberto Eco*, 138.; lásd még: uo. 93., 138–165.

²² Például: Musca: *L'altro medioevo*, 26–27.; Cardini: *Medievisti “di professione”*, 34–35.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 10–11.; Delogu: *Introduzione alla storia medievale*, 14.

sorol fel, s amelyek mindegyike kapcsolódik a jelenkor igényeihez.²³ Ezenkívül magától értetődik, hogy a *Tíz mód* listája nem teljes, akár azért, mert Eco nem szisztematikusan szánta,²⁴ akár azért, mert egy-két helyen egymástól kissé távol eső medievalizmusokat próbál összekapcsolni. A *preraffaeliták középkora* valóban a *Carducci-féle* mellé helyezhető?²⁵ Walter Scott tényleg otthonosan megfér a *Risorgimento* emberével?²⁶ És Tolkiennek van köze a nácihoz? S itt kerül az asztalra az olasz baloldali értelmiségre jellemző – a világon sehol máshol nem osztott – nézet, amely Tolkien nácinak vagy fasisztának tartja csak azért, mert a hatvanas évek Itáliájában az újfasiszták olvasták *A Gyűrűk Urát*.²⁷

Bár Umberto Eco *Tíz módja* változatlanul őrzi varázsát és érvényét, manapság azért lehet mit hozzátenni, mert a medievalizmusnak a szöveg megírásakor még nem létező egyéb formái léptek színre, s azért is, mert ennek a kulturális jelenségnek a tanulmányozása is szembetűnő fejlődésen ment át. Azoktól az évektől fogva, melyekben Eco írt, a „középkor-galaxis” nagy sebességgel és több irányban terjeszkedett tovább.²⁸ Hány és miféle „módot” lehet tehát hozzátenni a listához? Mások mind mást mondanának, itt ötféléről lesz szó.

2. A szerző középkora

A középkor megálmodásának tizenegyedik módja – többek között – épp Umberto Eco nevéhez fűződik, s az nem más, mint a *szerző középkora*.²⁹ Az egyéb „módokkal” kötött kényszerű alkuk ellenére, a sokféle áthallás és befolyásolás ellenére minden művész (és egyesek szerint minden történész is, de erre később visszatérünk) megálmodja, majd hirdeti a saját közép-

²³ Cardini: *Medievisti “di professione”*, 39–40.: „Nincs olyan megfontolt kutató, komoly tudós vagy felkészült tanár, aki a „középkor” kifejezés hallatán ne azzal reagálna, hogy nyomban felteszi a kérdést: »Melyik?«. Mert létezik ugyan barbár középkor, de létezik kifinomult, bágyadt kultúrájú középkor is [...], vidékies és feudális, vagy talán (ahogy Jacques Le Goff mondaná) »mély« és műveletlen, de létezik városi, patricius vagy *popolano*, művelt középkor is; létezik nordikus középkor, de van szkeptikus, vallástalan, sőt ateista is; van babonás, de van racionalista is; megvan a harcok, de a kereskedők és a fegyvertelenek középkora is; van durva középkor, de van udvarias és érzékeny is; létezik hierarchikus középkor, de van szabadságszerető és lázadó is.”

²⁴ Eco: *Dieci modi*, 1093.: „Homogén módon beszélni arról, ami nem homogén”, továbbá 1100.: „Nem [...] a középkorról, hanem egy középkorról szóló álom.”

²⁵ Eco: *Dieci modi*, 1102. Eco annyiban helyesnek tartja párosításukat, amennyiben „mindkettő alapján véve egy restaurációs szándék lenyomata”.

²⁶ Bordone: *Il medioevo nell’immaginario dell’Ottocento italiano*, i. m. (Ez az írás a *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il medio evo* tematikus, *Studi medievali e immagine del medioevo fra Ottocento e Novecento* című számában jelent meg); Capitani: *Carducci e la storia d’Italia medievale*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Ivanhoe, un cavaliere in redingote: sul mito della cavalleria nell’Ottocento*, i. m.

²⁷ Eco művének angol kiadásában Tolkienre nem történik utalás: Eco: *Dreaming of the Middle Ages*, 69. A 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben az olasz kultúra Tolkien szélsőjobboldali szerzőként tartotta számon, lásd: Lanna–Rossi: *Fascisti immaginari. Tutto quello che c’è da sapere sulla destra*, 219–224.; Del Corso – Pecere: *L’anello che non tiene. Tolkien fra letteratura e mistificazione*, i. m.; Arduini, R.: *Italy: Reception of Tolkien*, i. m.; Orecchia: *I cacciatori di Frodo*, i. m. Eco is egyértelműen összeköti Tolkien és a náciizmust: *Dieci modi*, 1102.: „Minél szörösebb a modell, annál erősebb a vágy: legyen a Hobbit az emberi modell azok szemében, akik a hosszú kések új, hosszú éjszakáit szeretnék.”

²⁸ Hadd utaljak Umberto Longo írására: *Tra un manifesto e lo specchio*. *Piccola storia del medievalismo tra diaframmi, maniere e pretesti*, i. m. A kérdéssel kapcsolatos irodalom áttekintése: Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell’Italia*, 18. s köv., valamint a továbbiakban a 6. rész.

²⁹ Lásd: Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell’Italia*, 24., 66. jegyzet.

korát, lehetővé téve a közönségnek: olvasóknak, hallgatónak, nézőknek, hogy ők is megte-remtsék saját elképzeléseiket. Az önálló látással, személyiséggel, karakterrel megáldott szer-zőt nem szabad előregyártott dobozokba csomagolni, mivel ő a képzelet termelője. Inkább mint költőt, mint alkotót kell olvasni. Itt van például – csak a 20. század második felére szo-rítkozva – Italo Calvino és Giacomo Battiato, Dario Fo, Mario Monicelli, Pier Paolo Pasolini, Roberto Rossellini, Ignazio Silone, Franco Zeffirelli középkora.³⁰ És természetesen Ecóé, aki-ről itt mint példáról beszélünk.

Jóllehet Umberto Eco úgy rendelkezett, hogy a halálát követő tíz évben ne tartsanak róla konferenciát,³¹ e helyütt mégis hasznos reflektálni azokra a módokra, amelyek révén éppen ő járult hozzá ahhoz, ahogyan a középkorról beszélünk és az azzal kapcsolatos gondolatain-kat alakítjuk. Ebben az értelemben a *Tíz mód*, ez a rövid írás alapvetőnek bizonyult, de ne higgyük, hogy a középkor megálmodásáról, jeleiről való véleménynyilvánítása (mivel szem-iológus volt, a „jel” valóban megfelelő szó) erre az egy írására korlátozódik. Eco nagyon sok mindent írt középkori témákról és a medievalizmusról, ezenkívül főszerkesztője volt a *Storia della civiltà europea* című, sokszerzős, nagy példányszámban kiadott kötet-sorozatnak és a filozófia történetének szentelt két összefoglaló műnek.³²

Ha első nekifutásra empirikus (és bizonyára tökéletesítésre szoruló) módon le szeret-nénk írni, hogy szerzőnk miként mutatja be a középkort, három típust különíthetünk el, há-romféle fénytörésben láthatjuk az évek során álmódott, de sokféleképp összefonódó álmo-kat. Az első típust a középkor társadalmi dimenziójának nevezhetnénk, ez jellemzi a 20. szá-zad hetvenes éveiben keletkezett alkotásait. Ebben az időszakban alkotta meg Eco az „új kö-zépkor” fogalmát, mely szorosan kapcsolódik a „posztmodern” fogalmához: azt a gondolatot tehát, hogy egyfajta új középkorba süllyedtünk, melyben a modern világ bizonyosságai mind elillantak. A már említett, *Il medioevo prossimo venturo* című könyvre azt válaszolta, hogy az új középkor valójában már el is kezdődött.³³ Itt van azután a középkor filozófiai dimenzi-ója, mely az előbbinél jóval szélesebb és mélyebb, amely a Szent Tamásról írt doktori érteke-zésétől fogva egész életében intellektuálisan végigkísérte, s amelynek legteljesebb tanú-

³⁰ Mindez néhány név azok közül, akikkel *A középkor a jelenkori Olaszországban (1948–2018): iro-dalom, vizuális művészetek, történeti emlékezetek a medievalizmus szempontjából* című, folyamat-ban lévő, Umberto Longo, Francesca Roversi Monaco és e sorok írója által koordinált kutatási pro-jekt foglalkozik. [Az említett, a magyar közönség számára ismertebb nevek mellett az eredeti szö-vegben az alábbiak is szerepelnek: Franco Battiato, Enzo Biagi, Angelo Branduardi, Liliana Cavani, Fabrizio De André, Silvana De Mari, Giovanni Giudici, Francesco Guccini, Mario Luzi, Luigi Malerba, Laura Mancinelli, Bianca Pitzorno, Licia Troisi, Roberto Vecchioni. A fordító: G. Gy.]

³¹ Paolucci: *Umberto Eco*, 32.

³² Eco, Umberto (a cura di): *Storia della civiltà europea*, (különösen: *Il medioevo*. Roma 2009, 12 kötet, további kiadásai: Milano 2011, 4 kötet, és Roma 2017, 15 kötet); Eco, Umberto – Fedriga, Riccardo (a cura di): *La filosofia e le sue storie*. Roma–Bari, 2014–2018, 3 kötet elsősorban az 1. kö-tet: *L'antichità e il medioevo*); Eco, Umberto – Fedriga, Riccardo (a cura di): *Storia della filosofia*. Roma 2015. 6 kötet (főként a 3. kötet: *Da Anselmo d'Aosta a Pietro Pomponazzi*) [Mivel ezek nem idézett művek, hanem Eco életműve egy szelvének ismertetéséhez tartoznak, a végbibliográfiában nem szerepelnek. – G. Gy.]

³³ Alberoni–Colombo–Eco–Sacco: *Documenti su il nuovo medioevo*, i. m. *A new medievalism* (vagy *neo-medievalism*) elméletéről nemzetközi összefüggésekben lásd: Bull: *The Anarchical Society*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 29., 31., 37., 39., 263. A 2001. szeptember 11-ét követő átalakulásáról: Holsinger: *Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, 78–105.

bizonyosága a számos művet magában foglaló *Scritti sul pensiero medievale*.³⁴ A jel mint a valóság megértéséhez szolgáló kulcs egész munkásságában (nem csupán annak szemiotikai vonatkozású részében) végig nagyon nagy súllyal van jelen. Ez a téma: a jel, a név, amellyel a középkori gondolkodók is előszeretettel foglalkoztak, Eco írásaiban is visszhangra talált.³⁵ Végül itt van Eco középkorának hosszú időn át a legismertebb, irodalmi dimenziója, amely meghozta számára a világhírnevet. Beszéljünk hát az 1980-ban megjelent *A rózsza nevééről*, erről a 14. században játszódó krimiről és kulcsregényről, amely az olvasás számos szintjének ad teret.³⁶ A könyvet negyven nyelvre fordították le, ötvenmillió példányban kelt el, alapként szolgált Jean-Jacques Annaud 1986-ban bemutatott sikeres filmjéhez, 2019-ben pedig Giacomo Battiato rendezésében televíziós minisorozat készült belőle.³⁷ De nem ez az egyetlen, középkorban játszódó vagy azt középpontba állító könyve. Mindenkinek eszébe juthat legálább a *Baudolino* című regénye, melynek jellegzetessége, hogy a történetmesélés egyes szám első személyben zajlik, teljes mértékben visszaadva a középkor túlrádó fantáziáját.³⁸ Baudolino, a ravasz és hazug piemonti parasztyerek néhány barátjával utazva mindenféle emberekkel találkozik, miközben a rejtélyes János pap után kutat, akinek országa egy további könyv, a középkori utalásoktól szintén hemzsegő *La storia delle terre e dei luoghi leggendari* egyik fejezetének tárgyát képezi.³⁹ „Ha a mi korszakunkban és a középkorban valóban van valami közös, akkor az végső soron a mohó enciklopédikus pluralizmus.”⁴⁰ Eco középkora tele van kimérákkal, szörnyekkel, enigmákkal, allegóriákkal, okoskodásokkal, labirintusokkal, könyvekkel és könyvtárakkal: voltaképpen nem más, mint enciklopédiai címszavak szédítő listája.⁴¹ Amint a lista szédülete, a legendás tájak felsorolása, a szépség és a csúfság történetei és a hírek „Tíz manipulációs szabálya”, úgy alapjában véve a *Tíz mód, ahogyan újraálmodjuk a középkort* is egy kicsiny (neo)középkori *summa*.⁴²

³⁴ Eco: *Scritti sul pensiero medievale*, i. m. A több mint 1300 oldalas gyűjtemény, amely az 1950-es évektől kezdve megjelent tanulmányokat tartalmazza, 13 szekcióra oszlik. [Az alábbiakban, a témák gazdagságának érzékeltetése végett ezek címét magyarul adom meg. – G. Gy.] (Művészet és szépség a középkori esztétikában; Az esztétika problémája Aquinói Tamásnál; Porphyrios fájától az enciklopédikus labirintusig; Metafora és ismeret a középkorban; A kutyaugatásról (és más zooszemiotikai archeológiákról); Hamisítás a középkorban; Beatus *Apokalipszise*; Dante a női kalaposok és a kabalisták között; A denotáció történetéhez; Lullus, Pico és a lullizmus; A középkori szövegek használata és értelmezése; A tomista fiataalkori arcképe; Konferenciák, bevezetések és egyéb népszerűsítő írások – ez utóbbi tartalmazza a *Tíz módot* is).

³⁵ Paolucci: *Umberto Eco*, különösen: 104–137.

³⁶ Eco: *Il nome della rosa*, i. m. A szerző hozzá fűzött kommentárjai: Eco: *Postille a „Il nome della rosa”*, i. m.

³⁷ *The Name of the Rose*, olasz–nyugatnémet–francia film, rendezte Jean-Jacques Annaud (1986); *Il nome della rosa*, német–olasz televíziós minisorozat, rendezte Giacomo Battiato (2019).

³⁸ Eco: *Baudolino*, i. m. [magyar kiadása: *Baudolino*. Ford. Barna Imre. Budapest: Európa, 2006. – G. Gy.]

³⁹ Eco: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*, i. m. [magyarul: *A legendás földek és helyek története*. Ford. Sajó Tamás. Budapest: Európa, 2013. – G. Gy.]

⁴⁰ Eco: *Dieci modi*, 1108.

⁴¹ Eco: *Vertigine della lista*, i. m. [magyarul: *A lista mámora*. Ford. Sajó Tamás. Budapest: Európa, 2009. – G. Gy.]; Eco: *L'enciclopedia*. In: *Scritti sul pensiero medievale*, 549–587. Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, 14–21., 46., 101., 104–137.

⁴² Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, különösen: 46–47: „Eco mindig is hajlamos volt arra, hogy »kis rendezett kozmoszokat« – mikrouniverzumokat – »építsen, melyekben minden a helyére kerül és értelmet nyer«, amelyek a középkori nagy summákban mutatkoznak meg leginkább.” A *Dieci Regole di Manipolazione* megjelent: Eco: *Il costume di casa*, i. m.

3. A plurális középkor

Mint mondtuk, minden szerzőnek megvan a saját tizenegyedik módja, hogy a középkort újraálmódja, így aztán a „tizenegyedik módok” ezerfélék lehetnek. Mégis egy kalap alá vehetők, ahogyan Eco a *Tíz mód*-ban erre felhívja a figyelmet: „A sokféleség okozta minden zavarodottság egységes mezőnek nyilvánítható, ha belülről egy családra jellemző hasonlóságok hálózata mutatkozik is meg benne. Ezek között kell azután eligazodni.”⁴³ Az egyének e középkorát a sokak, nagyon sokak középkora ellenpontozza, melyet *plurális*ként határozhatunk meg, s amely napjainkban tizenkettedikként az újraálmódások módjainak listáján életerősebbnek és ragályosabbnak tűnik, mint valaha. Itt egy általános jelenség medievalizmusra jellemző változatát mutatjuk be, amelyet a mi speciális témánk szempontjából jól illusztrál Andrew Elliott egy nemrég megjelent könyvében.⁴⁴ Az olyan képlékeny társadalmakban, mint a miénk, ahol mindenki publikálhat a világhálón, a középkornak annyi arca lehet, ahány webhely, ami vele foglalkozik. Megvan a középkora az elmesélésnek, a játéknak, a *second life*-nak, a *Society for Creative Anacronism*-nak, a *virtual reality*-nek, a mémeknek ..., van transzmediális középkor, amely más adathordozókról akadálytalanul kerül fel a világháló égboltjára. S létezik a *fanfictions* középkora, ami által olvasók ezrei válnak íróvá, és más, eredeti és közismert műveket folytatnak, kiegészítenek, módosítanak, kiforgatnak, ki-figuráznak (ami aztán, végül is ugyanaz, amit itt művelünk...)⁴⁵

Azok túlnyomó többsége, akik ebben az információs és informatikai szocializmusban az interneten publikálnak, semmiféle történelmi módszert nem alkalmaz, és gyakran irodalmi vagy művészeti képzettséggel sem rendelkezik. A kultúra és a kompetenciák (olykor teljes) hiányában történő nyilvános önkifejezés napjaink újdonsága. Bármennyire furcsának tűnik, ez a középkort (azaz a körülötte kavargó elképzeléseket) is érinti, sőt elsősorban a középkort érinti, mert a tartalmával és a jelentőségével kapcsolatos közhelyek rendkívül széles körben terjedtek el.⁴⁶ Ma már lehetséges, hogy másfajta logikai sémák, részleges és felületes iskolázottság mind kifejezésre jussanak szerte a világban, melyben a „mindenki ugyanannyit ér” elve érvényesül. Összességében tehát a középkort is nagyban érinti a közvetlen demokrácia, a *new media* és az internet 2.0 szociológiája.⁴⁷ Elméletben a gondolkodó emberek e sokaságának hatalmas tartalmi gazdagságot kellene létrehoznia, ám a dolgok általában nem így mennek: végső soron az emberek nem gondolkoznak, hanem ismételve. Következésképpen a középkorok is repetitív jellegűek, ugyanazokra a klisékre épülnek, statikusak, de a nagy számok törvénye szilárdá teszi őket. Így hát a középkor újraálmódásának ez a tizen-

⁴³ Eco: *Dieci modi*, 1093.

⁴⁴ Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.

⁴⁵ A *fanfictions*-ról szóló kiegészítés Filippo Fonióknak köszönhető, aki hosszan beszélt erről a témáról az általa és Brandon Essary által szervezett konferencián: *Researching, Teaching, and Learning the Middle Ages through Popular Culture: Medievalism and All That* (Firenze, 17–18 gennaio 2019). Léteznek olyan weboldalak, amelyek gyűjtik és elemzik a középkor ezen populáris olvasatait; olaszul: *Mediaevi. Il Medioevo al presente* (<https://www.facebook.com/MediaEvi/>); angolul: *Medievalists.net. Where the Middle Ages begin* (<http://www.medievalists.net/>); franciául: *Actuel Moyen Âge* (<https://actuelmoyenage.wordpress.com/>); e három oldal utolsó megtekintése: 2020. március 15.

⁴⁶ Brusa: *Un prontuario degli stereotipi sul medioevo*, i. m.; Marostica: *Medioevo e luoghi comuni*, i. m.; Sergi: *L'idea di medioevo*, i. m.; uő: *Politicità degli stereotipi sul medioevo*, i. m.

⁴⁷ Lásd: Minuti (a cura di): *Il web e gli studi storici*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.; Detti: *Lo storico come figura sociale*, 293–300., 306–307.

kettedik módja nemcsak plurális, hanem konformista is: a lovagok és a boszorkányok, a barbárok és a pestis megszokott birodalma.

4. A politikai banalitás középkora

A tizenhárom szerencsétlen szám: nem ülünk tizenhárman egy asztalhoz, a repülőgépen az ülőhelyek, a tengeri hajókon a kabinok, a fedélzetek és a mentőcsónakok számozásában a tizenkettőt a tizennégy követi. Ezért nem tűnik helytelennek tizenharmadikként említeni a középkor újraálmódásának azt a módját, amelyre manapság a legnagyobb fanyalgással szokás tekinteni; mint egy olyan számra, amelyet legszívesebben átugornánk. A *politikai banalitás* középkoráról van szó, amellyel egyéb tanulmányaival e sorok írója, de mindenekelőtt Bruce Holsinger, David Marshall, William Blanc és Andrew Elliott művei foglalkoztak, s jó leírást adtak róla.⁴⁸ Közismert, hogy különösen szélsőjobboldali körökben a középkor politikacsinálás céljaira való felhasználása igen elterjedt; Umberto Eco „módjai” közül nem kevés számít reakciónak (azok biztosan, amelyek a sorrendben páratlan számot viselnek: a 3., 5., 7. és a 9.).⁴⁹ Láthatjuk, hogy az utóbbi időben hogyan vett nagy lendületet Nyugaton mindenhol, de az Egyesült Államokban egészen robbanásszerűen, ahol egy kis késéssel a történészek is tudatára ébredtek, hogy kapcsolat áll fenn a középkori szimbólumok és az *alt-right*, meg a *white supremacism* között.⁵⁰

Maradhatnánk abban, hogy a politikai medievalizmus e formáját Eco 3. „módja” foglalja össze, mely a *barbár középkorról* és annak lényegében náci használatáról szól. Igaz, ugyanúgy a szélsőjobboldal középkoráról beszélünk, de ma már olyan medievalizmussal van dolgunk, ami nagyon is eltér attól, amit Eco leírt, amennyiben a középkor bemutatásának ez az új módja teljesen elszakadt mind az (akár rendszerhű) történetírástól, mind a nagy szerzők (akár *fantasy*-szerzők), mind pedig igen gyakran a történeti tények akár csak minimális ismeretétől (beleértve azokat, amelyeket már iskolaköteles korban el kellett volna sajátítani). Ezzel szemben leegyszerűsített „ikonokkal” és kontextusukból kiragadott szimbólumokkal dolgozik: íme ezek az internetet ellepő új barbárok, vikingek és keresztetek. Megváltozott a politika, és vele változott a politika medievalizmusa. Erre a banalizációs jelenségre elsősorban Andrew Elliott szolgált világos magyarázattal a *The Middle Ages in the Modern World* című konferencián, amely 2018. november 21–24-e között zajlott Rómában. Más szerzők gondolatmenetét kiszélesítve különbséget tett „genealogikus” és „banális” medievalizmus között:

„Mi a helyzet a középkorral, amely annyira csábító a modern politika számára, és miért alkalmas oly kitűnően az online manipulációra? Az első dolog, amit meg kell említeni, az, hogy a medievalizmusnak (legalább) két változata működik, ami ezeket az ideológiákat támogatja. Az első szorosabban kapcsolódik a tulajdonképpeni középkorkutatáshoz, mivel olyan eseteket jelent, mint Salazar, Franco, Asszad és Husszein, akik *szándékosan* utaltak a középkori elődökre mint valami kézzelfoghatóra, elfogadottra és határozottan középkorira. Ezt a csoportot célszerű lehet nyílt medievalizmusként leírni, vagy ahogy David Marshall

⁴⁸ Holsinger: *Neomedievalism*, i. m.; Marshall, David: *Introduction*, i. m.; Blanc–Naudin: *Charles Martel et la bataille de Poitiers*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.

⁴⁹ Eco tanulmányával egy időben született a következő munka: Revelli: *II medioevo della Destra*, i. m. A hagyomány középkorával szembeni kritikákra: Eco: *A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico*, 139–140., 225.; Eco: *Il fascismo eterno*, i. m., különösen: 34–36. [magyarul: *A mindenkori fasizmus*. In: *Öt írás az erkölsről*. Ford.: Dorogi Katalin. Budapest: Európa, 1998. 25–47.]

⁵⁰ Sanfilippo: *Medioevi inventati e medioevi alternativi negli Stati Uniti degli ultimi venti anni*, i. m. (2. és 3. rész); illetve a továbbiakban a 6. rész.

találónan megfogalmazta: »genealógiai medievalizmusként«. [...] A másik forma, a banális medievalizmus alattomosabb. Ebben a módban ugyanazokat a medievalizmusokat nem azért alkalmazzák, hogy a jelent közelebb hozzák a középkori múlthoz, hanem éppen ellenkezőleg. [...] Ahogy Bruce Holsinger kifejtette, így van ez például a »keresztes hadjárat« fogalmával. [...] Valóban, ezt a kifejezést a Bush-kormányzat idején már nem egy középkori háborúra értett tudatos utalásként, hanem általános fogalomként használták, amely egész sor, a kifejezéshez kapcsolódó eszmét foglalt magában, és amely a világot »modern« és »középkori« részekre osztotta olyan politikailag hatékony és kamatozó kifejezésekkel, amelyek a geopolitikát a populárisan érthető történelemre fordították le.⁵¹

Egyszóval, a 12. számú álom, a *plurális* középkor megfelelője (mondhatni instrumentális szövevénye) a politikai banalitás középkora, melyhez hozzátehetjük a „populista” jelzőt: velejárói az egyszerű nyelvezet, az elemi képzetek, tweetek, lözungok és mémek használata, a tények és jelképek összefüggéseiből való kiragadása, s emellett a könnyen azonosítható ellenség kijelölése (akár a borszín alapján, mint a mórokkal történt), a drasztikus megoldások felvetése, s az, hogy inkább az emberek zsigereihez, semmint az értelméhez szól.⁵² Ez a „Je suis Charles Martel” medievalizmusa, mely jelmondat a muszlimokat 732-ben Poitiers-nél legyőző Martell Károlyra utal, válaszként a „Je suis Charlie”-ra, ami a *Charlie Ebdo* című lap szerkesztőségében elkövetett mélysárlás (2015. január 7-e) után terjedt el.⁵³ Ez a medievalizmus a laposföld-hívők és Carly Fiorina szenátorasszony sajátja, aki 2016-ban jelöltként indult a Fehér Ház megszerzéséért, s kijelentette, hogy a középkori történelemből szerzett diplomája hasznára lehet az Iszlám Állam legyőzésében.⁵⁴ Ezek az álmok (ezek a lidércnyomások) egy olyan politika szülöttei, amely az – egészen az ostobaságig – leegyszerűsített üzenetből kovácsol győztes fegyvert. Azonban a „banalitás” nem szerencsés kifejezés: George Orwell újbeszél nyelvét juttatja eszünkbe, melyben a nyelv egyszerűsítése a kritikai gondolkodás megsemmisülését eredményezi.⁵⁵ És eszünkbe juttatja Hannah Arendt baljós kifejezését, „a gonosz banalitását”: a saját cselekedet jelentésével kapcsolatos teljes tudatlanságot.⁵⁶

5. A piac középkora

Abban az időben, amikor Umberto Eco írt, a középkor már összekapcsolódott a piaccal; elég ha arra gondolunk, hogy a középkori és reneszánszkori mulatságoknak már a múlt század harmincas éveiben is megvolt a turisztikai vonzereje.⁵⁷ Semmihez sem hasonlítható azonban, ami ma zajlik a nyugati társadalomban, melyben a középkor megálmodása kereske-

⁵¹ Elliott: *#Medieval: "First World" Medievalism and Participatory Culture*, i. m.; lásd még: Elliott: *Medievalism, Politics, and Mass Media*, 15–19., 33.

⁵² Lásd: Eco: *Il fascismo eterno*, i. m., különösen: 34–48., 14 *archetipi dello «Ur-fascismo»* [Az ósfasizmus 14 archetípusa] (ismét egy lista!); Murgia: *Istruzioni per diventare fascista*, i. m.

⁵³ Blanc–Naudin: *Charles Martel*, 246–247.

⁵⁴ A laposföld-hívőkről (akik Ecót is érdekelték: Eco: *La leggenda della terra piatta*, i. m.; úó: *La terra piatta e gli antipodi*, i. m.) szól például: Abranavel: *Con il "terraplattismo" non c'è molto da ridere*, i. m.; Carly Fiorináról: Perry: *No, Carly Fiorina, a Degree in Medieval History Doesn't Qualify You to Fight Isis*, i. m.

⁵⁵ Orwell: *1984*, i. m. [Magyarul: *1984*. Ford. Sziogyártó László. Budapest: Európa, 1989. – G. Gy.]

⁵⁶ Arendt: *La banalità del male. Eichmann a Gerusalemme*, i. m. [Magyarul: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Ford. Mesés Péter. Budapest: Osiris, 2000. – G. Gy.]

⁵⁷ Cavazza: *Piccole patrie: Feste popolari tra regione e nazione durante il Fascismo*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Liberty Dreamt in Stone: The (Neo)Medieval City of San Marino*, i. m., az interneten: www.praticasdahistoria.pt (megtekintve: 2020. március 15.).

delmi termék lett.⁵⁸ Filmek, regények és tv-sorozatok globális visszhangot váltanak ki (gondoljunk csak a *Trónok harcára*); rengetegen követik a felfoghatatlan rejtélyekről szóló műsorokat, a középkorral kapcsolatos parkok és mindenekelőtt vásárok szinte mindenhol megtalálhatók (Olaszországban lenyűgöző mennyiségben); az utazásszervezők a középkor színes világába szerveznek utakat (nem beszélve a zarándokutakról), a *slow food* szorosán kapcsolódik az efféle kezdeményezésekkel, és a *via Francigena* – más útvonalakkal együtt – a turisták igazi gyűjtőhelye.⁵⁹ Ételek, zene és ruházatok kelletik magukat. Kardokat, számszeríjakat, kelyheket, varázspálcákat, miniatűr tündérekéket, trollokat, sárkányokat, varázslókat és lovagokat (főképp templomosokat) kínálnak mindenütt, a szektor szereplőinek külön vásárokat tartanak.⁶⁰ Európa néhány (vagy nagyrészt) neomedievális települése: Neuschwanstein, Carcassonne, az edinburghi vár az adott ország egyik legnépszerűbb látnivalójának számít.

A történelmi középkorról leválva és kontextusától elszakadva a középkor eme, a tizenharmadik „módot” jelentő használata hasonlóságokat mutat az ókori világ jelenlegi használatával: ebben a vonatkozásban lásd Salvatore Settis *Futuro del classico* [A klasszikus kor jövője] című rövid, tartalmas könyvét.⁶¹ Ezenfelül a kereskedelmi középkor szimbiózisban van a tizenkettedik „móddal”, a plurális középkorral: belőle táplálkozik és fogyasztási cikkeket kínál számára. A legtöbb esetben alapvető dolgokról van szó, amelyeknél a jelennel való összekacsintás nélkülözhetetlen elem: még a „templomosok étrendje” is létezik (nagyon egészséges, hal és zöldség alapú – szegény, öreg katonák!).⁶² A középkor bemutatásának ehhez a módjához tartozik az egyre terjedő *gamification*je (ez a neologizmus 2008 óta létezik), azaz játék formájában való újrateremtése, legyen szó akár asztali, akár internetes játékokról.⁶³ Egy kis cukorral lenyelhetjük a pirulát: ebben az esetben a kereskedelmi cél (ami persze a legfontosabb) pedagógiai funkcióval társul, mely utóbbi az egyébként közömbös célcsoportokra szeretne hatni, mint amilyenek a diákok, akiknek nem sok kedve van ahhoz, hogy memóriájukat olyan dögunalmas témán élesítsék, mint a történelem.

A középkor mint kereskedelmi termék kiválóan működik, ha tiszteletben tartja a reklámozás trükkjeit.⁶⁴ A legkevésbé hihető, egyben a leggyakoribb az identitáshoz kapcsolódó használat: mely esetben azt szokás állítani, hogy egy adott sajátos hovatartozást, helyhez vagy csoporthoz való kötődést fejez ki, azonban az ilyen, saját identitás értelmezésére használt középkor valójában sablonos és önisméltó. „Jöjjenek, nézzék meg a mi igazi, autentikus, egyedi középkori városunkat...” Jöjjenek Provins-ba, amely „a középkorba repít vissza, egy órányira Párizstól”, vagy Gradarába, „a középkor fővárosába”, vagy Gubbioba, a „legszebb

⁵⁸ Cardini: *Medievalisti “di professione”*, 35.; Marshall (ed.): *Mass Market Medieval*, i. m.; Ortenberg, V.: *In Search of the Holy Grail*, i. m.

⁵⁹ Az Európa Tanács által 2019-ben hitelesített 38 kulturális útvonal közül jó 14 középkori vonatkozású, lásd: <https://www.coe.int/it/web/cultural-routes> (megtekintve: 2020. március 15.); lásd még: Innocenti: *Middle Ages, Tourism and Cultural Routes*, i. m.

⁶⁰ Középkori helyek fesztiválja (Pistoia), <http://www.festivaldeiluoghimedievali.it/> (megtekintve: 2020. március 15.); A középkori turizmus fesztiválja (Trento), <https://www.discovertrento.it/calendario-eventi/dettaglio/-/dettaglio/festival-del-turismo-medievale-trento/93261> (megtekintve: 2020. március 15.).

⁶¹ Settis: *Futuro del classico*, i. m., különösen: 23. s. köv.

⁶² Merli: *Templari e templarismo: un mito dalle molteplici declinazioni*, i. m., különösen az „Il templarismo al tempo di Internet” című fejezet: 99–104.

⁶³ Kline (ed.): *Digital Gaming Re-imagines the Middle Ages*, i. m.

⁶⁴ Pivato: *Vuoti di memoria*, i. m., különösen a 6. fejezet.

középkori városba”!⁶⁵ Természetesen vannak esetek, amikor a filológiai szigor jól megfér a hovatarozás érzelmi kifejezésével, és színvonalas eseményeket hív életre. A leggyakrabban azonban (különösen amikor csupán gazdasági mozgatórugókról van szó), az ajánlat turisztikai célú és semmiben nem különbözik más városokétól, melyek várurnókból és tündérékből élnek. Ezeket a középkorokat mint valami exkluzívát állítják be, pontosan úgy, ahogyan a már megszokott reklámokban elragadtatottan „exkluzívként” hirdetnek egy sorozatgyártású autót vagy egy tengeri körutazást háromezer utassal a fedélzeten.

6. A medievalista labirintus középkora

A *medievalista labirintus* a maga tagoltságában szemlélt középkorkutatás körén belül születő reflexiókat takarja. A „történelem válsága” ellenére vagy talán épp amiatt ez a reflexió napjainkban igen eleven. Umberto Eco, a középkor megálmodásának általa *Muratori középkorának* nevezett nyolcadik módját szemléltetve a historiográfiára hivatkozott.⁶⁶ Elismerte, hogy az képes a „filológiai rekonstrukcióra” és a „kritikai megértésre”, ezért ugyanazt a „heurisztikus hatékonyságot” tulajdonítja neki, amely a saját, személyes kultúrtörténelmi munkájában is megnyilvánulhatott.⁶⁷ A „tíz mód” e kis *summájában* azonban a történetírás is az álmok közé sorolódik, ami meglepő lehet. De nemcsak ez: az egész írás *incipitje* ugyanis a következő: „Mi a közös Frank Frazetta Nibelung-énekbe illő figuráiban és a preraffaeliták erőltet teremtményeiben? Mi köti össze Battiato lovagjait Le Goff a purgatórium születéséről alkotott felfogásával?”⁶⁸ Egy 20. századi művész képregényei, egy tizenkilencedik századi

⁶⁵ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 118–119.

⁶⁶ Eco: *Dieci modi*, 1103. Mivel ez minket, történészeket közvetlenül érint, érdemes itt teljes egészében idézni a szöveg részt: „Muratori és a *Rerum Italicarum Scriptores* középkora nem különbözik az *Annales* középkorától, leszámítva, hogy az előbbi filológiai eszközökkel, a nagy krónikák és históriák alapján, míg az utóbbi a plébániai anyakönyvek, az inkvizíció iratai és a közjegyzői okiratok alapján rekonstruálta a korszakot. Az előbbi az események, az utóbbi a történelem nélküli tömegek mindennapi viselkedésének és az anyagi élet struktúráinak feltárását szolgálta, de mindkettő célja az, hogy problémáink és kíváncsiságunk fényében megértsük, mi is volt valójában egy olyan korszak, amelyet nem lehet klisék közé szorítani, és amelyet sokszínűségében, pluralizmusában és ellentmondásai-ban kell újra felfedezni. E középkor részét alkotják Viollet-le-Duc építészeti kutatásai, Mâle ikonográfiája és Panofsky ikonológiája, nem beszélve minden olyan igényes, filozófiai értelemben vett rekonstrukcióra törekvő tanulmányról amely inkább a kritikai megértésre, mintsem a szenvedélyen alapuló újrafelhasználásra irányul. És vegyük észre: egyik tudósunk sem jutott eszébe, hogy a divatnak megfelelően beszéljen. Valójában ugyanis csupán a jó munkáról van szó. Vagy talán azért lesz így, mert aki divatok szerint beszél, nem ismeri ezt a fajta munkát.” Az angol kiadás (*Dreaming of the Middle Ages*, 70–71.) szövege eltér ettől: „*The Middle Ages of philological reconstruction, which goes from Mabillon through Muratori up to the best of Gilson, to the rediscovery of the Acta Danicorum Philosophorum and to the Annales school. This philological attitude can be applied either to great historical events or to the imperceptibility of underlying social and technological structures, and to the forms of everyday life. Fortunately in this case no one would speak of «medieval fashion». Not fully free from the curiosity of the mass media, this Middle Ages help us, nevertheless, to criticize all other Middle Ages that at one time or another arouse our enthusiasm. The Middle Ages lack sublimity, thank God, and thus look more «human».*”

⁶⁷ Ecóról mint történésről: Paolucci: *Umberto Eco*, 48–56. Eco szerint a történelemnek egyfajta bevezető szerepe van: meghatározza a kontextust és a probléma helyét, amelyet azután az Elmélet fog kibontani. Magáról így beszél: „Filozófiatörténészként és általában kultúrtörténészként lehetne engem meghatározni.” Uo., 54. A *Tíz mód* is azzal kezdődik, hogy diakronikus módon mutatja be a középkorral kapcsolatos elképzeléseket.

⁶⁸ Eco: *Dieci modi*, 1093. Eco itt Frank Frazetta amerikai grafikusművész (1928–2010) munkáira, a preraffaelita festők Nagy Britanniában a 19. század közepén alakult Testvériségére, a Giacomo

festőtársulás képei, egy 1983-ban frissen bemutatott lovagi kalandfilm és a huszadik század második felének legünnepeltebb medievistája által egy évvel korábban megjelentetett könyv arra példák, hogy az „álmom” keretét adottnak véve lehetséges korlátozni mindazt, ami látszólag korlátozhatatlan; tehát első pillantásra e sorok mintha azt mondanák, hogy Jacques Le Goff nemcsak elbeszélte, miként találták ki a purgatóriumot a középkorban, hanem azt is, hogy végül ő maga is feltalálónak tekinthető. De ez nem így van. Nem szabad azt gondolnunk, hogy a történelemnek az álmodás módjai közé való besorolása Eco számára azt jelentette, hogy az csalóka és nem képes leírni a valóságot, ahogy azt ellenben a dekonstruktivista filozófia teszi, amely a történelem tudományos státuszának megtagadásával heves vitát váltott ki. Ez a vita még mindig nem zárult le teljesen, noha a történészek válasza meggyőzőnek tűnik: a történetírás bizonyosan elbeszélést jelent, de maga az elbeszélés aktusa is a tudás egy formáját alkotja, amennyiben ez a folyamat a források (amelyek nem kizárólag szövegek) helyes hermeneutikájával párosul, és amennyiben kijelentjük, hogy a történetírás mögött mindenképpen ténylegesen megtörtént események állnak, vagyis ha ragaszkodunk a valóság elvéhez.⁶⁹ Eco osztotta ezt az elvet, de saját értelmezésében el is tért tőle. Mint szemiológus úgy találta, hogy a dolgokhoz csak jelek közvetítésével férhetünk hozzá, s a jelek hazugságra is használhatók;⁷⁰ ez alól a történetírás sem kivétel. Ugyanakkor Eco szemében (és a történészek szemében is) maga az elbeszélés heurisztikus értékkel bír: „Amit nem lehet elméletbe önteni, azt el kell beszélni.”⁷¹ Ezenkívül a valóság megismerése nem a tudás egymástól elválasztott területein zajlik, hanem úgy érhető el, hogy az egymástól látszólag nagyon távoli területeket összekapcsoljuk a tudás egyfajta „szemiotikai” térképén, ami feltárja a közöttük létező kapcsolatokat, átvételeket és kölcsönhatásokat. Épp az összefüggések láncolatából adódó enciklopédikus osztályozás teszi lehetővé a valóság megragadását, beleértve a történelmi folyamatok valóságát. Eco ezért helyezhette egymás mellé, anélkül, hogy hierarchiát állított volna fel, Frazzettát és Le Goffot, s ezzel nem egyneműségüket hangsúlyozta – éppen ellenkezőleg –, hiszen mindketten a középkor komplex, változatos ábrázolásának mesterei voltak. Ezért tudta Eco a historiográfia szűkebb területén egy kalap alá venni egymástól távoli korszakok történészeit, mint amilyen Muratori és Bloch – akiket elsősorban a felhasznált források tipológiája és jelenjük kérdéseire adott válaszaik különböztetnek meg egymástól –, az építész Viollet-le-Duc-öt (a medievizmus egyik első alakját) és a művészettörténész Málé-t vagy Panofskyt. Nem sértődünk meg, ha a történészként „jól végzett munkánkat” ugyancsak a középkorról alkotott álomnak minősítik: ez nem azt jelenti, hogy kitaláljuk,

Battiato által 1983-ban rendezett, *I Paladini: Storia d'armi e d'amori* című amerikai–olasz filmre és végül Le Goff *Naissance du purgatoire* című könyvére (Paris: Gallimard, 1981.) utal. A szöveg angol kiadásában (*Dreaming of the Middle Ages*, 61.) a Frazzetta – Le Goff elletéppárhoz kapcsolódó kulturális utalások eltérőek: „Are there any connection between the Heroic Fantasy of Frank Frazzetta, the new satanism, Excalibur, the Avalon Sagas, and Jacques Le Goff?”

⁶⁹ A dekonstruktivisták és a történészek közötti vitában olyan súlyú személyek vettek részt, mint Jacques Derrida, Hayden White, Jerzy Topolski, Carlo Ginzburg és Natalie Zemon Davis. A vitáról legújabban: Fazzi: *Narrare la storia: la lezione di Jerzy Topolski*, i. m.; *La querelle du narrativisme. Autour de Carlo Ginzburg et Hayden White. Séminaire des membres de l'École française de Rome, Lectures en sciences sociales*, Rome, 8 mai 2017; *The History of Hayden White*, i. m.; Galal Mohamed: *Metodo storico e teoria decostruzionista a confronto*, i. m. Lásd még: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 113–121.; Di Carpegna Falconieri: *Nel labirinto del passato. Dieci modi di riscrivere la storia*. Roma–Bari. 5. fejezet.

⁷⁰ Paolucci: *Umberto Eco*, 149. Ezt az értelmezést kell adnunk a mondatnak, amellyel *A rózsza neve* zárul: „Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.”

⁷¹ Paolucci: *Umberto Eco*, 44., 191–214.

hanem azt, hogy magunk sem tudjuk a középkort teljes mélységében megérteni, ha nem lépünk kapcsolatba más formákkal, melyekkel azt ábrázolják.

Ilyen értelmű kutatásokat javasol a ma már közkeletű néven medievalizmusnak nevezett tudományterület, melynek fő kutatási tárgyát éppen a középkor ábrázolásai – vagyis a nagyon tág értelemben vett narratívák – alkotják, és amelyben a hitelesség (vagyis a középkor történeti tényeinek való megfelelés) és a kitaláció vagy hamisítás közötti különbségtétel nem meghatározó tényező. A tudományág fokozódó öntudatra ébredésével – amint azt láthattuk – a múlt század hetvenes éveitől kezdve, át a nyolcvanas éveken egészen a 2000-es évek elejéig számos fontos tanulmány született Olaszországban, melyek közül illendő megemlíteni – túl az *Il sogno del medioevo*-konferencián (1983),⁷² mely jelen sorok kiindulópontja is volt – legalább az 1985-ben Trentóban tartott német–olasz találkozót, amely a két oldal nemzeti mítoszairól szólt,⁷³ az Ascoliban *Il medioevo specchio e alibi* elnevezésű konferenciát (1988),⁷⁴ Renato Bordone *Lo specchio di Shalott* című könyvét, az egyik első olasz monografikus művet, amely teljes egészében a medievalizmussal foglalkozik,⁷⁵ továbbá a *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo* századik számát (1995–1996), ami ismét csak hangsúlyozza, ha ez egyáltalán szükséges, a történetírás története és a medievalizmus közötti kapcsolatot és e módszertani megközelítés kedvező fogadtatását,⁷⁶ a középkori latin és népnyelvű szövegek „aktualizálásáról” szóló köteteket (1997-ben, illetve 2004-ben) és végül egy Giuseppe Sergi és Enrico Castelnuovo szerkesztésében 2004-ben megjelent *miscelanea-kötetet*.⁷⁷ De a medievalizmus tanulmányozása elsősorban az elmúlt tizenöt évben ment át oly gyors fejlődésen, amely páratlan a történetírás más irányaihoz képest. Erőteljesen jelen van az angolszász országokban és – bár kisebb súllyal – Németországban, Itáliában és Franciaországban.⁷⁸ Gondoljunk csak a medievalista témák kedvező fogadtatására az

⁷² *Il sogno del medioevo*, i. m.

⁷³ Elze–Schiara (a cura di): *Italia e Germania. Immagini, modelli, miti fra due popoli dell'Ottocento*, i. m.

⁷⁴ Menestò (a cura di): *Il medioevo: specchio ed alibi*, i. m.

⁷⁵ Bordone: *Lo specchio di Shalott*, i. m. Még ugyanabban az évben jelent meg: Attolini: *Immagini del medioevo nel cinema*, i. m. és Sanfilippo: *Il medioevo secondo Walt Disney*, i. m.

⁷⁶ Tematikus szám a következő címmel: *Studi medievali e immagine del medioevo fra Ottocento e Novecento*. Az intézet régóta fennálló érdeklődése a medievisztika története iránt az utóbbi években láthatóan tovább fokozódott. Lásd még azokat a monográfiákat, melyek a következő személyekről, illetve témákról szólnak: Ernesto Monaci, a román történetírás, Pietro Egidi, Girolamo Arnaldi, Ovidio Capitani, Jacques Le Goff, Pietro Fedele, Gina Fasoli és a Scuola storica nazionale. A medievalizmus és a medievisztika kapcsolatáról szóló munkák közül megemlíthető: Pirani: *Medievalismi nelle Marche*, i. m. A szerző a „medievalizmusok” fogalmával olyan témákat jelöl, melyek „a szó szoros értelmében vett történetírás kultúrájának és a középkor újragondolásának metszéspontjában helyezkednek el”. (8. oldal)

⁷⁷ Cavallo–Leonardi–Menestò (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 1. Il medioevo latino, IV. L'attualizzazione del testo*, i. m.; Boitani–Mancini–Vàrvaro (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 2. Il medioevo volgare, IV. L'attualizzazione del testo*, i. m.; Castelnuovo–Sergi (a cura di): *Arti e storia nel medioevo. IV. Il medioevo al passato e al presente*, i. m.

⁷⁸ Az utóbbi tíz évben a medievalizmusról megjelentetett általános művek összegző bibliográfiája: [tehát, mivel itt nem hivatkozásokról, hanem bibliográfiáról van szó, az alábbi műveket nem tüntetjük fel a tanulmány végén olvasható szakirodalomban – G. Gy.]: Burle-Errecade, Élodie – Naudet, Valérie (éd. par): *Fantasmagories du Moyen Âge. Entre médiéval et moyenâgeux*. Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2010.; Ferré, Vincent (dir. par): *Médiévalisme : modernité du Moyen Âge*. Paris: L'Harmattan, 2010.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, i. m.; Golinelli, Paolo: *Medioevo romantico. Poesie e miti all'origine della nostra identità*. Milano: Mur-

olyan monstre középkor-konferenciákon, mint Kalamozoo és Leeds, vagy a *The Middle Ages in the Modern World* nemzetközi konferenciasorozat negyedik, 2018 novemberében Rómában tartott ülésének sikerére.⁷⁹ A medievalizmussal kapcsolatos kutatások növekvő számának és módszerességének köszönhetően az elmúlt években megváltozott a történelmi középkorról, valamint a történelem és a történészek mai társadalomban betöltött szerepéről való gondolkodás is. Ma a medievalizmus fontos helyet foglal el a medievisztikai kutatások sorában, mert folyamatosan napirenden tartja a középkori történelem és annak kortárs recepciója feletti vitákat, jobban, mint a történelmi tudás bármely más formája. A medievalizmus, azaz a mai politikai manipuláció megfigyelése és kritikája – nem pedig a *curtis* tanulmányozása – váltotta ki az amerikai akadémiai körökben lezajlott széles körű vitát a *white supremacy*ről; ez a vita tette lehetővé, hogy Kalamazoo champagne-i vásárainak (ahogy Le Goff szerette mondani) sok, korábban e téren tájékozatlan résztvevőjének szeme kinyíljon a *történelmi* valóság egyik részére – arra, hogyan használja fel a szélsőjobboldal a középkort –, amit az európai földrészen már régóta ismernek, és szembenézzon egy olyan problémával, amely éppen azért, mert historiográfiai természetű, nem erudíció kérdése, hanem politikai tartalma van, nem a múltra korlátozódik, hanem aktuális.⁸⁰ Az olyan, a középkori történe-

sia, 2011.; Fugelso, Karl (ed.): *Defining Neomedievalism(s)* vol. II. (Studies in Medievalism 20.). Cambridge: D. S. Brewer, 2011.; Evans, Robert J. W. – Marchal, Guy P. (eds.): *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.; Pugh, Tison – Weisl, Angela Jane: *Medievalisms: Making the Past in the Present*. London – New York: Routledge, 2012.; Geary, Patrick – Klaniczay, Gábor (eds.): *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. Leiden–Boston: Brill, 2013.; Oexle, O. G.: *Die Gegenwart des Mittelalters*. Berlin: Akademie Verlag, 2013.; Wood, Ian: *The Modern Origins of the Early Middle Ages*. Oxford: University Press, 2013.; Bak, János M. – Geary, Patrick – Klaniczay, Gábor (eds.): *Manufacturing a Past for the Present: Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-century Europe*. Leiden–Boston: Brill, 2014.; Balestracci, Duccio: *Medioevo e Risorgimento. L'invenzione dell'identità italiana nell'Ottocento*. Bologna: Il Mulino, 2015.; Matthews, David: *Medievalism: A Critical History*. Woodbridge: D. S. Brewer, 2015.; D'Arcens, Louise: *The Cambridge Companion to Medievalism*. Cambridge: University Press, 2016.; Bildhauer, Bettina – Jones, Chris (eds.): *The Middle Ages in the Modern World: Twenty-first-century perspectives*. Oxford: University Press, 2017.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.; Fazioli, K. Patrick: *The Mirror of the Medieval. An Anthropology of the Western Historical Imagination*, New York – Oxford: Berghahn, 2017.; Emery, Elizabeth – Utz, Richard (eds.): *Medievalism: Key Critical Terms*. Cambridge: D. S. Brewer, 2017.; Utz, Richard.: *Medievalism. A Manifesto*. Kalamazoo-Bradford: Arc Humanities Press, 2017.; Wollenberg, Daniel: *Medieval Imagery in Today's Politics*. Leeds: Arc Humanities Press, 2018.; Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018.; *Revue d'épistémologie des langues et littératures du Moyen Âge*, vol. 40. (2019) (tematikus szám „Moyen Âge et politique aujourd'hui, Perspectives médiévales” címmel); Halink, Simon (ed.): *Northern Myths, Modern Identities. The Nationalisation of Northern Mythologies Since 1800*. Leiden–Boston: Brill, 2019.; Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds.): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. Az angol bibliográfiára részben: <http://medievallyspeaking.blogspot.com/> (megtekintve: 2020. március 15.)

⁷⁹ <https://themamo.org/mamo2018-rome/> (megtekintve: 2020. március 15.) [A honlap már nem él, de az 5. ilyen konferenciát idén tartották Londonban június 24–26-án – G. Gy.]

⁸⁰ Hadd utaljak Matteo Sanfilippo *Medioevi inventati* című (i. m.) tanulmányára és a benne található bibliográfiára, melyhez hozzátehető még: Elliott: *Internet Medievalism and the White Middle Ages*, i. m.; Schuessler: *Medieval Scholars Joust with White Nationalists. And One Another*, i. m.; Feniello: *Destra e terzomondisti assediano il Medioevo*, i. m.; Kim: *Digital Whiteness and Medieval Studies*, i. m. Ezt a témát megvitatták a *Primo convegno della medievalistica italiana* (Bertinoro,

lemben is nagyon divatos témák, mint a nemi szerepek, nem szakíthatók el a medievalizmusban jelentkező értelmezésektől (amelyeket szintén *történetileg* kell vizsgálni), különben fennáll a veszély, hogy a vita a könyvtárban zajlik, pedig a piactér szeretné azt lefolytatni.⁸¹ Végül is ez egy másik formája annak a sürgető kulturális igénynek, amely az utóbbi években azt követeli, hogy a *public history*-val foglalkozzunk.⁸²

Akkor hát hogyan változott meg a középkorról szóló történetírás a nyolcvanas évek óta? A múlt század harmincas éveivel mutatkoznak hasonlóságok. Hagyjunk figyelmen kívül bizonyos politikai analógiákat (ó, jaj!), és nézzük meg, hogy az *Annales*-kör hatására azokban a régmúlt években a történetírás hogyan nyílt meg más humán tudományok, társadalomtudományok, a pszichológia, a szociológia, az emberföldrajz, a kulturális antropológia irányában, amelyeket mindaddig megvetően kezelt vagy a historicizmus magaslatáról szemlélt. A történetírás tehát érintkezett másokkal, és e termékenyítő hatásból új gondolkodásmód született: a *nouvelle histoire*. Ma ugyanez történik, de ha úgy tetszik, még szembetűnőbb módon. Ma a tudás destrukturalódását tapasztalhatjuk, egyben részeinek láncolatá szerveződését, aminek elméletét Umberto Eco *A nyitott mű* című művében már 1962-ben megfogalmazta, de ami az 1980-as évek középkorkutatói számára, akik őt valójában kívülállónak tekintették (és tényleg az volt), még elképzelhetetlennek tűnt. Ma más a helyzet: a változásnak episztemológiai okai vannak (fokozott érdeklődés a jelen társadalma és annak kommunikációs módjai iránt) és strukturális okai is: a bölcsészkarok világszerte érzékelhető válságának egyetlen pozitív eleme, hogy a tanszékek összeolvadnak, és olyan egyének, akik semmiben nem osztoztak – papirológusok és szociológusok – beszélgetésbe keverednek, és néhány szerencsés esetben együtt is működnek. Bár sokat megőrizve sajátosságaikból, a humán tudományágak általában közelítenek egymáshoz. Ebből az következik, hogy a problémák megközelítése multi- és transzdiszciplinárisá válik: a tudományágak érintkeznek egymással, mert a problémák, melyekkel foglalkoznak, számos szempontból vizsgálhatók. A középkor kutatása sem tud meglenni a medievalizmus nélkül, egyszerűen azért, mert az utóbbi olyan, a középkorhoz kötődő kulturális jelenség, amelynek rendkívül nagy a hatása a mai társadalomra. Ezt az értelmezést figyelmen kívül hagyni annyi, mint megfutamodni a harcmezőről, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *nouvelle histoire*-ral ellentétben a történelem ma gyenge pozícióból indul.⁸³ A kormány adta kürtjelzés, amely 2018-ban Olaszországban (Olaszországban!) a történelmet nyomtalanul törölte az érettségi tárgyak köréből, riadóként értelmezendő, de fennáll a veszély, hogy a lélekharang kongásává változik. Ha igaz, hogy „az emlékezet szabadsága”, amelyről Girolamo Arnaldi és Mario Del Treppo írtak, azaz „a közvélemény számára irányt mutató felelősség megszüntetése” valóban javította az olasz történeti kutatás minőségét a 20. század második felében, ennek a marginalizálódás volt az ára.⁸⁴ De a történelem nyilvánosság általi használata *így is és a történészekről függetlenül is* fennmaradt. Ez a nyilvános használat a lényegéből fakad, ugyanis a történeti

2018. augusztus 14–16.) keretében *La public history* címmel tartott kerekasztalon és az Oxfordban 2019. május 11-én a *Medieval Studies and the Far Right* elnevezésű konferencián.

⁸¹ Lásd a *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo* 122 (2020) számában a következő tanulmányokat: Sanfilippo: *Medioevi inventati*, i. m. és Roversi Monaco: „*Damsel in distress*”. *Medioevo, medievalismo e ruoli di genere fra XIX e XXI secolo*, i. m.

⁸² Giardina: *Prefazione*, 16–17.

⁸³ Visceglia: *Introduzione*, különösen: 24–25.; Malatesta: *I dottorati in discipline storiche*, i. m.

⁸⁴ Lásd: Sergi: *Politicità degli stereotipi*, 47. Azt a problémát, hogy a történészeknek lehetetlen megőriznie semlegességét, a kortárs történetírás és a medievalizmus iránti különös figyelemmel tárgyalja: Grévin: *Nationalisme et Médiévalisme*, i. m.

értelmezés mindig az ideológia egyik kifejezési formája, még akkor is, ha azt történészek helyett újságírók, politikusok, szociológusok stb. határozzák meg. Talán helyes lenne, ha a történészek újra számot vetnének ezzel, és visszakövetelnék a nyilvánosságban játszott szerepüket.⁸⁵

A történelemről szóló írásokról, azok valamennyi formájáról folytatott viták, a mai társadalmak és múltjuk – legyen az valós vagy képzeletbeli – között fonódó szálak vizsgálata révén alakultak ki az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású értelmezési koncepciói, mint például a „képzeletbeli közösségek” és a „kitalált hagyományok”, valamint a „refashioning/újjaalakítás”. (Ugyanis a hagyományok kitalálása nem minden: a kontinuitás és a diszkontinuitás általában egymás mellett létezik; Umberto Eco „barkácsolás”-fogalma is alapjában véve egyfajta újjaalakítás.)⁸⁶ Ezenkívül kialakult a kora középkorról szóló eszmecserekből alapvető fogalom, az „etnogenezis”,⁸⁷ valamint a „regimes of historicity” és az „histoire croisée/entangled history” fogalma,⁸⁸ melyekhez ma hozzátehetnénk a „kiterjesztett történetírást” is, amely még továbbgondolásra szorul, de lényegében azt jelenti, hogy elemzéseink során nemcsak a középkorról szóló tudományos műveket, hanem egy átfogóbb képet is szem előtt kell tartani.⁸⁹ Hogy megtaláljuk a kiutat az útvesztőből, végül is egyszerű (de távolról sem banális) logikát kell követnünk: a középkort mint történeti korszakot a középkortörténetnek kell tanulmányoznia, de a középkor fogalma és értékelései a historiográfiára tartoznak, amelynek a medievalizmus elválaszthatatlan része. Ez így együtt a medievisztika.⁹⁰

Fordította: GALAMB GYÖRGY

⁸⁵ Lásd újabban: Visceglia: *Introduzione*, 28–30.; Detti: *Lo storico come figura sociale*, i. m.; lásd még: Carpegna Falconieri: *Medievalismi, il posto dell'Italia*, 15–17.

⁸⁶ E három fogalomra lásd: Anderson, Benedict: *Comunità immaginate*, i. m. [magyarul: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L' Harmattan, 2006. – G. Gy.]; Hobsbawm–Ranger (a cura di): *Linvenzione della Tradizione*, i. m.; Ohnuki-Tierney, Emiko: *La vera storia dei kamikaze giapponesi*, i. m., különösen a 7. fejezet bevezetőjét és a „Discontinuità storica naturalizzata come continuità” című részét, amely a haza/vértanúság binómiájának átalakulásait veszi példának, és tárgyalja a nyugati és a japán kultúra hosszú időtartámban az ókortól a második világháborúig.

⁸⁷ A számos jelentős munka közül csak egyet említünk: Geary: *Il mito delle nazioni*, i. m. [Magyarul: *A nemzetek mítosza – Európa népeinek születése a középkorban*. Budapest: Atlantisz, 2014.]

⁸⁸ Hartog: *Regimi di storicità*, i. m.; Werner: *Penser l'histoire croisée*. i. m. (és a medievalizmusra tett utalással: *Manufacturing Middle Ages*, i. m.).

⁸⁹ Lásd: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 130.; uő: *Medievalismi: Il posto dell'Italia*, 11. A történetírás e formájával rokon a „storiografia percettiva”, melyet Giuseppe Sergi vezetett be: *L'idea di medioevo*, 9; lásd még: uő: *Antidoti all'abuso della storia*, i. m.

⁹⁰ Annak szükségességére, hogy a középkortudomány tanulmányozza a medievalizmust: Matthews: *Medievalism: A Critical History*, 178.: „The study of medievalism would be greatly advanced by the recognition that rather than existing as a separate and new discipline, it is simply one part of medieval studies – and an inescapable part of it.” Számos általános középkortörténeti mű ma már magától értetődőnek tartja, hogy a tudományágban a medievalizmus innovatív szerepet játszik. Lásd például: Rosa: *Fazer e pensar a história medieval hoje*, 158. s. köv. Lásd még: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 129–130.; Fedriga: *Guazzabugli*, 22.

BIBLIOGRAFIA

- Abranavel, Roger: *Con il "terraplattismo" non c'è molto da ridere*. Corriere della Sera, 19 marzo, 2019.
- Alberoni, Francesco – Colombo, Furio – Eco, Umberto – Sacco, Giuseppe: *Documenti su il nuovo medioevo*. Milano: Bompiani, 1973.
- Amalvi, Christian: *Le goût du Moyen Âge*. Paris: Plon, 1996.
- Anderson, Benedict: *Comunità immaginate. Origini e fortuna dei nazionalismi*. Roma: Manifestolibri, 2009.
- Arduini, Roberto: *Italy: Reception of Tolkien*. In: Rout, Michael (ed.): *J. R. R. Tolkien Encyclopedia*. New York – London: Routledge, 2006. 299–300.
- Arendt, Hannah: *La banalità del male. Eichmann a Gerusalemme*. Milano: Feltrinelli, 1964.
- Attolini, Vito: *Immagini del medioevo nel cinema*. Roma: Edizioni Dedalo, 1993.
- Berto, Luigi Andrea.: *I raffinati metodi d'indagine e il mestiere dello storico. L'alto medioevo italiano all'inizio del terzo millennio*. Mantova: Universitas studiorum, 2016.
- Blanc, William – Naudin, Christophe: *Charles Martel et la bataille de Poitiers. De l'histoire au mythe identitaire*. Paris: Libertalia, 2015.
- Boitani, Piero – Mancini, Mario – Vàrvaro, Alberto (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 2. Il medioevo volgare, IV. L'attualizzazione del testo*. Roma: Salerno Editrice, 2004.
- Bordone, Renato: *Il medioevo nell'immaginario dell'Ottocento italiano*. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo*, vol. 100. (1995–1996) 109–149.
- Bordone, Renato: *Lo specchio di Shalott. L'invenzione del medioevo nella cultura dell'Ottocento*. Napoli: Liguori, 1993.
- Branca, Vittore (a cura di): *Concetto, storia, miti e immagini del medioevo*. Firenze: Sansoni 1973.
- Brusa, A.: *Un prontuario degli stereotipi sul medioevo*. *Cartable de Clío. Revue romande et tessinoise sur les didactiques de l'histoire*, vol. 5. (2004) 119–129.
- Bull, Hedley: *The Anarchical Society. A Study on Order in World Politics*. New Jersey: Columbia University Press, 1977. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24028-9_2
- Capitani, Ovidio: *Carducci e la storia d'Italia medievale. Controriflessioni inattuali*. In: Mazzon, A. (a cura di): *Scritti per Isa. Raccolta di studi offerti a Isa Lori Sanfilippo*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 2008. 101–114.
- Capitani, Ovidio: *Medioevo passato prossimo. Appunti storiografici tra due guerre e molte crisi*. Bologna: Il Mulino, 1979.
- Cardini, Franco: *Medievisti "di professione", e revival neomedievale*. In: *Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983)*. Spoleto: CISAM, 2018. 33–52.
- Castelnuovo, Enrico – Sergi, Giuseppe (a cura di): *Arti e storia nel medioevo. IV. Il medioevo al passato e al presente*. Torino: Einaudi, 2004.
- Cavallo, Guglielmo – Leonardi, Claudio – Menestò, Enrico (dir): *Lo spazio letterario del medioevo. 1. Il medioevo latino, IV. L'attualizzazione del testo*. Roma: Salerno Editrice, 1997.
- Cavazza, Stefano: *Piccole patrie: Feste popolari tra regione e nazione durante il Fascismo*. Bologna: Il Mulino, 2003².
- Chabod, Isabelle – Giovagnoli, Agostino – Verga, Marcello – Petralia, Giuseppe: *Le nuove associazioni degli storici e la promozione della ricerca*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 215–255.
- Chandler, Alice: *A Dream of Order: The Medieval Ideal in Nineteenth-century English Literature*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1970.
- D'Arcens, Louise: *Comic Medievalism. Laughing at the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell and Brewer, 2014. <https://doi.org/10.1515/9781782043751>
- Del Corso, Lucio – Pecere, Paolo: *L'anello che non tiene. Tolkien fra letteratura e mistificazione*. Roma: Minimum Fax, 2003.
- Delogu, Paolo: *Introduzione alla storia medievale*. Bologna: Il Mulino, 2003.

- Deti, Tommaso: *Lo storico come figura sociale*. In: L'organizzazione della ricerca storica in Italia. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 287–309.
- Di Branco, Marco: 915. *La battaglia del Garigliano. Cristiani e musulmani nell'Italia medievale*. Bologna: Il Mulino, 2019.
- Di Carpegna Falconieri: *Ivanhoe, un cavaliere in redingote: sul mito della cavalleria nell'Ottocento*. In: Campanile, Domitilla (a cura di): *Due secoli con Ivanhoe*. Pisa: Pisa University Press, 2019. 65–83.
- Di Carpegna Falconieri: *Liberty Dreamt in Stone: The (Neo)Medieval City of San Marino*. *Práticas da História*, vol. 9. (2019) 59–93.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medievalismi: il posto dell'Italia*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018. 9–28.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medioevo militante. La politica di oggi alle prese con barbari e crociati*. Torino: Einaudi, 2011.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medioevo, quante storie! Fra divagazioni preziose e ragioni dell'esistenza*. In: Lori Sanfilippo, Isa (a cura di): *Medioevo quante storie. V Settimana di Studi Medievali 130 anni di storie*. Giornata conclusiva, Roma, 21–23 maggio 2013. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 2014. 109–137.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Nel labirinto del passato. Dieci modi di riscrivere la storia*. Roma-Bari: Laterza, 2020.
- Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo: due mitomotori per costruire la storia della nazione e delle "piccole patrie" tra risorgimento e fascismo*. In: Uguccioni, R. P. (a cura di): *Storia e piccole patrie. Riflessioni sulla storia locale*. Pesaro–Ancona: Il Lavoro Editoriale, 2017. 78–101.
- Eco, Umberto: *A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico*. Milano: Bompiani, 2007.
- Eco, Umberto: *Baudolino*. Milano: Bompiani, 2000.
- Eco, Umberto: *Dieci modi di sognare il medioevo*. In: uó: *Scritti sul pensiero medievale*. Milano: Bompiani, 2013. 1093–1108.
- Eco, Umberto: *Dieci Regole di Manipolazione*. In: uó: *Il costume di casa*. Milano: Bompiani, 1973. 20–26.
- Eco, Umberto: *Dreaming of the Middle Ages*. In: uó: *Faith in Fakes. Travels in Hiperreality*. London: Vintage, 1987. 61–72.
- Eco, Umberto: *Il fascismo eterno* [1995]. Milano: La Nave di Teseo, 2017.
- Eco, Umberto: *Il nome della rosa*. Milano: Bompiani, 1980.
- Eco, Umberto: *La leggenda della terra piatta*. *La Repubblica*, 23 febbraio, 2009.
- Eco, Umberto: *La terra piatta e gli antipodi*. In: uó: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*. Milano: Bompiani, 2013. 11–37.
- Eco, Umberto: *Postille a „Il nome della rosa”, 1983*. In: *Alfabeta*, 49. (giugno 1983) 1. és uó: *Il nome della rosa*. Milano: Bompiani, 1984. 505–533.
- Eco, Umberto: *Scritti sul pensiero medievale*. Milano: Bompiani, 2012.
- Eco, Umberto: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*. Milano: Bompiani, 2013.
- Eco, Umberto: *Vertigine della lista*. Milano: Bompiani, 2009.
- Elliott, Andrew B. R.: *Internet Medievalism and the White Middle Ages*. *History Compass*, vol. 16/3. (March 2018) <https://doi.org/10.1111/hic3.12441>
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/hic3.12441> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Elliott, Andrew B. R.: *Medievalism, Politics and Mass Media. Appropriating the Middle Ages in the Twenty-first Century*. Cambridge: D. S. Brewer, 2017. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc16jn7>
- Elliott, Andrew B. R.: *#Medieval: “First World” Medievalism and Participatory Culture*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. 87–106.

- Elze, Reinhard – Schiera, Pierangelo (a cura di): *Italia e Germania. Immagini, modelli, miti fra due popoli dell'Ottocento. Das Mittelalter. Ansichten, Stereotypen und Mythen zweier Völker im neunzehnten Jahrhundert: Deutschland und Italien*. Bologna–Berlin: Il Mulino – Duncker & Humblot, 1988.
- Facchini, Riccardo: *Sognando la Christianitas. L'idea di medioevo nel tradizionalismo cattolico italiano post-conciliare*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018. 29–51.
- Fagioli, A.: *Il romanziere e lo storico. Intervista a Umberto Eco*. http://www.letterainternazionale.it/testi_htm/eco_75.htm (megtekintve: 2020. március 15.)
- Falco, Giorgio: *La polemica sul medioevo*. Torino: Biblioteca della Società Storica Subalpina, 1933., új kiadása: Napoli: Guida, 1977.
- Fazzi, Patrizia: *Narrare la storia: la lezione di Jerzy Topolski*. *Diacronie. Studi di storia contemporanea*, vol. 22. (2015) <https://doi.org/10.4000/diacronie.2082> <https://journals.openedition.org/diacronie/2082> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Fedriga, Riccardo: *Guazzabugli, rabberciamenti e interpretazioni. Perché abbiamo così bisogno del medioevo?* *viaBorgogna3*, vol. 9. (2018) 18–29.
- Feniello, Amedeo: *Destra e terzomondisti assediano il Medioevo*. *Corriere della Sera – La Lettura*, 9 giugno 2019. 11.
- Galal Mohamed, Samir: *Metodo storico e teoria decostruzionista a confronto: alcune osservazioni in merito alle loro epistemologie e obiettivi*. *Consecutio Temporum. Rivista critica della postmodernità*, vol. 14. (2019 febbraio) 18–27. <http://www.consecutiotemporum.it/metodo-storico-e-teoria-decostruzionista-a-confronto-alcune-osservazioni-in-merito-alle-loro-epistemologie-e-obiettivi/> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Gasparri, Stefano: *Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra antichità e medioevo*. Roma: Carocci, 1997.
- Geary, Patrick J.: *Il mito delle nazioni. Le origini medievali dell'Europa*. Roma: Carocci, 2009.
- Giardina, Andrea: *Prefazione*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 9–16.
- Girouard, Mark: *The Return to Camelot. Chivalry and the English Gentleman*. New Haven – London: Yale University Press, 1981.
- Grévin, Benoît.: *Nationalisme et Médiévalisme*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. 155–184.
- Hartog, François: *Regimi di storicità: presentismo e esperienze del tempo*. Palermo: Sellerio, 2007.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (a cura di): *L' invenzione della Tradizione*. Torino: Einaudi, 2002.
- Holsinger, Bruce: *Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror*. Chicago: Prickly Paradigm, 2007.
- Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983)*. Spoleto: CISAM, 2018.
- Innocenti, Alessio: *Middle Ages, Tourism and Cultural Routes*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021.
- Kim, Dorothy: *Digital Whiteness and Medieval Studies*. Kalamazoo–Bradford: Arc Humanities Press, 2019.
- Kline, Daniel T. (ed.): *Digital Gaming Re-imagines the Middle Ages*. London – New York: Routledge, 2014. <https://doi.org/10.4324/9780203097236>
- Kühnel, Jürgen et alii (Hrsg.): *Mittelalter-Rezeption [...]*, 4 voll., Goppingen: Kümmerle, 1979–1991.
- Lanna, Luciano – Rossi, Filippo: *Fascisti immaginari. Tutto quello che c'è da sapere sulla destra*. Firenze: Vallecchi, 2003.
- Lasansky, D. Medina: *Urban Editing, Historic Preservation, and Political Rhetoric: The Fascist Redesign of San Gimignano*. *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 63/3. (2004) 320–353. <https://doi.org/10.2307/4127974>

- Lasansky, D. Medina: *The Renaissance Perfected: Architecture, Spectacle, and Tourism in Fascist Italy*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2004.
- Lisi, Marco: *Presentazione*. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 9–10.
- Longo, Umberto: „Tra un manifesto e lo specchio”. *Piccola storia del medievalismo tra diaframmi, maniere e pretesti*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 383–406.
- Malatesta, Maria: *I dottorati in discipline storiche: problemi e prospettive*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L’organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 129–147.
- Marostica, Flavia (a cura di): *Medioevo e luoghi comuni*. Napoli: Tecnodid, 2004.
- Marshall, David: *Introduction: The Medievalism in Popular Culture*. In: Marshall, David (ed.): *Mass Market Medieval: Essays on the Middle Ages in Popular Culture*. Jefferson (NC): McFarland and Company, 2007. 1–12.
- Marshall, David (ed.): *Mass Market Medieval: Essays on the Middle Ages in Popular Culture*. Jefferson (NC): McFarland and Company, 2007.
- Masetti, Maria Luisa: *Fedelmente infedele: San Gimignano*. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 161–186.
- Matthews, David: *Medievalism: A Critical History*. Cambridge: D. S. Brewer, 2015.
<https://doi.org/10.1515/9781782043973>
- Menestò, E. (a cura di): *Il medioevo: specchio ed alibi. Atti del Convegno di studio svoltosi in occasione della seconda edizione del Premio internazionale Ascoli Piceno (Ascoli Piceno, 13–14 maggio 1988)*. Spoleto: CISAM, 1997.
- Merli, Sonia: *Templari e templarismo: un mito dalle molteplici declinazioni*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi 2018. 93–114.
- Minuti, Rolando (a cura di): *Il web e gli studi storici. Guida critica all’uso della rete*. Roma: Carocci, 2015.
- Murgia, Michela: *Istruzioni per diventare fascista*. Torino: Einaudi, 2018.
- Musca, Giosuè: „L’altro medioevo” nei Quaderni medievali. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 19–31.
- Müller, Ulrich: *Medievalism*. In: Classen, Albrecht (ed.): *Handbook of Medieval Studies: Terms, Methods, Trends*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010. 852–865.
<https://doi.org/10.1515/9783110215588.850>
- Ohnuki-Tierney, Emiko: *La vera storia dei kamikaze giapponesi. La militarizzazione dell’estetica nell’Impero del Sol Levante*. Milano: Mondadori, 2004.
- Orecchia, Antonio Maria: *I cacciatori di Frodo. Tolkien tra destra e sinistra nella stampa italiana*. In: Bonvecchio, Claudio (a cura di): *La filosofia del Signore degli anelli*. Milano–Udine: Mimesis, 2008. 153–179.
- Ortenberg, Veronica: *In Search of the Holy Grail. The Quest for the Middle Ages*. New York: Hambledon Continuum, 2007.
- Orwell, George: *1984*. Milano: Mondadori, 1952. [1949]
- Paolucci, Claudio: *Umberto Eco: tra ordine e avventura*. Milano: Feltrinelli, 2017.
- Perry, David M.: *No, Carly Fiorina, a Degree in Medieval History Doesn’t Qualify You to Fight Isis*. *The Guardian*, October 6, 2015.
- Petralia, Giuseppe: *Medioevo e riviste storiche italiane: uno sguardo di medio periodo (1960–2012)*. *Studi storici*, vol. 54/3. (2013) 501–545.
- Pirani, Francesco: *Medievalismi nelle Marche. Percorsi storiografici dall’età moderna al Novecento*. Fermo: Livi, 2014.

- Pivato, Stefano: *Vuoti di memoria*. Roma–Bari: Laterza, 2007².
- Revelli, Marco: *II medioevo della Destra: pluralità di immagini strumentali*. Quaderni medievali, vol. 8. (1983) 109–136.
- Rosa, Maria de Lurdes: *Fazer e pensar a história medieval hoje: Guia de estudo, investigação e docência*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra, 2017.
<https://doi.org/10.14195/978-989-26-1370-3>
- Roversi Monaco, Francesca: „Damsel in distress”. *Medioevo, medievalismo e ruoli di genere fra XIX e XXI secolo*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 455–476.
- Sanfilippo, Matteo: *Il medioevo secondo Walt Disney*. Roma: Castelvecechi, 1993.
- Sanfilippo, Matteo: *Medioevi inventati e medioevi alternativi negli Stati Uniti degli ultimi venti anni*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 477–498.
- Schuessler, Jennifer: *Medieval Scholars Joust with White Nationalists. And One Another*. *The New York Times*, May 5, 2019. (<https://www.nytimes.com/2019/05/05/arts/the-battle-for-medieval-studies-white-supremacy.html>) (megtekintve: 2020. március 15.)
- Sergi, Giuseppe: *Antidoti all’abuso della storia. Medioevo, medievisti, smentite*. Napoli: Liquori, 2010.
- Sergi, Giuseppe: *L’idea di medioevo. Fra storia e senso comune*. Roma: Donzelli, 2005.
- Sergi, Giuseppe: *Politicità degli stereotipi sul medioevo: tra propaganda e luoghi comuni*. *Lessico di etica pubblica*, vol. 2. (2018) 41–47.
- Settis, Salvatore: *Futuro del classico*. Torino: Einaudi, 2004.
- Terzo congresso dell’Associazione dei Medioevalisti Italiani. Il medioevo oggi (Santa Margherita Ligure, 24–26 maggio 1978)*. Bologna: Ponte Nuovo, 1982.
- The History of Hayden White: a Práticas da História című folyóirat tematikus száma* (vol. 6. 2018.), <http://www.praticasdahistoria.pt/pt/numeros/praticas-da-historia-no-6-2018/> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Vacca, Roberto: *Medioevo prossimo venturo. La degradazione dei grandi sistemi*. Milano: Mondadori, 1972.
- Visceglia, Maria Antonietta: *Introduzione*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L’organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 17–30.
- Wapnewski, Peter (Hrsg.): *Mittelalter-Rezeption: ein Symposium*. Stuttgart: Metzler, 1986.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-05552-1>
- Werner, Michael: *Penser l’histoire croisée: entre empirie et réflexivité*. *Annales. Histoire, Sciences sociales*, vol. 58/1. (2003) 7–36. <https://doi.org/10.1017/S0395264900002547>

Beszélgetés Vinni Lucherinivel

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 132–136.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.132-136

www.aetas.hu

„A kíváncsiságom hajtott, hogy mindenféle területtel foglalkozzam”

Vinni Lucherini a nápolyi *Università degli Studi di Napoli Federico II* professzora, ahol középkori művészettörténetet tanít. Kutatásaiban a művészet és a hatalom kapcsolatát vizsgálja a Capetingek és a nápolyi, illetve a magyar Anjouk gyakorlatában olyan konkrét területeken, mint a szent terek, építészeti alkotások, uralkodói síremlékek, festmények, miniatűrök, pecsétek. Módszerét az interdiszciplináris megközelítés jellemzi: a művészettörténeti elemzésben nagy mértékben támaszkodik az írott – levéltári és elbeszélő, korabeli és modern – források kritikus értelmezésére. Több tanulmányában a középkori művészet historiográfiájával is foglalkozik. Számos magyar vonatkozású tanulmányt írt, és jó kapcsolatokat épített ki magyar művészettörténészekkel és történészekkel: együttműködésük több közös munkát is eredményezett.

Kedves Professzorasszony, kezdjük a gyermekkorával: mire emlékszik vissza szívesen?

Egy tengerparti kisvárosban születtem, Nápolytól mintegy húsz kilométerre, a közelben volt egy kereskedelmi kikötő. Első emlékeim között szerepelnek a nagy teherhajók, melyeket a házunk ablakából elnézegettem. És hát fontosak voltak számomra a helyi humán gimnáziumban eltöltött évek. Ez olyan alapos képzést adó és hagyományos iskola volt, amelynek igazából csak vidéken léteznek. Érettségi után beiratkoztam a Nápolyi Egyetemre, hogy régészetet hallgassak, és latint meg ógörögöt is, melyeket már a középiskolában elkezdtem tanulni.

Milyen szellemi, kulturális hatások érték az egyetemen, kik voltak a tanárok, akiktől sokat tanult, akár a választott szakokon kívül is?

Nagyon szerettem Giancarlo Mazzacurati professzor olasz irodalomtörténeti óráit, aki azokban az években emlékezetes előadásokat tartott Boccaccióról, a *Dekameron*ról. Ettore Lepore tanár úrtól, aki római történelmet tanított, a történeti források olvasásának olyan módszerét tanultam, amit máig nem felejtettem el. Harmadéves koromban úgy döntöttem, hogy a 16. századi régiséggyűjtésről (különösen Pietro Bembo gyűjteményéről) írok szakdolgozatot. Végül 1989-ben *summa cum laude* minősítéssel végeztem. Ezenkívül nagyon fiatalon kezdtem el rendszeresen látogatni a Goethe Intézetet Nápolyban, ahol hét évig tanultam németül.

Honnan jött a német nyelv iránti érdeklődés?

Rajongtam a német kultúráért. Érdeklődésem klasszikus tanulmányaimból következett és abból a meggyőződésből, hogy egy humán tudományokkal foglalkozó tudósnek mindenképpen ismernie kell ezt a nyelvet.

Hogyan kezdődött a pályafutása? Ön is átélte azokat a jól ismert nehézségeket, melyekkel Itáliában – és persze máshol is – szembetalálja magát az, aki egyetemen szeretne tanítani?

Rögtön a diploma megszerzése után latint és görögöt tanítottam humán gimnáziumokban. De egyszer csak, 1995-ben megpróbáltam kutatói ösztöndíjra pályázni az egyetemen, ahol végeztem, ami Olaszországban különösen nehéz: a doktori képzésbe történő belépést *numerus clausus* korlátozza, és minden évben nagyon kevés a hely. A középkori festészet témájában pályáztam. Miután elnyertem a doktori ösztöndíjat, az 1994-1995-ös tanévben elkezdtem írni disszertációmát Francesco Aceto vezetésével, aki akkor Nápolyban a művészettörténet professzora volt, Fiorella Sricchia Santoro, a doktori képzés vezetőjének felügyelete alatt.

Milyen tapasztalatokat szerzett a doktori képzés során?

Már akkor is szerettem az ösztöneimre hallgatni a kutatásban, hagyva, hogy a megérzéseim vezessenek a középkori szövegek, a modern történetírás értelmezése terén és mindenekelőtt a középkori műalkotások már kitaposott utaktól eltérő, kritikus és interdiszciplináris megközelítésén alapuló alternatívák keresése közben. Majd miután a legjobb értékelést kapva megvédtem dolgozatomat, egy kétéves (a post-doc-nak megfelelő) kutatói ösztöndíjban részesültem, mely alatt olaszra fordítottam, kritikai kommentárokkal ellátva Leone Marsicano *Chronica monasterii Casinensis* című munkáját (amit a milánói Jaca Book kiadó 2001-ben ki is adott). Doktori dolgozatomat viszont, igaz, alaposan kibővítve és átalakítva, csak 2016-ban publikáltam a római Campisano kiadónál, *L'abbazia di Bominaco in Abruzzo. Organizzazione architettonica e progetto decorativo XI-XIII secolo* [Az abruzzói Bominaco apát-sága. Építészeti szervezés és dekorációs program a 11–13. században] címmel.

Közben már tanított az egyetemen is...

Igen, az egyetemi karrierem 2002-ben kezdődött, miután megnyertem egy pályázatot, hogy kutató lehessenek a Federico II Egyetemen. Ekkor rögtön tanítani is kezdtem, különféle kurzusokon középkori művészettörténetet. Itt, az egyetemen nagyon barátságos légkör fogadott. Kezdetől fogva jól éreztem magam, és barátságot kötöttem a kollégáimmal, akik már több éve ott dolgoztak. 2004 őszen nagyon sok olasz kutatóval együtt részt vettünk egy olyan sztrájkban, amelyre csak nagyon régen volt példa Itáliában.

Magyarországon nemigen volt ilyesmi: melyek voltak a sztrájk okai, céljai?

A sztrájk azért indult, mert elleneztük az úgynevezett Moratti-törvényt, amely drasztikusan csökkenteni kívánta a véglegesített tanári állások számát, és amelyet a törvényhozás éppen jóvá akart hagyni. Abban az évben egyikünk sem tartott órákat, s ez többeknek problémákat okozott karrierjük előrehaladásában. Ami a saját pályafutásomat illeti, 2011-ig kellett várnom, hogy továbbléphessenek és professzor lehessenek. Miután 2016-ban megszereztem a nemzeti tudományos habilitációt, 2022-ben tanszékvezető lettem.

Mely kutatási területeken mélyedt el a leginkább?

2002-től kezdve Nápoly középkori művészetét kezdtem tanulmányozni. Abban az évben jelent meg egy könyv a nápolyi székesegyházról, s felkértek, írjak róla recenziót. Ez arra sarkallt, hogy áttanulmányozzam azokat a középkori és modern szöveges forrásokat, amelyek erre a monumentális épületre vonatkoznak. Az általánosan elfogadott vélekedéssel szemben, mely szerint a ma is meglévő, gótikus katedrális megelőzően két különböző, egymás melletti katedrális létezett, arra jutottam, és ezt dokumentumokkal alá is tudtam támasztani, hogy

ez a nézet a 18. században bukkant föl egy két, egymással szembekevert egyházi testület (a székesegyház kanonokjai és hebdomadáriusai) bírósági perében. A jog területéről kiindulva ez a gondolat művelt körökben is elterjedt, onnan pedig tovább, a történelem és a művészettörténet területén is. Eric Hobsbawn híres könyvének megfogalmazásával élve ez egy, a modern korban „kitalált hagyomány”. Ebben a témában több cikket és 2009-ben a Collection de l'École française de Rome sorozatában egy monográfiát is megjelentettem (*La Cattedrale di Napoli. Storia, architettura, storiografia di un monumento medievale [A nápolyi székesegyház. Egy középkori műemlék története, építészete és historiográfiája]* címmel). Időközben épp a nápolyi katedrálissal kapcsolatos vizsgálódások készítettek arra, hogy elmélyedjek a nápolyi királyok síremlékeinek, ezek középkort követő sorsának és azon átalakítások tanulmányozásában, melyeken a modern kor első évszázadaiban átestek. Ezekben az években még nemigen volt szokás ilyen témákkal foglalkozni. Akkoriban a sírokat általában szűken formális vagy ikonografikus szempontból vizsgálták, s nem mint középkori művek középkort követő továbbélésének tanúbizonyságait. E kutatásokat, melyek eredményeként sok tanulmányt publikáltam szakfolyóiratokban, elsősorban a szöveges források különféle típusainak kritikai elemzésével, a belőlük nyert adatok összevetésével végeztem, olyan új következtetésekre jutva, amelyek gyakran felforgatták a korábbi eredményeket. A kíváncsiságom hajtott, hogy mindenféle területtel foglalkozzam: Dél-Itália festészetével, szobrászatával, építészetével, de szövegek tanulmányozásával, a középkori művészet historiográfiájával, s újabban a királyi pecsétekkel is. Sikerült különböző, a középkori sírok vagy a középkori művészet historiográfiáját kutató projektekhez támogatást nyerni. Ilyen volt például az, amely *The Discovery of Medieval Art while Looking for Antiquities. Perception of Medieval Heritage by European Travellers to Southern Italy and Central Mediterranean Countries (17th –19th centuries)* címmel futott, tehát olyan művelt utazók írásait elemezte, akik a 17. és 19. század között a klasszikus ókori emlékeket kutatva járták be a mediterrán országokat, de szinte mindig és váratlanul a középkor emlékeibe ütköztek. Az ő írásaik a középkori művészet recepciójának, értelmezésének egy korai, fontos szakaszát jelentették.

Miért és hogyan kezdett magyar vonatkozású témák tanulmányozásába?

Bárki, aki a 13–14. századi Nápolyal foglalkozik, tudatában van annak a dinasztikus kapcsolatnak, amely ebben az időben Nápoly és Magyarország királyai között fennállt, vagy legalábbis hallott és olvasott róla. Így voltam ezzel én is, de csak 2011-ben érkezett el a pillanat, hogy történeti és művészettörténeti szempontból tanulmányozzam is ezt a kapcsolatot, amikor *senior fellowship*-keretében a CEU, az Institute for Advanced Study vendége voltam. Ez az intézet épp abban az évben kezdett működni, átvéve a Collegium Budapest szerepét, miután azt váratlanul bezárták. Az IAS-CEU-ban töltött idő fontos pillanat volt a pályafutásomban. Intellektuálisan ösztönző környezetet jelentett, ami kedvezett az úttörő jellegű interdiszciplináris kutatásoknak, és folyamatos eszmecsere-t tett lehetővé az egész világból odalátogató jeles tudósokkal. Budapesti kutatásaim folyamán (melyek a *The Historical and Artistic Connections between the Kingdom of Naples and the Kingdom of Hungary during the First Half of the 14th Century* témamegjelöléssel folytak) a Nápolyi Királyság és a Magyar Királyság 13–14. századi kapcsolataiban mélyedtem el. Ezen kutatások eredménye több mint tíz, tudományos folyóiratokban közzétett tanulmány, tizenhárom könyvfejezet és egy, a neves Garnier kiadónál 2021-ben a *La cronaca angioina dei re d'Ungheria. Uno specchio eroico e fiabesco della sovranità [A magyar királyok Anjou-krónikája. Az uralom hősi és mesés tükrére]* címmel megjelent monográfia lett, amely a legszebb 14. századi magyar kódexről, a *Képes krónikáról* szól. Ezenkívül katalán és magyar kollégákkal együtt egy *The Art of*

Medieval Hungary című kötetet is szerkesztettem, ami a Római Magyar Akadémia sorozatában látott napvilágot 2018-ban.

Írt egy-két tanulmányt, amely a középkor, a középkori művészet modern kori magyarországi recepciójának, felhasználásának, másik ismert nevén: a medievalizmusnak a témájába vág.

Igen, amikor a Magyarországon elkezdett tanulmányaimat Rómában és Nápolyban folytattam, egyebek mellett írtam egy cikket, amely a *Corvina* című folyóirat példáján keresztül bemutatta, hogyan használták föl a két világháború között politikai célokra a középkori művészetet (*L'uso politico dell'arte medievale in Ungheria tra le due guerre mondiali. La rivista Corvina [A középkori művészet politikai használata Magyarországon a két háború között]*). Próbáltam megvilágítani, hogy a Magyarország számára oly kedvezőtlen trianoni békeszerződés után a magyar és az olasz kormányok számára mennyire szükségessé vált a két ország közötti politikai kapcsolatok kiépítése, ami egy sor kulturális kezdeményezéshez vezetett. Ezeket vezető diplomaták irányították, és retorikai tekintetben a két ősi monarchia, a *Regnum Sicilie* és a *Regnum Hungarie* közötti vélt vagy valós középkori kapcsolatokon alapultak. Azután visszatértem erre a témára egy másik tanulmányban, amely az *Arte medievale e diplomazia culturale italo-ungherese nel Ventennio fascista. Intorno alla tomba di Maria d'Ungheria a Napoli [Középkori művészet és magyar–olasz kulturális diplomácia a fasiszmus húsz évében. Magyarországi Mária nápolyi sírjának esete]* címet viseli. Ebben az írásban eddig nem publikált levéltári dokumentumok alapján rekonstruáltam azt a kulturális és politikai légkört, amely a múlt század húszas és harmincas éveiben a magyar királyné sírjának helyreállításához és a fasiszta rendszer kezdeményezésére ünnepélyes megemlékezésekhez vezetett.

Hogyan tudná jellemezni kapcsolatait a magyar és európai (esetleg Európán kívüli) kollégákkal, intézményekkel?

Magyarországon a CEU-ban töltött év során az akadémiai világ számos képviselőjével ismerkedtem meg. Először Marosi Ernővel találkoztam, aki budai dolgozósobájában fogadott, és megmutatta nekem a magyar királyok pecsétjeinek másolatait, amelyeket egy falipolc tetején, egy dobozban őrzött. Marosi kivételes személyiség volt. Az úgynevezett hidegháború évtizedeiben élt és lett professzor, de nemzetközi kapcsolatrendszere nagyon kiterjedt volt. Marosival, Takács Imrével és Lővei Pállal 2011 decemberében egy emlékezetes napon ellátogatunk Visegrádra. Velük és Xavier Barral i Altettel, aki szintén sokszor járt Magyarországon, találtuk ki azt a már említett könyvet, amely 2018-ban jelent meg a középkori magyar művészetről. De sok más kollégával is megismerkedtem Magyarországon, közülük szeretném megemlíteni legalább Sággy Marianne-t, aki sajnos korán eltávozott közülünk, Klaniczay Gábort, Szakács Béla Zsoltot és Falvay Dávidot. Ami az európai és nem európai kollégákkal való kapcsolatokat illeti, globális világban élünk, és munkánk folyamatosan azokból az intellektuális kapcsolatokból táplálkozik amelyeket hasonló érdeklődésű, hasonló kutatásokat folytató emberekkel ápolunk. Több nyelv ismerete segít, hogy sok kollégával teremtsék kapcsolatot, hogy folyamatosan hívjanak külföldi konferenciákra, és hosszú időt tölthessenek kutatásokkal Olaszországon kívül is.

Mit gondol a művészettörténet, az ikonológia és a történeti – főként a középkortörténeti – kutatások együttműködésnek lehetőségeiről?

Azt gondolom, hogy a múlt eseményeinek történelmi és kritikai megközelítése nélkül nem lehet a középkori művészet történetéről írni. Kutatásaim, ahogy már említettem, alapvetően interdiszciplinárisak. Arra törekszem, hogy művészettörténeti publikációim mindig nagyon erős történelmi alapokon, különböző források szövegének elemzésén nyugodjanak. Utalhatok itt azoknak a köteteknek a témáira, melyeket a római Viella kiadónál szerkesztettem (*Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale*), a katedrálisok körül zajló rítusoktól egészen a sírokkal kapcsolatos szövegekig, amelyek nemcsak a sírokra vésett feliratokat foglalják magukban, hanem például minden olyan elbeszélést vagy költeményt, amely a sírok formájával, ikonográfiájával, spirituális, szimbolikus vagy politikai jelentésével kapcsolatos.

Hogy érzi magát az egyetemen, milyen tapasztalatai vannak a diákokkal?

Mint már említettem, az Università Federico II, ahol dolgozom, ugyanaz, ahol tanultam. Ez egy nagy, hagyományos jellegű egyetem, déli egyetem (itt hadd ne térjek ki az Észak- és Dél-Olaszország közti különbségekre, amelyek az ország egyesítése óta biztosan enyhültek, de gazdasági és társadalmi szempontból még mindig fennállnak), az állami egyetemek összes problémájával, mint amilyen például a kutatások megfelelő finanszírozásának hiánya. Az itt dolgozó kollégáimmal kapcsolatos élményeim teljesen pozitívak. Sokukkal a munkahelyen kívül is barátok vagyunk. Ami a hallgatókat illeti, inkább vidékről jönnek, és legtöbbször olyan családból, melyben ők az elsők, akik egyetemre járnak. Általában nagyon „udvarias” viszonyban vannak a tanárokkal és az intézménnyel, ami más európai országokban meglehetősen ritka, és amiben keveredik a hagyományok megbecsülése és a tisztelet. Soha nem volt negatív tapasztalatom.

Nemrég hozzám is járt egy erasmusos olasz diák, aki nem nagyvárosból érkezett, és hasonlót tapasztaltam én is. Hogy látja az egyetemek helyzetét, lehetőségeit és nehézségeit a mai világban?

Nem tudok egyértelmű választ adni. Mindez nagyon függ a helyszíntől. Még globalizált világunkban is vannak jelentős különbségek, amelyek abból adódnak, hogy a különböző kormányok milyen súlyt tulajdonítanak tudományos intézményeiknek. Nem tudom, hogy a bölcsészettudományok mennyire fogják bírni az új technológiák hatását. De a kutatás szabadságának és a kritikus gondolkodás módjának továbbra is a tudományos tevékenység alapvető értékeinek kell maradniuk.

Az interjút készítette: GALAMB GYÖRGY

Vinni Lucherini műveinek válogatott bibliográfiája

Könyvek

- La Cronaca angioina dei re d'Ungheria. Uno specchio eroico e fiabesco della sovranità.* Paris: Classiques Garnier, 2021 (Bibliothèque d'Histoire médiévale, 27.)
- L'abbazia di Bominaco in Abruzzo. Organizzazione architettonica e progetto decorativo XI-XIII secolo.* Roma: Campisano, 2016 (Saggi di Storia dell'arte, 49.)
- La Cattedrale di Napoli. Storia, architettura, storiografia di un monumento medievale.* Roma: École française de Rome, 2009 (Collection de École française de Rome, 417.)

Szerkesztett kötetek

- [társzerkesztő: D'Ovidio, Stefano]: *Discovering Medieval Art while Looking for Antiquity. Travellers in Southern Europe (17th - Early 19th Centuries).* Rome: Viella, 2024 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 9).
- De la sigillographie féminine médiévale dans l'Europe méditerranéenne.* Rome: Viella, 2024 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 8).
- [társzerkesztők: Michalsky, Tanja és Carnevale, Diego]: *Writing on Medieval Tombs in Medieval and Early Modern Times.* Rome: Viella, 2023 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 7).
- [társzerkesztő: Voyer, Cécile] *Le livre enluminé médiéval instrument politique.* Rome: Viella, 2021 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 6).
- [társzerkesztő: Boto Varela, Gerardo] *La cattedrale nella città medievale: i rituali.* Roma: Viella, 2020 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 5).
- [társzerkesztő: Squillante, Marisa] *La memoria post mortem dall'Antichità al Medioevo.* Roma: Viella, 2019 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 4).
- Reliquie in processione nell'Europa medievale.* Roma: Viella, 2018 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 2).
- Immagini medievali di culto dopo il Medioevo.* Roma: Viella, 2018 (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 1).
- [társzerkesztők: Barral i Altet, Xavier – Lóvei, Pál – Takács, Imre] *The Art of Medieval Hungary.* Rome: Viella, 2018 (Bibliotheca Academiae Hungariae 7).
- Performing Power through Visual Narrative in Late Medieval Europe: An Interdisciplinary Approach.* Hortus artium medievalium, vol. 21, (2016) [tematikus szám]
- Le plaisir de l'art du Moyen Age. Commande, production et réception de l'œuvre d'art.* Paris: Éditions Picard, 2012.

Tanulmányok folyóiratokban

- Arte medievale e diplomazia culturale italo-ungherese nel Ventennio fascista. Intorno alla tomba di Maria d'Ungheria a Napoli.* Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana, vol. 44. (2019/2020 [2021]), 407–447.
- Per un approccio storiografico alla monumentalizzazione della morte dei sovrani medievali.* Hortus artium medievalium, vol. 25/1. (2019). 106–119.
- Die Totalität der Ansicht. Heinrich Wilhelm Schulz e i monumenti della Puglia medievale.* Arte medievale, IV serie, vol. 8. (2018). 229–238.
- La rivista Corvina. L'uso politico dell'arte medievale in Ungheria tra le due guerre mondiali.* Convivium. Exchanges and Interactions in the Arts of Medieval Europe, Byzantium, and the Mediterranean. Seminarium Kondakovianum Series Nova, vol. 4/1. (2017). 16–33.
- Le fonti antiche del Chronicon pictum ungherese (1358): narrare le origini della nazione e trasporle in immagini.* Incidenza dell'antico, vol. 14/1. (2016). 61–88.
- Az Anjou Magyarország: nápolyi minták és hatások vagy autonóm fejlődés? Gondolatok egy új kötet kapcsán.* Történelmi Szemle, vol. 57/1. (2015). 159–165.

- Il potere medievale, la sua narrazione visuale e l'uso strumentale delle immagini.* Hortus artium medievalium, vol. 21. (2015). 296–298.
- Il Chronicon pictum ungherese (1358): racconto e immagini al servizio della costruzione dell'identità nazionale.* Rivista di Storia della Miniatura, vol. 19. (2015). 58–72.
- Celebrare e cancellare la memoria dinastica nella Napoli angioina: le tombe del principe Andrea d'Ungheria e della regina Giovanna I.* Hortus artium medievalium, vol. 21. (2015). 76–91.
- Smembrare il corpo del re e moltiplicare le reliquie del santo: il caso di Luigi IX di Francia.* Convivium. Exchanges and Interactions in the Arts of Medieval Europe, Byzantium, and the Mediterranean. Seminarium Kondakovianum Series Nova, vol. 1/1. (2014). 88–101.
- Il politico portatile detto di Roberto d'Angiò nella Moravská galerie di Brno: questioni di araldica, committenza e iconografia.* Hortus artium medievalium, vol. 21. (2014). 772–782.
- The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): Its Political Implications and Artistic Consequences.* The Hungarian Historical Review. New Series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae, vol. 2/2. (2013). 341–362.
- Il gotico è una forma di rinascenza? Analisi di un concetto di stile attraverso gli scritti dell'abate Suger.* Hortus artium medievalium, vol. 16. (2010). 93–110.
- Regalità e iconografia francescana nel complesso conventuale di Santa Chiara: il Cristo in trono della sala capitolare.* Ikon, vol. 3. (2010), 151–168.
- La modernità degli antichi nel primo Cinquecento, o della collezione padovana di Pietro Bembo.* Venezia Arti, vol. 21. (2007 [=2010]). 42–55.
- La Cappella di San Ludovico nella Cattedrale di Napoli, le sepolture dei sovrani angioini, le due statue dei re e gli errori della tradizione storiografica moderna.* Zeitschrift für Kunstgeschichte, vol. 70. (2007), 1–22.
- Architettura medievale a Napoli. Un dibattito sui controversi casi delle chiese di San Lorenzo e San Domenico.* Journal für Kunstgeschichte, vol. 11. (2007). 14–24.
- Ebdomadari versus Canonici: gli istituti clericali, il potere ecclesiale e la topografia medievale del complesso episcopale di Napoli.* Anuario de estudios medievales, vol. 36. (2006). 613–649.
- Le due cattedrali di Napoli: l'invenzione di una tradizione storiografica.* Prospettiva, vol. 113/114. (2004). 2–31.

Kötetekben megjelent tanulmányok

- The Angevin Royal Tombs in Naples (First Half of 14th Century) and the Forms of Genealogy.* In: Cockerham, Paul – Steer, Christian (eds.): *Tomb Monuments in Medieval Europe.* Donnington: Shaun Tyas, megjelenés előtt.
- La trasformazione dello spazio sacro nella cattedrale di Napoli e la costruzione narrativa della memoria episcopale (VIII–IX secolo).* In: de Blaauw, Sible – Scirocco, Elisabetta (eds.): *From Words to Space. Textual Sources for Reconstructing and Understanding Medieval Sacred Spaces.* Rome: Campisano, 2023. 19–49.
- La perdita biblioteca di Ludovico il Grande d'Ungheria.* In: Baldassin Molli, Giovanna – Benucci, Franco – Dolso, Maria Teresa – Máté, Ágnes (a cura di): *Luigi il Grande d'Ungheria.* Roma: Viella, 2022. 333–364. [Ennek a magyar fordítása olvasható az alábbiakban.]
- A Gallery of Royal Effigies in Medieval Hungary and His Genealogic Purpose.* In: (Bacci, Michele – Studer-Karlen, Manuela – Vagnoni, Mirko (eds.): *Meanings and Functions of Royal Portraits in the Mediterranean World (11th–15th centuries).* Leiden: Brill, 2022. 294–328.
- Il piacere intellettuale di uno sguardo storico. Pietro III di Catalogna-Aragona (1336–1387) e i «libres de cròniques dels reys».* In: Lucherini, Vinni – Voyer, Cécile (sous la dir.): *Le livre enluminé médiévale instrument politique.* Rome: Viella, 2021. 245–282.
- The Irruption of the Sacred into the History of Kingdom of Hungary in the Mirror of the Angevin "Illuminated Chronicle" (around 1358).* In: Vercamer, Grischa – Zupka, Dušan (eds.): *Rulership in Medieval East Central Europe. Power, Rituals, and Legitimacy in Bohemia, Hungary and Poland.* Leiden: Brill, 2021. 217–246.

- Cattedrali, città e rituali: note per un approccio critico e storiografico.* In: Lucherini, Vinni – Boto Varela, Gerardo (a cura di): *La cattedrale nella città medievale: i rituali.* Roma: Viella, 2020. 13–35.
- La genesi storiografica di un nuovo Kunstlandschaft: l'arte medievale dell'Italia meridionale.* In: Delle Donne, Roberto (a cura di): *Agli inizi della storiografia medievistica in Italia.* Napoli: Federico II University Press, 2020. 133–169.
- La Napoli angioina e le sue relazioni con il Regno d'Ungheria nella storiografia ungherese tra Ottocento e Novecento.* In: (Delle Donne, Roberto) *Agli inizi della storiografia medievistica in Italia.* Napoli: Federico II University Press. 2020, 763–793.
- Francesco Aceto e l'arte medievale dell'Italia meridionale.* In: Caglioti, Francesco – Lucherini, Vinni (a cura di): *Inedita mediaevalia. Scritti in onore di Francesco Aceto.* Roma: Viella, 2019. 13–20.
- Un contributo per la memoria sepolcrale nella Napoli angioina.* In: Caglioti, Francesco – Lucherini, Vinni (a cura di): *Inedita mediaevalia. Scritti in onore di Francesco Aceto.* Roma: Viella, 2019. 247–257.
- La memoria monumentale dei "christianissimi" re angioini di Napoli: manipolazioni storiografiche e artistiche tra Cinque e Seicento.* In: Foletti, Ivan – Gianandrea, Manuela – Romano, Serena – Scirocco, Elisabetta (eds.): *Re-thinking, Re-making, Re-living Christian Origins.* Rome: Viella, 2018. 209–233.
- The Artistic Visualization of the Concept of Kingship in Angevin Hungary.* In: Barral i Altet, Xavier – Lóvei, Pál – Lucherini, Vinni – Takács, Imre (eds.): *The Art of Medieval Hungary.* Rome: Viella, 2018. 235–251.
- The Hungarian Illuminated Chronicle (Pls. 44–47).* In: Barral i Altet, Xavier – Lóvei, Pál – Lucherini, Vinni – Takács, Imre (eds.): *The Art of Medieval Hungary.* Rome: Viella, 2018. 409–412.
- Sulla rifunzionalizzazione post-medievale delle immagini sacre medievali.* In: Lucherini, Vinni (a cura di): *Immagini medievali di culto dopo il Medioevo.* Roma: Viella. 2018. 7–18.
- Le processioni di reliquie e lo spazio del sacro.* In: Lucherini, Vinni (a cura di): *Reliquie in processione nell'Europa medievale.* Rome: Viella, 2018. 7–20.
- The Hungarian Constitutiones Synodales of 1309 and the 'Holy Crown': The Theological Use of an Art Object as a Political Symbol.* In: Herrero, Monserrat – Aurell, Jaume – Miceli Stout, Angela (eds.): *Political Theology in Medieval and Early Modern Europe. Discourse, Rites, and Representations.* Turnhout: Brepols, 2017. 267–283.
- La rinuncia di Ludovico d'Angiò al trono e il problema della successione nei regni di Napoli e d'Ungheria: sfide giuridiche e artistiche.* In: D'Urso, Teresa – Perriccioli, Alessandra – Solvi, Daniele (a cura di): *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa. I testi e le immagini.* Spoleto: CISAM, 2017. 137–152.
- Raffigurazione e legittimazione della regalità nel primo Trecento: una pittura murale con l'incoronazione di Carlo Roberto d'Angiò a Spišská Kapitula (Szepeshely).* In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: natura e figura. Atti del convegno internazionale (Parma, 20–25 settembre 2011).* Milano: Skira, 2015. 675–687.
- "Nobilissimæ picturæ purpureæ": i funerali del re Carlo I d'Ungheria (1342) e la proiezione del potere monarchico nel tardo Medioevo.* In: (Jurković, Miljenko – Marković, Predrag (eds.): *Scripta in honorem Igor Fisković. Festschrift on the occasion of his 70th birthday.* Zagreb: Irclama, 2015. 109–126.
- Il "testamento" di Maria d'Ungheria a Napoli: un esempio di acculturazione regale.* In: Brilli, Elisa – Fenelli, Laura – Wolf, Gerhard (eds.): *Images and Words in Exile. Avignon and Italy during the First Half of the 14th Century.* Florence: Sismel–Edizioni del Galluzzo, 2015. 433–450.
- L'arte del Medioevo abruzzese tra Ottocento e Novecento: una scoperta straniera, una riscoperta locale.* In: Pasqualetti, Cristiana (a cura di): *La via degli Abruzzi e le arti nel Medioevo (secc. XIII–XV).* L'Aquila: OneGroup, 2014. 17–26.
- Precisazioni documentarie e nuove proposte sulla commissione e l'allestimento delle tombe reali angioine nella Cattedrale di Napoli.* In: Bordi, Giulia – Carlettini, Iole – Fobelli, Maria Luigia – Menna, Maria Raffaella – Pogliani, Paola (a cura di): *L'officina dello sguardo. Scritti in onore di*

- Maria Andaloro. Vol. 1.: *I luoghi dell'arte. Immagine, memoria, materia*. Roma: Gangemi, 2014. 185–192.
- La prima descrizione moderna della corona medievale dei re d'Ungheria: il *De sacra corona di Péter Révay (1613)*. In: Blondeau, Chrystèle – Boissavit-Camus, Brigitte – Boucherat, Véronique – Volti, Panayota (eds.): *Ars auro gemmisque prior. Mélanges en hommage à Jean-Pierre Caillet*. Zagreb–Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2013. 479–490.
- L'arte alla corte dei re "napoletani" d'Ungheria nel primo Trecento: un equilibrio tra aspirazioni italiane e condizionamenti locali. In: Romano, Serena – Zaru, Denise (a cura di): *Arte di Corte in Italia del Nord. Programmi, modelli, artisti (1330–1402 ca.)*. Atti del convegno internazionale (Lausanne, 24–26 maggio 2012). Roma: Viella, 2013. 371–396.
- La Cattedrale costantiniana di Napoli: un'introduzione a un grande tema storiografico. In: Corso, Giorgia – Cuccaro, Alessio – D'Alberto, Claudia (a cura di): *La Basilica di Santa Restituta a Napoli e il suo arredo medievale*. Pescara: ZiP Adv. 2012. 7–5.
- San Gennaro negato: il *Chronicon Sanctæ Mariæ de Principio* e le sue due redazioni (con qualche nota a margine sul *San Gennaro vére di Sándor Márai*). In: Derosa, Luisa – Gelao, Clara (a cura di): *Tempi e forme dell'arte. Miscellanea di Studi offerti a Pina Belli D'Elia*. Foggia: Claudio Grenzi Editore, 2011. 204–215.
- Le tombe angioine nel presbiterio di Santa Chiara a Napoli e la politica funeraria di Roberto d'Angiò. In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: i committenti*. Atti del convegno internazionale (Parma, 21–26 settembre 2010). Milano: Electa, 2011. 477–504.
- Bominaco e Roma: osservazioni sulle pitture di San Pellegrino alla luce delle nuove scoperte dei Santi Quattro Coronati. In: Ebanista, Carlo – Monciatti, Alessio (a cura di): *Il Molise medievale. Archeologia e arte*. Firenze: All'Insegna del Giglio, 2010. 259–270.
- Santa Restituta venuta dall'Africa: l'utilizzazione canonica di un mito altomedievale nella Napoli angioina. In: Calò Mariani, Maria Stella (a cura di): *I Santi venuti dal mare*. Atti del convegno internazionale (Bari-Brindisi-Foggia, 14–18 dicembre 2005). Bari: Adda Editore, 2009. 77–100.
- Dunstan di Canterbury (959–988) e il mito dell'artista santo nel Medioevo occidentale. In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: arte e storia*. Atti del convegno internazionale (Parma, 18–22 settembre 2007). Milano: Electa, 2008. 208–224.
- Tombe di re, vescovi e santi nella Cattedrale di Napoli: memoria liturgica e memoria profana. In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: la chiesa e il palazzo*. Atti del convegno internazionale (Parma, 20–24 settembre 2005). Milano: Electa, 2007. 679–690.
- Le due corone. In: Boris Ulianich (a cura di): *La croce. Iconografia e interpretazione (secoli I–inizio XVI)*. Atti del convegno internazionale (Napoli, 6–11 dicembre 1999). Vol. 2. Napoli-Roma: Elio De Rosa Editore, 2007. 149–159.
- Modello antico, copia romanica e replica tardo-rinascimentale: il portale della Cattedrale di Corfinio in Abruzzo. In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: il tempo degli antichi*. Atti del convegno internazionale (Parma, 24–28 settembre 2003). Milano: Electa, 2006. 413–421.
- Un raro tema della pittura abruzzese del Duecento: la Madonna regina allattante. In: Quintavalle, Arturo Carlo (a cura di): *Medioevo: i modelli*. Atti del convegno internazionale (Parma, 27 settembre – 1 ottobre 1999). Milano: Electa, 2002. 682–687.

Online publikáció

- [Xavier Barrat i Altettel közösen] *The Art of Southern Italy and Sicily under Angevin and Catalan-Aragonese Rule*. In: Da Costa Kaufmann, Thomas (ed. in chief): *Oxford Bibliographies in Art History*. New York: Oxford University Press, 2020. Utolsó módosítás 26.02.2020.
<https://doi.org/10.1093/OBO/9780199920105-0143>

VINNI LUCHERINI
Università degli Studi di Napoli Federico II

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 141–172.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.141-172
www.aetas.hu

Nagy Lajos király elveszett könyvtára*

E tanulmány címe nyilvánvalóan intellektuális kihívást jelent, ugyanis még közvetett formában sem maradt ránk bármilyen írott forrás, amely lehetővé tenné a Nagy Lajos király birtokában volt könyvek jelentőségének és jellegének rekonstruálását.¹ Nem rendelkezünk sem katalógussal,² sem más dokumentummal, amelyből kiderülne, hogy a király milyen módon szerezte be az olvasni kívánt könyveket;³ nem ismerjük a helyet sem, ahol azokat tárolták, nem tudjuk, milyen módon gyakorolta az olvasást,⁴ s azt sem tudjuk megmondani, hogy létesített-e kimondott, igazi könyvtárat, hasonlót ahhoz, amit V. Károly francia király hozott

* E tanulmány eredetileg a *La perdita biblioteca di Ludovico il Grande d'Ungheria* címmel jelent meg az alábbi kötetben és oldalakon: Baldassin, Molli, Giovanna – Benucci, Franco – Dolso, Maria Teresa – Máté, Ágnes (a cura di): *Luigi il Grande, rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*. Roma: Viella, 2022. 333–363. Köszönet illeti a kiadót, amiért hozzájárult, hogy a magyar fordítást közöljük.

¹ Pór: *Nagy Lajos*, i. m.; Várdy–Grosschmid–Domonkos. (eds.): *Louis the Great, King of Hungary and Poland*, i. m.; Bertényi: *Nagy Lajos király*, i. m.; A „nagy” állandó jelzőről, mellyel III. Kázmér lengyel királyt és Luxemburg IV. Károlyt is illették: Klaniczay: *The Great Royal Trio*, i. m. A Magyar Királyság történetére az Anjou-uralom idején: Engel: *The Realm of St Stephen*, különösen: 101–194.; Zsoldos: *Das Königreich Ungarn im Mittelalter*, i. m.; Engel–Kristó–Kubinyi: *Histoire de la Hongrie médiévale, II. Des Angevins aux Habsbourgs*, i. m.; lásd még: Bak: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*, i. m.; legújabban: Csukovits: *L'Ungheria angioina*, i. m.; valamint a *Hungarian Historical Review* az Anjouk történetének szentelt, Pálosfalvi Tamás szerkesztésében megjelent tematikus számát, (2/2 [2013]).

E tanulmány olasz változatában a „Luigi” névalakkal szemben a „Ludovicó”-t használtam, ugyanis a király keresztnéve apai nagy-nagybátyjától, Toulouse-i Szent Lajostól származik, akit olaszul általában San Ludovico di Tolosa néven emlegetünk. Róla: D'Urso – Perriccioli Saggese – Solvi (a cura di): *Da Ludovico d'Angiò*, i. m. Pár hónappal Lajos születése előtt szülei, Károly (Nápoly, kb. 1288 – Visegrád, 1342. július 16., Magyarország királyává koronázva: 1310. augusztus 27.) és Piast Erzsébet (1305–1380), III. Kázmér nővére Lippán egy ferences kolostort alapítottak Toulouse-i Szent Lajos tiszteletére, ami politikai és szimbolikus szempontból erősen hangsúlyozta az uralkodó származását. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 404. jelzetű kódexében (ami az alábbiakban még szóba kerül), a 70v folián Lajos király születésének elbeszélését két miniált kép kíséri (az egyik a királyi kolostor alapítását, a másik Erzsébet szülését ábrázolja) és egy alakos iniciálé, melyből Toulouse-i Szent Lajos figurája tűnik elő a szent attribútumaival.

² A források tipológiájára: Buringh: *Medieval Manuscript Production in the Latin West*, i. m.

³ Ezzel szemben több információnk van Lajos lányának, Hedvignek a könyvtáráról, aki 1384-től 1399-ig Lengyelország királynője volt: Ozóg: *The Intellectual Circles in Cracow at the Turn of the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, i. m.; Loba: *Des lectrices possibles de Christine de Pizan*, i. m.

⁴ A középkori olvasásról: Rouse–Rouse: *Bound Fast with Letters*, i. m.; Haug: *Relecture critique de l'histoire de la lecture*, i. m.; Haug: *L'histoire de la lecture médiévale*, i. m.

létre 1369-ben a Louvre Fauconnerie-tornyában.⁵ Ennek ellenére a középkori könyvhöz egyrészt mint kulturális tárgyhoz, másrészt mint vágott tárgyhoz közelítve,⁶ a szegényes forrásanyagból kiindulva kísérletet teszek pár munkahipotézis felállítására, hogy megpróbáljam megérteni: a Nagy Lajos birtokában volt könyvek a maguk összességében milyen mértékben körvonalazhatták a király identitását,⁷ a monarchikus hatalommal kapcsolatos elképzeléseit, irodalmi és tudományos érdeklődését. A következő forrásokat fogom vizsgálni: egy a Lajos által a törvényes tulajdonosoktól elvett *thesaurus librorum*-ról szóló tanúbizonyságot, azokat a kéziratokat, melyekről biztosan tudjuk, hogy a magyar uralkodó számára készültek, és az életrajzát, melyet kancelláriájának egyik tagja írt. Megjegyzéseimet az első kérdéskörrel kezdem, melyben a Magyar Királyság története elválaszthatatlanul összekapcsolódik a Szicíliai Királyság történetével.

1. Király a királytól zsákmányol könyveket

Giovanni Conversini, az 1343-ban Budán született és Ravennában nevelkedett humanista⁸ azt írja önéletrajzában,⁹ hogy Nagy Lajos, amikor Nápolyba érkezett, hogy megbosszulja testvére, András halálát,¹⁰ apjának, Conversino da Frignanónak, aki „*physicu[s] eius*” volt,¹¹

⁵ Delisle: *Recherches sur la librairie de Charles V, I-II (e Album)*, i. m.; Avril–Lafaurie (réd. par): *La Librairie de Charles V*, i. m.; Tesnière: *Livres et pouvoir royal au XIVe siècle*, i. m.; uő: *Librairie et politique du livre sous Charles V*, i. m.; McGrady: *The Writer’s Gift or the Patron’s Pleasure?*, 29–53. (ebben a *King Charles V’s Sapientia Project: From the Construction of the Louvre Library to the Books He Commissioned* című fejezet); Hedeman: *History, Power, and Visual Memory in the Library of King Charles V*, i. m. A francia királyok könyvtáráról: Kopp: *Der König und die Bücher*, i. m.; szélesebb összegzés: Rodríguez de la Peña: *Los reyes bibliófilos*, i. m.

⁶ Meale–Pearsall: *Makers and Users of Medieval Books*, i. m.; Johnston – van Dussen (eds.): *The Medieval Manuscript Book*, i. m.

⁷ Természetüknél fogva a középkori könyvtárak nem csupán könyvek, hanem eszmék gyűjteményként is tanulmányozhatók, amelyek többszörös állapotváltozásoknak vannak kitéve. A jelenlegi vita illusztrálására hadd utaljak a *French Studies* Thomas Hinton és Luke Sunderland által szerkesztett 70/2 (2016)-i számára, ami a középkori könyvtárakról szól, benne Luke Sunderland bevezetőjére: *Medieval Libraries, History of the Book, and Literature*, 159–170.

⁸ Kohl: *Conversini Giovanni, 574–578.*; Kohl: *Life and Works of Giovanni da Ravenna*, i. m. Kohl tanulmányairól: Mueller: *In memoriam: Benjamin G. Kohl*, i. m.

⁹ Az önéletrajz az első padovai (nem autográf) kódexben maradt fenn: Oxford, Balliol College, 288, ff. 1ra–51vb; róla: Weiss: *Il codice oxoniense*, i. m.; Kohl: *The Works of Giovanni di Conversino da Ravenna*, 352–353.; a szöveg kritikai kiadása: *Rationarium vite*, i. m. A szöveg, amelyet maga a szerző 1399–1400-ra datál, Padovában keletkezett, ahol Giovanni 1392 és 1404 között Francesco Novello da Carraránál időzött. Rubinstein: *A Grammar Teacher’s Autobiograph*, i. m.

¹⁰ Az 1347 novembere és 1348 májusa, valamint az 1349 júliusa és 1350 szeptembere között zajló nápolyi hadjáratokra: Léonard: *Histoire de Jeanne Ire*, különösen a III. rész, 1–51., 109–124., amely elsősorban Giovanni Villani *Nuova cronicáján* és Domenico Gravina jegyző *Chronicon de rebus in Apulia gestis* című művén alapul.

¹¹ A „*physicus*” kifejezés jelentéséről (amit gyakran a „*medicus*” szinonimájaként használnak) a 13–14. századi Itáliában: *The Origins of the Studium of Medicine of Bologna*, 130–134. Giovanni így ír Conversino bolognai tanulmányairól: „*Bononiam iunior petit: ubi minime aulicam ad vanitatem, non ad armorum studium, perditis refugium mentibus, non avaras ad operas fecemque mechanicam, sed ad litteras, curam unam humani generis perfectivam, se contulit. Quibus prestantissime labore summo studioque adeptis et laurea decoratus magisterii, Senas, ubi tum studia florebant, medicinam lecturus publica vocatione concessit, litteralis illic militie fructum auspicatus*”: *Rationarium vite*, 54. (II, 1–2). Ezzel szemben nem említi Conversinót a *Succincta medicorum*, 65. („*Regis medicus nuncupatur est Iacobus a Placentia, et Magister Franciscus, nec non circa an. 1366*”)

ajándékozta Anjou Róbert könyveinek igen értékes kincsestárát.¹² Ennek egyik részét maga az apa hozhatta Magyarországra, amikor (1348 májusában) a visszatérő Lajost kísérte, a másikat, mely a legtöbb könyvet foglalta magában, nagybátyjának, Tommaso da Frignano ferences barátjának¹³ küldhette el megőrzésre, a harmadik pedig, melyet a magyarokra bízott, a szállítás folyamán vesztett el.

1924-ben Remigio Sabbadini, aki nagyon is tudatában volt az információ mind magyar, mind nápolyi szempontból vett jelentőségének, elsőként figyelt fel az említett szövegrészletre, hangsúlyozva, hogy Nagy Lajos itáliai hadjárata, bármennyire gyér politikai eredményeket hozott is, „nagy fontossággal bírt Róbert király Anjou-könyvtárának sorsára nézve”, mert ez a könyvtár, „melynek történetét napjainkig homály fedi, Lajos birtokába került, s ő azt igazán királyhoz illő módon Conversinónak ajándékozta, aki egy átlagos orvosnál sokkal nagyobb műveltséggel rendelkezett”.¹⁴ Sabbadini, bár elismerte, hogy lehetetlen megtudnunk, mi történt a könyvekkel valójában,¹⁵ három kéziratot azonosított, amelyekről nem tartotta valószínűtlennek, hogy az „Anjou-fond” részét alkották: „a Lolliniano 7, a Laur. Ashburnh. 98 (Paoli) és még egy, amely egykor a muranói Szent Mihály monostorban volt”.¹⁶ Ezenkívül nem vetette el azt az ötletet, hogy Conversino halálakor, 1350-ben könyveit a budai királyi könyvtárban helyezték el, „ha arra gondolunk, hogy Lajos király támogatta a

Ladislaus Demendy”), 178–179., ahogyan más, az uralkodóknak dolgozó orvosokról szóló repertóriumok sem. A magyarországi orvoslásra a pestis időszakában: Miskolczi: *Az 1348-iki nagy pestis*, i. m. Jan Radlicáról, aki Nagy Lajos orvosa, Lengyelország kancellárja, krakkói kanonok, majd püspök volt (1382–1392): Sroka: *Jan Radlica, Nagy Lajos király orvosa*, i. m.; Sroka: *Jan Radlica jako lekarz*, i. m.; Wickersheimer: *Jean de Polonia II.*, 467.

¹² „*Ludovicus rex, ultum fratris necem in Apulos tendens, regno invaso, genitorem meum, physicum eius, sanctissimi atque omni sapientia adornatissimi quondam regis Roberti thesauro pretiosissimo librorum regia liberalitate donavit. Quorum quos potuit, regem comitatus in regnum, una tulit. Partem ac amplioem quidem Thomæ custodiendam servandamque mandavit. Partem se ad Hunnos sequi iussam amisit*”: *Rationarium vite*, 157. (XLVIII, 3).

¹³ 1352-ben a rend tartományfőnöke, 1367-ben miniszter generálisa, 1372-ben gradói pátriárka, 1378-ban kardinális volt: Angiolini: *Frignani Tommaso*, i. m.

¹⁴ Sabbadini: *Giovanni da Ravenna, insigne figura d'umanista*, 8. Sabbadiniról: Stok–Tomè (a cura di): *La filologia classica e umanistica di Remigio Sabbadini*, i. m.; Piras: *Sabbadini Remigio*, i. m.

¹⁵ „Az útközben elveszett részről pontatlan információkat ad Alberto da Sarteano szerzetes, aki 1432-ben látogatott Nápolyba. Elmondja, hogy az Anjou-kori könyvtárból semmi sem maradt meg, mert egy hajótörés során elpusztult; és szerinte a hajótörést egy Nápolyból Spanyolországba tartó aragóniai hajó szenvedte el a Tirrén-tengeren; ellenben az egy Anjoukhoz, Lajos királyhoz tartozó hajóval történt meg, amely az Adriai-tengeren tartott Pugliából Dalmáciába. A nagybátyjának szánt rész egy kicsit az ő, egy kicsit Giovanni hibájából fogyatkozott meg, így amikor Tommaso 1375-ben, hosszú habozás után három ládában átadta unokaöccsének a Conversinótól kapott könyveket, azok legjava már eltűnt.” Sabbadini: *Giovanni da Ravenna*, 9. A katalán-aragóniai (tehát nem magyar) hajó említése, ami valójában 1421-ben süllyedt el a Nápolyban zsákmányolt „*onusta libriis præcipuis*” könyvekkel együtt, Alberto da Sarteano obszerváns szerzetes (aki latin és görög kódexek keresésére ment Nápolyba) egyik levelében olvasható, melyet 1433 februárjában ban Niccolò Niccoli firenzei humanistának írt: *Beati Alberti a Sarthiano opera omnia*, XXV. sz., 227–232. A levél részleges átirását az Anjou királyok könyvtárának könyveiről szóló művének bevezető oldalain Giuseppe Mazzatinti közölte: *La Biblioteca dei re d'Aragona in Napoli*, IV–VI.

¹⁶ Sabbadini: *Giovanni da Ravenna*, 9. A „Paoli” a következő munkára utal: Paoli: *I codici ashburnhamiani della Real Biblioteca*, i. m., de a 98-as szám nem a kézirat jelzete, hanem a Paolinál szereplő sorszám. A Sabbadini által említett muranói kódex, melynek az említett tudós Benedetto Mittarelli katalógusában akadt nyomára (*Bibliotheca codicum manuscriptorum monasterii Sancti Michaelis Venetiarum propre Murianum*, i. m.), őrzési helye a velencei Biblioteca Nazionale Marciana, ms. Lat. XIV, 129 (= 4334).

tudományokat, és 1367-ben Pécsen megalapította az első magyar egyetemet”.¹⁷ Végül pedig nem tartotta helytelennek azt a feltételezést, hogy Mátyás király, miután 1458. január 24-én elfoglalta a trónt, hozzálátott ragyogó könyvtára kialakításához,¹⁸ „már rátalált egy Anjou-kori fondra”. Sabbadini szerint ebbe a régi fondba sorolhatók például azok a kéziratok, melyek Josephus Flavius *Antiquitates Iudaicae*-ját, az *Enciclopedia medicat* és a *Commentarius in Ptolomei tripartitum*ot tartalmazzák,¹⁹ tehát „olyan jellegű filozófiai, vallási, orvosi műveket, amelyek a Róbert király korabeli kultúra alapját képezték, amit jól ismert Giovanni, aki e király emlékét valóságos áhítattal tisztelte”.²⁰

1984-ben Luciano Gargan összeállította hat kézirat adatlapját: ezek közül öt padovai váambejegyzéseket tartalmaz, melyek bizonyítják, hogy Giovanni Conversini birtokában voltak:²¹ a 13. század végi Lolliniano 7., melyet a bellunói Biblioteca del Seminario őriz, s megtalálható benne Arisztotelésztől a *De animalibus* Michael Scotus fordításában; az ugyancsak 13. századi Ashburnham 173. a firenzei Biblioteca Medicea Laurenziana állományából, ami Guillaume de Conches *Dragmaticon philosophiae*-jét tartalmazza az 1v-41r foliókon;²² a milánói Biblioteca Ambrosiana S 72. sup. jelzetű, a 14. század második felére visszamenő kódexe, melyben az 1r-42r foliókon Walter Burley *De vita et moribus philosophorum* című műve, továbbá ókori és középkori szerzők, köztük Dante rövid életrajzai olvashatók; a modenai Biblioteca Estensében található, szintén a 14. század második felében keletkezett ms. Lat. 213 (α.Q.5.11), benne Cicero munkáival és Apuleius *De magiá*jával és a Biblioteca Apostolica Vaticana ugyancsak a 14. század második feléből származó Palatino lat. 1520. jelzetű kódexe, mely Cicero *De natura deorum*át és Pseudo-Apuleius, Pseudo-Cicero és Pseudo-Sallustius műveit tartalmazza. Ezekhez hozzátette a velencei Biblioteca Nazionale Marcianából az ms. Lat. XIV, 129 (=4334) szám alatt őrzött, jórészt filozófiai tartalmú miscellanea-kötetet (származási helye a muranói San Michele, és már Sabbadini is feltüntette), melyet talán éppen Conversini állított össze.²³ Gargan, amikor megállapította, hogy a Lolliniano 7. és az

¹⁷ 1367. szeptember 1-jén Lajos kérésére V. Orbán pápa engedélyt adott, hogy „in civitate Quinqueeclesiensi” studium generale nyíljon, „tam in iuris canonici et civilis quam alia qualibet licita, praeterquam theologica, facultate”: Fischer-Dárdai – Lengvári – Schmelcz-Pohánka (eds.): *University and Universality. The Place and Role of the University of Pécs from the Middle Ages to Present Day*, i. m.

¹⁸ A széles bibliográfiából: Karsay (ed.): *Bibliotheca Corviniana*, i. m.; *Nel segno del Corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443-1490)*, i. m.

¹⁹ A Sabbadini által idézett művekben két corvinára tett utalást találhatunk: az egyik a római Biblioteca Casanatense Cod. Lat. 459 kódexe (benne egy *Encyclopaedia medica*, másképp *Tacuinum sanitatis* és a *Historia plantarum*), melyet Giovannino de' Grassi műhelyében miniáltak, és IV. Csehországi Vencel (1361–1419) birtokában volt, mielőtt Mátyásé lett: Moly: *I Tacuina sanitatis*, i. m.; a másik a bécsi Österreichische Nationalbibliothek 2271. sz. kódexe ('Alī ibn Ridwān: *Commentarius in Claudii Ptolemaei Quadripartitum*), mely szintén az említett cseh uralkodó számára készült, majd Magyarországra került: Barlai–Boronkai: *Astronomical Codices in the Corviniana Library*, i. m.; Jenni–Theisen: *Mitteleuropäische Schulen IV (ca. 1380-1400)*, 89–122.

²⁰ Sabbadini: *Giovanni da Ravenna*, 9–10., itt hivatkozással a következőre: Weinberger: *Beiträge zur Handschriftenkunde*, i. m.

²¹ Gargan: *Per la biblioteca di Giovanni Conversini*, i. m. (új kiadása, a témával kapcsolatos egyéb írásokkal együtt: Gargan: *Libri e maestri tra Medioevo e Umanesimo*, i. m.); Gargan: *Un nuovo profilo di Giovanni Conversini da Ravenna*, i. m.

²² Obrist: *Guillaume de Conches*, i. m.

²³ A Lolliniano 7. és a Marciano Lat. XIV, 129 (= 4334) Francesco Barbaro birtokába kerültek, aki az elsőt Giovanni da Ravenna örököseitől, a másodikat pedig a végrendelet végrehajtóitól vásárolta

Ashburnham 173. kódex Nápolyból, Anjou környezetből származik (ami nem áll a Marcianabeli kódexre), feltételezte azt is, hogy a Lolliniano 7. régi kötésének belső tábláján látható bejegyzést („*Noto, quod anno Domini 1346, die dominico mensis maii consecratus fuit in episcopum Quinqueecclesiarum dominus Nicolaus*”),²⁴ amit Luigi Lollino bellunói püspök gyűjteményének egy 1758-ban összeállított katalógusa említ, de az 1800-as években elveszett,²⁵ Conversino írta, „amikor egy ideig Róbert király teljes könyvtárának egyetlen, szerencsés tulajdonosa volt”.²⁶

Isabelle Heullant-Donat, nyomon követve Paolino da Venezia *Satirica ystoriájának* kilenc szövegterületét, rekonstruálva a Biblioteca Medicea Laurenzianaiban őrzött példányának (Pluteo XXI. sinistra 1.) sorsát és feltételezve, hogy ez azon kéziratok egyike, melyek Tommaso del Frignano kezében jártak, visszatért a *Rationarium vite* Anjou Róbert könyveire vonatkozó soraira. Összevetette Giovanni da Ravenna szavait azzal, amit a *Cronaca senese*-ben Agnolo di Tura írt, aki szerint Lajos király és emberei Nápolyba érve kifosztották a király híveinek és a báróknak a házeit,²⁷ és azzal az értesüléssel, ami egy 1348-ra datálható elveszett oklevélben található, mely szerint a Castelnuovo kincstárában őrzött regisztrumok és más dolgok elpusztultak.²⁸ Rámutatott, hogy Lajos „miután rátette kezét nagy-nagybátyja könyveire [...], majd azonnal át is engedte azokat saját orvosának”, egy jelképes gesztust tett, egyfajta vérbosszút teljesített be Anjou Róbert emlékének. A magyar király azzal, hogy éppen azokat a tárgyakat adományozta Conversinónak, amelyek hozzájárultak a nápolyi királyról mint bölcs uralkodóról kialakult képhez, s egyáltalán nem törődött azzal az örökséggel, melyből nem részesült (mivel az ő legitimitása nagyapjától, Martell Károlytól származott), „szemé-

meg, amint az a poszszesszori bejegyzésekből kitűnik. A velencei humanista könyvtára: Vendruscolo: *Per la biblioteca di Francesco ed Ermolao Barbaro*, i. m.

²⁴ Poroszlói Neszmélyi Miklós, a magyar uralkodók által jelentős adományokban részesített nagy hatalmú főpap, akit 1346-ban Pécs püspökévé szenteltek, részt vett Lajos itáliai hadjárataiban: Koszta: *Neszmélyi (Poroszlói) I. Miklós (1346–1360)*, i. m.; Fedeles–Koszta: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*, i. m.

²⁵ Doglioni: *Catalogus codicum Lollinianæ Bibliothecæ Bellunensis*, 157. (n° XII.)

²⁶ Gargan: *Per la biblioteca*, 376.

²⁷ *Cronaca senese attribuita ad Agnolo di Tura del Grasso*, 554.: („*El detto re d'Ongaria a dì 22 di gienao si parti d'Aversa con tutta sua gente e andaro a Napoli, e in Napoli fe' di sconce e soze cose, e molte case di reali fe' robare e d'altri baroni, e da loro cavò molto tesoro.*”) Giovanni Villani, amikor részletesen elbeszéli Lajos hadjáratait és bevonulását Nápolyba, ezzel szemben így ír: „*Lo re d'Ungheria, quello medesimo dì di 24 di gennaio, con sua gente armata et elli medesimo armato con la barbata in testa, con una sopraveste indosso di sciamito porporino ivi sui gigli di perle seminati, entrò in Napoli, e non volle pallio sopra il capo, né altra pompa, com'era ordinato e apparecchiato per lui dai napoletani di fare. E smontò a Castello Nuovo e intese a riformare la terra e il reame.*” (CXII. fejezet)

²⁸ Heullant-Donat: *Une affaire d'hommes et de livres*, 694–695. és 22. sz. Johanna királynő itt említett oklevelét részlegesen átírta: Giuseppe de Blasiis: *Le case dei principi angioini nella piazza del Castelnuovo*. Archivio storico per le province napoletane, vol. 12. (1887) 370. (mindkét tanulmány új kiadása: De Blasiis: *Racconti di storia napoletana*, 89–339.; a szóban forgó dokumentum a 250. oldalon): „*Il saccheggio di Castelnuovo è attestato da un diploma posteriore di Giovanna: »propter occupationem et detentionem illicitam Castris novi de Napoli factam ab olim per hostem nostrum et tyrannicum detentorem, rationes quaterni cautele et res alie in camera Thesaurariorum dicti castris esistentes, perditi sunt, omnino dispersi, et ignis incendio, sicut verisimiliter creditur, concremati fuerunt«, Reg. An. 356 f. 148. E altrove aggiunge che le scritture furono »perdite et totaliter dilaniate una cum literis clare memorie regis Roberti«, ivi f. 63 t.*” De Blasiis átírása azonban túl töredékes, és nem helyezi összefüggésbe az eseményeket, ami nem teszi lehetővé, hogy Róbert könyvtárával kapcsolatban biztos értesüléseket nyerjünk belőle.

lyében támadta Róbertet, a gyilkos királynő nagyapját, akinek a presztízse és emlékezete gátolta ambícióit”.²⁹

Tehát a következő kép áll előttünk: Anjou Róbert könyveinek Lajos általi eltulajdonításáról Giovanni da Ravenna szavain kívül semmilyen szövegben, sem elbeszélő, sem kancelláriai írásban nem maradt nyoma. Bár nincs okunk kétségbe vonni feljegyzéseinek szavahi-
hetőségét,³⁰ meglehetősen áttételes az az 1347-ben és 1348-ban történetekre vonatkozó információ, amely valószínűleg Tommaso del Frignanótól származik, tekintve hogy Giovanni épphogy hét éves volt apja halálakor, így nehéz feltételezni, hogy tőle tudott Lajos király ajándékról. S valóban, a *Rationarium vite* azon passzusa, melyben az ajándékról beszél, nem abban a fejezetben található, melyet Conversinóval és a Friuliból dél felé tartó magyar királlyal történt találkozásának szentelt,³¹ hanem abban, melyben a nagybátyjával való ellentmondásos kapcsolatra rátérve kárhóztatta őt, amiért 1375-ben apja könyveiből csak keveset adott át neki.³² A beszámoló érzelemkitörése azzal a megjegyzéssel ér a tetőfokára,

²⁹ Heullant-Donat: *Une affaire d'hommes et de livres*, 699.

³⁰ „La veridicità del racconto è inattaccabile: essa resiste trionfalmente posta a riscontro con gli atti d'archivio di Firenze, Belluno, Udine, Padova, Venezia, Ravenna, Ragusa, con le narrazioni delle cronache contemporanee, coi dati forniti dall'epistolario dell'autore stesso, ché se sconcordanze risultano tra le epistole e il *Rationarium*, sono insignificanti e possono dipendere o da errore di memoria o da stati d'animo diversi in diversi momenti”: Sabbadini: *Giovanni da Ravenna*, 4.

³¹ Giovanni da Ravenna elmeséli, hogy elvitték meglátogatni apját egy városba, ahol a magyar sereg megállt a Friuliból való továbbhaladása során. Az egyetlen emléke a következő: „...quem [tudniillik Giovannit] insuper infantem maximus regum Ludovicus prelatus, in Apulos transiens, cum parentis iussu coram perlatus esset, et blande suscepisset et pomi frustolo (prandeabat enim) demulsisset.” *Rationarium vite*, 85. (XVI, 6.).

³² „Fama interim per finitima loca ad amicos etiam, ad ipsum usque Thomam hymeneos meos, ut assolet cum incremento quoque vagata, divulgata; ex qui amicorum gratulationes tum litteris, tum exeniis, quo nequaquam sperabam, ipsius Thome suscepi, quippe abiens ubi degeret nunquam proficisci, sed ne meis quidem esse iter litteris proposueram. Iamque cum integro triennio cunctos passim frequentibus visitarem epistolis, invisitatus ipse superfuit. Porro undique vite mee, studii, incrementorum laudibus cumulatis, meis se scriptis unum pretermitti amicis queritus, forsitan conscientie morsu, qui immeritum sic abiere iusta affectum ira dimisisset. Inde monebant amici vota, querelas suas quod se immitterem, quo crebro dictatis alios visitarem, neve tam obstinato silentio indagarer adhortabantur. Ad que non modo nil respondi, verum eius nomen ore nec calamo uspiam scriptorum contigi, frustra semper amicos commonere de illo passus. Tandem mandavit libros olim parentis meis, eius cure mandatos, Bononia Venetias vehi. Quid dico libros? Imo verius dicam librorum dumtaxat residuum fecem. Nempe Ludovicus rex [itt a 12. jegyzetben és a hozzá kapcsolódó szövegben idézett passzusok következnek]. *Creditos autem Thomas multifariam profligavit, ita ut nisi peripsima, ut ita dixerim, ad me pervenerint. Quod residuum ideo conduci iussit, quia ad me alliciendum placandumque unica ratio libri viderentur. Frater Jacobinus Cortesius patriarcham avide visurum me et, si accedam, allatos Bononia libros mihi indulturum esse denunciat; frater Franciscus de Bobio pater mihi amantissimus, idem litteris suadet. Ultro igitur Venetias advenio, patrem illum venerabundus adeo, adoro et «Pater», inquam, «sancte, fortuna ut famulatur tibi, quod summopere desiderabam, propius astarem, negavit. At voluntate sincera affectuque ardentissimo tuis obsequendis votis ne, vita fruens, unquam deere. Quisquis sim, ubi sum, tuus sum; te patrem, te dominum, te benefactorem et alumnum recognoscam, quatenus abs te diligere, teque haberet patruo ac patre, virtutum meritis nitar». Is me benigne susceptans et simul prosequens laudibus, cophinos librorum tres consignari iubet paternaque deinceps humanitate convictu me alloquioque dignatus est. Pauculis secum diebus peractis, cum libris in montes penetra»: *Rationarium vite*, 156–158 (XLVIII). Ugyanakkor maga Giovanni is felelőssé tette magát a könyvek egy részének elvesztéséért. 1401-ben, a *De consolatione in obitu filii* című művében így írt az api örökségről: „Quomodo putasset Robertus ille Sicilie litteratissimus rex bibliothecam*

hogy a könyvek egy király, mégpedig a rendkívüli bölcsessége miatt széltében tisztelt Róbert birtokában voltak, mely narratív elem célja, hogy a veszteség okozta fájdalomnak még jobban hangot adjon: a „*thesauru[s] pretiosissimu[s]*” kifejezés éppen ezt emeli ki.

A *Rationarium vite* azonban nem árul el többet azokról a könyvekről, melyeket Conversino magával hozott Magyarországra. Sabbadini, mint láttuk, azt gondolta, hogy az ő halála után kerültek a könyvek Nagy Lajoshoz, hogy azután a 15. században Mátyás könyvtárában kapjanak helyet. Ugyanezt az utat követve Dragutin Kniewald azt feltételezte, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár azon kódexe (Cod. Lat. 15.), ami Abū l-Qāsim Ḥalaf ibn ‘Abbās az-Zahrāwī sebészeti értekezését tartalmazza Gerardo da Cremona arabról való fordításában, Giovanni da Ravenna tulajdonát képezte.³³ Gargan a maga részéről tényként könyvelte el, hogy Róbert könyvgyűjteményének egésze Conversino kezébe került: a Lolliniano 7-es számú kódexbe a Miklós pécsi püspök 1346-ban történt konszekrációja kapcsán tett bejegyzés meggyőző bizonyosságul szolgált számára, vagy ahogyan pontosabban megfogalmazta: „...mert láthatóan kézenfekvő a feltételezés, hogy azt Conversino doktor írta.”³⁴ Ám ez a bejegyzés, ami egy olyan kódexben szerepel, mely 1393. május 10-én áthaladt a padovai vámon,³⁵ több értelmezési problémát is felvet. Ha feltesszük, hogy Conversino azt Nápolyban írta bele (nem világos, miért), akkor a könyv azok között lehetett, amelyek Tommaso del Frignanóhoz kerültek; ha pedig Conversino azt Nápolyban írta, majd a könyvet magával vitte Magyarországra, vagy már Magyarországon jegyezte be a hadjáratot követően, akkor a könyvnek közvetlenül halála után kellett Itáliába visszajutnia. Mivel a bejegyzés eltűnt, semmi bizonyíték nincs arra, hogy Conversinótól származik, figyelembe véve, hogy az említett püspök Lajos kíséretének egyik legnagyobb becsben álló tagja volt, amint azt krónikájában Giovanni Villani is tanúsítja.³⁶

suam tui dicioni genitoris, regali indulgentia, concessuram? Nosti quot tuo parenti fraude subtracti sunt, quot tu quoque iunior inutiliter dispersisti, quot insuper Gradensis patriarche, alumni tui, liberalitate vana deperditi. Equanimius ergo ferendum si antecedentium tramite evaserint quos inde servasti, quos etiam aliunde tuo impendio comparasti.” (Sabbadini: *Giovanni da Ravenna*, 176.) Amikor 1408-ban Velencében meghalt, a könyveit azonnal eladták: Gargan: *Per la biblioteca*, 367.

³³ Lásd: Kniewald: *Johannes Conversini de Ravenna, dubrovacki notar 1384–1387*, i. m., és Csapodi Csaba recenzióját: *Magyar Könyvszemle*, i. m. Az ELTE könyvtárának katalógusában ezt olvashatjuk róla: „*Possessor: Conversino da Ravenna (cf. Kniewald), cuius amicus Paulus Vergerius codicem Budam in Bibliothecam Regiam attulit (vö. Csapodiné 1981), post cuius direptionem Turcarum Imperatores, e quorum serie Abdul Hamid II a. 1877 Universitati nostræ donum dedit*”: Tóth (revisus et auctus per): *Catalogus codicum latinorum Medii Aevi Bibliothecæ Universitatis Budapestinensis*, i. m. Cod. 15. A másik bibliográfiai utalás: Csapodiné Gárdonyi: *A budapesti Egyetemi Könyvtár korvinái*, i. m. A kódex miniatúráinak leírása: *Per una descrizione delle miniature del codice*: Berkovits Ilona: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár Albucasis-kódexe*, i. m.

³⁴ Gargan: *Per la biblioteca*, 376.

³⁵ Gargan: *Per la biblioteca*, 368.

³⁶ „*In questa stanza arrivò in Italia il vescovo delle Cinquechiese, ovvero de’ Cinquevescovadi, fratello bastardo del re d’Ungheria (si diceva savio signore e valente in arme) con dugento gentili uomini d’Ungheria e della Magna a cavallo e in arme, e con danari assai, e soggiornò a Forlì in Romagna, e assai prima ricevuto graziosamente da messer Mastino della Scala al suo valicare, e poi da tutti i signori di Romagna, e ivi soldò quanta gente poté avere a cavallo e arrivò a Fuligno. Sicché colla gente ch’egli aveva e con quegli che soldò si trovò a Fuligno, che al tutto si teneva dalla parte del re d’Ungheria, ond’era capo messer Ugolino de’ Trinci, vi si trovò con più di mille cavalieri, e nell’Aquila e d’intorno al paese n’avea bene da altri mille al soldo del re d’Ungheria.*” (cap. LXXXIX).

Elgondolkodva ezeken az egymáshoz nem mindig jól illeszkedő részleteken, az mindenestre kevésbé tűnik helytállónak, hogy valamennyi fennmaradt könyv, melyekről eltérő mértékben igazolható, hogy Anjou Róberthez vagy elődjeihez volnának kapcsolhatók, teljes egészében Nagy Lajos Conversinónak tett túl nagyvonalú adományából származna.³⁷ Úgy-szintén kevésbé tűnik valószínűnek, hogy Lajos csak azért, hogy Róberten bosszút álljon, részt vállalt volna az ellenség könyvein elvégzett *autodafé*ban.³⁸ Az adatok inkább arra a fel-tételezésre csábítanak, hogy Lajos, bár birtokába vette a Róbert által hátrahagyott könyvtár egy részét, de biztosan nem az egészét,³⁹ nem adományozta azt egy az egyben Conversinónak. Miért vetnénk el eleve, hogy megtartott magának vagy a családjá egyik tagjának néhány értékesebb darabot, mint amilyen egy Biblia vagy egy zsoltároskönyv? Miért ne tehetnénk fel, hogy a hadizsákmány magában foglalt olyan pompás kódexeket, melyeket az Anjou királyi család más rezidenciáiból, az arisztokrácia más tagjaitól tulajdonítottak el, vagy egyenesen olyanokat, amelyeket nápolyi tartózkodása idején ajándékba kapott? Valójában nem tűnik történetileg hihetőnek, hogy egy 14. századi művelt európai uralkodó figyelmét elkerülte volna egy kézirat anyagi, kulturális, sőt vallásos értéke, főként ha miniatúrák díszítették. Magyarország királya bizonyosan nem vett részt könyvek elpusztításában.⁴⁰

2. A királyeszme alakjai: Lajos két miniált kézírata

Jelenleg csupán két kéziratot ismerünk, amely Nagy Lajos könyvtárába tartozhatott: az egyiket az Országos Széchényi Könyvtár őrzi (Cod. Lat. 404.), a másikat az oxfordi Bodleian Library (Hertford College 2). Az első, amit általában *Képes krónika*ként emlegetnek, egy kisméretű pergamenkódex, ami a magyar királyok krónikáját tartalmazza – Szent Istvántól (akit a hagyomány szerint az ezredik évben szenteltek fel, és VII. Gergely pápa elismerte szentté

³⁷ Bár az Anjou-könyvtár leltárai nem léteznek, vagy még nem kerültek elő, több kísérlet történt egy ideiglenes katalógus összeállítására mind a fennmaradt kéziratok alapján, amelyekről biztosan tudjuk, hogy a uralkodók birtokában voltak, mind a másolóknak és illusztrátoroknak adott megbízások és kifizetések alapján, vagy akár a Róbertnek tulajdonított *sermók*ban található idézetekre alapozva. Cornelia G. Coulter kutatásai (*The Library of the Angevin Kings at Naples*, i. m.) és Isabelle Heullant-Donat említett tanulmánya (*Quelques réflexions autour de la cour angevine comme milieu culturel au XIVe siècle*, 186–190.) mellett érdemes megemlíteni legalább a következő munkákat: Pryds: *The King Embodies the Word. Robert d'Anjou and the Politics of Preaching*, 38–44.; Kelly: *The New Solomon. Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth-Century Kingship*, 26–31.; és az utóbbi két évtizedben a miniált kéziratokkal kapcsolatos, elsősorban Alessandra Perriccioli Saggese nevéhez fűződő művészettörténi kutatásokat.

³⁸ Az ilyen cselekedetekre lásd: Partington–Smyth (eds.): *Book Destruction from the Medieval to the Contemporary*, i. m.

³⁹ Azt, hogy Róbert könyveinek egy részének Nápolyban kellett maradnia, már másokkal együtt feltételezte Alessandra Perriccioli Saggese (*Le spese per la cultura alla corte angioina di Napoli*, i. m.), aki arról beszél, hogy a könyvtár szétszóródása „Magyarországi Lajossal, Nápoly 1347-ben történt kifosztásával kezdődött”, és „Aragóniai Alfonzsal vált teljessé 1421-ben”.

⁴⁰ Giulia Simeoni arról a hipotézisről beszél (*A Livian manuscript from Francesco I da Carrara to Louis I of Hungary*, i. m.), hogy a Biblioteca Apostolica Vaticana ms. Arch. Cap. S. Pietro C 132 kódexe – ami Titus Livius Róma történetéről írt művét tartalmazza, és Padovában készült II. Giacomo da Carrara idején (1345–1350), ezt követően ennek fiához, I. Francsóhoz (1350–1393), majd Giordano Orsini kardinálshoz került, aki végrendeletében azt a Szent Péter bazilikára hagyta – I. Francesco fényűző ajándéka lett volna Nagy Lajos számára. A kódex elkészítésének körülményeiről legújabbban: Simeoni: *I manoscritti medievali illustrati degli Ab Urbe condita di Tito Livio*, i. m.; Padova és Magyarország politikai és diplomáciai kapcsolatairól: Canzian–Bianchi: *I Carraresi fra modelli principeschi identità cittadina e immagini del potere*, i. m.; Baradel: *A fianco di Luigi il Grande d'Ungheria*, i. m., a szakirodalom széles körű tárgyalásával.

avatását) I. Károlyig, Nagy Lajos édesapjáig, melyet egy politikai jellegű prologus és az Árpád-ház „prehistóriája” előz meg. A 146 oldalt kitevő szöveget 146 miniatúra illusztrálja (melyből 43 négyzet alakú, és történeti eseményeket mutat be, 103 pedig alakos vagy történeti jeleneteket ábrázol), többé-kevésbé megfelelően a 103 fejezetcímnek.⁴¹ Az *incipit* oldalán egy nagy „A” kezdőbetűvel, melynek belsejében növényi díszekkel körülölelve Lajos és felesége, Erzsébet imádkozó testtartásban térdelnek Alexandriai Szent Katalin előtt, veszi kezdetét az a vörös betűkkel írt passzus, melyből megtudjuk, hogy a magyarok régen volt és legújabb tetteinek, eredetüknek és terjeszkedésüknek, győzelmeiknek és bátorságuknak a krónikáját 1358. május 15-én kezdték írni, egybeolvasztva a különféle régi krónikákból vett részteket, az igaz dolgok átvételével és minden hamisság elvetésével.⁴²

A kézirat fő címettségével kapcsolatos minden kétség eloszlatására következik az *incipit* oldal nagy négyszög alakú miniatúrája (1. ábra), amely Lajost trónon ülve, a királyság valamennyi jelképével ábrázolja, lovagokkal és különböző népekből származó fegyveresekkel körbevéve.⁴³ Szűk, az Árpád-házi címer sávjaival díszített tunikába öltözve, vállára omló hullámos hajával, az arcához mérten hatalmas szemével, telt ajkaival (életrajzírója szerint „*fuit homo competentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosius, et aliquantulum in humeris curvus*”)⁴⁴ a király, mozdulatlanul beállítva a rövidülés perspektívájába, mintha megtestesítené azokat az erényeket, amelyeket személyében hivatott volt képviselni.⁴⁵ A földi és az égi hatalom bevett középkori ikonográfiájának mintáit követő *majestas regis* kapcsolódási pontot jelent mind a bírói hatalmát gyakorló Justinianus császárt megjelenítő, középkori jogi kódexekben található ábrázolásokkal,⁴⁶ mind pedig a Nápolyban, Cristoforo Orimina műhelyében a 14. század harmincas éveinek elején⁴⁷ eredetileg Lajos testvére, András számára készített⁴⁸ úgynevezett *Anjou biblia* (Leuven, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, Maurits Sabbibliothek, ms. 1.) ugyancsak nevezetes címlapjával.

⁴¹ Ezzel a kézírral kapcsolatban legyen szabad saját munkáimra hivatkozni, közülük is leginkább: Lucherini: *La Cronaca angioina dei re d'Ungheria*, i. m.

⁴² „*Anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo octavo, feria tertia infra octavas ascensionis eiusdem Domini, incepta est ista cronica de gestis Hungarorum, antiquis et novissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diversis cronicis veteribus, earundem veritates ascribendo et falsitatem omnino refutando. In nomine Domini amen*”: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404. f. 1r.

⁴³ Hiányzik viszont az V. Károly francia király kézirataiban gyakori felajánlási jelenet; ezekben előfordul, hogy az uralkodó a könyvtárában, olvasás közben ábrázoltatja magát, mint például a Bibliothèque Nationale de France egyik, ms. Fr. 24287. jelzetű kódexének 1. főlíóján, mely kötet Salisbury-i János *Policraticus*-át tartalmazza Denis Foulechat fordításában: Avril: *Le parcours exemplaire d'un enlumineur à la fin du XIVe siècle*, i. m. A könyvek felajánlására: Inglis: *A Book in the Hand: Some Late Medieval Accounts of Manuscript Presentations*, i. m.; Prud'Homme: *Donnez, vous recevrez*, i. m.; McGrady: *The Writer's Gift*, i. m.

⁴⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, 248.

⁴⁵ Marosi: *Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik*, i. m.; Lucherini: *The Artistic Visualization of the Concept of Kingship in Angevin Hungary*, i. m.

⁴⁶ Erre az ikonográfiára újabban: Del Monaco: *Illuminated Bolognese Legal Manuscripts*, i. m.

⁴⁷ Perriccioli Saggese: *Orimina Cristoforo*. In: *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. 8. i. m.; Perriccioli Saggese: *Orimina Cristoforo*. In: *Dizionario biografico dei miniatori italiani*, i. m.; Perriccioli Saggese, *Orimina Cristoforo*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, i. m.

⁴⁸ Maere: *Une Bible Angevine de Naples*, i. m.; Avril: *Trois manuscrits napolitains*, i. m.; Csapodi-Gárdonyi: *Der erste Besitzer der Anjou Bible zu Mechelen*, i. m.; Csapodi-Gárdonyi: *The Bible of Andrew Anjou*, i. m.; Watteeuw – van der Stock (eds.): *The Anjou Bible*, i. m.

A Cod. Lat. 404. első miniatúrájának szimbolikus jelentései még inkább szembeötlők az ugyanazon az oldalon kezdődő prolóógus tükrében. Itt, a tudós módon összeválogatott bibliai idézetek mellett, szinte szó szerinti átvételként felismerhető VIII. Bonifác *Liber sextus de cretaliu*mából a XXII. *titulus (De reliquiis et veneratione sanctorum)*, azzal a célzattal, hogy Magyarország királyait a papokkal, Isten szolgálóival egyenlőként mutassa be.⁴⁹ A prolóógus szerzője szerint isteni védelem tette lehetővé e királyoknak, akiket áthatott a „*iustitiae equita[s], a sapientiae clarita[s], a patientiae tranquillita[s] és a misericordiae pieta[s]*”, hogy váratok düljanak fel, királyokat és császárokat futamítsanak meg, mert „Általam uralkodnak a királyok”, szól az Úristen a bölcs Salamon által a Példabeszédek nyolcadik fejezetében, és „általam – mondá az Isten –, és nem a maguk erejéből uralkodnak a királyok és így fognak uralkodni a magyar királyok is”. A trónon ülő Nagy Lajos alakja megtestesíti ezeket a képzeteket, garanciát nyújtva arra, hogy mindaz, ami a kódexben olvasható vagy látható, hű az igazsághoz, túl azon, hogy ugyanennek az *incipit* oldalnak az alján a többkaréjos díszítésekbe foglalt címerábrázolások nyilvánvalóvá teszik a király tulajdonát.⁵⁰

A krónika egy teleologikus történelmi folyamatot mutat be, amely Szkítia elhagyásával (2. ábra) kezdődik, majd rátér Attilára (3. ábra), a honfoglalásra, a mitikus hét vezérre, a szent királyokra és tetteikre (4. ábra), hogy elérkezzen Károly uralkodásáig, az általa vezetett hadjáratokig, első két feleségének gondviselészerű haláláig (5. ábra) és a Piast Erzsébettel kötött, ugyancsak gondviselészerű házasságig, melyből az eljövendő Nagy Lajos született (6. ábra),⁵¹ mintha csak a magyar monarchia intézményének nem lenne egyéb evilági célja, mint az egyszerre Anjou és Árpád-utód megszületése, aki a kézirat szerkesztésekor a trónon ült. A krónikát kísérő miniatúrák, vagy amelyeket a krónika kísér – attól függ, milyen nézőpontot választunk –, egy olyan képi elbeszélést kínálnak, amely már a keletkezésétől fogva a könyv többszintű használatával számolt: a latinul értő olvasó olvashatta csupán a szöveget, a piros betűs fejezetcímek segítségével kikeresve a különböző témákat; olvashatott az illusztrációkat is megnézve; követhette a történet fonalát az illusztrációk segítségével, melyekhez a fejezetcímek egyben szinte mindig képaláírásként is szolgálnak. Három ikonográfiai típus uralkodik az iniciálékban és a négyszögű miniatúrákban: a magyar királyok és elődeik, valamint a főbb arisztokrata klánok őseinek önálló képmásai; események, úgymint vándorlások, csaták, koronázások, temetések, amelyek nemcsak a történelmi időt, hanem magát az elbeszélést is tagolják; hősi, mesés vagy folklorisztikus jelenetek, amelyek inkább népi énekmondók és jokulátorok, semmint retorikailag végiggondolt történetek témái, és amelyeket gyakran olyan ikonográfiai és kompozíciós stílusban mutatnak be, amelyet nem

⁴⁹ Bácsatyai: *Jogi műveltség, történetírás és kancellária a 14. századi Magyarországon*, i. m. Ebben az átvételben a szent királyok kultuszára tett célzást lát. Szerinte az előszó kánonjogban jártas szerzőjét az udvarhoz közel álló magyar teológusok körében kell keresni.

⁵⁰ Az első díszítésen egy osztott pajzs látható, az első mezőben nyolc vörös és ezüst csík, azaz az úgynevezett régi magyar címer; a második mezőben kék alapon arany liliomok, azaz a Capeting *fleurs-de-lys* mintázat, utalva Károly király Anjou-származására. A második díszítés az ősi magyar királyi jelvényt ábrázolja: piros alapon ezüst kettős kereszt és ezüst talp, amely három zöld hegycsúcsból emelkedik ki. A harmadik díszítésen sisakdísz látható, rajta egy koronából kiemelkedő ezüst struccal, amely a csőrében egy arany patkót tart: ezt a jelvényt Károly és Lajos is használta: Vajay: *L'héraldique, image de la psychologie sociale*, i. m.; Mérimond: *Entre la France, la Hongrie et Naples: les Anjou*, i. m.; uő: *L'héraldique des princes angevins*, i. m.; Rácz: *L'araldica dell'età angevina*, i. m. [A Prolóógusból vett idézeteknél lehetőség szerint Bellus Ibolya fordítását használtam: G. Gy.]

⁵¹ A Cod. Lat. 404. szövegének átírása egy 1330 körül történt eseményekkel kapcsolatos mondat közepén hirtelen megszakad, amire még nincs meggyőző magyarázatunk.

haboznék ironikusnak nevezni, ami olykor ellentétes az elbeszélte események tragikus tartalmával.

Az eddig tárgyalt elemek nyomán arra a feltételezésre juthatunk, hogy maga Lajos vagy kíséretének egyik tagja feladatul szabta egy *literátusnak*, aki (a hazai szentek életrajzain kívüül) hozzáférhetett a korábbi krónikás elbeszélésekhez, hogy lásson neki a Magyar Királyság teljes történetének megírásához, megparancsolta egy másolónak, hogy azt egy kezelhető méretű pergamenkódexbe bemásolja, és egy miniátornak, hogy a bőséges elbeszélő anyagból válogatva azt képekben mutassa be. A lengyel anyakirályné, Erzsébet szinte főszereplőként való beállítása arra enged következtetni, hogy ő is részese volt a kódex megalkotásának, vagy a *concepteur* ily módon tisztelgett előtte.⁵² Az anyaság, mi több, a szülés, az odaadó és bátor királynék, akik testi épségüket is odaadnák a királyért: az ilyen témák szokatlanul gyakori ismétlődése arra enged következtetni, hogy a könyvet nemcsak Lajos, hanem felesége, Erzsébet használatára is szánták, aki a női viselkedés, az utódok világra hozására szánt uralkodói feleség szerepének kiváló, követésre méltó *exemplumait* találhatta benne.

A második könyv, amely Lajos könyvtárába tartozhatott, az oxfordi Bodleian Library Hertford College 2. kódexe, ami a kései középkorban számos királyi könyvtárban megtalálható, *Secretum secretorum* néven ismert pszeudo-arisztotelészi királytükört tartalmazza.⁵³ Az oxfordi kéziratot először 1912-ben Pongrácz József hozta összefüggésbe a magyar uralkodóval.⁵⁴ 1929-ben Hoffmann Edith összehasonlította azt a Cod. Lat. 404-gyel,⁵⁵ míg Jakubovich Emil 1930-ban, hangsúlyozva a két kézirat és a miniátor személyének magyar mivoltát, megállapította, hogy mindkettőn ugyanaz az írnok dolgozott.⁵⁶ Néhány évvel később Dercsényi Dezső Giovanni da Ravenna szavaiból kiindulva feltételezte, hogy Anjou Róbert 1347 és 1348 között Nápolyból elvitt könyvei között volt egy *Secretum secretorum* is, amelyet a magyar király másolatot magának.⁵⁷

Az oxfordi kódex egyetlen miniált kezdőbetűje, a „H”, mellyel az Arisztotelész Nagy Sándornak írt levele formájában megírt traktátus kezdődik („*Hic est nobilissimus liber compositus per summum Aristotilem et directus ad discipulum suum magnum Alexandrum*”), az első hat sor szövegébe illeszkedik, arany alapra helyezve, melyet ívelt vonalakból álló, a csúcson egy virággal lezárt fekete szegély vesz körül (8. ábra). Maga a betű egy függőleges, szürke színű szárból áll (amely alul villa módjára szélesedik, felül pedig két kis levélfürt látható), ezt középen egy piros csomó fogja át, amiből egy a közepén kiszélesedő és virágos volutában végződő ívelt szalag indul; az egész felépítése hasonlít a *Képes krónika* 62v és 65r fólóján látható „H” iniciálékra (s kissé arra, ami a 15v folión olvasható). A belső mezőből egy

⁵² A királyság irányításában játszott szerepéről: Szende: *Mitherrscherin oder einfache Königinmutter?* i. m.; Uó: *Le rôle d'Elisabeth Piast dans la diplomatie de Hongrie*, i. m.

⁵³ Kiadása: *Secretum secretorum*, i. m.; lásd még: Williams: *The Secret of Secrets*, i. m.; Uó: *Giving Advice and Taking It: The Reception by Rulers of the Pseudo-Aristotelian Secretum secretorum*, i. m. Közép-európai elterjedtségére: Cermanová: *The Circulation of the Pseudo-Aristotelian Secretum secretorum*, i. m.; Williams: *The Pseudo-Aristotelian Secret of Secrets: Encyclopedia or Book of Knowledge?*, i. m.

⁵⁴ Pongrácz: *A cambridgei Korvin kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai*, 6., n. 2.

⁵⁵ Hoffmann: *Régi magyar bibliofilek*, 21–22.

⁵⁶ Jakubovich: *Nagy Lajos király oxfordi kódexe*, i. m.

⁵⁷ Dercsényi: *Nagy Lajos kora*, 13., 35., 146. Giovanni di Ravenna iránt csak néhány évvel korábban érdeklődött mélyebben Kardos Tibor (*A magyar humanizmus kezdetei*, i. m.). A *Secretum secretorum* Anjou Róbert idézett egy 1316-ban elmondott *sermójában*: Pryds: *The King Embodies the Word*, 118.

férfialak válik ki, akinek testét csak háromnegyed részben mutatja az ábrázolás (hasonlóan a Cod. Lat. 404. f. 7 *rectón* látható Attilához, aki szablyát és földgömböt tart a kezében, valamint a f. 13 *versón* karddal és bal karját eltakaró pajzzsal ábrázolt ötödik vezérhez), kissé ferde testhelyzetben, mintha séta közben megfordult volna, hogy az olvasó irányába nézzon. Viselete páncéling és szűk sárga tunika, melyet a csípőjén arany öv húz össze, a fején korona, jobb kezében hosszú jogar, baljában pajzs, melynek vörös hátterén felismerhető a koronás sisakdísz, amelyből egy strucc bújik elő, ami tökéletes párhuzamot mutat a *Képes krónika* 1r foliójával.⁵⁸ A heraldikai utalás nem is lehetne világosabb: a férfialak maga Nagy Lajos, akinek személyére a folió *bas-de-page*-ján a három miniált rombusz is utal. Az elsőben a magyar király címere, a másodikban az Árpád- és az Anjou-ház jelvénye, a harmadikban a lengyel sas látható, mely utóbbi világosan jelzi, hogy a mű keletkezése a lengyel korona 1370-ben történt megszerzése utánra tehető.

A két kéziratról szóló tanulmányok az illusztrációkkal kapcsolatban gyakran vetették föl Nápoly szerepét, főként a *Képes krónikát* illetően.⁵⁹ Nemigen férhet ahhoz kétség, hogy a művészek a 14. század első és második felében alkalma volt megismerni a nápolyi miniatúrafestészetet, melyből több formai és kompozíciós elemet is átvett. Ha elfogadjuk, hogy Anjou Róbert könyvtárából vagy a királyság arisztokratáitól valóban kerültek könyvek Magyarországra, és hatottak a helyi miniatúrafestőkre,⁶⁰ akkor azt is feltételezhetjük, hogy ezek közül néhány könyv éppen Magyarországról indult útnak, hogy más királyi könyvtárakba kerüljön. Bár csak külső jelekre hagyatkozhatunk, játszom a gondolattal, hogy egy olyan kézirat, mint a már említett *Anjou-Biblia*, amiről még mindig nem bizonyították, hogy mikor és hogyan került Nápolyból Franciaországba,⁶¹ járhatott Lajos kezében, és hogy éppen ő küldte diplomáciai ajándékként egyik lánya, Katalin és Orléans-i Lajos, V. Károly fia között 1374. augusztus 10-én a Louvre-ban kötött házassági szerződés alkalmából. Az Anjou-elődök címlapon látható ábrázolása rendkívüli vizuális eszközt szolgáltatott a tárgyalások során a szerződő felek kölcsönös adományairól zajló vitákhoz.⁶²

3. Lajos, a rex sapiens

Bár Giovanni da Ravenna a magyarokat „hunokként” emlegette és barbároknak nevezte,⁶³ ez nem tartotta vissza attól, hogy Nagy Lajost így jellemezze: „*ea tempestate virtute animi*

⁵⁸ Lásd az 50. jegyzetet.

⁵⁹ Erről legutóbb: Marosi: *The Illuminations of the Chronicle*, i. m.

⁶⁰ Hogy Lajosnak voltak neki dolgozó művészei, azt egy 1356. március 12-i királyi oklevél bizonyítja, melyben a király Nicolaus-t, „*fidelis pictor noster*”-t, aki „*arte pictura varia et diversa eo cara quo placibilia opera nobis paravit et optulit, in quibus regalis nostra excellentia merito potuit et poterit delectari*”, megerősítette a Sopron megyei Medves birtokában, amelyet már I. Károly a festő apjának, Hertulnak ajándékozott, aki mindkét uralkodót „*pictor*”-ként szolgált, lásd Házi: *Sopron szabad királyi város története. I. I. Oklevelek 1162-től 1406-ig*, 173. sz. dokumentum; Nicolaus-t címerfestőként is említik, lásd uo. 161. sz.

⁶¹ Avril: *Trois manuscrits napolitains*, 314–327. azonosította ezt a kódexet Valois Jánosnak, Berry hercegének inventáriumában.

⁶² Lucherini: *La Cronaca angioina*, 111–114.

⁶³ „*Ab Hunnis itaque genitor, ne cum barbaris coalescerem, genitrice me infante defuncta, in Latium, pedagogo Michahele Zagabriensi alumnoque, infantem mittit.*” *Rationarium vite*, 67. A barbaritas fogalmáról: Almási: *I valacchi visti dagli italiani*, i. m. Lásd még: Csukovits: *Hungary and the Hungarians*, i. m. és a következő, széles áttekintést: Fodor–Pók: *The Hungarians in Europe*, i. m.

et rerum gloria regum clarissimu[s]”.⁶⁴ A magyar királyt ugyanis, akárcsak Kasztíliai X. Alfonzot, Anjou Róbertet, Luxemburg IV. Károlyt vagy V. Valois Károlyt⁶⁵ képen vagy írásban bölcs, előrelátó és kegyes uralkodóként ábrázolták, vagy így ábrázoltatta magát, teljes összhangban a királyi intézmény legitimitásáról a kései középkorban zajló politikai diskurzus fogalmi jellegzetességeivel.⁶⁶ Így találjuk abban az életrajzban, melyet *Johannes* (1320–1393) „*nunc archidiaconus de Kikullew in Ecclesia Transilvana, vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis, tunc, licet indignus, suorum secretorum notarius*”⁶⁷ írt, akinek a munkáját 1488-ban tette ismertté Thuróczi János, beillesztve azt az általa írt *Magyarok krónikájába*, nem feledkezve meg a szerző nevét feltüntető prólógusról sem.⁶⁸

Miután szinte megszakítatlanul – a király édesanyja, Erzsébet itáliai utazásának szentelt részt kivéve⁶⁹ – bemutatta a háborús események sorát, melyeknek Lajos volt a kizárólagos főszereplője,⁷⁰ Küküllei János a 39. fejezetben (*De diversis regis Lodowici expeditionibus, et pietate, et ceteris virtutibus eiusdem*) egy pillanatra kitér arra, hogy a szegényekkel bőkezű, az egyházat tisztelő, erényeinek tökéletessége miatt nagyon szeretett király győzelmei mellett tudásáról is híres volt.⁷¹ Az uralkodó jámborságának és bölcsességének magasztalása

⁶⁴ „*Inde a Ludovico, rege Hunnorum, ea tempestate virtute animi et rerum gloria regum clarissimo, singulari honore et premiis ingentibus accersitur, sic deinceps illi carissimo – quod mortalium nulli familiaritatem blandiorem, nulli plura confidentie prebuerit et veris amoris indicia – ut asseverare crebro salutis custodem fuisse et animam in eius manibus repositam esse dignaretur, ob idque genuina rex benignitate ac magnificentia, optimus virtutis interpretis sincero eum affectu complexus, rerum omnium affluentia indulgentissime cumulavit.*” *Rationarium vite*, 54. (II, 3). Tudásának köszönhetően Conversino elnyerte a király jóindulatát: „*Atque genitor, regiam benevolentiam scientia et virtute primam nactus, quem unum ad fructum amicitia familiaritasque regnantium verti debet, in favore et protectione bonorum impendit.*” Uo. 67.

⁶⁵ Rodríguez de la Peña: *Rex excelsus qui scientiam diligit*, i. m.; Kelly: *The New Solomon*, i. m.; Schlotheuber: *Der weise König. Herrschaftskonzeption und Vermittlungsstrategien Kaiser Karls IV*, i. m.; Vojtišek–Žürek: *Entre idéal et polémique*, i. m.; Richter Sherman: *Representations of Charles V of France (1338–1380) as a Wise Ruler*, i. m.; Boudet: *Le modèle du roi sage aux XIIIe et XVIe siècles*, i. m.; ezenkívül: Klaniczay: *The Ambivalent Model of Solomon*, i. m.; Fábíán: *The Biblical King Solomon in Representations of Western European Medieval Royalty*, i. m.

⁶⁶ Történeti szempontból Jacques Krynen munkáira utalok: Krynen: *Idéal du prince et pouvoir royal en France*, i. m.; uő: *L’empire du roi*, i. m., és az erről írt recenzióra: Boureau: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 50/3. (1995) 589–591.; művészettörténeti szempontból pedig a következő kötetre: Brown Grant – Hedeman – Ribémont (eds.): *Textual and Visual Representations of Power and Justice in Medieval France*. i. m.

⁶⁷ *Scriptores rerum Hungaricarum*, 215.

⁶⁸ Erről a munkáról és kiadásairól: Farkas: *On the Provenience of the Copies of Thuróczy*, i. m.

⁶⁹ Sághy: *Dévotions diplomatiques: le pèlerinage de la reine-mère Elisabeth Piast à Rome*, i. m.; Năstăsoiu: *Patterns of Devotion and Traces of Art*, i. m.

⁷⁰ A középkori harcos királyokról: Clauss–Stieldorf–Weller (Hrsg.): *König als Krieger. Zum Verhältnis von Königtum und Krieg im Mittelalter*, i. m.

⁷¹ „*Item ipse rex prudens et largus admodum fuit, et bella multa feliciter gessit multaque regno suo recuperavit. Qui etiam post bellicam gloriam, scientia litterarum clarus fuit, in astronomia avdissime laboravit, et propter virtutum perfectionem etiam apud barbaros summe dilectus, nomen suum apud multas nationes exaltavit. Hic pius in religione catholica, in pauperes munificus, iura servavit Ecclesiarum et ecclesiastica officia plurimum honoravit.*” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 241. Valójában nem tudjuk, hogy Nagy Lajos a különböző nyelveken, amelyeket bizonyára beszélt, milyen írás- és olvasási készségekkel rendelkezett. Például IV. Szertartásos Péter király esetével ellentétben (erre lásd: Gimeno Blay: *Escribir, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso*, i. m.) nem maradt fenn tőle egyetlen saját kezűleg írt irat sem. A Cortusiak *Históriája* elmondja,

a bibliai *Bölcsesség könyvéből* vett idézet révén összekapcsolódik a következő, rövid fejezettel (*De his quae suo sub regimine acta fuere*), ami az életrajz második részét vezeti be.⁷² Ebben szó esik a király ama kívánságáról, hogy katolikus hitre térítse a zsidókat (*De Judaeorum expulsione*), továbbá a pálos rend elterjedéséről (*De ordine eremitarum et translatione corporis beati Pauli, primi eremitæ*), monostorok felépítéséről (*De constructione claustrum in Noztre, De constructione claustrum in Levveld*), kápolnák alapításáról az aachen-i székesegyházban és a mariazeelli Mária-kegyhelyen és azok megadományozásáról (*De fundatione duarum cappellarum*), mely cselekedetek a bőkezűség példáiként szolgáltak a királyság főurai, lovagjai, nemesei, de még néhány főpap számára is.⁷³

A *De pace et tranquillitate dierum Ludovici regis* című fejezetben az életrajzíró a tökéletes uralkodó leírását adja: a személyes becsvágytól mentes nagyhatalmú király a királyságot és annak igazgatását Istennek rendelte alá, akitől minden jó származik. Az igazságosság őrzőjeként uralkodott, az ész és a törvény, a szorgalom és a körültekintés vezérelte. Szent elődei nyomdokába lépve⁷⁴ és apját követve a királyságot és a neki alávetett népeket békében és nyugalomban kormányozta, védelmezve az egyház jogait és gyarapítva annak javait.⁷⁵ Ez a tökéletes vezetői képesség, amelyet kizárólag Istennek köszönhetett, élete vége felé lett különösen nyilvánvaló: bár korábban túl sokat vadászott, végül elhagyta ezt a szokását, és haláláig jótékony cselekedeteknek szentelte magát (*De vita regis Lodowici contemplativa*),⁷⁶ míg meg nem halt (*De obitu*

hogy amikor a hadseregével Nápoly felé tartva Tarvisio közelében táborozott, hosszú ideig ült és leveleket olvasott: *Cortusii Patavini [...] Historia de novitatibus Paduæ et Lombardiæ*, col. 949.

⁷² „*Verum, quia iuxta sapientis assertionem bonorum laborum gloriosus est fructus, et recolenda memoria, quæ suo tempore, ipso procurante, cum pietatis studio sunt peracta, hic digne nec immerito annectantur.*” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 241.

⁷³ „*Item unam capellam Aquisgrani et aliam Cellis ad Beatam Virginem pulchro et miro opere construxit, sufficienter et largiter dotavit, ac pretiosis utensilibus ad cultum divinum, vasis, calicibus, libris et ornamentis diversis, ac calice de puro auro decoravit. Post hæc autem, propter liberalitatem suam et boni exempli operationem, multos traxit ad devotionis studium impendendum barones, milites, nobiles et quosdam ex prælatibus, qui loca dicto ordini Eremitarum contulerunt, et claustra construxerunt et dotaverunt ad laudem Dei et gloriam sancti Pauli.*” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 243.

⁷⁴ Klaniczay: *Holy Rulers and Blessed Princesses*, i. m.; uő: *La royauté sacrée des Arpadiens*, i. m.; uő: *The Cult of the Saints and their Artistic Representation*, i. m.

⁷⁵ „*Cum autem temporibus successivis idem rex amplissimæ potestatis esset et floreret in regni solio, totam suam felicitatem ponens in Deo, a quo cuncta bona procedunt, ac suum principatum ac regiminis curam isti submittens, non passione ac voluntate cupiens principari, velut custos iustitiæ existens, absque ratione et lege nihil voluit attentare, quia vicens industria et regnativa prudentia, virtualiter dominatur gubernatione regni, secundum rationem et legem diligentius circumspecta. Pollens regimine naturali, non instinctu humano sed potius divino, sui desiderii propositum ad hoc inclinavit, ut sequens sanctorum regum prædecessorum suorum et patris sui vestigia, in quibus per amplius et perfectius vigeat, zelus fidei et religio Christiana, regna sua, terras et subjectas sibi nationes, in suis libertatibus, consuetudinibus et legibus, in bona pace et tranquillitate conservavit, maxime quos in fide Domino regeneravit et ab omnibus æmulorum insidiis et incursibus præcipue autem paganorum victoriosissime defensavit, nec non etiam Ecclesias regni sui, in suis iuribus et libertatibus tenuit, et in temporalibus bonis augmentavit.*” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 247.

⁷⁶ „*Considerans autem et advertens regna sua et dominia undique seu circumquaque quieto et tranquillo statu florere, quamvis ex consuetudine et delectatione a pueritia solita venationes nimium frequentaret, ad ultimum tamen terrenarum rerum occupationibus, quas difficile est absque peccatis ministrare, et curis postpositis, concupiscentiam carnalem calcare ac sibi subjicere, et divinis præceptis parere volens quia omnis caro fœnum et omnis concupiscentia eius, tanquam flos fœni, contemplativam vitam a tumultu multitudinis hominum segregatus, ut piis*

et sepultura regis Lodowici).⁷⁷ Ez az uralkodás elméle--tével kapcsolatos rövid értekezés a prológust visszhangozza, melyben Küküllei János a már említett *Secretum secretorum* mellett idézi a *De regimine principum*ot, melyet Egidius Romanus ágostonrendi barát 1280 körül állított össze, benne egy, a leendő IV. Szép Fülöp királynak (1285–1314) szóló ajánlással,⁷⁸ valamint Flavius Vegetius Renatus 4. század végén írt *De re militari* című munkáját.⁷⁹

Az életrajzírónak a dicsőítő szövegben használt kifejezése: „*scientia litterarum clarus fuit*”, bár teljesen illik a Lajos által megszemélyesített lovagi és udvari ideálhoz,⁸⁰ párhuzamként kínálkozik az Anjou Biblia 3. folióján, a miniált kép felső szegélye és a trónon ülő Anjou Róbert fölött feszülő baldachin közötti teret betöltő szöveggel:⁸¹ „*Rex Robertus rex expertus in omni scientia*”.⁸² Küküllei János egyébként azt is mondja, hogy Lajos igen élenként érdekel-

operibus insistere et orationibus vacare studiosius et devotius valeret, elegit et in his perseveravit.” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 247.

⁷⁷ „*Tandem hanc vitam laboriosam derelinquens et ad vitam perpetuam aspirans, iuxta illud psalmistæ: «Mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam», vocatione divina ex hoc mundo migravit, XI die mensis septembris, et parum ante cometa apparuit mirabilis. Tantus autem luctus eo mortuo in regno fuit, ut omnes quasi mortem suam deferent. Et sepultus est in urbe Alba Regali, in capella quam ipse in latere ecclesiæ Beatæ Virginis collegiæ construxit, sed postea eius consors, regina Elizabeth, ipsam dotavit, XVI eiusdem mensis die anno Domini MCCCCLXXXII. Regnavit autem quadraginta annis et mense uno, et viginti diebus. Fuit autem homo competentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus et aliquantulum in humeris curvus.*” *Scriptores rerum Hungaricarum*, 248.

⁷⁸ Briggs: *Giles of Rome's De regimine principum*, i. m.; Briggs–Eardley (eds.): *A Companion to Giles of Rome*, i. m.

⁷⁹ E mű középkori elterjedtségéről: Shrader: *A Handlist of Extant Manuscripts Containing the De re militari of Flavius Vegetius Renatus*, i. m.; Allmand: *The De Re Militari of Vegetius*, különösen 123–127. *A De re militari* fokozódó politikai használatáról, amely Salisbury-i Jánossal kezdődött, majd X. Alfonz kasztíliai királlyal és Egidius Romanusszal folytatódott, és Christine de Pizan vitte még tovább. Érdemes még elovasni: Evdokimova: *Le Prologue du Livres Flave Vegece de la chose de chevalerie et la question de son attribution*, i. m.; általában pedig: Saunders – Le Saux – Thomas (eds.): *Writing War. Medieval Literary Responses to Warfare*, i. m.

⁸⁰ Gondoljunk csak Philippe de Harveng premontréi apát I. Fülöpöz, Flandria grófjához írt levelének híres mondatára: „...*princeps, quem non nobilitat scientia litterarum, non parum degenerans sit quasi rusticanus et quodammodo bestialis.*” *D. Philippi abbatís Bonæ Spei sacri ordinis Praemonstratensium auctoris disertissimi et D. Bernardi Claraevallensis contemporanei opera omnia*, Epistola 16. levél col. 149c; Scaglione: *Knights at Court. Courtliness, Chivalry, and Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance*, 80, no. 51; Jaeger: *The Origins of Courtliness*, 225.

⁸¹ A baldachin négy oszlopát a négy sarkalatos erény megszemélyesítései tartják – „Igazságosság”, „Erő”, „Bölcsesség”, „Mértékletesség” (az első kettő alul balra, a második kettő jobbra) – és a négy udvari erény: „Udvariasság”, Tisztaság”, „Mérséklet”, „Hűség” (felül, hasonlóan elosztva), akik a bűnök megszemélyesítésein taposnak: Duran: *The Politics of Art: Imaging Sovereignty in the Anjou Bible at Leuven*, i. m. Nem tudjuk, hogy maga Róbert vagy valamelyik tanácsadója alkotta-e meg ennek a fóliónak a teljes ikonográfiai programját (amely a 4r folión található Anjou-dinasztia genealógiájával együtt egy diptichont alkot).

⁸² Úgy tűnik, hogy az „*in omni scientia*” kifejezés az „*expertus*” szóval együtt Aquinói Tamás Arisztotelész *Metafizikájához* fűzött kommentárjának egyes passzusait visszhangozza. („*Illum dicimus magis sapientem in omni scientia, qui potest assignare causas cuiuslibet quaesiti, et per hoc docere*”: Liber I, Lectio 2, n° 4); „*Item quantum ad hoc quod artifices plus accedunt ad finem sapientiae, quam experti, tamquam magis sit, idest contingat, scire sapientiam sequentem omnia, idest dum sequitur universalis*”: Liber I, Lectio 1, n° 23, vagy pedig a szintén Tamás által írt *Super epistolam ad Hebraeos* című kommentárt („*Dicendum est quod duplex est scientia: scilicet simplicis noticiae et quantum ad istam procedit argumentum: quia scilicet nihil ignoravit. Est etiam scientiae experientiae, et secundum istam didicit oboedientiam. Unde dicit didicit ex iis quæ passus est, id est expertus est.*”) Aquinói

lódott az asztronómia iránt („*in astronomia avidissime laboravit*”). Igaz, hogy ez a megjegyzés a *rex sapiens* alakjának narratív felépítésében használatos közhelyként hangozhat,⁸³ de utalhat a magyar uralkodó valóságos érdeklődésére is, amit kapcsolatba hozhatunk azzal az adattal, amellyel Christine de Pizan szolgál az 1405-ben írt *Livre de l'advison*-ban. Szerinte az édesapja, Tommaso da Pizzano,⁸⁴ aki 1340/41-től 1352/53-ig asztrológiát adott elő Bolognában,⁸⁵ 1364 körül kapott egy-egy levelet Franciaország, illetve Magyarország királyától, akik nagy fizetséget ígérve meghívták magukhoz. A két ajánlat közül az apa Franciaországot választotta, meghatározva az éppen hogy megszületett leánya jövőjét.⁸⁶ Az e híradást övező szkepszis ellenére⁸⁷ valójában nincs okunk kételkedni abban, hogy a bolognai asztrológus híre Magyarországra is eljutott. Ehhez hozzátesszem, hogy Tommaso volt a fentebb említett francia–magyar házassági megegyezés egyik tanúja, amint azt a Louvre-ban 1347 auguszt-

tudomány-fogalmáról és arról, hogyan olvasta a páli leveleket: Jenkins: *Knowledge and Faith in Thomas Aquinas*, i. m.; *L'interpretazione di San Tommaso delle dottrine di san Paolo*, i. m. Az «*expertus*» és a «*scientia experimentalis*» fogalmával kapcsolatban figyelembe kell venni Roger Bacon álláspontját is: Hackett: *Ego Expertus Sum: Roger Bacon's Science and the Origins of Empiricism*, i. m. A tudomány középkori fogalmáról: Gregory: *Mundana Sapientia*, i. m.; Chandelier – Verna – Weill-Parot (sous la dir.): *Science et technique au Moyen Âge*, i. m.

⁸³ Boudet: *Entre science et nigromance*, i. m.

⁸⁴ Duranti: *Tommaso da Pizzano*, i. m.

⁸⁵ Amint az kitér a David Alan Lines által összeállított listákból: Lines: *Teachers of the Arts and Medicine in the Italian Universities*, i. m.

⁸⁶ „Assez tost après ma nativité [Fortune] fist mon dit pere, pour certaines causes de ses possessions viseter, se transporter en ladite cité de Boulongne la Grasse. En laquelle lui vint tantost nouvelles et certains messaiges tout en un temps de deux tres excellens roys, lesquelz pour la grant fame de l'auctorité de sa science le mandoient, priant et promettant grans salaires et emolumens chascun endroit soy que vers lui voulsissent aller, dont l'un estoit le souverain des roys crestiens, le roy de France, Charles le saige quint d'icellui nom et l'autre fut le roy de Hongrie [...]. Adonc, comme la suffisence de ces ambassaderies pour la reverence de la digneté des ditz princes ne fust a mettre arriere, delibera mon dit pere a obeir a une des parties, c'est assavoir comme au plus digne – et aussi le desir de veoir les estudes de Paris et la haultesce de la cour françoise – venir vers ledit roy de France, esperant transitoirement veoir le roy, obeir a ses commandemens et viseter lesditz estudes l'espace d'un an, puis s'en retourner vers sa femme et famille, laquelle il ordonna demourer sus ses possessions et heritages a Boulongne la Grace. Et toutes ces dictes choses faictes et ordonnees, avec la licence de la seignourie de Venise se partit et vint en France, ouquel lieu fut dudit saige roy Charles tres grandement receu et honnorez. Et tost après l'experience veue de son savoir et science, l'establit son conseilier tres especial, privé et chier retenu, lequel lui fu tant agreable que du partir au chief de l'an ne pot avoir licence; ains vult a toutes fins ledit roy que grandement a ses cousts et fraiz envoiait querir sa femme, enfans et famille pour user a tousjours leur vies en France pres de soy, en promettant possessions, rentes et pensions pour tenir honnourablement leur estat. Neantmoins, comme mon dit pere, en esperant tousjours le retour, retardast ceste chose pres de l'espace de III ans, en la fin convint que fait fust. Et ainsi comme dit est, fut fait le transport de nous d'Ytalie en France. Grandement fut receur la femme et enfans de [...] maistre Thomas, mon dit pere, arrivez a Paris, lesquelz le tres benigne bon saige roy vult veoir et recevoir joieusement. Laquelle chose fut faicte tost après leur venue, atout leurs abis lombars, riches d'aournement et d'atours selon l'usaige des femmes et enfans d'estat Ou chastel du Louvre a Paris ou moys de decembre estoit ledit roy, lors que la presentation dudit mainage a belle et honnourable compagnie de parens fu a ses yeulx manifeste, laquelle femme et famille a tres grant joie et grans offres les receipt.” Christine de Pizan: *Le Livre de l'advison Cristine*, 95–97.

⁸⁷ Autrand: Christine de Pizan. *Une femme en politique*, 15. ezt írja: „L'invitation hongroise fait-elle partie du lot des invérifiables légendes de famille? Ou bien est-elle un clin d'œil à la vie de Petraque? Impossible de le savoir.” A Petrarcára tett utalásról: Grimaldi: *Petrarca e l'astrologia medica*, i. m.

tusában aláírt dokumentum bizonyítja (Archives nationales, J. 458.), melyben mint „*magister Thoma de Bononia, magister in artibus et medicina*” jelenik meg.⁸⁸

Ha Christine szavait összevetjük azzal, amit Küküllei János mond, a valószínűség határain nem túllépve megengedhetjük azt a feltételezést, hogy Nagy Lajos készíttetett vagy vásárolt asztronómiai tárgyú kéziratokat könyvtára számára.⁸⁹ Nem tudhatjuk, hogy az Anjouktól származó könyvek között, amelyeket Giovanni da Ravenna szerint Conversino hozott Magyarországra, volt-e pár ilyen, de nem túl könnyelmű következtetés, ha nem zárjuk ki, hogy voltak hasonlók, mint például a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött Lat. 7272. számú kódex,⁹⁰ melyet 1323 után nem sokkal Nápolyban másoltak és illusztráltak,⁹¹ és amely a legrégebbi és legteljesebb bizonyossága a genovai csillagász, Andalò del Negro műveinek, aki legalább a 1320-as évek vége és a 1330-as évek eleje között Anjou Róbert szolgálatában állt.⁹²

Fordította: GALAMB GYÖRGY

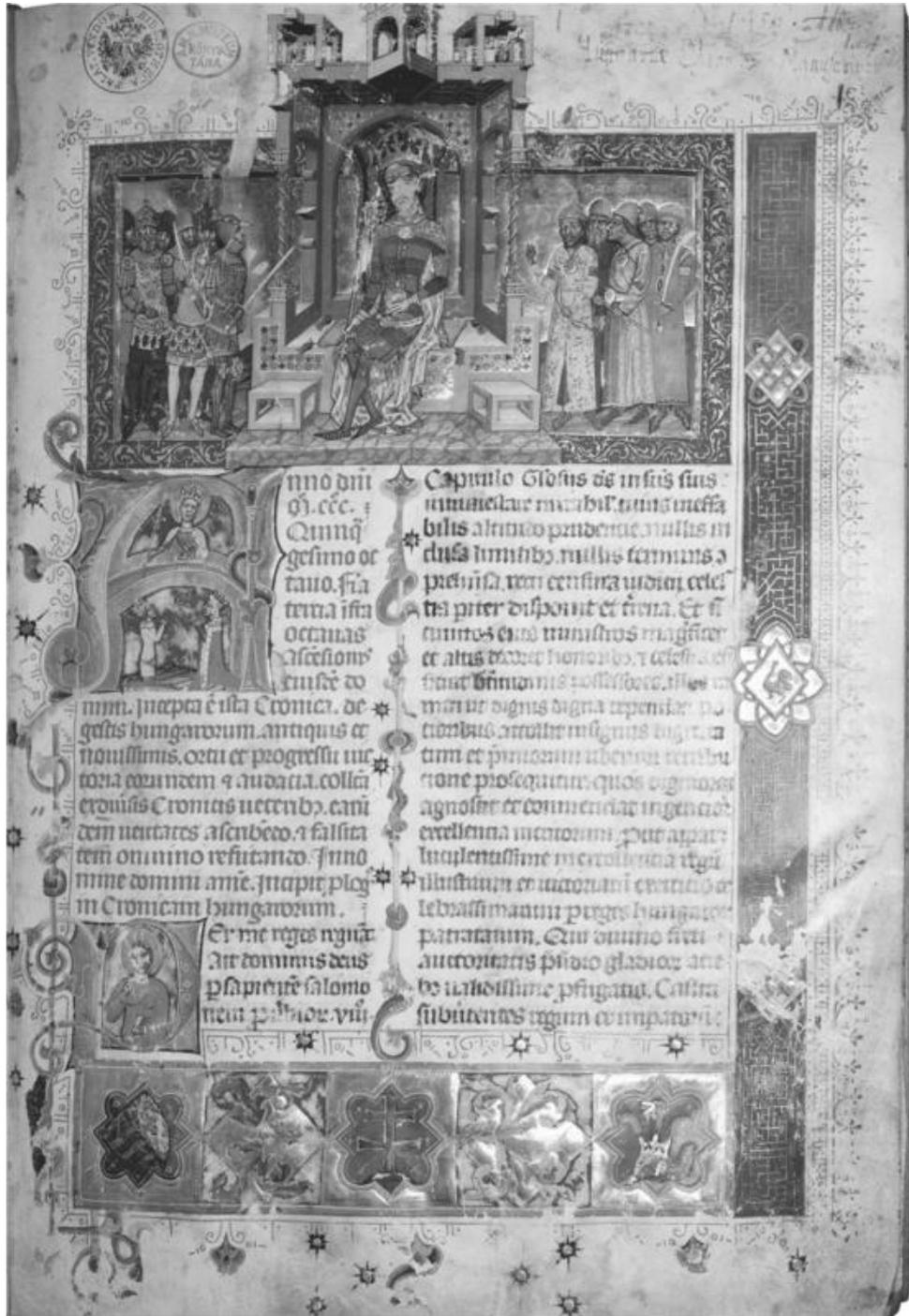
⁸⁸ Jarry: *La vie politique de Louis de France*, 369–375. Egy 1372 április 21-én kelt dokumentumban V. Károly említést tesz „*maistre Thomas de Boulogne, nostre astronome*” személyéről: Delisle: *Recherches sur la librairie*, vol. I., 377. Az asztrológia és az orvosi gyakorlat kapcsolatáról: Jacquot: *Médecine et astrologie à Paris dans la première moitié du XIVe siècle*, i. m.; Moulinier-Brogi: *Un aspect particulier de la médecine des religieux après le XIIe siècle: l'attrait pour l'astrologie médicale*, i. m.

⁸⁹ A kis „A” betű, amely a „*Incidentia*” című fejezetet vezeti be a *Képes krónika* 22r. folióján (7. ábra), Nagy Lajos csillagászati szenvedélye előtti tisztelgésnek tűnik. Itt az áll, hogy „*Anno Domini m^o xx^o ii^o in multis locis incendia multa et magna facta sunt, ingens etiam terre motus contigit. iiii^o Idus Maii decima hora diei, sexta feria post Ascensionem Domini, quasi duo soles visi sunt decimo Kalendaris Iulii*”. A betű felső része két emberarcú, ragyogó napot foglal magában, utalva a „*parhelion*” néven ismert légköri jelenségre (Seneca, *Naturales quaestiones*, I,11,3), mellyel a középkori szerzők nagyon sokat foglalkoztak, de ritkán ábrázolták: Scheller: *Dazzle my Eyes... The Parhelion in Art and History*, i. m.

⁹⁰ A kéziratot 1495-ben vitte VIII. Károly Amboise kastélyába: Juste: *Catalogus Codicum Astrologorum Latinorum. II. Les manuscrits astrologiques latins conservés à la Bibliothèque nationale de France à Paris*, 76. A nápolyi katalán-aragóniai uralkodók könyvei egy részének Franciaországba történt átszállításáról: Toscano: *Il bottino di guerra di Carlo VIII*, 279–287.

⁹¹ Blume: *Andalò di Negro und Giovanni Boccaccio*, i. m.; Besseyre: *L'illustration napolitaine des traités astronomiques d'Andalò di Negro*, i. m.

⁹² Egy információ alapján, melyet a 19. század végén Giuseppe de Blasiis talált az Anjou-ház kancelláriájának egyik, 1344. június 9-én kelt dokumentumában („*Mortuo nuper sicut accepimus Andalo de Nigro de Ianua qui certam provisionem annuam super proventibus dicte curie vicarie ex munificentie nostre dono percipiebat dum viveret nos attendentes devotionem magistri Nicolini de Sancto fisico*”) sikerült megállapítani Andalò halálának dátumát, és lehetővé lehetett tenni arra is, hogy ő volt Anjou Róbert orvosa: *Il Trattato sull'astrolabio di Andalo di Negro*, i. m.; Muccillo: *di Negro Andalò*, i. m. Az orvoslásról Nápolyban: Ventura *Cultura medica a Napoli nel XIV secolo*, i. m. Anjou Róbert orvoslás iránti érdeklődéséről: Perriccioli Saggese: *A proposito di alcuni libri di medicina*, i. m.

1. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 1r (© OSZK)

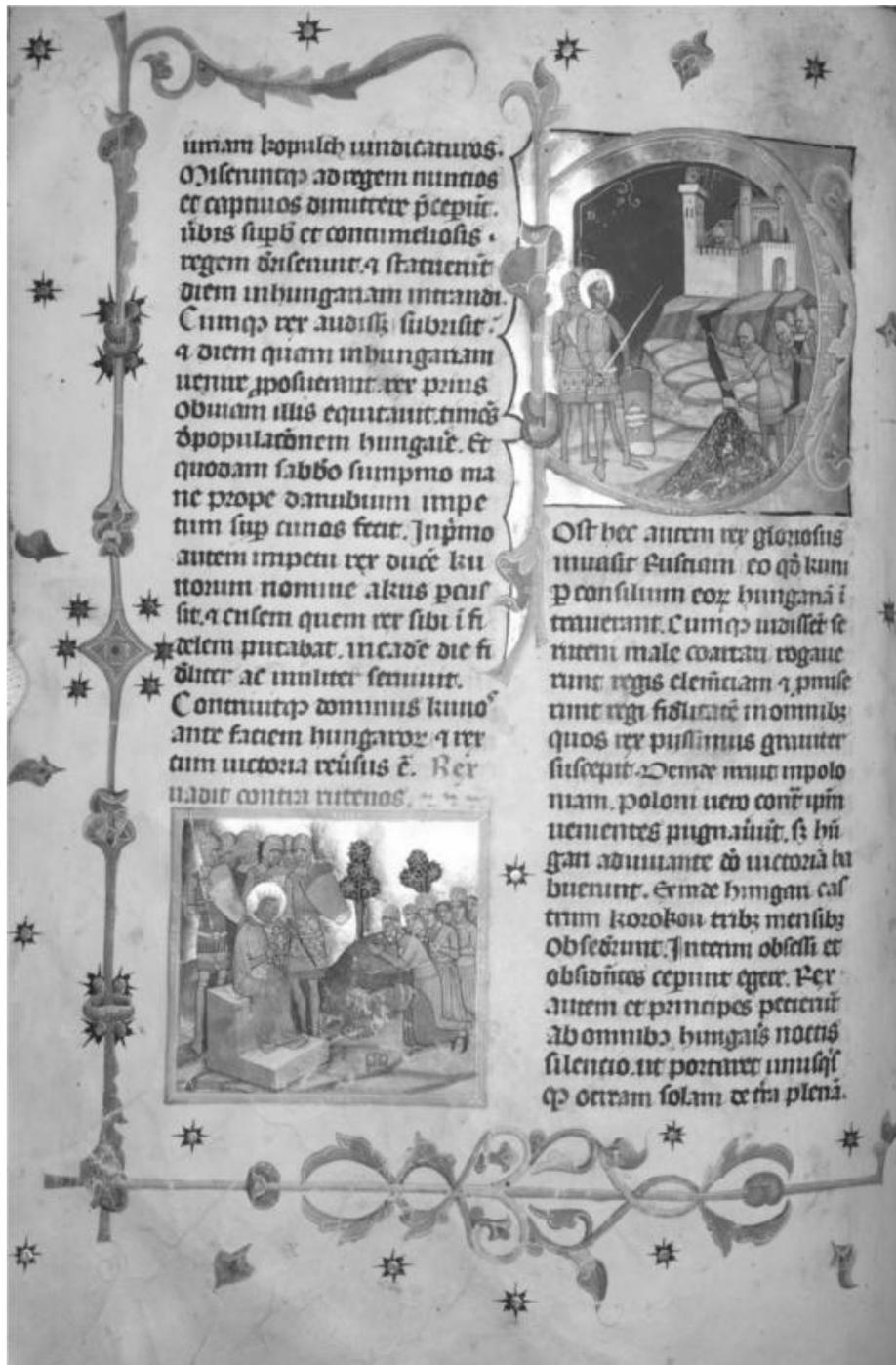
2. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 4r (© OSZK)

3. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 7v (© OSZK)

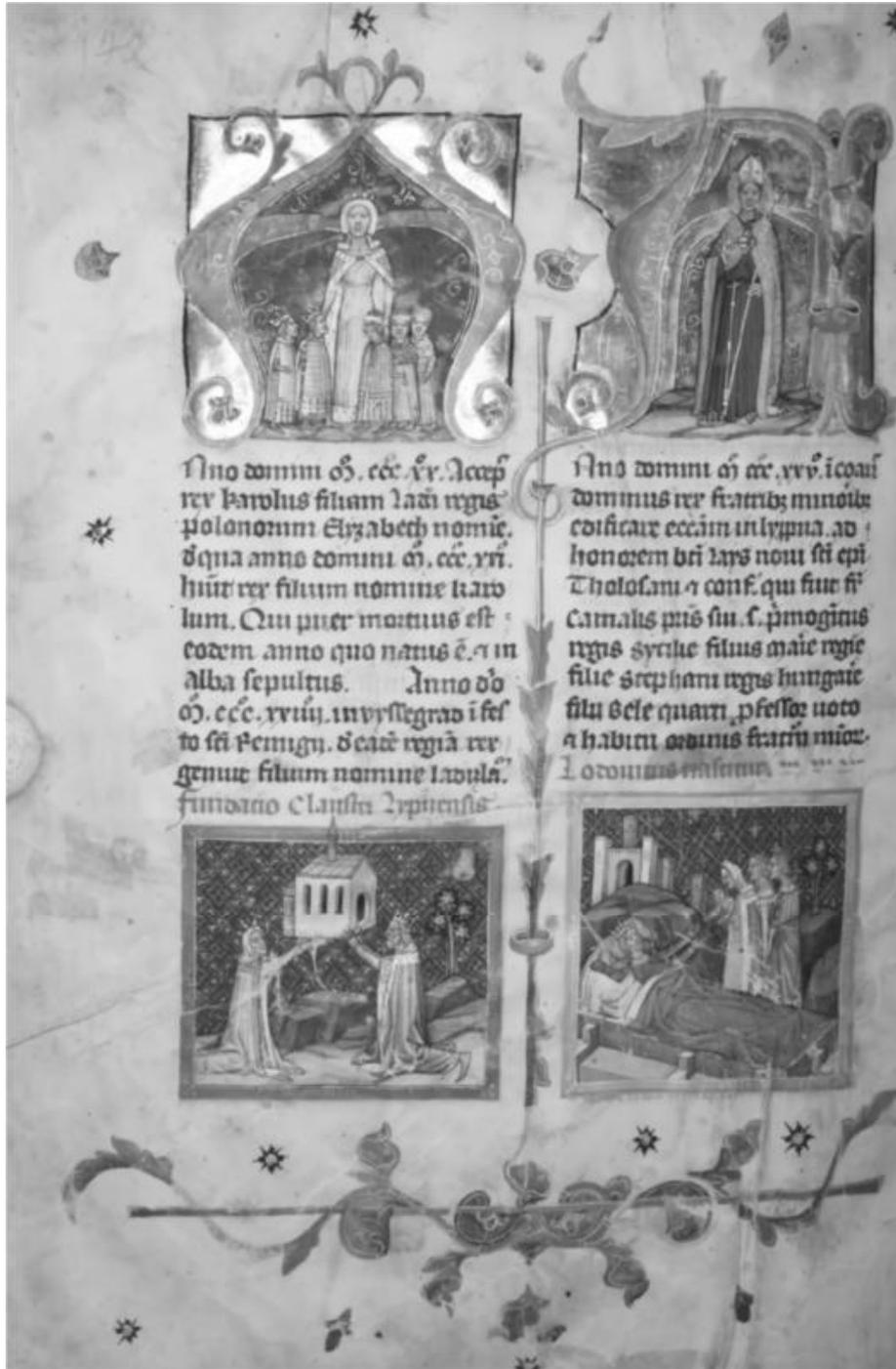
4. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 49v (© OSZK)

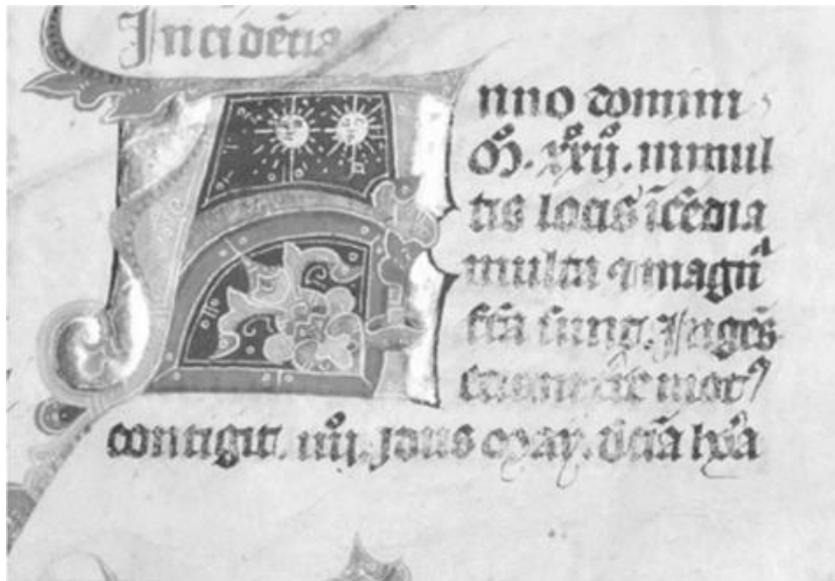
5. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 70r (© OSZK)

6. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 70v (© OSZK)

7. ábra

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404, Chronicon Pictum, f. 22r (© OSZK)

8. ábra

Oxford, Bodleian Library, ms. Hertford College 2, Secretum secretorum, f. 1r (© Bodleian Library)

BIBLIOGRÁFIA

Kéziratos források

- Belluno, Biblioteca del Seminario, Lolliniano 7.
 Biblioteca Apostolica Vaticana, Palatino lat. 1520.
 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 404.
 Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ashburnham 173.
 Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Pluteo XXI sinistra 1.
 Milano, Biblioteca Ambrosiana, S 72 sup.
 Modena, Biblioteca Estense, ms. Lat. 213 (α.Q.5.11)
 Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, ms. Lat. XIV, 129 (= 4334).

Kiadott források

- Beati Alberti a Sarthiano opera omnia in ordinem redacta, ac argumentis et adnotationis illustrata a fratre Francisco Haroldo Hiberno.* Roma: G.B. Bussotto, 1688.
 Christine de Pizan: *Le Livre de l'advison Cristine.* Éd. par: Reno, Christine – Dulac, Liliane. Paris: Honoré Champion, 2001.
Cortusii Patavini duo, sive Gulielmi et Albrigeti Cortusiorum Historia de novitatibus Paduæ et Lombardiae ab anno MCCLVI usque ad MCCCLXIV. Milano: Società Palatina, 1728. (Rerum Italicarum Scriptores, 12.)
Cronaca senese attribuita ad Agnolo di Tura del Grasso detta la Cronaca maggiore. In: Lisini, Alessandro – Iacometti, Fabio (a cura di): *Cronache senesi.* Bologna: Zanichelli, 1931–1939. (Rerum Italicarum Scriptores, nuova edizione, tomo 15, parte 6, fasc. 1). 253–564.
D. Philippi abbatis Bonae Spei sacri ordinis Praemonstratensium auctoris disertissimi et D. Bernardi Claraevallensis contemporanei opera omnia. Ed.: Jacques-Paul Migne, Turnhout: Brepols, 1968.
Rationarium vite = Giovanni Conversini da Ravenna: *Rationarium vite.* A cura di Nason, Vittore. Firenze: Leo S. Olschki, 1986.
 Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története. I.I. Oklevelek 1162-től 1406-ig.* Sopron: Székely Szabó és Társa Könyvnyomdája, 1921.
Il trattato sull'astrolabio di Andalò di Negro riprodotto dall'edizione ferrarese del 1475 con prefazione del socio Girolamo Bertolotto. Atti della Società ligure di storia patria, vol. 25. (1892). 51144.
Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...], cum amplissima praefatione Matthiae Belii, nec non instructissimo rerum verborumque indice, in nitidissimam hanc formam redacti, cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri Austriaci Stadelkirchensis, I-II, Wien: I.P. Kraus, 1746.
Secretum secretorum = Steele, Robert (edidit): „*Secretum Secretorum*”, cum glossis et notulis. *Tractatus brevis et utilis ad declarandum quedam obscure dicta fratris Rogeri.* Oxford: e Typographeo Clarendoniano, 1920 (Opera hactenus inedita Rogeri Baconi, 5.)

Szakirodalom

- Almási, Gábor: *I valacchi visti dagli italiani e il concetto di barbaro nel Rinascimento.* Storia della storiografia, vol. 52. (2007) 49–66.
 Allmand, Christopher: *The De Re Militari of Vegetius. The Reception, Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle Ages.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511719929>
 Angiolini, Hélène: *Frignani Tommaso.* In: Dizionario biografico degli italiani, vol. 50., Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1998. 552–554.
 Autrand, Françoise: *Christine de Pizan. Une femme en politique.* Paris: Fayard, 2009.
 Avril, François: *Trois manuscrits napolitains des collections de Charles V et de Jean de Berry. Bibliothèque de l'École des chartes,* vol. 127. (1969) 291–328. <https://doi.org/10.3406/bec.1969.449834>
 Avril, François: *Le parcours exemplaire d'un enlumineur à la fin du XIVe siècle. La carrière et l'oeuvre du Maître du Polieratique de Charles V.* In: Fleith, Barbara – Morenzoni, Franco (éd.): *De la sainteté à l'hagiographie. Genèse et usage de la Légende dorée.* Genève: Droz, 2001. 265–282.

- Avril, François – Lafaurie, Jean (éd. par): *La Librairie de Charles V. Catalogo della mostra (Paris, Bibliothèque Nationale, 2 ottobre-31 dicembre 1968)*. Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1968.
- Engel, Pál: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*. London – New York: I. B. Tauris, 2001. <https://doi.org/10.5040/9780755699926>
- Bak, János M.: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1973.
- Bácsatyi Dániel: *Jogi műveltség, történetírás és kancellária a 14. századi Magyarországon*. Történelmi Szemle, 57. évf. (2015) 607–618.
- Baradel, Valentina: *A fianco di Luigi il Grande d'Ungheria: la celebrazione del potere e delle alleanze politiche nel castello carrarese*. In: Valenzano, Giovanna (a cura di): *Un castello per la signoria carrarese, un castello per la città. Arte di corte in un monumento in trasformazione*. Padova: Padova University Press, 2019. 63–80.
- Barlai, Katalin – Boronkai, Ágnes: *Astronomical Codices in the Corviniana Library*. Memorie della Società Astronomia Italiana, vol. 65. (1994) 533–546.
- Berkovits Ilona: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár Albucasis-kódexe*. Magyar Könyvszemle, 61. évf. (1937) 229–240.
- Bertényi, Iván: *Nagy Lajos király*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1989.
- Besseyre, Marianne: *L'illustration napolitaine des traités astronomiques d'Andalò di Negro (Paris, BnF, ms. lat. 7272)*. In: D'Urso, Teresa – Perriccioli Saggese, Alessandra (a cura di): *Manoscritti scientifici miniati fra tradizione classica e modelli arabi*. Battipaglia: Laveglia & Carlone, 2013. 53–62.
- Blume, Dieter: *Andalò di Negro und Giovanni Boccaccio. Astrologie und Mythos am Hof des Robert von Anjou*. In: Michalsky, Tanja (ed.): *Medien der Macht. Kunst zur Zeit der Anjous in Italien*. Berlin: Reimer, 2001. 319–335. Bologna, Ferdinando: *I pittori alla corte angioina di Napoli 1266–1414 e un riesame dell'arte nell'età fridericiana*. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1969.
- Boudet, Jean-Patrice: *Entre science et nigromance. Astrologie, divination et magie dans l'Occident médiéval (XIIe-XVe siècle)*. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2006. <https://doi.org/10.4000/books.pSORbonne.12587>
- Boudet, Jean-Patrice: *Le modèle du roi sage aux XIIIe et XVIe siècles: Salomon, Alphonse X et Charles V*. *Revue Historique*, vol. 310. (2008) 545–566. <https://doi.org/10.3917/rhis.083.0545>
- Boureau, Alain: *Jacques Krynen, L'empire du roi*. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 50/3. (1995) 589–591. <https://doi.org/10.1017/S0395264900057632>
- Brown Grant, Rosalind – Hedeman, Anne D. – Ribémont, Bernard (eds.): *Textual and Visual Representations of Power and Justice in Medieval France. Manuscripts and Early Printed Books*. Farnham–Burlington: Ashgate, 2015. <https://doi.org/10.4324/9781315241579>
- Briggs, Charles F.: *Giles of Rome's De regimine principum. Reading and Writing Politics at Court and University, c. 1275-c. 1525*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Briggs, Charles F. – Eardley, Peter S. (eds.): *A Companion to Giles of Rome*. Leiden – Boston: Brill, 2016. <https://doi.org/10.1163/9789004315396>
- Břízová, Daniela – Kuthan, Jiří – Peroutková, Jana – Scholz, Stefan (eds.): *Kaiser Karl IV. Die böhmischen Länder und Europa. Emperor Charles IV, Lands of the Bohemian Crown and Europe*. Praha: Karlsuniversität, 2017.
- Buringh, Eltjo: *Medieval Manuscript Production in the Latin West. Explorations with a Global Database*. Leiden: Brill, 2011. <https://doi.org/10.1163/9789047428640>
- Canzian, Dario – Bianchi, Francesco: *I Carraresi fra modelli principeschi, identità cittadina e immagini del potere*. In: Grillo, Paolo (a cura di): *Signorie italiane e modelli monarchici (secoli XIII–XIV)*. Roma: Viella, 2013. 279–312.
- Cermanová, Pavlína: *The Circulation of the Pseudo-Aristotelian Secretum secretorum in the Scholarly Centers of the Medieval Czech Lands*. In: Ota Pavlíček (ed.): *Studying the Arts in Late Medieval Bohemia. Production, Reception and Transmission of Knowledge*. Turnhout: Brepols, 2021. 135–153. <https://doi.org/10.1484/M.SA-EB.5.122636>
- Chandelier, Joël – Verna, Catherine – Weill-Parot, Nicolas (sous la dir.): *Science et technique au Moyen Âge (XIIe-XVe siècles)*. Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 2017. <https://doi.org/10.3917/puv.chan.2017.01.0007>

- Clauss, Martin – Stieldorf, Andrea – Weller, Tobias (Hrsg.): *Der König als Krieger. Zum Verhältnis von Königtum und Krieg im Mittelalter*. Bamberg: University of Bamberg Press, 2015.
- Coulter, Cornelia G.: *The Library of the Angevin Kings at Naples*. Transactions and Proceedings of the American Philological Association, vol. 75. (1944) 141–155. <https://doi.org/10.2307/283315>
- Csapodi Csaba: *Dragutin Kniewald: Johannes Conversini de Ravenna, dubrovacki notar 1384-1387*. (Recenzió) Magyar Könyvszemle, 75. évf. (1959) 2. sz. 248–249.
- Csapodiné Gárdonyi, Klára: *A budapesti Egyetemi Könyvtár korvinái*. Magyar Könyvszemle, 97. évf. (1981) 221–225.
- Csapodi-Gárdonyi, Klára: *Der erste Besitzer der Anjou Bible zu Mechelen*. Gutenberg Jahrbuch, vol. 47. (1972) 26–31.
- Csapodi-Gárdonyi, Klára: *The Bible of Andrew Anjou*. Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 22. vol. (1976) 89–105.
- Csukovits, Enikő: *Hungary and the Hungarians. Western Europe's View in the Middle Ages*. Roma: Viella, 2018.
- Csukovits, Enikő (a cura di): *L'Ungheria angioina*. Roma: Viella, 2013.
- De Blasiis, Giuseppe: *Le case dei principi angioini nella piazza del Castelnuovo*. Archivio storico per le province napoletane, vol. 11. (1886) 442–482., vol. 12. vol. (1887) 289–435.
- De Blasiis, Giuseppe: *Racconti di storia napoletana*. Con prefazione di Torraca, Francesco. Napoli: Francesco Perrella, 1908.
- Del Monaco, Gianluca: *Illuminated Bolognese Legal Manuscripts and Angevin Regnum Siciliae. The Advocates Volumen parvum in Edinburgh (National Library of Scotland, Advocates ms 10.1.4 [i])*. Convivium, vol. 5/1. (2018) 58–169. <https://doi.org/10.1484/J.CONVI.4.2018031>
- Delisle, Léopold: *Recherches sur la librairie de Charles V, I–II (e Album)*. Paris: Honoré Champion, 1907.
- Demartini, Dominique – Le Ninan, Claire (sous la dir.): *Genèses et filiations dans l'œuvre de Christine de Pizan*. Paris: Classiques Garnier, 2021.
- Dercsényi, Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- Doglionni, Lucio: *Catalogus codicum Lollinianae Bibliothecae Bellunensis*. In: Nuova raccolta di opuscoli scientifici e filologici. vol. 4., Venezia: Simone Occhi, 1758. 145–170.
- D'Urso, Teresa – Perriccioli Saggese, Alessandra – Solvi, Daniele (a cura di): *Da Ludovico d'Angiò a Ludovico di Tolosa. I testi e le immagini. Atti del convegno internazionale di studi per il VII centenario della canonizzazione (1317–2017) (Napoli-Santa Maria Capua Vetere, 3-5 novembre 2016)*. Spoleto: CISAM, 2017.
- Duran, Michelle M.: *The Politics of Art: Imaging Sovereignty in the Anjou Bible at Leuven*. In: Watteeuw, Lieve – van der Stock, Jan (eds.): *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed*. Naples 1340. Leuven: Peeters, 2010. 73–93.
- Duranti, Tommaso: *The Origins of the Studium of Medicine of Bologna: A Status Questionis*. CIAN – Revista de Historia de las Universidades, vol. 21/1. (2018) 121–149. <https://doi.org/10.20318/cian.2018.4193>
- Duranti, Tommaso: *Tommaso da Pizzano*. In: Dizionario biografico degli italiani, vol. 96. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2019. 151–154.
- Eaker, Helen Lanneau (ed.): *Giovanni di Conversino da Ravenna: Dragmalogia de eligibili vite genere*. Lewisburg–London: Bucknell University Press – Associated University Presses, 1980.
- Engel, Pál: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*. London – New York: I. B. Tauris, 2001. <https://doi.org/10.5040/9780755699926>
- Engel, Pál – Kristó, Gyula – Kubinyi, András: *Histoire de la Hongrie médiévale, II. Des Angevins aux Habsbourgs*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2008. <https://doi.org/10.4000/books.pur.4122>
- Evdokimova, Ludmilla: *Le Prologue du Livres Flave Vegece de la chose de chevalerie et la question de son attribution*. In: Renevey, Denis – Whitehead, Christiana (eds.): *Lost in Translation? Turnhout: Brepols, 2009. 173–185. https://doi.org/10.1484/M.TMT-EB.3.4232*
- Fábrián, Laura: *The Biblical King Solomon in Representations of Western European Medieval Royalty*. In: Woodacre, Elena – Dean, Lucinda H. S. – Jones, Chris – Rohr, Zita – Russell, Martin (eds.): *The Routledge History of Monarchy*. Abingdon–New York: Routledge, 2019. 54–69. <https://doi.org/10.4324/9781315203195-4>

- Farkas, Gábor Farkas: *On the Provenience of the Copies of Thuróczy. Editio princeps of the Chronica Hungarorum/K provenienciájának kópíjainak első kiadásának Chronica Hungarorum Jánus z Turca*. Studia bibliographica Poseniensia, s. n. 2018. 11–24.
- Fedele, Tamás – Koszta, László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2011. 97–102.
- Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelzer-Pohánka, Éva (eds.): *University and Universality. The Place and Role of the University of Pécs from the Middle Ages to Present Day*. Pécs: University of Pécs, 2017.
- Fodor, Pál – Pók, Attila: *The Hungarians in Europe: A Thousand Years on the Frontier*. The Hungarian Historical Review, vol. 9/1. (2020) 113–139.
- Gargan, Luciano: *Per la biblioteca di Giovanni Conversini*. In: Rino Avesani et al. (a cura di): *Vestigia. Studi in onore di Giuseppe Billanovich*, vol. I–II. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1984. I. 365–385.
- Gargan, Luciano: *Libri e maestri tra Medioevo e Umanesimo*. Messina: Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici, 2011.
- Gargan, Luciano: *Un nuovo profilo di Giovanni Conversini da Ravenna*. In: Marco Petoletti (a cura di): *Dante e la sua eredità a Ravenna nel Trecento*. Ravenna: Longo, 2015. 177–234.
- Năstăsioiu, Dragoș Gh.: *Patterns of Devotion and Traces of Art: The Diplomatic Journey of Queen Elizabeth Piast to Italy in 1343–1344*. Convivium, vol. 2/2. (2015) 98–111.
<https://doi.org/10.1484/J.CONVI.5.111180>
- Gimeno Blay, Francisco M.: *Escribir, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso, 1336–1387*. Madrid: Abada, 2006.
- Gregory, Tullio: *Mundana Sapientia. Forme di conoscenza nella cultura medievale*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1992.
- Grimaldi, Marco: *Petrarca e l'astrologia medica*. Petrarquesca, vol. 3. (2015) 43–56.
- Grosschmid, Géza – Várdy, Steven B. – Domonkos, Leslie S. (a cura di): *Louis the Great, King of Hungary and Poland*. New York: Boulder, 1986.
- Hackett, Jeremiah: *Ego Expertus Sum: Roger Bacon's Science and the Origins of Empiricism*. In: Bénatouil, Thomas – Draelants, Isabelle (textes réunis par): *Expertus sum. L'expérience par les sens dans la philosophie naturelle médiévale*. Actes du Colloque international de Pont-à-Mousson (5-7 février 2009). Firenze: SISMEL Galluzzo, 2011. 145–173.
- Haug, Hélène: *Relecture critique de l'histoire de la lecture. Régularités discursives chez les historiens modernes*. Le Moyen Âge, vol. 120/1. (2014) 123–133. <https://doi.org/10.3917/rma.201.0123>
- Haug, Hélène: *L'histoire de la lecture médiévale. État des recherches et inventaire des sources*. In: Evdokimova, Ludmilla – Smirnova, Victoria (sous la dir.): *L'œuvre littéraire du Moyen Âge*. Aux yeux de l'historien et du philologue. Paris: Classiques Garnier, 2014. 325–340.
- Hedeman, Anne D.: *History, Power, and Visual Memory in the Library of King Charles V*. In: Vinni Lucherini – Cécile Voyer (sous la dir.): *Le livre enluminé médiéval instrument politique*. Roma: Viella, 2021. 221–244.
- Heullant-Donat, Isabelle: *Une affaire d'hommes et de livres. Louis de Hongrie et la dispersion de la bibliothèque de Robert d'Anjou*. In: Coulet, Noël – Matz, Jean-Michel (sous la dir.): *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge*. Roma: École française de Rome, 2000. 689–708.
- Heullant-Donat, Isabelle: *Quelques réflexions autour de la cour angevine comme milieu culturel au XIVe siècle*. In: *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Roma: École française de Rome, 1998. 173–191.
- Hoffmann, Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Budapest: Magyar Bibliofil Társaság, 1929.
- Inglis, Erik: *A Book in the Hand: Some Late Medieval Accounts of Manuscript Presentations*. Journal of the Early Book Society for the Study of Manuscripts and Printing History, vol. 5. (2002) 57–97.
- Jacquart, Danielle: *Médecine et astrologie à Paris dans la première moitié du XIVe siècle*. In: Federici Vescovini, Graziella – Baroncelli, Francesco (a cura di): *Filosofia, scienza e astrologia nel Trecento europeo*. Biagio Pelacani Parmense. Padova: il Poligrafo, 1992. 121–134.
- Jaeger, Stephen C.: *The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939–1210*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985.
<https://doi.org/10.9783/9780812200898>

- Jakubovich Emil: *Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora*. Magyar Könyvszemle, 37. évf. (1930) 382–393.
- Jarry, Eugène: *La vie politique de Louis de France, duc d'Orléans, 1372–1407*. Paris–Orléans: Picard-Herluison, 1889.
- Jenkins, John I.: *Knowledge and Faith in Thomas Aquinas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Jenni, Ulrike – Theisen, Maria: *Mitteleuropäische Schulen IV (ca. 1380–1400). Hofwerkstätten König Wenzels IV. und deren Umkreis*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.
- Johnston, Michael – van Dussen, Michael (eds.): *The Medieval Manuscript Book. Cultural Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107588851>
- Juste, David: *Catalogus Codicum Astrologorum Latinorum. II. Les manuscrits astrologiques latins conservés à la Bibliothèque nationale de France à Paris*. Aubervilliers: Institut de recherche et d'histoire des textes, 2015.
- Kardos, Tibor: *A magyar humanizmus kezdetei*. Pécs: Akadémiai Kiadó, 1936.
- Karsay, Orsolya (ed.): *Bibliotheca Corviniana, 1490–1990, International Corvina Exhibition at the National Széchényi Library for the 500th Anniversary of the Matthias' Death (Budapest 1990)*. Budapest: National Széchényi Library, 1990.
- Kelly, Samantha: *The New Solomon. Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth-Century Kingship*. Leiden–Boston: Brill, 2003. <https://doi.org/10.1163/9789047401933>
- Klanciczay, Gábor: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Klanciczay, Gábor: *La royauté sacrée des Arpadiens dans l'historiographie hongroise médiévale et moderne*. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances, vol. 157. (2013) 595–619. <https://doi.org/10.3406/crai.2013.95220>
- Klanciczay, Gábor: *The Ambivalent Model of Solomon for Royal Sainthood and Royal Wisdom*. In: Biliarsky, Ivan – Páun, Radu G. (eds.): *The Biblical Models of Power and Law. Les modèles bibliques du pouvoir et du droit*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008. 75–92.
- Klanciczay, Gábor: *The Cult of the Saints and their Artistic Representation in Recent Hungarian Historiography*. In: Barral i Altet, Xavier – Lóvei, Pál – Lucherini, Vinni – Takács, Imre (eds.): *The Art of Medieval Hungary*. Roma: Viella, 2018. 213–234.
- Klanciczay, Gábor: *The Great Royal Trio, Charles IV, Louis I of Anjou and Casimir the Great*. In: Břízová, Daniela – Kuthan, Jiří – Peroutková, Jana – Scholz, Stefan (hrsg.): *Kaiser Karl IV. Die böhmischen Länder und Europa*. Praha: Karlsuniversität, 2017. 257–270.
- Kniewald, Dragutin: *Johannes Conversini de Ravenna, dubrovacki notar 1384–1387*. Glasnik Srpska Akademii Nauke, vol. 229. (1957) 39–160.
- Kohl, Benjamin G.: *Conversini Giovanni*. In: Dizionario biografico degli italiani, vol. 28. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1983. 574–578.
- Kohl, Benjamin G.: *Life and Works of Giovanni da Ravenna*. In: Lanneau Eaker, Helen (ed.): *Giovanni di Conversino da Ravenna, Dragmalogia de eligibili vite genere*. Lewisburg–London: Bucknell University Press – Associated University Presses, 1980. 13–30.
- Kohl, Benjamin G.: *The Works of Giovanni di Conversino da Ravenna: A Catalogue of Manuscripts and Editions*. Traditio, vol. 31. (1975) 349–367. <https://doi.org/10.1017/S0362152900011430>
- Kopp, Vanin: *Der König und die Bücher. Sammlung, Nutzung und Funktion der königlichen Bibliothek am spätmittelalterlichen Hof in Frankreich*. Ostfildern: Thorbecke, 2016.
- Kosztá, László: *Neszmélyi (Poroszlóy) I. Miklós (1346–1360)*. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs: Fény, 2009. 96–101.
- Krynen, Jacques: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Âge (1380–1440)*. Paris: Picard, 1981.
- Krynen, Jacques: *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe–XVe siècle*. Paris: Gallimard, 1993.
- Léonard, Émile-Guillaume: *Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, comtesse de Provence (1343–1382)*, vols. 1–3. Monaco–Paris: Imprimerie de Monaco – A. Picard, 1932–1936.
- Lines, David Alan: *Teachers of the Arts and Medicine in the Italian Universities, ca. 1350–1630*. [online lista]. München: Universität München, [év nélkül].

- L'interpretazione di San Tommaso delle dottrine di san Paolo – Saint Thomas's Interpretation of Saint Paul's Doctrines.* Città del Vaticano: Pontifica Academia Santi Thomæ Aquinatis, 2009.
- Loba, Anna: *Des lectrices possibles de Christine de Pizan.* In: Demartini, Dominique – Le Ninan, Claire (sous la dir.): *Genèses et filiations dans l'œuvre de Christine de Pizan*, Paris: Classiques Garnier, 2021. 201–214.
- Lucherini, Vinni: *La Cronaca angioina dei re d'Ungheria. Uno specchio eroico e fiabesco della sovranità.* Paris: Classiques Garnier, 2021.
- Lucherini, Vinni: *The Artistic Visualization of the Concept of Kingship in Angevin Hungary.* In: Barral i Altet, Xavier – Lóvei, Pál -- Lucherini, Vinni – Takács, Imre (eds.): *The Art of Medieval Hungary.* Roma: Viella, 2018. 235–251.
- Maere, René: *Une Bible Angevine de Naples au Séminaire de Malines.* *Revue de l'art chrétien*, vol. 5. (1909) 279–291., vol. 6. (1910) 24–34.
- Marosi, Ernő: *Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik (Cod. Lat. 404 der Széchényi Nationalbibliothek in Budapest).* *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, vol. 46–47. (1993–1994) 357–470. <https://doi.org/10.7767/wjk.1994.4647.1.357>
- Marosi, Ernő: *The Illuminations of the Chronicle.* In: Bak, János M. – Veszprémy, László (eds.): *Studies on the Illuminated Chronicle.* Budapest: Central European University Press, 2018. 25–110. <https://doi.org/10.1515/9789633862629-006>
- Mazzatinti, Giuseppe: *La Biblioteca dei re d'Aragona in Napoli.* Rocca San Casciano: Licinio Cappelli, 1897.
- McGrady, Deborah: *The Writer's Gift or the Patron's Pleasure? The Literary Economy in Late Medieval France.* Toronto: University of Toronto Press, 2019. <https://doi.org/10.3138/9781487518448>
- Mérindol, Christian de: *Entre la France, la Hongrie et Naples: les Anjou.* In: Staaten, Wappen, Dynastien. XVIII Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik (Innsbrück, 1988). Innsbruck: Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs, vol. 18. (1988) 145–170.
- Mérindol, Christian de: *L'héraldique des princes angevins.* In: Tonnerre, Noël-Yves – Verry, Élisabeth (sous la dir.): *Les princes angevins du XIIIe au XVe siècle. Un destin européen.* Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2003. 277–310.
- Meale, Carol M. – Pearsall, Derek (eds.): *Makers and Users of Medieval Books. Essays in Honour of A. S. G. Edwards.* Cambridge: D. S. Brewer, 2014. <https://doi.org/10.1515/9781782042754>
- Miskolczy, István: *Az 1348-iki nagy pestis és az egykorú orvostudomány.* *Budapesti Szemle*, 243. évf. (1936) 212–238.
- Mittarelli, Benedictus: *Bibliotheca codicum manuseriorum monasterii Sancti Michaelis Venetiarum prope Murianum, una cum Appendice librorum impressorum seculi XV. Opus posthumum Johannis-Benedicti Mittarelli Veneti abbatis ex generalis Benedictino-Camaldulensis.* Venezia: Tip. Fentiana, 1779.
- Moly, Florence: *I Tacuina sanitatis, manoscritti miniati tra lusso e didattica alla corte dei Visconti.* In: Planas, Josefina – Sabaté, Flocel (sota la dir.): *Manuscrits il·luminats. L'escenografia del poder durant els segles baixmedievals.* Lleida: Pagès, 2010. 85–95.
- Moulinier-Brogi, Laurence: *Un aspect particulier de la médecine des religieux après le XIIe siècle: l'attirait pour l'astrologie médicale.* In: Berlivet, Luc et al. (études réunies par): *Médecine et religion. Compétitions, collaborations, conflits (XIIe–XXe siècles).* Roma: École française de Rome, 2012. 65–92.
- Muccillo, Maria: *di Negro Andalò.* In: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 40. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1991. 126–131.
- Mueller, Reinhold C.: *In memoriam: Benjamin G. Kohl (1938–2010).* In: Knapton, Michael. — Law, John E. — Smith, Alison A. (eds.): *Venice and the Veneto during the Renaissance. The Legacy of Benjamin Kohl.* Firenze: Reti Medievali – Firenze University Press, 2014. XIX – XXII.
- Năstăsoiu, Dragoş Gh.: *Patterns of Devotion and Traces of Art: The Diplomatic Journey of Queen Elizabeth Piast to Italy in 1343–1344.* *Convivium*, vol. 2/2. (2015) 98–111. <https://doi.org/10.1484/J.CONVI.5.111180>
- Nel segno del Corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490).* Modena: Il Bulino, 2002.

- Obrist, Barbara: *Guillaume de Conches. Cosmologie, physique du ciel et astronomie. Textes et images*. In: Obrist, Barbara – Caiazzo, Irene (études réunies par): *Guillaume de Conches. Philosophie et science au XIIe siècle*. Firenze: SISMEG Galluzzo, 2011. 123–196.
- Oźóg, Krzysztof: *The Intellectual Circles in Cracow at the Turn of the Fourteenth and Fifteenth Centuries and the Issue of the Creation of the Sankt Florian Psalter*. Polish Libraries, vol. 1. (2013) 166–185.
- Paoli, Cesare: *I codici ashburnhamiani della Real Biblioteca mediceo-laurenziana di Firenze*. Roma: Ministero dell'Istruzione Pubblica, 1928.
- Partington, Gill – Smyth, Adam (eds.): *Book Destruction from the Medieval to the Contemporary*. London: Palgrave Macmillan, 2014. <https://doi.org/10.1057/9781137367662>
- Perriccioli Saggese, Alessandra: *Orimina Cristoforo*. In: Enciclopedia dell'arte medievale, vol. 8. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996. 870–871.
- Perriccioli Saggese, Alessandra: *Orimina Cristoforo*. In: Bollati, Milvia (a cura di): *Dizionario biografico dei miniatori italiani. Secoli IX–XVI*. Milano: Sylvestre Bonnard, 2004. 838–840.
- Perriccioli Saggese, Alessandra: *Orimina Cristoforo*. In: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 79. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2013. 494–497.
- Perriccioli Saggese, Alessandra: *Le spese per la cultura alla corte angioina di Napoli*. In: Morelli, Serena (études réunies par): *Périphéries financières angevines / Periferie finanziarie angioine*. Roma: École française de Rome, 2018. 375–386.
- Perriccioli Saggese, Alessandra: *A proposito di alcuni libri di medicina miniati a Napoli nel XIV secolo*. In: Perriccioli Saggese, Alessandra – D'Urso, Teresa (a cura di): *Manoscritti scientifici miniati fra tradizione classica e modelli arabi*. Battipaglia: Laveglia & Carlone, 2013. 63–75.
- Piras, Giorgio: *Sabbadini Remigio*. In: *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 89. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2017. 411–414.
- Pongrácz, József: *A cambridgei Korvin kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai*. Magyar Könyvszemle, 20. évf. (1912) 1–7.
- Pór Antal: *Nagy Lajos, 1326–1382*. Budapest: Franklin Társulat Könyvnyomdája – Magyar Történelmi Társulat, 1892.
- Prud'Homme, Caroline: *Donnez, vous recevrez. Les rapports entre écrivains et seigneurs à la fin du Moyen Âge à travers le don du livre et la dédicace*. CONTEXTES, vol. 5. (2009). Online: <https://doi.org/10.4000/contextes.4259>
- Pryds, Darleen N.: *The King Embodies the Word. Robert d'Anjou and the Politics of Preaching*. Leiden–Boston–Köln: Brill, 2000. <https://doi.org/10.1163/9789004474826>
- Rácz, György: *L'araldica dell'età angioina*. In: Enikő Csukovits (a cura di): *L'Ungheria angioina*. Roma: Viella, 2013. 283–318.
- Richter Sherman, Claire: *Representations of Charles V of France (1338–1380) as a Wise Ruler*. *Medievalia et Humanistica*, vol. 2. (1971) 83–96.
- Rodríguez de la Peña, Manuel Alejandro: *Los reyes bibliófilos: bibliotecas, cultura escrita y poder en el Occidente medieval*. En *la España medieval*, vol. 33. (2010) 9–42.
- Rodríguez de la Peña, Manuel Alejandro: *Rex excelsus qui scientiam diligit: la dimensión sapiencial de la realeza alfonsí*. Alcanate. *Revista de estudios Alfonsíes*, 9. vol. (2014–2015) 107–136.
- Rouse, Richard H. – Rouse, Mary A.: *Bound Fast with Letters. Medieval Writers, Readers, and Texts*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2013.
- Rubinstein, Nicolai: *A Grammar Teacher's Autobiography: Giovanni Conversini's Rationarium vite*. *Renaissance Studies*, 2/2. vol. (1988) 154–162. <https://doi.org/10.1111/1477-4658.00052>
- Sághy, Marianne: *Dévotions diplomatiques: le pèlerinage de la reine-mère Élisabeth Piast à Rome*. In: Kordé, Zoltán – Petrovics, István (a cura di): *La Diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles*. Roma–Szeged: Accademia d'Ungheria in Roma – Università di Szeged, 2010. 219–224.
- Sabbadini, Remigio: *Giovanni da Ravenna, insigne figura d'umanista (1343–1408), da documenti inediti*. Como: Ostinelli, 1924.
- Saunders, Corinne – Le Saux, Françoise – Thomas, Neil (eds.): *Writing War. Medieval Literary Responses to Warfare*. Cambridge: Boydell & Brewer, 2004.
- Scaglione, Aldo: *Knights at Court. Courtliness, Chivalry, and Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1991.

- Scheller, Robert W.: *Dazzle my Eyes ... The Parhelion in Art and History*. In: Biemans, Jos – Van der Hoek, Klaas – Rudy, Kathryn M. – Van der Vlist, Ed (red.): *Manuscripten en miniaturen*. Studies aangeboden aan Anne S. Korteweg. Zutphen: Warburg Press, 2007. 337–354.
- Schlothuber, Eva: *Der weise König. Herrschaftskonzeption und Vermittlungsstrategien Kaiser Karls IV. (1378)*. Hémécht. Zeitschrift für Luxemburger Geschichte, 63. vol. (2011) 265–279.
- Shrader, Charles R.: *A Handlist of Extant Manuscripts Containing the De re militari of Flavius Vegetius Renatus*. Scriptorium, 33/2. vol. (1979) 280–305. <https://doi.org/10.3406/scrip.1979.1147>
- Simeoni, Giulia: *A Livian manuscript from Francesco I da Carrara to Louis I of Hungary*. In: Baldassin Molli, Giovanna – Benucci, Franco – Dolso, Maria Teresa – Máté, Ágnes (a cura di): *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*. Roma: Viella, 2022. 315–332.
- Simeoni, Giulia: *I manoscritti medievali illustrati degli Ab Urbe condita di Tito Livio*. In: Baldo, Gianluigi – Beltramini, Luca (a cura di): *Livius noster. Tito Livio e la sua eredità*. Turnhout: Brepols, 2021. 781–807. <https://doi.org/10.1484/M.GIFBIB-EB.5.125355>
- Sroka, Stanisław A.: *Jan Radlica jako lekarz*. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny, 57/4. vol. (1994) 463–478.
- Sroka, Stanisław A.: *Jan Radlica, Nagy Lajos király orvosa*. Lege artis medicinae, 2/7. vol. (1992) 692–694.
- Stead, Evanghélia (ed.): *Reading Books and Prints as Cultural Objects*. London: Palgrave Macmillan, 2018. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-53832-7>
- Stok, Fabio – Tomè, Paola (a cura di): *La filologia classica e umanistica di Remigio Sabbadini*. Pisa: ETS, 2016.
- Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria altera. Pars prior. Excerpta ex adversariis Stephani Weszprémi*. Wiennæ: Typis Io. Tho. nobilis de Tratnern, 1778.
- Sunderland, Luke: *Medieval Libraries, History of the Book, and Literature*. French Studies, vol. 70/2. (2016) 159–170. <https://doi.org/10.1093/fs/knw004>
- Szende, László: *Mitherrscherin oder einfache Königinmutter? Elisabeth von Lokietek in Ungarn (1320–1380)*. Majestas, vol. 13. (2005) 47–63.
- Szende, László: *Le rôle d'Elisabeth Piast dans la diplomatie de Hongrie*. In: Kordé, Zoltán–Petrovics, István (a cura di): *La Diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles*. Roma–Szeged: Accademia d'Ungheria in Roma – Università di Szeged, 2010. 225–233.
- Tesnière, Marie-Hélène: *Livres et pouvoir royal au XIVe siècle: la librairie du Louvre*. In: Maillard, Jean-François – Monok, István – Nebbiai, Donatella (publ. par): *Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009. (Supplementum Corvinianum 2.) 251–264.
- Tesnière, Marie-Hélène: *Librairie et politique du livre sous Charles V*. Renaissanceforum, 15. vol. (2019) 1–13.
- Tóth, Péter (revisus et auctus per): *Catalogus codicum latinorum Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008.
- Toscano, Gennaro: *Il bottino di guerra di Carlo VIII*. In: Toscano, Gennaro (a cura di): *La Biblioteca Reale di Napoli al tempo della dinastia aragonese*. Napoli–València: Generalitat Valenciana, 1998. 279–287.
- Vajay, Szabolcs de: *L'héraldique, image de la psychologie sociale*. Atti dell'Accademia Pontaniana, vol. 16. (1966–67) 5–19.
- Várdy, Steven B. – Grossschmid, Géza – Domonkos, Leslie S. (eds.): *Louis the Great, King of Hungary and Poland*. New York: Boulder, 1986.
- Vendruscolo, Fabio: *Per la biblioteca di Francesco ed Ermolao Barbaro: cinquant'anni dopo*. In: Brockmann, Christian et al. (Hrsg.): *Griechisch-byzantinische Handschriftenforschung*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 2020. 103–129.
- Ventura, Iolanda: *Cultura medica a Napoli nel XIV secolo*. In: Alfano, Giancarlo – Perriccioli Saggese, Alessandra – D'Urso, Teresa (a cura di): *Boccaccio angioino. Materiali per la storia di Napoli nel Trecento*. Bern: Peter Lang, 2012. 251–288.
- Veszprémy, László – Bak, János M. (eds.): *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest: Central European University Press, 2018.

- Vojtíšek, Jan – Žůrek, Václav: *Entre idéal et polémique. La littérature politique dans la Bohême des Luxembourg*. *Médiévales*, vol. 67. (2014). 11–30. <https://doi.org/10.4000/medievales.7365>
- Watteuw, Lieve – Van der Stock, Jan (eds.): *The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed*. Naples 1340. Leuven: Peeters, 2010.
- Weinberger, Wilhelm: *Beiträge zur Handschriftenkunde. I. Die Bibliotheca Corvina*. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 159. vol. (1908) Abt. 6.
- Weiss, Roberto: *II codice oxoniense e altri codici delle opere di Giovanni da Ravenna*. *Giornale storico della letteratura italiana*, vol. 125. (1948) 133–148.
- Williams, Steven J.: *Giving Advice and Taking It: The Reception by Rulers of the Pseudo-Aristotelian Secretum secretorum as a speculum principis*. In: Casagrande, Carla – Crisciani, Chiara – Vecchio, Silvana (a cura di): *Consilium. Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale*. Firenze: SISMEG Galluzzo, 2004. 139–180.
- Williams, Steven J.: *The Secret of Secrets. The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003. <https://doi.org/10.3998/mpub.17841>
- Williams, Steven J.: *The Pseudo-Aristotelian Secret of Secrets: Encyclopedia or Book of Knowledge?* In: Cermanová, Pavlína – Zurek, Václav (eds.): *Books of Knowledge in Late Medieval Europe Circulation and Reception of Popular Texts*. Turnhout: Brepols, 2021. 11–34. <https://doi.org/10.1484/M.USML-EB.5.125785>
- Wickersheimer, Ernest: *Jean de Polonia*. In: uő: *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*. vols. 1–2. Genève: Droz, 1979.
- Woodacre, Elena – Dean, Lucinda H. S. – Jones, Chris – Rohr, Zita – Martin, Russell (eds.): *The Routledge History of Monarchy*. Abingdon–New York: Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9781315203195>
- Zsoldos, Attila: *Das Königreich Ungarn im Mittelalter (950–1382)*. In: Tóth, István György (Hrsg.): *Geschichte Ungarns*. Budapest: Corvina–Osiris, 2005. 47–141.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 173–180.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.173-180
www.aetas.hu

A Szent István-örökség kritikus szemmel

Nora Berend: Stephen I, the First Christian King of Hungary. From Medieval Myth to Modern Legend. Oxford: Oxford University Press, 2024. 272 oldal

Berend Nóra, a Cambridge-i Egyetem magyar történelem iránt elkötelezett professzora nagy sikerű, magyarra is lefordított könyve¹ után István alakját a központba állító tanulmánykötettel jelentkezett. A kötet szokatlan, olykor provokatívnek tűnő kérdésfelvetéseivel a hazai olvasókat bizony ki-zökkentheti megszokott komfortzónájukból. A szerző ugyanis tudatosan azzal az igénnyel állította össze írásait, hogy kritikus szemmel tekintse át az Istvánra vonatkozó egykorú forrásokat, gondosan mérlegelve, hogy azokból melyek tekinthetők autentikusnak és melyek nem. Ennek jele, hogy nem használja István neve előtt a „szent” jelzőt, ami pedig 1083-tól már „jog szerint” megillette, s a protestáns hagyománytól, valamint a kommunizmus évtizedeitől eltekintve mindmáig használjuk is. Ez annál meglepőbb, mivel a könyv alapjában nem Istvánnal és uralkodásával foglalkozik, hanem Istvánnak „Szent Istvánként” befutott karrierjével – a cím szerint mítoszával és legendájával – és mindmáig tartó utóéletével. Ilyen alapon a Szent Korona vagy a Szent Jobb jelzőjét is nyugodtan el lehetett volna hagyni.

A kötet jól szerkesztett és a külföldi olvasó számára rendkívül informatív bevezet-

tőjében a szerző áttekinti István korabeli alakjára, későbbi tiszteletére és kultuszára vonatkozó ismereteinket a kezdetektől a Fidesz kormányokig. Mindvégig abból indul ki, hogy a korabeli uralkodóról vajmi keveset tudunk, a későbbi középkori forrásokból pedig nem a „valóságot”, hanem a korabeli történetírást ismerhetjük meg. A szerzőt így a fennmaradt korabeli források nem igazán foglalkoztatják, mivel azok szerinte egyébként is csak kis számban maradtak fenn, későbbi lejegyzésűek, ráadásul idegen országokból érkezett írástudók munkái.

Persze viszonylagos, hogy a forrásokat tekintve mi a sok, mi a kevés. Valóban, a közel négy évtizeden át királyként uralkodó István alakjáról beszélő tudósítások nem kényeztetnek el bennünket, ám Font Márta összehasonlító kutatásai rávilágítottak, hogy a közép-európai térség, az „Új Európa” államalakulatai közül mégiscsak éppen a Magyar Királyságból (nyilván nem államról beszélhetünk, aminek problémájára a szerző nem tért ki) maradt fenn a legtöbb forrás a 11. századból.² Ezek között találunk királytükört, törvényeket, görög és latin okleveleket, a század végéről legendákat. Az okleveleket illetően újabban Wolfgang Huschner a német hatásokat emelte ki, ami árnyalja az

¹ *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori magyar királyságban, 1000 k.– 1300 k.* Máriabesznyő: Attraktor, 2012.

² Font, Márta: *Völker – Kultur – Beziehungen: Zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittelalterlichen Europa.* Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2013.

oklevelek hitelességének kérdését is.³ Nem is beszélve Szent Gellért *Elmélkedések* című terjedelmes művéről, amelyet ha nem is Magyarországán írt, a szövegbe több ponton beletartoztatott tartózkodása alatt.

Teljesen egyet lehet érteni azonban a szerzővel abban, hogy István tiszteletében a politikai-egyházpolitikai jelleg már a 11. század közepétől meghatározó volt. Nyilván az ő emlékezetének köszönhető, hogy a források már az 1040-es évektől Fehérvárt tekintik az ország központjának, ahol 1044-ben Pétert – talán Nagyboldogasszony ünnepén – megkoronázták, majd 1046-ban I. Andrást is, aki trónra lépve már tudatosan keresteti az első királyhoz kapcsolódó tárgyakat. De hát ez egy első, a keresztény egyházszervezetet kiépítő, közel fél évszázadig uralkodó király esetében egyáltalán nem meglepő. Az, aki életében jelentős politikai szereplő volt, halála után is az marad. Személyében kapcsolódott össze a dinasztia legitimitása, az ország szuverenitása és az egyházszervezet apostoli kiváltsága. Mindezt legendái összegezték, amelyek az utókor számára – egészen a protestantizmusig, illetve a 19. századi kritikai történetírás megjelenéséig – elsőrangú és szó szerint hitelt érdemlő források maradtak. Ezeket lehet ugyan „középkori mítosz-nak” nevezni, ami azonban nem zárja ki, hogy megőrizték – már ha ilyen egyáltalán létezik – a korabeli „valóság” egyes elemeit. Persze rögtön igazat adva a szerzőnek, nyilvánvaló, hogy az utókort sohasem a „valóság” elemei, hanem a mítosz és annak napi használhatósága vonzotta. Joggal hangsúlyozza, hogy forrásaink sohasem „semleges írások”, hanem tendenciózus alkotások.

A szerző többször is hivatkozik – igen megtisztelő módon – egy korábbi írásomra, amelyben határozottan állást foglaltam az István-kori történelem Kálmán-kori tudatos átírása-aktualizálása mellett.⁴ Ezt a nézete-met változatlanul fenntartom, de a jelen kötetben háttérben maradt tanulmányom néhány megállapítása. Úgy vélem, joggal hívtam fel a figyelmet arra, hogy egy sajátosan magyarországi 11. századi liturgia megszületése milyen fontos szerepet játszott a már akkor is hatalmas területű királyság integrációja és önálló szellemi arculatának megtalálása szempontjából. Ezen a téren a magyar szentek, jelesül Szent István legendáinak a beemelése meghatározó volt, hiszen az imádságok és templomi olvasmányok szó szerinti átvételek voltak a legendákból. Arról nem is beszélve, hogy a király egyházalapításai már közvetlenül halála után, majd később a nagyszámú István patrocínium mind hozzájárulhattak a király liturgikus tiszteletéhez, s a magyar nyelvű szentbeszédeknek köszönhetően a nép körében is már a 11. század végétől kezdve nyilván fokozatosan – forrásokkal sajnos csak töredékesen bizonyítható módon – kibontakozott kultusza. A Gall Névtelen krónikája szerint 1113 körül III. Boleszló mindenestre már István sírjához zarándokol Fehérvárra, sőt a krónikás hangsúlyozza, hogy kettőjüknek még születésnapja is megegyezett.⁵ Ráadásul maga az *Intelmek* is egy folyamatosan olvasott mű maradt annak köszönhetően, hogy bekerült a magyar „törvénytárba”, és a legújabb korig ott is maradt.

A kötet egyik problematikus része a Koppány-fejezet. A szerző már évekkal ezelőtt publikált nézete szerint Koppány története,

³ Huschner, Wolfgang: *Transalpine Kommunikation im Mittelalter. Diplomatische, kulturelle und politische Wechselbeziehungen zwischen Italien und dem nordalpinen Reich (9–11. Jh.)*, Bde. 1–3. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2003. I. 404–418.

⁴ Veszprémy, László: *The Invented 11th Century of Hungary*. In: Urbanczyk, Przemisław

(ed.): *The Neighbours of Poland in 11th Century*. Warszawa: DIG, 2002. 137–154.

⁵ Bagi Dániel: *Szent László és Szent István Gallus Anonymus gestájában: Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez*. Századok, 139. évf. (2005) 2. sz. 291–334.

alakja és neve István idején nem létezett, pontosabban azt csak a Hont-Pázmány nemzetség iránt elfogult történetírók illesztették be később a krónikába.⁶ Ezt azzal is alátámasztja, hogy Koppány neve a krónikán kívül egyetlen más korabeli forrásban sem fordul elő. A krónika 41. és 64. fejezete valóban gyanús, a kései betoldások lehetőségét már többen – köztük én is – felvetették. Ehhez kapcsolódóan Berend Nóra a *Pannonhalmi kiváltságlevél* vonatkozó passzusát is kései, 13. századi betoldásnak tekinti. Ennek ellenére Koppány neve visszamehet korai, „valós” hagyományra. Nem lenne példa nélküli, hogy számos esetben létezőnek tekintett személyekről csak egyetlen említéssel rendelkezünk. Az pedig, hogy később egyházi környezetben is előfordul a név, még nem akadály (ismerünk Attila nevű szerzetest is a 13. századból). Végül, a szerző érvelésében Koppány felnégyelése is a kései betoldás bizonyítékeként jelenik meg, hiszen az köztudomásúan csak századokkal később válik a felség-sértő lázadók elfogadott büntetésévé Nyugat-Európában. A jogtörténeti szakirodalomban ennek korai példái mégsem ismeretlenek, így ez az érv sem lehet döntő.⁷ Mindenesetre a hazai Koppány-rajongók örömmel vették, hogy vezérüket mégsem négyelték fel, s emeltek is fiktív sírhelyet számára a nezdei hegyen. A fejezetben a Koppány-hagyomány alapos, mindenre kiterjedő néprajzi, toponímiai, filológiai szempontú összefoglalása olvasható. Nem kevésbé izgalmas Koppány 19. századi s főleg 20–21. századi magyarországi feltámadásának és utó-

életének bemutatása, amihez a szerző meggyőző párhuzamot talált a finn Lalli tizenkettedik századi alakjában. S napjaink hazai Koppány-kultusza kapcsán akkor még szóba sem hozta a Balatonhoz közeli Szólád mellett, a nezdei dombtetőn felállított Szkíta Golgotát vagy éppen a somogyvári erdőben Koppány tiszteletére állított emlékkövet.

Az itt olvasható fejtegetésekben felmerül a legendák és a magyar krónika forrásértékének kérdése. A legendákat a szerző kései, megbízhatatlan forrásnak tekinti. Ez részben igaz, de mellőzésük mégis indokolatlan. Persze nem példa nélküli, hiszen Kós Károly *Az országépítő* című művét úgy írta meg, hogy egy szót sem vett át a legendákból, sőt István nevéhez sem illesztette hozzá a „szent” jelzőt. Pedig éppen a 10–11. századi legendák azok, amelyek a csodák rovására még történeti részleteket is megőriztek. Jó példa erre Szent Ulrich első legendája, amely hitelt érdemlően írja le az augsburgi csatát, s az abban foglaltakat a történészek el is fogadják. Ezeket a vonatkozásokat azonban Ulrich kései legendái korszerűtlennek érezték, és egyszerűen kihagyták. Sőt, a Géza-kori kereszténységre egyetlen hitelesnek tűnő híradásunk is Querfurti Brúnó legendájában olvasható. Nem véletlen, hogy az 1030-as német támadás kapcsán Konrád német császár nevét a magyar források közül egyedül István legendája őrizte meg. Az István alapította római zarándokházat már 1058-ban, azaz jóval a legendák megírása előtt említik, így az sem a legendaszerzők fikciója.⁸ Hasonlóképpen Szent Gellért *Nagy legendájának* számos

⁶ Berend Nóra: *Koppány és a szent jobb: Szent István-legendák nemzetközi keretben*. In: Feleles Tamás – Hunyadi Zsolt (szerk.): *Szent Márton és Benedek nyomában Tanulmányok Koszta László emlékére*. Szeged–Debrecen: SZTE, 2019. 98–112. Tudomásunk szerint a tanulmányra nem történt érdemi szakmai reflexió.

⁷ His, Rudolf: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters: Teil. I. Die Verbrechen und ihre Folgen im allgemeinen*. Leipzig: Weicher, 1920. 482.; idézi: Vázsonyi Ottó: *Hasonlósá-*

gok és különbözőségek a 10–14. századi nyugat-európai és magyar kivégzési szokások közt. In: Weisz Boglárka – Balogh László – Szarka József (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. Szeged, SZTE, 2001. 166–168.

⁸ Molnár Antal előadása a Szent István Akadémián, 2025. március 3. Budapest. https://www.youtube.com/watch?v=D5YHHDd77fE&ab_channel=SzentIstv%C3%A1nTudom%C3%A1nyosAkad%C3%A9mia (Utolsó letöltés: 2025. március 10.), majd nyomtatásban is: *Szent István és Európa. A római magyar za-*

részletét – bár a szöveg 14. századi – István korára nézve megbízható szövegnek szokás tekinteni.

A szerző nem tekinti hiteles forrásnak a magyar krónika szövegét sem, mivel legkorábbi fennmaradt szerkesztése 14. századi. Valóban, a magyar kutatók mindmáig vitakoznak azon, hogy hol lehet betoldásokat azonosítani a krónika 11. századot tárgyaló szövegében. Ám bizonyosan vannak benne István korára visszamenő értesülések. Sőt az 1113 körüli időszakban kapcsolatban a már említett Gall Névtelen személyében kontrollforrásunk van, aki már szó szerint idéz a magyar krónikából, mégpedig éppen István temetésének leírásából, s talán még az *Intelmeket* is olvasta. Ez persze nem jelenti azt, hogy mindent el kellene fogadnunk, amit a magyar krónikában olvasunk. Amikor korábban magam is a „kitalált 11. századról” írtam, elsősorban arra gondoltam, hogy István korát alapvetően a megváltozott magyar–német viszony eredményeként írták újra, sok mindent feledésre ítélve. Nem véletlen, hogy ebben a műben Gézáról, a koronaküldésről, koronázásról, a németekről egy szót sem olvashatunk. Nyilvánvaló betoldást kell látnunk Szent Adalbert keresztelő szerepének leírásában is, amivel kapcsolatban éppen a magyar egyháztörténészek fogalmaztak meg különféle, a legenda valószínűtlen állítását magyarázó feltevéseket.

A kötet egyik legsikerültebb, negyven oldalával legterjedelmesebb írása az *István, a király* c. rockopera (1983) társadalomtörténeti, történeti kontextusával foglalkozik. A szerző itt igazán megmutatja történeti kvalitásait, a művet magabiztosan helyezi el az 1945–1984 közötti magyar társadalom- és szellemi történet tablóján. Hihetetlenül érdekes elemzések mutatják be az opera korabeli értelmezéseit, az 1956-os forradalomra és Nagy Imre mártírhalálára való lehetséges utalásokat. Árnaltan értelmezi a Kádár

János – István király és Nagy Imre – Koppany közötti lehetséges, már a bemutató idején is sokakban felvetődött áthallásokat. Hasonlóképpen izgalmas az addig elfojtott nemzeti érzések, ha úgy tetszik, a nacionalizmus újjáéledésével vagy annak éppen a pártállam által elfogadott „levezetésével”, sőt egyenesen egy elveszett magyar identitás visszaszerzésével kapcsolatos gondololamene. Bizonyos, hogy az 1980-as évek utáni nemzedékek István-képét mindmáig meghatározó, a történeti összefoglalóknál ezerszer hatásosabb alkotásáról olvashatunk.

A kötet külön tanulmányt szentel a Szent Jobbnak, amely egyedülálló módon szakrális ereklyeként jutott a regáliákkal szinte azonos jelentőségre. A különleges figyelem érthető az ereklye Mária Teréziával kezdődő és máig tartó politikai jelentősége miatt. Másrészt érdekes, hogy a szerző figyelmét csak ez az egy tárgy vonta magára. Hiszen éppen Istvánhoz számos más, többé-kevésbé valószínűsíthetően vagy éppen kétségbevonhatatlanul kapcsolódó tárgy, ha úgy tetszik, kontakt ereklye tartozik, amelyek említése elmaradt. A palást hitelességét nem szokás kétségbe vonni (a szerző sem kételkedik ebben), de a jogarral már nem foglalkozik. Az utóbbi hegyikristály anyaga valószínűvé teszi, hogy II. Henrik császár ajándékáról lehet szó, még ha ez iránt merültek is fel kétségek.⁹ Az Istvánnak tulajdonított prágai kard hitelességét általában nem szokták vizsgálni, a szerző sem teszi, noha bizonyos, hogy a magyar kincstárból származik.

A szerző megállapítása szerint az ereklyével kapcsolatos kételyek eddig annak raguzai „kalandja” miatt támadtak. Ő maga viszont az ereklye korai története kapcsán igyekszik kételyeket támasztani az olvasóban annak hitelességét illetően. Ezeket természetesen csak növeli, hogy a szentjobb apátság oklevelei csak Gyöngyösi Gergely 16. század eleji gyűjteményében, kései átírásokban

rándokház alapításának nemzetközi kontextusa Budapest: Szent István Akadémia, 2025.

⁹ Nagy, Péter Tamás: *Islamic Art And Artefacts in Twelfth and Thirteenth Century Hungary*. MA Thesis. Budapest, CEU, 2015. 14–25.

vagy éppen Bonfini tolmácsolásában maradtak fenn, így azok hitelessége nehezen vizsgálható. Az ellentmondásos adatokból változatlanul nehéz az ereklyét őrző apátság alapításáról és korai történetéről bármi biztosat mondani, amit Álmos herceg személyének feltűnése még tovább bonyolít. Ezért a hangsúlyt – legalábbis ebben a terjedelemben – semmiképpen sem a nemzetközi érdeklődésre aligha számot tartó olyan részkérdésekre helyeztük volna, mint Koppány történetisége vagy a Szentjobbii monostor alapítása.

A Szent Jobb megtalálásának valóban igen gyanús történetét örökítette meg 1100 körül az István-legenda szerzője, Hartvik. (A legenda kitűnő angol fordítását éppen Berend Nórának köszönhetjük.) Ebből teljesen nyilvánvaló, hogy a Jobb elkerülése Fehérvárról nem volt problémamentes, utólagos magyarázatra, igazolásra szorult. Az igazolás pedig a legendairódalom jól ismert megoldását követi az isteni beavatkozás beszövéssel. Igen valószínű, hogy a fehérvári káptalan érthető okokból sérelmezte a karereklye elkerülését, abban saját kiváltságainak a semmibe vételét láthatta, s mindent elkövetett visszaszerzése érdekében, így a történet ennek a vitának halványuló emlékét őrizte meg. Az eredeti őrzési helyükről elvitt ereklyék hitelessége persze mindig problematikus. Úgy gondolom, a hitelesség változatlanul a raguzai kereskedők tisztességén áll vagy bukik, akiknek megbízhatósága mellett újabban Molnár Antal hozott fel érveket, melyeket a szerző nem különösebben látszik értékelni.¹⁰

Valóban telitalálat a párhuzam a Szent Oszvald legendájában szereplő alamizsnát osztó örök életű kézzel, noha a kutatók további lehetséges forrásként Nagy Szent Gerely *Dialogijában* olvasható egyik csodára is utalnak (III, 5, 2). A szerző a Beda Venerabilis híres egyháztörténetében (III, 6) leírt Oszvald-legendát jelöli meg forrásként, amely persze számos további alkotás forrásául szolgált, így Alkuin is idézi „York poem”-jében (*Versus de patribus regibus et sanctis Euboricensis ecclesiae*).¹¹ Meglepő lenne, ha a német szerzetesek nem hozták volna magukkal Oszvald legendájának ismeretét, meg persze Beda műveit is (bár legkevésbé talán hatalmas egyháztörténeti munkáját).

Azonban tévedés – ahogyan azt a szerző teszi – szövegszerű párhuzamot emlegetni az *Intelmek* és Beda munkája között, ilyet a hivatkozott Nemerkenyi Előd sem állított. Oszvald legendájának feltételezett ismerete egyébként éppen azt igazolná, hogy általánosan ismert volt a szentek jobbjának kiemelt tisztelete, s az, ami István jobbjaival történt, nem szokatlan, s akár hihető is lehet. Maga III. Ottó is Szent Adalbert karereklyéjét (*brachium*) szerzi meg – igaz, nem tudjuk, hogy a jobbja volt-e –, s vélhetően ezt adja Rómában a Tiberis szigetén emelt templomnak (ahonnan majd 1938-ban visszakerül Gnieznóba). Oszvald jobbjának egyébként hasonlóan kalandos sorsa volt: eltulajdonították, majd „Isten akarata” vezérelte végső őrzési helyére. A szerzőt dicséri, hogy Klaniczay Gábor érvelését követve Oszvald tiszteletének és legendái valószínűsíthető

¹⁰ A legutóbbi összefoglalását a szerző természetesen már nem használhatta: Molnár Antal: *Migrating bones. Refugee relics from Hungary and the Balkans in mid-sixteenth-century Ragusa*. In: Bárány, Attila – Czaja, Roman – Flachenecker, Helmut – Pósan, László (szerk.): *Zwischen Ostsee und Adria II. Ostmitteleuropa im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Die Mobilität von Menschen, Gütern, Geld, Diplomaten, Reliquien*. Debrecen: DE, 2024. 393–406. Molnár Antal cikkei erről

megjelentek már 2003-ban és 2008-ban, azokat a szerző is ismeri.

¹¹ Az Oszvald-motívum sajnos nem került említésre a legújabb István-legenda fordításban. Klaniczay, Gábor – Csepregi, Ildikó (eds.): *The Sanctity of the Leaders Holy Kings, Princes, Bishops and Abbots from Central Europe (11th to 13th Centuries)*. Budapest – New York: CEU Press, 2123. (CEMT 7).

hazai ismeretének komolyabb jelentőséget tulajdonít. Az Oszvald-motívum a legenda-szerző Hartvik délnémet területen való iskolázottságára is fényt vet, ami neve alapján nem lenne meglepő.

A kötet szerzője nem mondja ki, de mégiscsak azt sugallja, hogy a középkori, elsősorban a katolikusok által szentként tisztelt figurák politikai emlékezetbe való emelése, megőrzése anakronizmus, ami a 21. században a középkorral való „visszaélésnek” tekinthető.¹² Ezzel kapcsolatban általában a kevés számú egykorú forrásra és azok félreértelmezésére utal, de persze a források esetleges bősége sem változtatna a kritikáján. Ezzel nincsen egyedül, Norvégiában már most hallani lehet kritikus hangokat, amelyek Szent Olaf (uralk. 1015–1030) 1030. évi jubileumának előkészítésével kapcsolatosak. Ez esetben valóban kellemetlen, hogy népnyelvi *sagák* megőrizték a norvég király viking rablóvezér múltját és kegyetlenként, olykor már-már szadistaként jellemzik lelki alkatát. A kegyes emlékezet mégis hozzá köti – meglehetően pontatlanul – a norvégiai keresztény egyházszervezet kialakítását. Ezzel szemben Istvánról forrásaink nem őriztek meg semmi dehonesztálót. Itt éppen az az érdekes, hogy a töredékes korabeli források és a jámbor emlékezet nem is állnak olyan távol egymástól. Az ellenálló törzsfőkkel való leszámolás és a térítés bizonyosan véres volt, de annál több egykorú forrásunk van arra nézve, hogy támogatta a zarándokokat, levelezett külföldi egyházi személyiségekkel. Ha külföldi krónikás, így Merseburgi Thietmar nagy ritkán emlegette, akkor csak jót írt róla, megemlítve például, hogy a király Gyula után annak feleségét is szabadon engedte. Meglepő módon akkor sem írtak róla rosszat, amikor kitört az 1030. évi magyar–német háború, sőt II. Konrád káplánja, Wipo

szinte ugyanazt írja Istvánról, mint a későbbi István-legenda. Ez talán az egyik fordulópont a korai magyar történelemben, amikor az ország látványosan kitört az addigi laza német „protektorátus” alól, s fegyverekkel érzékeltette ekkorra megizmosodott öntudatát és erejét. (Nem véletlenül számol be erről a háborúról a 12. század közepi *Kaiserchronik* közel másfél száz sorban.) Azt, hogy 1030 előtt milyen volt a német–magyar viszony, s német tanácsadók mennyire szólaltak bele az országos ügyekbe, csak találgatni lehet. Mindenesetre sokatmondó, hogy 1007-ben és 1012-ben az esztergomi érsek megjelent a bambergi egyház ünnepségein, mintha csak a birodalmi egyház képviselője lenne. Végül nem utolsósorban II. Henrik kegyes uralkodása és egyházpolitikája közvetlen mintaként szolgálhatott Istvánnak, akár tetszett neki, akár nem, de említhetném még a korabeli német uralkodók Szűz Mária- és Szent Péter-tiszteletét is. A király számára tanácsadói által közvetített és sugallt király-kép nem állhatott távol II. Henrikétől, amit az udvarban jelen lévő és nem kis befolyással bíró Gizella személye csak hangsúlyosabbá tehetett. Elég fiúgyermekük Ottó és Henrik nevére utalni. István emlékezetének alakítása szempontjából nem kis jelentősége lehetett a püspöki egyházak és monostorok alapításának, amelyek magától értetődően megőrizték az alapító emlékét, misét mondtak emlékezetére, halála napját feljegyezték, s mindent elkövethettek, hogy idealizálják alakját. Minderről azonban szinte alig olvasható valami a könyvben.

A kötetet záró, a Szent Koronával foglalkozó rész a hazai és nemzetközi szakirodalom páratlanul alapos ismeretéről és feldolgozásáról tanúskodik, amelyet mértéktartóan össze is foglal.¹³ A külföldi olvasók számára ez remek bevezetés a magyar korona

¹² Vö. az osztrák középkori akadémiai intézet honlapjával <https://www.oeaw.ac.at/en/imaf/the-institute/about/use-and-misuse-of-the-middle-ages> (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)

¹³ A szerző nemzetközi tájékozódását jól mutatja az általa szerkesztett remek kötet: Berend, Nora (ed.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*. Cambridge: CUP,

történetébe, s jól egészíti ki Bak János és Pálffy Géza nemrégén megjelent angol nyelvű könyvét.¹⁴ A szerző konklúziója szerint nemcsak a görög, hanem a latin korona sem, még azok egyes darabjai sem kapcsolhatók Istvánhoz és korához, miként a görög és latin rész összeillesztésének kérdésében is óvatos.

Ebben a fejezetben azonban bizonyos hangsúlyokat mi máshova helyeztünk volna, sokkal nagyobb teret adva például a protestáns koronakritika bemutatásának (többek között Tóth Gergely munkái alapján), valamint Bene Sándor írásait követve Mária Terézia korának. A koronaküldés kapcsán a pápa szerepét nem záránk ki teljesen, hiszen II. Szilveszter pápa maga is aktív külpolitikát folytatott. Annál kevésbé hagynánk ki személyét, mivel III. Ottó császárral közismerten szoros „munkakapcsolatban” állt, s a korban szokásos közreműködését a koronázásban a császár mellett Merseburgi Thietmar jól ismert szavai egyáltalán nem zárják ki. Érdekes, hogy a szerző figyelmét elkerülte Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténet szerzője, inkább gondolatébresztőnek tekinthető érvelése.¹⁵ A kutatók egy részét követve szerinte először Mátyás király idejében ábrázolták együtt a latin és görög koronát, ami ellentmond az elterjedtebb véleménynek, mely szerint ez csak a 16. század közepén igazolható. Szentmártoni Szabó ennek alapján úgy véli, hogy a korona két részét Mátyás korában illesztették össze.

Nem meglepő módon ez a fejezet kínál a szerzőnek alkalmat arra, hogy bemutassa a Szent Korona-tan történetét és napjainkig terjedő hazai politikai aktualizálását, a koronának a Fidesz-kormányok propagandájá-

ban, a magyarországi politikai, jogtörténeti, népszerűsítő és műkedvelő irodalomban betöltött szerepét.

Gondolatmenetében hangsúlyos szerep jut annak, hogy vizsgálja és egyben cáfolja a forrásokban elforduló „királyi korona” és „Szent Korona” említések automatikus azonosítását a mai, Istvánnak tulajdonított koronával. A külföldi gyakorlatból számos példát idézve arra a következtetésre jut, hogy a korona az 1290-es évek előtt sokkal inkább elvont fogalomként jelent meg a szövegekben, mintsem az első királyhoz kapcsolt tényleges tárgyként. István „szent koronájának” megszületését a nápolyi trónigények miatt szorult helyzetbe került III. András király legitimációs propagandája részeként írja le. Mindez – érvelése szerint – körülbelül úgy történhetett, ahogyan a 14. században a *Reichskrone* Nagy Károly koronájává vált. Ezután még számos példát hoz a „szentként” tisztelt európai koronákra, kétségbe vonva a magyar korona különleges helyét, annak egyediségét. Úgy látja, hogy az ezt hangoztató nézetek inkább a 20–21. század termékei. Eckhart Ferenc munkáját követve a Szent Korona-eszme megszületését is a 19. századra teszi, s az előzményeket az organikus állameszme közös európai örökségének tekinti.

Berend Nóra kötete – talán nem egészen váratlanul – heves indulatokat váltott ki, részben már 2024 szeptemberében a Magyar Hagiográfiai Társaság ülésén tartott könyvbemutatón, részben azt követően az internetes hírportálokon és a nyomtatott sajtóban, sőt ugyanazon év novemberében a közmédia M5 csatornája is külön műsorban bírálta a mű szemléletét. A vita forrása leginkább az

2007., ismertetéssel Századok, 143. évf. (2009) 2. sz. 490–493.

¹⁴ Bak, János M.– Pálffy, Géza: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A. D.* Budapest: BTK Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum, 2020. A bibliográfiába sajnos nem kerültek be Tóth Endre angol nyelvű munkái (*The Coronation Mantle*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2023.; *The*

Hungarian Holy Crown and the Coronation Regalia: with essays by Attila Horváth, Géza Pálffy, and Attila Zsoldos. Budapest: Ország-ház Könyvkiadó, 2021).

¹⁵ Szentmártoni Szabó Géza: *A Szent Korona és Mátyás király*. Napút: irodalom művészet környezet, 20. évf. (2018) 4. sz. 26–31.

lehet, hogy a könyvben félreérthető módon fonódik össze a szaktörténeti forrásértelmezés és forráskritika és egy nagy ívű deszakralizált politikai arckép nagyrészt recepciótörténeten keresztül való megrajzolása. Az egész történet persze korábban kezdődött, ugyanis legfontosabb megállapításait a szerző már 2015-ben előadta Bécsben az *Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* által szervezett ülésen, majd 2018 decemberében az ELTÉ-n is. A középkori magyar történelemmel kapcsolatos mítoszokkal szemben pedig az új hazai 5. osztályos tankönyvet bírálva fogalmazta meg véleményét a Történelemtanárok Egyesülete honlapján 2020 júliusában, amire az Oktatási Hivataltól kioktató választ kapott.¹⁶ Mindez csak azért érdekes, mert most a könyv kapcsán a korábbi viták tényleges és vélt hazai érintettjei úgy érezték – a legtöbb esetben az angol könyv kézbevétele és ismerete nélkül –, hogy eljött az idő nézeteik újbóli összefoglalására, összűzet nyitva a „hazafias történetírás” és a „nemzeti büszkeség” elleni támadás visszaverésére. Amint ilyenkor lenni szokott, a szűkebb szakmai megfontolások és az ideológiai indíttatású érvelés sajátosan keveredett, leginkább gyengítve egymást.

A kötet feltétlen érdeme, hogy értően, hatalmas szakirodalmi ismeret alapján tekint át a Szent István-hagyomány évszázadait. Magáról az uralkodó koráról – meglepő módon – alig lehet angolul olvasni. Király

Béla sorozatában Györffy György nagy monográfiájának csak egy rövidített, jegyzetek nélküli változata jelent meg.¹⁷ Meglepő módon franciául olvasható egy mértékadó, nálunk szinte észrevétlen maradt terjedelmes összefoglalás a korszakról Marie-Madeleine de Cevins tollából.¹⁸ Pedig éppen az utóélet vonatkozásában lenne mit feldolgozni egy új angol nyelvű monográfiában, miután számos remek részfeldolgozás született – csak néhányukat említve – Bene Sándor, Tóth Gergely tollából. De már ebben a kötetben is szívesen olvastunk volna többet Péter Lászlónak csak röviden megemlített fejtegetéseiből vagy éppen Tusor Péternek említetlenül maradt írásából a magyar királyoknak az első világháború végéig ténylegesen gyakorolt apostoli jogáról.¹⁹ Mindezekből az derülne ki, hogy a Szent István-i hagyomány, a mítosz és a Szent Korona a magyar történelem válságos évszázadaiban egy élő és pozitív, a királyságot összetartó szerepet töltött be: elég, ha a 16. századtól három részre szakadt ország politikai jelképeire gondolunk. Persze látnunk kell, hogy a politikai propaganda és ideológia sohasem bánt kesztyűs kézzel a tényekkel és történeti forrásokkal, de a szentkirály-hagyomány politikailag motivált felhasználása, kihasználása ennek ellenére is lehet adott esetben elismerésre méltó vagy legalábbis méltánylandó. Sok hazai olvasó ezt a szílat biztosan hiányolja a könyvből.

¹⁶ <https://www.oktatas.hu/koznevelas/tortenelem5>. (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)

¹⁷ Györffy, György: *King Saint Stephen of Hungary*. New York: Columbia University Press, 1994. (Atlantic Studies on Society in Change 71).

¹⁸ de Cevins, Marie-Madeleine: *Saint Étienne de Hongrie*. Paris, Fayard, 2004. A könyvet sok más magyar vonatkozású műhöz hasonlóan éppen Berend Nóra ismertette az *Annales* folyóiratban. *Annales*, 60. (2005) No. 6., 553.

¹⁹ Tusor Péter: *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*. *Aetas*, 34. évf. (2019) 3. sz. 109–121.

KLANICZAY GÁBOR
CEU, Bécs/Budapest

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 181–183.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.181-183
www.aetas.hu

Sziénai Katalin leveleinek kiadása – egy óriás-vállalkozás

Caterina da Siena: Epistolario. I. Lettere A-B. Edizione critica a cura di Cicchella, Attilio – De Cianni, Francesca – Dusio, Cristina – Parisi, Diego – Serventi, Silvia. Commento storico a cura di Mahmoud, Nelly Helmy – Ruiz, Damien. Studio linguistico a cura di D'Angelo, Vincenzo. Coordinamento a cura di Dejure, Antonella. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2023. (Fonti per la storia dell'Italia medievale. Antiquitates, 58/I) ix-clxxxviii + 504 oldal

Sziénai Katalin levelezése a legfontosabb középkori olasz források közé tartozik. Jelentősége egyszerre vallási – Katalint a katolikus egyház szentként és egyházdoktorként tiszteli – és nyelvtörténeti: a fennmaradt 386 levél a toszkánai olasz dialektus egyik legértékesebb korai emléke. A népszerű *mantellata* (a domonkosok harmadrendjébe tartozó nővér) leveleit tanítványai – Neri di Landoccio Pagliaresi, Stefano Maconi, Tommaso d'Antonio da Siena (Caffarini) – már életében elkezdték gyűjteni. Katalin harminchárom éves korában, 1380-ban bekövetkezett halála után az első teljesnek szánt episztola-

gyűjteményt egyik tanítványa és írnoke, Cristofano di Gano Guidini állította össze. Erről a gyűjteményről készített további másolatokat Katalin szentté avatásának legbuzgóbb előmozdítója, Caffarini, majd számos más rajongója a 15. század folyamán. Végül a humanista Aldo Manuzio 1500-ban adta ki Velencében Sziénai Katalin leveleinek első teljességre törő, 368 levelet tartalmazó nyomtatott gyűjteményét, nem sokkal azelőtt, hogy ugyanó Petrarca (1501) és Dante (1502) műveiből jelentetett meg nagyszámú laikus olvasó számára elérhetőbb, kis méretű nyomtatott példányokat.

Sziénai Katalin összegyűjtött leveleinek modern kiadástörténete igen gazdag, a két legfontosabb: Girolamo Gigli¹ és Niccolò Tommaseo² gyűjteménye. A 20. században Eugenio Dupré Theseider látott hozzá a korszerű kritikai kiadás megvalósításához, melynek 88 levelet tartalmazó első kötete 1940-ben meg is jelent,³ de a munka befejezetlenül maradt. A levelek Susanne Noffke által készített, gondosan megjegyzetelt, négy kötetes angol fordítása (1988–2008) fontos állomást jelent a kritikai értékelés történetében.⁴ A domonkos rend támogatásával An-

¹ *L'epistole della serafica vergine S. Caterina da Siena...* Parti I-II. Siena: Stamperia di Francesco Quinza – Lucca: Leonardo Venturini, 1713–1721.

² *Le lettere di S. Caterina da Siena ridotte a miglior lezione e in ordine nuovo disposte con proemio e note.* Firenze: G. Barbèra, 1860.

³ *Epistolario di Santa Caterina da Siena.* Roma: Tipografia del Senato, 1940.

⁴ *The Letters of Catherine of Siena.* Translated with introduction and notes by Susanne Noffke. Vol. I. Binghamton N.Y.: Center for Medieval and Early Renaissance Studies, 1998.; Vol. II., III-IV. Tempe, Ariz.: Arizona Center for Medieval and Early Renaissance Studies, 2001, 2007–2008.

tonio Volpato az elmúlt évtizedek kutatásai nyomán 2002-re összeállított egy kritikai szempontok szerint átnézett CD-ROM változatot. Ezzel párhuzamosan az Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (ISIME) nemrég leköszönt igazgatója, Massimo Miglio és jelenlegi munkatársa, Antonella Dejure vezetésével elindultak az összes létező kéziratot feldolgozó legújabb és legteljesebb kritikai kiadás munkálatai. Ennek első eredményeképp megjelent a valamennyi fellelhető kéziratot és nyomtatványt tartalmazó katalógus⁵ (és digitális formában hozzáférhetővé lett a kritikai kiadás alapjául szolgáló adatbázis, a DEKAS⁶). Ezen előzmények és előkészületek nyomán látott napvilágot hagyományos könyvformában a levelek kritikai kiadásának első kötete, mely 76 levelet tartalmaz, a hozzájuk kapcsolt apparátussal együtt. Az 504 oldalas kötet tekintélyt parancsoló, szinte fizikailag is kell dolgozni ahhoz, hogy az érdeklődő olvasó elmerüljön benne, mert az ISIME hagyományai szerint a könyv lapjai nincsenek felvágva, így ez a feladat az első olvasóra hárul. Összességében a hagyományos forma figyelemre méltó gesztust jelent, mely hitet tesz amellett, hogy a filológiai és történelmi lábjegyzetekkel megtűzdelt, tudós bevezetővel ellátott, részletes kézirat-listákkal és textológiai megfigyelésekkel keretbe foglalt kritikai szövegkiadás a digitális kor minden vívmánya ellenére továbbra is nélkülözhetetlen a történelmi kutatómunkához.

Antonella Dejure kritikai kiadása, eltérően a korábbi kiadásoktól, nem kronológiai rendben, hanem a címzettek ABC sorrendje szerint publikálja a leveleket. Az első kötet az A-B betűk alá sorolt darabokat tartalmazza. Ennek az új elrendezésnek az az egyszerű oka, hogy csak a levelek egy töredéke datálható pontosan, a tartalmi elemekből levonható következtetések pedig bizonytalanok, és minden egyes levél a hozzá kapcsolt filo-

lógiai és történelmi apparátussal egy külön, önálló figyelmet érdemlő egység. Az első kötet az egész korpusz egyötödét tartalmazza.

A kritikai kiadás változtatott a 19. század óta kanonikusnak elfogadott szövegeken is. Tommaseo ugyanis a modern olasz helyesírásához igazította azokat, ebben a kötetben viszont a legrégebbi kéziratok emlékei alapján visszatértek a sienai dialektus és írásmód használatához, jelezve a más kortárs átiratokban fellelhető különbségeket is. Noha – mint a kiadás elkészítői az előszóban megjegyzik – az írnokok által lejegyzett szövegből nyilvánvalóan nem teljes pontossággal hallatszik ki a diktáló Katalin hangja, a különböző változatok pontos filológiai összehasonlítása nyomán ehhez a lehető legközelebb kerülhetünk.

A levelek egyedülálló keresztmetszetet adnak a 14. század második felének vallási életéről, és egyúttal tanúskodnak arról, milyen elképesztő tekintélyre tett szert a domonkos harmadrendhez kapcsolódó, misztikus látomásokkal fellépő sienai polgárlány ebben az időszakban. A címzettek között ott vannak Katalin családtagjai, gyóntatói, tanítványai, *mantellata*-társai, domonkos apácák, szerzetesek, itáliai polgárok és polgárosszonyok, városi tisztviselők, magas rangú egyházi és világi vezetők, pápák, királyok és királynők. A lelki tanácsokkal és misztikus vallási tematikával átitatott levelek konkrét személyes ügyeken és apró-cseprő konfliktusok elrendezésén túl elsősorban a kor legnagyobb egyházi problémájához, a Szentszék Avignonból Rómába való visszatéréséhez, majd a nagy nyugati egyházszakadás pártharcaihoz kapcsolódnak. Sziénai Katalin Róma és VI. Orbán pápa támogatására vetette be karizmatikus vallási tekintélyét.

Ez utóbbi ügyhöz kapcsolódik Katalin két magyar vonatkozású levele is, melyek VI. Orbán pápa támogatására buzdítottak. Az egyi-

⁵ Caterina da Siena: *Epistolario. Catalogo dei manoscritti e delle stampe*. A cura di Marco

Cursi, Antonella Dejure, Giovanna Frosini. Roma: ISIME, 2021.

⁶ www.dekasisime.it

ket „Magyarország királynéjának azaz a király anyjának” (Tommaso számozása szerint n° 145.), vagyis Piast Erzsébet anyakirálynénak küldte, a másikat pedig „Magyarország királyának” (n° 357), azaz Nagy Lajosnak. Ezek papír-alapú kiadására még biztos éveket várni kell, de a DEKAS adatbázisban már most elérhetők. E két levél is tanúsítja, milyen súlya, milyen fontos szerepe volt a

magyarországi Anjouknak a 14. századi Európa egyházpolitikájában.

Sziénai Katalin leveleinek kritikai kiadása az olasz filológia egyik csúcsteljesítménye. A megtartott klasszikus könyvformátum és a vele szorosan összekapcsolódó, azt kiegészítő számítógépes adatbázis egy új történelmi szövegkiadás-modell irányába egyengeti az utat.

TÓTH GERGŐ

Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 184–186.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.184-186

www.aetas.hu

Moszkóvia John Milton szemével

John Milton: Moszkóvia rövid története.

Fordította Péti Miklós. Budapest: Károli

Gáspár Református Egyetem –

L'Harmattan, 2023. 160 oldal

Az 1682-ben megjelent, *Moszkóvia rövid története* című prózamű John Milton egyik legkevésbé kutatott munkája. Merőben eltér az író-politikus többi írásától, és sok máig megválaszolatlan kérdés merül fel keletkezésének időpontját, célját, műfaját illetően. A magyar olvasóközönség mostanáig csak az 1975-ben megjelent, Szenczi Miklós szerkesztette *Milton, az angol forradalom tükré* című antológiában olvashatott két részletet a *Moszkóvia* negyedik és ötödik fejezetéből magyar nyelven, Dávidházi Péter fordításában. Ezért is volt indokolt a jelen kötet kiadása, mely tartalmazza a mű teljes szövegét. Péti Miklós fordítása az 1682-es első kiadás alapján készült, és a fordító bőséges magyarázó jegyzetekkel világítja meg a műhöz kapcsolódó történeti és kulturális hátteret. Ezek a jegyzetek, ahol szükséges, felhívják a figyelmet a Milton által elkövetett történelmi pontatlanságokra és hibákra. Péti Miklós és Radnóti Klára két külön tanulmányban értelmezi a *Moszkóviát*. Míg a fordító inkább arra keresi a választ, hogyan illeszkedik a munka John Milton életművébe, addig Radnóti Klára az Oroszországról szóló európai irodalmak sorába kísérel meg elhelyezni azt. A kötet végén egy a *Moszkóvia*

olvasásához roppant hasznos földrajzi kislekixikont találunk, amelyet Frey Katalin állított össze.

Maga a *Moszkóvia rövid története* öt fejezetből áll. Milton az előszóban elmondja, hogy miért érezte fontosnak megírni ezt a művet. Úgy gondolta, az addigi, Oroszországról szóló írások vagy túl rövidek és hiányosak, vagy túl hosszúak, és sok téves vagy felesleges részletet tartalmaznak. Célja az volt, hogy segítse a tájékozódni vágyó olvasót azzal, hogy korábbi munkák alapján összegyűjti a legfontosabb információkat ezekről a távoli vidékekről. Nem eredeti, új ismereteket akart tehát átadni, hanem elsődlegesen Richard Hakluyt és Samuel Purchas munkáit¹ összefoglalni.

Az első fejezet két nagyobb részre bontható. Az első felében Milton földrajzi bemutatást ad, elsődlegesen Oroszország európai felére koncentrálna. Ezt északon, a Szent-Miklós öböltől kezdi, ami nem véletlen, hiszen 1553-ban ide futottak be az országba érkező első angol hajók. Ezután a nagyobb folyókat, mint például a Dvinát követeve folytatja a leírást egészen a Kaszpi-tengerig, végig ügyelve arra, hogy beszámoljon az angol kereskedők jelenlétéről az egyes területeken. Rövid leírást ad a fővárosról, Moszkváról, illetve a folyók mentén található több városról is. A fejezet második felében szó esik a moszkvai állam szervezetéről és az orosz emberek szokásairól. A kormányzást, a jövedel-

¹ John Milton elsősorban Richard Hakluyt 1589-es, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* című munkáját (bővített kiadás, 1598 és

1600 között jelent meg) és Samuel Purchas 1625-ben készült *Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrimes* című művét használta.

meket, de még a hadsereget taglaló részeknél is kiemeli a cár korlátlan hatalmát.

A második és a harmadik fejezetben Milton eltávolodik Oroszország európai felétől, és az Uráltól keletre eső területekre koncentrálna. Az Ob folyót követve mutatja be Szamójdföldet és Szibériát, majd Tunguziát és a Kínával szomszédos területeket, illetve magát Kínát is. A fejezet nagyobb része Oroszország Kínával való kapcsolatfelvételéről, a kínai nagy falról és a kínai városokról szól.

A negyedik fejezetben Milton bemutatja a moszkvai nagyfejedelmek és cárok történetét a Kijevi Rusz megalapításától kezdve I. Mihály cár trónra lépéséig. Megemlíti, hogy oroszok a hagyomány szerint Rurikot és rokonait hívták meg, hogy uralkodjanak felettük. Milton sorra veszi Kijev nagyfejedelmeit egészen a mongol hódításig, majd pedig áttér a moszkvai uralkodók felsorolására Moszkva első fejedelmétől, Danyiiltól kezdve. Az egymást követő fejedelmekről röviden ír, a gyakori hatalmi harcokra, továbbá a szomszédos litvánokkal és lengyelekkel való ellenségeskedésre koncentrálna. IV. Iván (1547–1584) uralkodásáról és az utána kezdődő zűrzavaros időszakról és hatalmi harcokról adja a legrészletesebb leírásokat.

Az utolsó, ötödik fejezet az angol–orosz kapcsolatokat tekinti át 1553-tól, Anglia első oroszországi expedíciójától egészen a 17. század elejéig, Sir Thomas Smith angol követ 1604. évi útjáig. Anglia egyértelműen gazdasági haszon reményében, spanyol és portugál mintára, új kereskedelmi útvonalakat keresve indított felfedező expedíciót Európa északi részébe. Az első expedíció során Richard Chancellor sikeresen eljutott Moszkvába és találkozott IV. Iván cárral, aki érdeklődve és barátságosan fogadta az angolokat. Gazdasági megegyezésekről, tárgyalások eredményeiről Milton nem számol be, azonban részletesen leírja Chancellor és más angol követek útvonalát, fogadtatását és a tiszteletükre rendezett nagy lakomákat. A később ide érkezett megbízottakat is barátságosan fogadták a moszkvai udvarban, egyedül Jerome Bowes nagykövet tapasztalt el-

lenségesebb fogadtatást 1583 és 1584 közötti útja során. Az orosz kereskedők ugyanis egyre elégedetlenebbek voltak az angol kereskedők túlsúlyával az orosz piacokon, másrészt Hollandia egyre nagyobb befolyást kezdett szerezni Oroszországban, ami komolyan veszélyeztette az angol kereskedők különleges jogait.

A fordító, Péti Miklós az utószóban kísérel meg elhelyezni a *Moszkóvia rövid történetét* John Milton életművében. Mivel a mű nem kötődik szorosan Angliához, nem váltott ki nagy érdeklődést az angol és amerikai irodalomtörténészek körében. Így nagyon sok vitás kérdés merül fel a mű keletkezésének idejével, céljával, sőt a műfajával kapcsolatban is. Péti sorra véve a fejezeteket sok háttérinformációval szolgál a szerző jellemével és gondolkodásával, illetve Anglia történelmével kapcsolatban, melyek megvilágítják, Milton miért is foglalkozott oly részletesen egy-egy témával. A munka születésének időpontját illetően több feltételezés létezik. Egyrészt a mű előszavában az olvasható, hogy Milton teljes megvakulása előtt készítette azt, azaz valamikor 1652 előtt. Másrészt ugyanitt az szerepel, hogy ekkoriban nem volt más elfoglaltsága. Ezek alapján a kutatók vagy 1635 és 1638 közé teszik a mű születését, amikor az író a szülei házában élt, és idejének nagy részét tanulással töltötte, vagy 1647–1648-ra, ami egy viszonylag csendes és eseménytelen periódus volt az életében. Péti az 1648-as évszámot tekinti a legvalószínűbbnek, arra hivatkozva, hogy ekkor kivonatolta Samuel Purchas munkáit. A legtöbb kutató historiográfiai vagy geográfiai értekezésnek tekinti a munkát, amit a szerző feltehetőleg pedagógiai céllal írt. Péti is kiemeli, hogy Milton megpróbálta kerülni az Oroszországról alkotott, a korszakra jellemző sztereotípiák kritika nélküli átvételét, és hangsúlyozta az elfogulatlan ismeretszerzés fontosságát. Péti Miklós és Radnóti Klára egyaránt megemlíti, hogy mivel John Milton az idegen nyelvek titkáraként szolgált a cromwelli kormányzatban, a *Moszkóvia rövid története* egyfajta útmutatónak készül-

hetett az angol diplomaták számára. Péti Miklós sorra veszi azokat a stílusjegyeket, amelyek különlegessége ellenére is egyértelműen miltonivá teszik a *Moszkóviát*, illetve bemutatja, hogy milyen módon kapcsolódik az a költő többi munkájához, elsődlegesen az *Elveszett Paradicsomhoz* és a *Visszanyert Paradicsomhoz*.

Tanulmányában Radnóti Klára a munkát elsődlegesen nem a miltoni életműben, hanem az orosz–nyugati kapcsolatokkal foglalkozó terjedelmes történeti irodalomban helyezi el. Bemutatja a moszkvai állam és a Nyugat kapcsolatának alakulását a kezdetektől egészen John Milton koráig. Európában a szélesebb olvasóközönség csak a 15. század végén informálódhatott először az orosz földekről, többnyire csak említés szintjén, és elsősorban itáliai és lengyel diplomatáktól és tudósoktól. Az első, teljes egészében Moszkóviáról szóló munkát Ioannes Fabri írta 1526-ban. Ő, közvetlen utódaihoz hasonlóan nem járt Oroszországban, hanem orosz követek beszámolóit alapján dolgozott. Az Oszmán Birodalom hódításai felélénkítették az Oroszország iránti érdeklődést is. Az Oroszországban diplomáciai megbízatással járt Sigismund Herberstein 1549-ben megjelent *Rerum Moscoviticarum Commentarii* című írása minden Oroszországba utazó számára

kötelező olvasmánnyá vált. Radnóti Klára azonban felhívja a figyelmet arra, hogy sokkal jobban alakították az európai Oroszország-képet az ún. „moszkovita röpiratok”. Ezek a lakosság szélesebb rétegeihez eljutó, rövid újságok a livóniai háborúk (1558–1583) nyomán terjedtek el, és a keresztény Európát fenyegető ellenségként írták le Oroszországot. Sokat foglalkoztak IV. Iván államával és az *opricsnyina* terrorjával, így az európai köztudatban a moszkvai állam gyorsan a barbárság és kegyetlenség országává vált. A 16. század második felétől csak Angliában jelentek meg objektívebb Oroszország-leírások, mivel az angol írók sokat kölcsönöztek Sigismund Herbersteintől, s mivel Anglia szoros kereskedelmi kapcsolatot alakított ki Moszkvával. Milton munkájának oroszországi recepcióját is összefoglalva Radnóti Klára rávilágít arra, hogy bár a *Moszkóvia* nem nyújtott új ismereteket, a sok kronológiai zavar, szubjektív értelmezés ellenére az angol irodalom figyelemre méltó darabja. Tudományos igénnyel egybegyűrja és összegzi az Oroszországgal és az attól keletre elterülő vidékekkel kapcsolatos korabeli ismereteket, érdekes képet nyújt arról, hogyan viszonyult egy angol író és politikus ezekhez az Angliától nagyon eltérő, távoli országokhoz.

BAGI ZOLTÁN PÉTER
Győr Megyei Jogú Város Levéltára

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 187–190.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2025.3.187-190
www.aetas.hu

A „hercegség nélküli herceg” élete

Tóth Ferenc: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690). Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 2021. 262 oldal

„Csendes, alázatos ember vala, amely köntösben láttam, alig ért volna negyven–ötven forintot, különben az ellenség ellen, mint oroszlány, úgy ment, és mása nem volt a mi időnkben hadi mesterségre.”¹ Cserei Mihály e szavakkal foglalta össze V. Károly, Lotaringia és Bar hercege, vagy ahogyan a magyar történelmi irodalomban használatos, Lotaringiai Károly herceg életpályáját és a jellemét. Tóth Ferenc azt a célt tűzte ki, hogy kötetében új források felhasználásával a kor viszonyaiba és összefüggéseibe ágyazva tudományos igényvel, ám mégis közérthető módon, nagy részletességgel mutassa be mindazt, amit az erdélyi magyar emlékiró igen lényeglátóan és egy aforizma tömörségével megfogalmazott.

Szögezzük le mindjárt az elején: életrajzot írni nem könnyű feladat. A mindenkori szerzőnek döntenie kell, hogy tematikusan vagy lineárisan vezeti-e végig az olvasót főhőse életútján. Tóth Ferenc ez utóbbit választotta. Döntésével egyetértek, hiszen Lotaringiai Károly életének legfőbb szegmentumait – katonai/hadvezéri pályáját, politikai célkitűzéseit és magánéletét – szinte lehetetlen elválasztani egymástól, olyan szorosan fonódnak össze. Életét, tetteit és mindennapjait ugyanis meghatározta egy a kortár-

sak által vele kapcsolatban gyakran emlegetett, némi gúnyt és együttérzést egyszerre hordozó megjegyzés: „hercegség nélküli herceg” (*le duc sans duché*). Életpályájának bemutatásához és megértéséhez tehát elengedhetetlen a Lotaringiai Hercegség történetének a felvázolása. Ehhez Tóth Ferencnek vissza kell repítenie olvasóját egészen a Karoling-korig. Mint tudjuk, a 855. évi prümi megegyezésben I. Lotár három fia felosztotta egymás közt a 843-ban Verdunben létrehozott középső birodalomrészt, melynek a Frízföldről Savoyáig terjedő része a középső fiú, II. Lotár birtokába került, s amelyet róla neveztek el *Lotharii regnum*nak, azaz Lotaringiának. Ez a 11. századtól folyamatosan zsugorodott, stratégiai jelentősége mit sem változott az idők folyamán, hiszen a Francia Királyság és a Német-római Birodalom határvidékén feküdt. A 16. századra a hercegség egyre inkább a francia királyok politikájának befolyása alá került. A hercegek pedig – gondoljunk csak a család fiatalabb ágára, a Guise-dinasztiára és II. (Jó) Henrikre – a francia vallásháborúba is belekeveredtek a katolikusok oldalán. A legnagyobb problémát azonban a trónöröklés jelentette. II. (Jó) Henriknek csupán két leánya született. Az idősebbiket, Nikolettát apja testvéröccsének, Vaudémont Ferencnek a fia, Károly vezette oltár elé. A IV. Károly néven trónra lépett Vaudémont herceg örökösödését a XIII. Lajos király és a Francia Királyság ügyeit valójában igazgató Richelieu bíboros nem is-

¹ *Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest: Emich Gusztáv, 1852. 134.

merete el, mivel az ország határait igyekeztek kitolni észak és kelet felé, azaz a Rajna vonaláig. Ezen terjeszkedésnek pedig útjában állt Lotaringia és Bar hercegsége. A francia csapatok fokozatosan megszállták a hercegségeket. IV. Károly lemondott öccse, Miklós Ferenc javára, és császári szolgálatba állva harcolt tovább a harmincéves háborúban (1618–1648). Az egyébként egyházi pályára szánt Miklós Ferenc, hogy megszilárdítsa trónigényét, II. (Jó) Henrik másik leányát, Klaudiát vette el nőül, majd kalandos módon megszökött hitvesével együtt a franciák által megszállt székvárosából, Nancyból. Az ifjú pár Itália érintésével érkezett meg Bécsbe, ahol 1643. április 3-án megszületett második fiuk, aki a keresztségben a Károly Lipót Miklós Sixtus nevet kapta. Ez tehát az a történeti szituáció, amely meghatározta a későbbi lotaringiai herceg egész életét és politikai krédóját: minden áron és minden kompromisszumot elutasítva a két hercegség (*deux duchés*) visszaszerzése volt a célja.

Tizenhat éves koráig azonban – hasonlóan atyjához – másodszületett fiúként őt is egyházi pályára szánták szülei, ám 1659 tavaszán Ferdinánd nevű bátyja belehalt a veseköeltávolító műtétbe. Így a mélyen vallásos ifjú egyszeriben trónörökösé lépett elő. Ekkor már a XIV. Lajossal megegyezésre törekvő Miklós Ferenc Párizsban élt fiaival a *Hôtel de Lorraine* palotában. Közben a fogóságából kiszabadult és a politikai szintérre ismét visszatért nagybátyja, IV. Károly herceg a montmartre-i szerződésben (1662. február 6.) átadta a hercegségeket a francia királynak, ám névleg haláláig megőrizte a hercegi címet. A magát joggal kismizmizettnek érzett ifjú ezen úgy felháborodott, hogy már másnap elhagyta Párizst, és a császár, I. Lipót szolgálatába állt. Azt is írhatnám, hogy az ígéretektől és szép szavaktól megcsömörlött Károly herceg a tettek mezejére lépett, és erővel kívánta kicsikarni hercegségei visszaszerzését tartotta célravezetőnek. Az első csatát, amelyben részt vett, nem a Francia Királyság, hanem az Oszmán Birodalom erői

ellen vívták Szentgotthárdnál 1664. augusztus 1-jén. A Raimondo Montecuccoli vezette szövetséges haderőben kitüntette magát hősiességével. Montecuccoli nagy hatással volt nemcsak további karrierjére, hanem katonai gondolkodására is. De még mielőtt megmutathatta volna ezirányú tudását, ringbe szállt a lengyel trónért. A Jagello-ház kihalását követően a *Rzeczpospolita* királyi címének megszerzése az európai dinasztikus politika egyik sarkalatos pontjává vált. Károly herceg is megmérte magát e versengésben két alkalommal is. Elsőként Michael Korybut Wiśniowieckivel (I. Mihállyal), majd Jan Sobieskivel (III. Jánossal) szemben maradt alul a rendek kegyéért folyó versengésben.

Károly herceg azonban a harctereken elért sikereivel „vigasztalódhatott”. XIV. Lajos csapatai ismét megszállták a két hercegséget, majd a francia uralkodó 1672-ben hadat üzent a Németalföldi Egyesített Tartományoknak. A további Bourbon terjeszkedéstől tartó I. Lipót szövetségre lépett a megtámasztással. A herceg Jean Louis Ratuitt de Souches, majd Montecuccoli oldalán részt vett a hadműveletekben. Az utóbbi visszavonulását követően a talján hadfi javaslatára az uralkodó őt nevezte ki csapatai parancsnokává. Legfényesebb haditettének a stratégiai fontosságú Philipsburg 1676. szeptemberi visszafoglalását tekinthetjük. Ahogyan azonban erre Tóth Ferenc rámutatott, a katonai sikereket a herceg nem tudta politikai eredményekre váltani. A felek nijmegeni béketárgyalásán ugyan megjelentek követői, ám követelésüket figyelmen kívül hagyták. A herceg még egy merész hadjáratra is vállalkozott hercegségei visszaszerzéséért, ám végül ez is kudarcot vallott.

A csalódásra gyógyír lehetett számára az, hogy 1678 februárjában oltár elé vezethette I. Mihály lengyel király özvegyét, Eleonóra főhercegnőt, I. Lipót nővérét. Ezáltal nem csupán a kettejük között régóta létező vonzalom ért révbe, hanem ezzel a dinasztikus házassággal politikai pozíciója is megerősödött. Sógora, az uralkodó pedig beemelte a

Habsburg Birodalom elitjébe is, amikor Tirol kormányzójává nevezte ki.

Mindezek ellenére a herceg, aki 1675-ben, IV. Károly halálát követően immáron hivatalosan is a hercegségek uralkodója lett (ám csak papíron), nem tévesztette szem elől területei visszaszerzését. Ahogyan a szerző világosan rámutat, a herceg a lotaringiai kérdés megoldásának egyik kulcsát a magyarországi helyzet rendezésében látta. A Francia Királyság ugyanis egyfajta ötödik hadoszlopként tekintett a kurucokra, akiket ezért – ha csak szerényen és esetlegesen is – támogatott. Thököly Imre sikereit azonban nem csupán Versailles-ban értékelték. Felső-Magyarország keleti felének kuruc megszállását követően a Porta döntéshozói úgy vélekedtek, hogy megnyílt számukra a lehetőség a Magyar Királyság egészének a megszállására. Kara Musztafa nagyvezír ezt – egy a már a 16. század óta létező oszmán stratégiai doktrínának megfelelően – egy Bécs elleni sikeres hadjáratral kívánta megvalósítani.

Tóth Ferenc részletesen bemutatja azokat a katonai és diplomáciai lépéseket, amelyek ahhoz vezettek, hogy 1683. szeptember 12-én Kahlenbergnél a lengyel, birodalmi és császári hadak döntő vereséget mértek az Oszmán Birodalom főserégére. Azt is mondhatnánk, hogy egy nap alatt új irányt vett a Magyar Királyság sorsa, ám ez nem fedti a valóságot. Bár Lotaringiai Károly hozzálátott a még Montecuccolitól megörökölt stratégiai terv végrehajtásához, a sorsdöntő, a háború menetét nagymértékben befolyásoló sikerre, Buda visszafoglalására csupán 1686. szeptember 2-án került sor. Ezt a „késlekedést” csak részben magyarázzák a bécsi udvar különböző érdekcsoportjainak intrikái és a személyes ambíciók. Kétségtelen, hogy I. Lipótnak úgy kellett „egyensúlyoznia” a különböző érdekcsoportok között, hogy közben legfőbb támogatótja, Lotaringiai Károly addigi pozíciójában maradjon, és a rendelkezésre álló hadakat se forgácsolják szét önös érdekeknek megfelelően. De a „késlekedéshez” hozzájárult az is, hogy csak 1686 nyarán tudtak olyan hadsereget össze-

gyűjteni és ellátásáról – a kor színvonalán – gondoskodni, amely siker reményében vehette ostrom alá Budát. Meg kell említenünk, hogy ehhez szükség volt a két évvel korábbi kudarcra, a Magyar Királyság egykori székvárosának sikertelen vívására is, hiszen a herceg ott tapasztalatokra tett szert.

A több mint kéthónapi ostromot követően Budát a keresztény csapatok visszafoglalták, majd a Montecuccolitól örökölt haditerveknek megfelelően elfoglalták a Duna és a Tisza vonalát úgy, hogy a jelentősebb erősségeket (Székesfehérvárt, Egert, Váradot, Gyulát, Szigetvárt és Kanizsát) nem megvívták, hanem csak körülzárták. A következő évben sikerült megakadályozni az oszmán főserég ellentámadását, majd Eszék elfoglalásával a hadműveletek áttevődtek immáron a Szerémségbe, és megnyílt az út Belgrád elfoglalásához, amelynek elestére mint a Magyar Királyság megszerzésének utolsó mozzanatára tekintettek. Ezt a hadjáratot azonban már nem Lotaringiai Károly vezette, hiszen betegségére hivatkozva lemondott a főparancsnokságról. A herceg gyakori rosszulletei és lázait a kortársak is élénk érdeklődéssel figyelték. A müncheni udvar hivatalos sajtóorgánuma, a *Mercurii Relation* többször is beszámolt ezekről. Érdeklődésüket azonban nem az aggodalom, hanem az önös érdek vezette, hiszen tudvalévő volt, hogy ha Lotaringiai Károlyt a betegség megakadályozza a hadak vezetésében, akkor I. Lipót kénytelen lesz vejét, II. Miksa Emánuelt kinevezni a helyére, ami meg is történt. A szerző feltételezése szerint a herceg állandó egészségügyi problémáit ugyanúgy okozhatta malária, mint genetikai probléma, hiszen szülei egymás unokatestvérei voltak.

A betegeskedő herceg azonban 1689-ben újra visszatért a harcmezőre. Ám ekkor nem a magyarországi, hanem a birodalmi hadszíntéren, a pfalzi örökösödési háborúban, az Augsburgi Liga hadvezéréként a Francia Királyság ellen csillogtatta meg katonai talentumát. A hadjárat során sikerült megvalósítania mindkét kitűzött stratégiai célját: Mainz és Bonn visszafoglalását. Győzelmei

sorát azonban már nem tudta folytatni, mivel 1690. április 18-án, alig negyvenhét évesen Welsben meghalt. Legfőbb politikai céljáról le kellett mondania, hiszen Lotaringia és Bar hercegsége élete végéig francia megszállás alatt maradt. Utódja, Lipót herceg azonban sikerrel járt, ugyanis a pfalzi örökösödési háborút lezáró rijswijki béke (1697. szeptember 20.) értelmében visszakapta a franciák által megszállt hercegséget.

Tóth Ferenc külön fejezeteket szánt művében Lotaringiai Károly *Politikai testamentumának*, illetve reformjavaslatainak. Emellett kitért emlékezetére és a hozzá kapcsolódó, a barokk korra annyira jellemző keresztény hőskultuszra is.

A nagyszerű munka ismertetésének a végén legyen szabad némi kritikával is élnem. Művében a szerző többször is kitér Montecuccolinak a Magyar Királyság visszafoglalásával kapcsolatos stratégiai elképzeléseire. Ezen a ponton azonban némi hiányérzetem támadt, hiszen ezek a tervek nem az itáliai hadvezér fejéből pattantak ki, hanem egy több mint egy évszázada létező hadászati elgondolás újra lejegyzésének tekinthetők. A mindenkori Habsburg udvar döntéshozói, de még az erdélyi rendek is tisztában voltak azzal, hogy a Magyar Királyság megszerzéséhez a kulcsot Buda, majd Belgrád elfoglalása adhatja. Nikolaus Gabelmann pedig már

1595 áprilisában papírra vetette azt a koncepciót, mely szerint e két erősség visszafoglalását követően a többi hódoltsági végházat nem ostrommal, hanem blokáddal kell birtokba venni. Azt is érdemes megjegyezni, hogy az udvari történetíró – valószínűleg az egyik bécsi érdekcsoport megbízásából – felvázolt egy berendezkedési tervet is, amely témáiban és elképzeléseiben nagyon hasonló a Kollonich Lipót nevével fémjelzett *Einrichtungswerk*hez (1689).

Ezenkívül a magam részéről örültem volna, ha a seneffe-i és a salzbachi csata lefolyásáról többet olvashattam volna, hiszen a holland–francia háború (1672–1679) eseményei a hadtörténet iránt érdeklődő magyar olvasók számára kevéssé ismertek. A kötet koncepciójából adódóan az életrajz megírásakor a magyarországi eseményeket kellett leginkább kidomborítani, de véleményem szerint az ebben a háborúban szerzett tapasztalatok is nagymértékben hozzájárultak a későbbi sikerekhez.

Ezen kritikai észrevételek, megjegyzések ellenére úgy gondolom, hogy Tóth Ferenc elérte az általa kitűzött célt. Széles és a magyar történetírás számára eddig jószerivel ismeretlen forrásbázisra alapozva érdekes, szórakoztató és egyben elgondolkodtató életrajzot készített egy nem mindennapi személyiség nem mindennapi sorsáról.

MOLNÁR CSONGOR

PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténet Doktori Program

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 191–194.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.191-194

www.aetas.hu

A nemzet visszatérése délre?

Mák Ferenc: Cicelle virágokertjének díszei. Újvidék: Forum, 2020. 773 oldal

Vaskos könyvet jelentetett meg az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet 2020-ban, amelyre eddig részben a koronavírus-járvány miatt kevés figyelem irányult, és a kritika is elkerülte. Mák Ferenc majdnem 800 oldalas új kötete nagy vállalkozás. A szerző Bácska és a Bánát első világháborút megelőző művelődés- és irodalomtörténetének részletes szétszálazásával a magyar nemzetépítés regionális vetületeinek mintegy fél évszázadának ered nyomába.

Mák a bevezetőben felvázolt alaptézise szerint a könyvben bemutatott alkotók és műveik kutatása révén „olyan kincs [tárul elé], amely része egy tágabb – az egész nemzet tulajdonát képző – örökségnek...” (35. old.) A szerző a dualizmus kori magyar nemzetépítés regionális meggyökeresedésének és kibontakozásának bizonyítására tíz fejezeten át tesz kísérletet. Ebből hét foglalkozik egy-egy várossal, így kap külön fejezetet Szabadka (Subotica), Zombor (Sombor), Újvidék (Novi Sad), Pancsova (Pančevo), Nagyikinda (Kikinda), Versec (Vršac) és Fehértemplom (Bela Crkva). A többi három fejezet egy-egy társadalmi csoporton és az általuk alkotott társaságokon keresztül mutatja be a magyar nacionalizmus elfeledettnek vélt „sikertörténeteit” a történelmi Magyarország déli vármegyéiben. Az első fejezetben a „délmagyarországi utazók” kerülnek előtérbe, a másodikban „a gimnáziumi és tudós tanárok” és az utolsóban az „irodalmi társaságokat” alkotó írók pályái.

Mák Ferenc könyve szembehelyezkedik a szerinte mai napig tartó és meghatározó érvrendszerrel, amely tagadja a déli vármegyékben a dualizmus alatt kibontakozó regionalizmust. A könyv, összehasonlítva Bács-Bodrog, Torontál és részben Temes (mivel részletesen tárgyalja Versec és Fehértemplom művelődéstörténetét is) vármegye városait, arra próbál rámutatni, hogy azok nem maradtak el a magyar nemzetépítési folyamatban, de ezzel egyidejűleg a regionalista elképzelések megjelenítésében sem.

A szerző a magyar nemzetépítés és a sajtós, a déli vármegyek hagyományaira épülő regionalizmus ismertetéséhez két egymással összefonódó csoport bemutatásán keresztül közelít. Egyrészt az említett bácskai és bánati városok oktatási intézményeinek történetén, másrészt – ahogy arra a fejezetek alcíméből fény derül – az ott tanító „tudós tanároknak” nevezett személyek életpályáin keresztül elemzi a magyar nacionalizmus véleménye szerint eddig igazságtalanul elfeledett történetét. Az előszóban leírt intézménytörténeti megközelítés, akárcsak az oktatási intézmény tanári karának bemutatására szolgáló, prozopográfiára hasonlító módszer ígéretes, de a fejezetek csak rész-eredményeket érnek el.

Mák Ferenc módszeresen a 'Délvidék' ki-fejezést használja, és elmulasztja a lehetőséget, hogy rámutasson a korban megjelenő, a szerző által is említett értelmiségi körökben kidolgozott térkonceptiókra: a 'Délmagyarország' vagy a 'Temesköz' megnevezésekre és azok ideológiai hátterére. Ezek a megnevezések például kimondottan a 'Bánság' elneve-

zéssel szemben kerültek használatba, ezzel is bizonyítva a déli vármegyék történeti múltját a Budapestről irányított „nagy hazán” belül. A könyv teljesen mellőzi például Varga Bálint publikációit, amelyek a fent említett eszmetörténeti hagyományokat tárták fel.¹ A déli vármegyék térkonceptióinak és azoknak az elképzelt magyar nemzetállamon belüli helyének bemutatása nélkül elmarad a bemutatni kívánt regionalizmus keretezése. Mák ezzel szemben arra mutat rá a bácskai városok gimnáziumi tanári karainak példáján, hogy a magyar oktatási reformnak köszönhetően azok hogyan jutottak el a „klasszikustól” a „nemzeti” oktatásig. Az érvelés szerint ezek a „tudós tanárok” – legtöbbször bölcsész, sokan közülük klasszika-filológusok – egyrészt koruknak jegyzett kutatói voltak, akiknek műveit Budapest tudományos köreiből rendszeresen forgatták, másrészt a magyar nacionalista elképzelések helyi képviselői is egyben. A könyvnek ez a prozopográfiai megközelítése akár sikeres is lehetne, hiszen Mák az általa fontosnak vélt szerzők mindegyikéhez csatolja a szükséges életrajzi adatokat, amelyekből jól kirajzolódik a tanárok származása, akárcsak az, hogy milyen erővel próbálta a magyar állam felépíteni a magyar oktatási intézmények hálóját a kiegyezést követően az ország déli területein. Arra is fény derül, hogy a tanárok legtöbbször az ország magterületeiről érkeztek. Ugyanakkor Mák nem követi végig a vizsgált csoport tagjainak pályáit, a rövid életrajzi ismertetőket a könyv szinte kizárólagosan az egyes szerzők életművére összpontosít. Hosszú szövegrészeket idéz minden szerzőtől, amelyeket a korabeli kritikai visszhang bemutatása nélkül igyekszik beemelni a kánonba. Az életművek betekintést engednek a „tudós tanárok” gondolkodásába, de a kötet nem

ismerteti az idézett személyek társadalmi szerepét az adott város társasági életében, holott az, ha azt a források lehetővé teszik, sokkal beszédesebb lett volna, mint a művek esszencialista felsorolása. A városokról szóló fejezetekben kevés szó esik arról, hogy ezek az értelmiségiek az intézményeken és a tudományos vagy szépirodalmi publikációikon túl milyen hatást fejtettek ki lokális közösségükben.

Ennek ellenére a részletesen végigkövetett életutakból fény derül a vizsgált csoport sérülékenységre. Az első világháborút követő impériumváltás után a délszláv állam nemzetiségellenes politikája államosította a magyar oktatási intézményi hálót, és az anyanyelvű oktatást csak elemi iskolai tagozatokon engedélyezte, ami alól csak három gimnáziumi tagozat képezett kivételt. Belgrád döntéseinek fényében aligha állt reményteljes jövő a vizsgált személyek előtt. Nem meglepetés az említett réteg impériumváltás alatti és utáni elmenekülése, ami rámutat a szerző által vázolt regionalizmus törekvény voltára, akárcsak arra, hogy ez a csoport a lojalitását tekintve mindvégig inkább Budapest és nem valamelyik regionális központ felé tekintett. Az impériumváltás előtt Bácskában és Bánátban élt vagy az azután is ott maradt értelmiségiek vezette polgárság érdekérvényesítésének hiányaira maga Mák is rámutat, amikor arról szól, hogy például az újvidéki vagy pancsovai tanárok hatása mennyire eltörpült a város szerb vagy német elitjeiéhez képest. Beszédes példa az is, hogy a Mák által sorsfordítónak vélt és hivatkozott kiadványok legtöbbször helyi szerb vagy német kiadóknál jelentek meg.

Az újvidéki és pancsovai példákhoz hasonlóan a könyv két regionális törésvonalra mutat rá, ami a mű igazán érdekes

¹ Lásd részletesen: Varga Bálint: *Árpád a város felett*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.; uő: *Nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánági történetírás a hosszú 19. században*. Korall, 16. évf.

(2015) 62. sz. 150–166.; uő: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. Történelmi Szemle, 56. évf. (2014) 2. sz. 179–202.

részét alkotja. Bácska és Bánát városait összehasonlítva jól elkülönülnek egymástól a régió északi (Szabadka) és déli (Újvidék) települései. Ez Bánátra is igaz, miközben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Mák által vizsgált Bánát elkülönül Bácskától. A „magyarabb” Szabadkával szemben jelenik meg a nagyon vegyes lakosságú és gyöngye magyar polgári réteggel rendelkező Újvidék. Ezzel párhuzamosan jól végigkövethető, hogy a Bánátban ez a heterogenitás állandó tényező, és akként is van kezelve, ami által ez a régió a „magyarabb” Bácskával szembeállítva jelenik meg. Egy további fontos törésvonal a városok határmentiségén keresztül ragadható meg. Újvidék, Pancsova, Versec vagy Fehértemplom a Magyar Királyság déli központjai, ahonnan már látható Horvátország vagy Szerbia, s ezért a magyar városi elit gondolkodásában megjelenik – ha Mák nem is ezt a fogalomkészletet használja – a nyelvhatár (*language frontier*) fogalma csakúgy, mint a kor magyar geopolitikai gondolkodása és a civilizációs határvonal képzelete is. Különösen figyelemre méltó a könyv Pancsovára vonatkozó része, ahol a városi magyar polgárság képviselőinek munkásságában megjelenik a tér irodalmi és politikai recepciója – jó példa erre a *Határőr* (1892–1917) lap, akárcsak a határmenti „nemzeti küzdelem” hétköznapijai.

A fejezetek részletesen bemutatják a Pancsován, Szabadkán és Újvidéken megjelenő újságokat és irodalmi termékeket, de a szerző elmulasztja, hogy ezeket a „határvidék” helyzetről szóló könyvtárnyi irodalom felhasználásával kontextusba helyezze.² Az írásokban megjelenő periféria-lét problémái sem kerülnek szóba. Hasonlóan izgalmas lett

volna a határmentiséget az újvidéki polgári elit körében megjelenő szerb–magyar irodalmi kölcsönhatások kapcsán is megvizsgálni.

Meg kell említenünk néhány nyelvi és fogalmi problémát is. A 1868. évi nemzetiségi törvény magyar perspektívájú, egyértelműen kedvező értékelése túlságosan egyoldalú. A szerb, illetve délszláv nevek magyarosítása – például Sztratimirovics György Đorđe Stratimirović helyett (27. old.) – anakronisztikusan hat, és erősíti a magyar nemzetépítés nézőpontjából kiinduló megközelítés egyoldalúságát. A szerző több ponton mintha maga is a 19. századi határmenti nemzetépítők szerepébe bújna – többes szám első személyben (mi) beszél, párhuzamba állítva múltat és jelent, s ezáltal a magyar nemzet régióbeli jelenlétének folytonosságát bizonygatva. Továbbá a szöveg ugyancsak nem mentes a nemzeti romantikát tükröző patetikus megfogalmazásoktól, mint például: „A Bácska és a Bánság 1867 és 1918 közötti polgári társadalmi történetének fél évszázada során a teljes szépségében született meg és teljesedett ki a magyar irodalom és az irodalommal kapcsolatos tudományos élet.” (773. old.) Erre a mítoszteremtésre a könyv címe is kiváló példa, amelynek forrását Herceg János zombori írótól és irodalmártól kölcsönzött idézetben kell keresni. Hogy miért és hogyan lett Bácska és Bánát Cicelle, azaz Szent Cecília, a zene védőszentjének virágoskertje, és benne a századfordulót megelőző helyi magyar értelmiségiek annak díszői, arra a könyv nem ad választ.

Mák Ferenc arra tett kísérlete, hogy bemutatassa a magyar nemzet(állam) projektjének visszatérését a történelmi Magyarország

² A teljesség igény nélkül: Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontier in Imperial Austria*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 2006.; Uő: *Inventing Germans: Class, Nationality and Colonial Fantasy at the Margins of the Habsburg Monarchy. Social Analysis*. The International Journal of Anthropology, vol. 24. No. 33. Nations, Colonies and

Metropoles (September 1993) 47–67.; Zahra, Tara: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca: Cornell University Press, 2008.; Cornwall, Mark: *The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940*. *The English Historical Review*, vol. 111. (1994) No. 433. 914–951.

déli vármegyéibe az általa kulcsfontosságúnak vélt oktatási intézményeken, irodalmi társaságokon keresztül, és hogy ezáltal rámutasson a Bácskában és Bánátban kibontakozó regionalizmusokra, csak részben sikerült, mivel nem tudta kimutatni az összhangot a budapesti elitek nemzetállami koncepciói és a helyi lokális elképzelések között. A központból a perifériára kivezényelt személyek fejében aligha létezett valamiféle lokális vagy regionalista elképzelés, hiszen maguk is idegenek voltak új szolgálati helyükön. Pancsova, Újvidék, Versec és a könyvben vizsgált többi város magyar elitje súlyát tekintve elmaradt például az erdélyitől vagy az északi vármegyék városainak elitjétől, és legalább annyira törekeny volt, mint a frissen érkező tanárok csoportja. Az említett városok dualizmuskori magyar polgársága az oszmán

hódoltsági területnek a Magyar Királyság kötelékébe történt késői visszatérése miatt nem rendelkezett a történeti múltra visszatekintő sajátos regionalista hagyománnyal. Az olyan projekteket, mint a Bánság vagy Vajdaság, a magyar fővárosban idegen, osztrák és szerb elképzelésnek tartották.

A könyv igazán érdekes fejezetei azok, amelyek az elemzett régió komplexitását szemléltetik, s Bácskát és Bánátot vitatott területként (*contested space*), különböző nemzetépítési törekvések középpontjaiként állítják az olvasó elé. Ennek ellenére a könyvben bemutatott rengeteg adat, személy és történet a déli vármegyék eddig némileg figyelem kívül hagyott szeleteit ismerteti, amelyek a közeljövőben akár újabb kutatásokat és feldolgozásokat inspirálhatnak.

Contents

Essays

DÁVID FALVAY

- Writing in Monasteries and Female Roles in Central Italy in the 15th and 16th Centuries: Lessons Learned From Two Clarissine Chronicles 5

KRISZTINA ARANY

- The Finances of the State of Venice in the Late Middle Ages 16

PÉTER JAKAB

- Political Strategies of the Orsini Pontiffs in the 15th Century State of the Church 30

ÁGNES VIRÁG

- „Ecce rex vester”: The Invention of the Legitimation of the Neapolitan Angevins 59

Workshop

ZOLTÁN SZOLNOKI

- From Vendetta to Peace in a Small Town in Tuscany. The Tobertelli–Pallaleoni Conflict in San Miniato 70

PÉTER E. KOVÁCS

- A Liar in the Order of the Dragon 85

MÁRTON SZOVÁK

- The Speed of the Information Network of Venice (1496–1533) 91

Theory and Method

TOMMASO DI CARPEGNA FALCONIERI

- Five Other Ways to Dream of the Middle Ages. Addenda to a Famous Text ... 109

Beyond Our Borders

- “My curiosity drove me to explore a wide range of fields”. Interview with Vinni Lucherini 132

VINNI LUCHERINI

- The Lost Library of Louis the Great 141

Reviews

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

- A Critical View of Saint Stephen’s Legacy 173
(*Nora Berend: Stephen I, the First Christian King of Hungary. From Medieval Myth to Modern Legend. Oxford: Oxford University Press, 2024.*)

GÁBOR KLANICZAY

- The Publication of the Letters of Catherine of Siena - A Grand Enterprise 181
(*Caterina da Siena: Epistolario. I. Lettere A-B. Edizione critica a cura di Cicchella, Attilio – De Cianni, Francesca – Dusio, Cristina – Parisi, Diego –*

Serventi, Silvia. Commento storico a cura di Mahmoud, Nelly Helmy – Ruiz, Damien. Studio linguistico a cura di D’Angelo, Vincenzo. Coordinamento a cura di Dejure, Antonella. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2023. [Fonti per la storia dell’Italia medievale. Antiquitates, 58/I]

GERGŐ TÓTH

Moscovia Through the Eyes of John Milton 184
(John Milton: Moszkóvia rövid története. Fordította Péti Miklós. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2023.)

ZOLTÁN PÉTER BAGI

The Life of the “Duke Without A Duchy” 187
(Tóth Ferenc: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly [1643–1690]. Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 2021.)

CSONGOR MOLNÁR

The Nation’s Return to the South? 191
(Mák Ferenc: Cicelle virágoskertjének díszei. Újvidék: Forum, 2020.)

**Az Aetas történettudományi folyóirat
2025. évi előfizetői felhívása**

2025-re tervezett tematikus számaink a következők:

19–20. századi magyar történeti tanulmányok

Erőszak és bűnözés a 20. században

A középkori Itália

Aetas jubileumi konferencia tanulmányai

Folytatjuk „**Elmélet és módszer**” rovatunkat. **Interjú**t tervezünk **Vinni Lucherini** (Olaszország) és **Amelie Lanier**-vel (Ausztria).

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2025-ös évfolyamra is kedvezményt biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsüljük bizalmukat.

Többféle előfizetői módot ajánlunk fel, hogy alkalmazkodjunk olvasóink igényeihez:

Éves előfizetői ár: **5000 Ft** (tartalmazza a postaköltséget, az év végén pdf formátumban elektronikusan is előfizetőink rendelkezésére bocsátjuk az évi négy számunkat!)

Éves elektronikus előfizetői ár: **2500 Ft** (pdf file-ban e-mailen a lapszámok megjelenésekor)

Egy számot megrendelőknél: **1250 Ft** + postaköltség

Egy szám könyvesbolti ára: **1500 Ft**

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén.

Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Rendkívül fontos folyóiratunk számára előfizetőink támogatása! Kérjük, támogasson bennünket előfizetésével.

Jövedelemadójának 1%-át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önnek, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179
<http://www.aetas.hu>
aetas@mail.u-szeged.hu

Bolti ár: 1500,- Ft

Előfizetőknek: 1250,- Ft

Egyszóval, a 12. számú álmom, a plurális középkor megfelelője (mondhatni instrumentális szövetségese) a politikai banalitás középkora, melyhez hozzátehetjük a „populista” jelzőt: velejárói az egyszerű nyelvezet, az elemi képzetek, tweetek, lózungok és mémek használata, a tények és jelképek összefüggéseikből való kiragadása, s emellett a könnyen azonosítható ellenség kijelölése (akár a bőrszínük alapján, mint a mórokkal történt), a drasztikus megoldások felvetése, s az, hogy inkább az emberek zsigereihez, semmint az értelméhez szól. Ez a „Je suis Charles Martel” medievalizmusa, mely jelmondat a muszlimokat 732-ben Poitiers-nél legyőző Martell Károlyra utal, válaszként a „Je suis Charlie”-ra, ami a *Charlie Hebdo* című lap szerkesztőségében elkövetett mézszárlás (2015. január 7-e) után terjedt el. Ez a medievalizmus a laposföld-hívők és Carly Fiorina szenátorasszony sajátja, aki 2016-ban jelöltként indult a Fehér Ház megszerzéséért, s kijelentette, hogy a középkori történelemből szerzett diplomája számára lehet az Iszlám Állam legyőzésében. Ezek az álmok (ezek a lidércnyomások) egy olyan politika szülöttei, amely az – egészen az ostobaságig – leegyszerűsített üzenetből kovácsol győztes fegyvert. Azonban a „banalitás” nem szerencsés kifejezés: George Orwell újbeszél nyelvét juttatja eszünkbe, melyben a nyelv egyszerűsítése a kritikai gondolkodás megsemmisülését eredményezi. És eszünkbe juttatja Hannah Arendt baljós kifejezését, „a gonosz banalitását”: a saját cselekedet jelentésével kapcsolatos teljes tudatlanságot.

Tommaso di Carpegna Falconieri tanulmányát számunk 109–131. oldalán olvashatják.
